Seçme Makaleler 1

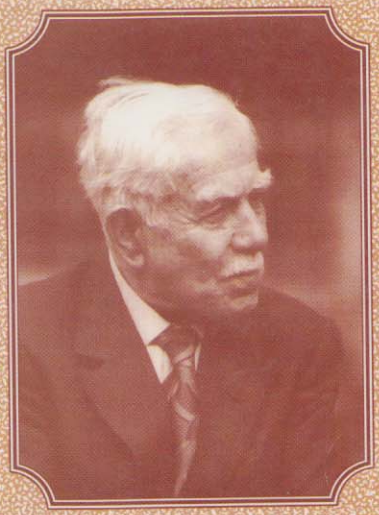

Orhan Şaik Gökyay

Eski, Yeni ve Ötesi

İLETİŞİM

Orhan Şaik Gökyay SEÇME MAKALELER 1

İLETİŞİM

ORHAN ŞAİK GÖKYAY • **Eski, Yeni ve Ötesi**
(Seçme Makaleler 1)

İletişim Yayınları 330 • Seçme Makaleler 1
ISBN 975-470-512-7 (Tk.No) • ISBN 975-470-513-5 (Mak.1)
© 1995 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1995, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç
KAPAK FOTOĞRAFI Yücel Dağlı
DİZGİ Cem Kaygusuz, Yücel Dağlı, İsrafil Dağlı
UYGULAMA Suat Aysu - Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Dr. Hatice Aynur, Yücel Dağlı
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Eski, Yeni ve Ötesi

(Seçme Makaleler 1)

iletişim

İÇİNDEKİLER

Sunuş 9
Orhan Şaik Gökyay, Hayatı ve Eserleri • Günay Kut 11
Supara Üzerine 45
Abdülbaki Gölpınarlı'nın Ardından 51
İsmiyle Müsemmâ Değil 55
Çanak 61
Eski, Yeni ve Ötesi 67
Cönkler Üzerine 73
Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı İdi? 149
1599'da Kahire'de Günlük Hayat 159
Kanunî'nin Gürcistan Fetihnamesi Üzerine 169
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yeni Bir Yayını 175
II. Abdülhamid'in Bir Tayin Beratı 191
Zübdetü't-Tevârîh 195
Anıtkabir Senaryosu 219
Yahya Kemâl'in Bana Düşen Mirası 231
Yahya Kemal ve Türk Musikisi 247
Bitkiler ve Bizler 267
Sohbetnâme 275
Fahir İz İçin 309
Nasîhatü's-Salâtîn 313
Yunus Emre'yi ve Halk Şairlerini Anlamak 337
Mehmet Akif Ersoy'un Dili Üzerine 363
Tokatlı Molla Lütfi'nin 'Harnâme'si 383

İletişim Yayınları, Orhan Şaik Gökyay'ın çeşitli dergi ve yıllıklarda yayımlanmış olan makalelerini *Seçme Makaleler* adı altında üç cilt halinde biraraya getirmiş bulunmaktadır.

Türk dili ve edebiyatı, edebiyat tarihi araştırmaları, eleştirileri ve şiirleriyle tanınan Gökyay'ın makalelerinin derlenmesi, önceleri sadece *Tarih ve Toplum*'da çıkmış olan yazılarının kitaplaştırılması düşüncesinden doğdu.

Sağlığında kendisinin de onayladığı bu girişim daha sonra genişleyerek, kitaplaşmamış makaleleri de içine alacak bir çalışmaya dönüştü. Sonunda ortaya çıkan üç ciltlik makaleler derlemesi, geçen yıl kaybettiğimiz hocanın anısına layık bir ürün oldu. İletişim Yayınları olarak böyle bir çalışmayı okurlarımıza sunmaktan büyük bir gurur duyuyoruz.

Ayrıca bu çalışma bizlere edebiyat, tarih ve dil konularında emek vermiş ama yazıları kitaplaşmamış bazı yazarlarımızın da eserlerini yayımlama ilhamı verdi.

Bu vesile ile Gökyay'ın eserlerinin ardından Sayın Şinasi Tekin ile Sayın Robert Anhegger'in kitaplaşmamış makalelerinin yayımlanacağını duyurmak istiyoruz.

Rahmetli Orhan Şaik Gökyay'ın *Seçme Makaleler*'inin yayımlanmasında bizlere yardımcı olan, emek ve katkılarını esirgemeyen başta ho-

canın eşi Sayın Ferhunde Hanımefendi olmak üzere, Prof.Dr. Günay Kut, İ.Gündağ Kayaoğlu, Prof.Dr. Orhan Bilgin, Dr. Hatice Aynur ve dizgi ve tashih ile birlikte her türlü yorucu işe koşturan Yücel Dağlı'ya teşekkürü bir borç biliriz.

İLETİŞİM YAYINLARI

SUNUŞ

İ.Gündağ Kayaoğlu

Rahmetli Orhan Şaik Hoca ile çok sıcak bir dostluğumuz vardı. Benden 43 yaş büyük olmasına rağmen bana "aziz arkadaşım" diyor ve öyle de davranıyordu. Öğrenim hayatımda onun öğrencisi değildim. Bu eksikliği gidermek için o sıcak dostluğun içinde gizli gizli ona öğrencilik yapıyordum. Hoca'nın keskin zekâsının ışığında öğrencilikle dostluğun dozunu ayarlamakta zaman zaman güçlük çektim. Sonra kafamda bunu şöyle çözdüm: O benim hocamdı ama ben onun arkadaşıydım. O'nun "hoca"lığı hiç tartışma götürmezdi tabii. Bense "arkadaşlık" konusundaki düşüncelerimi ve davranışlarımı geliştirmeyi de O'nun hocalığına borçlu olduğumu yokluğunda daha derinden duyumsadım. Bu borcu nasıl öderim bilemiyorum.

Tarih ve Toplum dergisine de makaleler yazan Hoca'ya yakınlığımı bilen sevgili dostum Fahri Aral "Hoca'nın bizim dergiye yazdığı makaleleri kitap yapalım, bir konuşsana" deyince hemen durumu Hoca'ya açtım. O dinmeyen heyecanıyla "peki" dedi. *Tarih ve Toplum*'daki makalelerin bir listesini çıkardık, ama Hoca'nın diğer dergi ve yıllıklarda yayımlanıp da kitaplaşmamış makalelerinin ne olacağını da düşünmeye başladık. "Hocam *Destursuz Bağa Girenler* kitabınızdan sonra çıkan makalelerinizin hepsini (*Tarih ve Toplum*'dakiler ve diğerleri) toparlayalım, Fahri hepsini kitap yapsın" dedim. Bu teklifi sevgili Fahri'ye

götürdüğümde seve seve kabul etti ve biz kolları sıvadık. Dr. Hatice Aynur ve Yücel Dağlı'nın yardımlarıyla makalelerin nerelerde yayımlandığını tesbit ettik. 70'in üzerinde makale (Kitabiyat dahil) biraraya geldi. Hoca'nın sağlığı bunları yeniden gözden geçirmeye, tashihe elvermiyordu. Bu sebeple yayımlandıkları şekliyle alarak, imlâlarına dokunmamaya karar verdik ve yalnızca dizgi hatalarının tashihini yaptık. Hoca'nın durumu elverseydi mutlaka bir "imlâ birliği"ne giderdi. Ama buna imkân olmadı.

Hoca'nın durumu tashih yapmaya elvermiyordu ama ben gelişmelerden onu haberdar ediyor ve danışıyordum. Neyin nasıl yapılacağı konusunda yine de bize yol gösteriyordu. Hoca'nın isteğiyle makalelerde bir tasnife gitmedik. (Kitabiyat yazılarını ayırmak vb. gibi). Kronolojik bir sırayla yayımlanmasını uygun gördük. Hoca ile yapılan söyleşiler ve hiçbir yerde yayımlanmamış birkaç makale vardı, onları en sona aldık. Yayımlanmamış olanlardan "Âşık Çelebi Tezkiresi"nin tashihi Prof.Dr. Orhan Bilgin tarafından, diğer yayımlanmayanların tashihi ise Dr. Hatice Aynur tarafından yapıldı. Yazıların toplamı yaklaşık 1200 sayfayı buluyordu. Sevgili Fahri Aral'ı da epey zorlayarak 3 cilt halinde yayımlanmasına karar verdik. *Uzunçarşılı Armağanı*'ndaki Mimar Mehmed Ağa ile ilgili makale çok uzun (neredeyse bir kitap hacminde) olduğu için bu toplama alınamadı. Ayrıntılı bir dizini ise üçüncü cildin sonunda vereceğiz.

Ne yazık ki makaleleri kitap haline getirme işini Hoca'mızın sağlığında bitiremedik. "Nasılsınız?" dendiğinde "Daima çok iyi" diyerek bu üç kelimeyle "yaşama felsefesi"ni özetleyen hocamızın bizde uyandırdığı "hiç ölmeyecek" duygusunun bu işi sağlığında bitirememekte payı var mazeretine sığınsak da kusur bizimdir.

Bağışlayacağını umarak "Hoca"mızı rahmetle anıyoruz.

ORHAN ŞAİK GÖKYAY
HAYATI VE ESERLERİ

*Günay Kut**

Orhan Şaik Gökyay, 16 Temmuz 1902'de babasının öğretmen olarak görevli bulunduğu İnebolu'da dünyaya gelmiştir. Babası Bulgaristan'dan Filibe'nin Çırpan ilçesine bağlı Uysal köyünden, annesi ise aynı ilçenin Balcılar köyündendir. Orhan Şaik Gökyay doğduğunda babası adını Hüseyin Vehbi koymuştur. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında her öğrencinin bir Türk adı almasıyla ilgili çıkartmış olduğu genelge üzerine Hüseyin Vehbi adını Orhan olarak değiştirmiş, Şaik adını ise daha sonra çok sevdiği bir arkadaşının adından alarak mahkeme kararı ile nüfus kağıdına işletmiş, soyadı kanunu ile de "Gökyay" soyadını almıştır. Dedesi Rüstem Hoca ve babası Mehmet Cevdet Efendi'nin yolundan giderek öğretmen olan Gökyay'ın muhterem eşi Ferhunde Hanım da öğretmen olarak yıllarca öğrenci yetiştirmiştir. Yine Gökyay'ın yedi kardeşinden iki ağabeyi, kızkardeşi ve ablasının kızı da bu mesleği seçerek öğretmenliği adeta aile mesleği edinmişlerdir.

Orhan Şaik Gökyay çocukluğunda Nakşibendi Şeyhi Merdan Efendi Tekkesi'ne devam ederek henüz küçük yaşlarda iken Kur'an'ı hatmetmiştir. Arapça'ya ilgi ve yakınlığını sağlayan bu ortam, daha sonra

(*) Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

onun üniversite mezuniyet tezi olarak Arap şairlerinden Suhaym Abd beni'l-Hashas Divanı'nı almasında etkili olmuştur. İlköğrenimine Kastamonu'da Yarapçı okulunda başlayan Orhan Şaik Gökyay daha sonra yine aynı şehirde Nümune-i iptidaî ilkokuluna geçmiş ve bu okuldan mezun olmuştur. Ortaokula da Kastamonu'da başlamış fakat daha sonra ağabeyinin öğretmen olarak bulunduğu Aydın Sultanisi'ne nakledilerek orada bir yıl süre ile okumuştur. Bu sıralarda ailesinin malî sıkıntısının giderek artması üzerine öğrenimini 9. sınıfta bırakmak zorunda kalan Orhan Şaik, ailesine yardım edebilmek amacı ile Kastamonu Özel İdaresi'ne Tarih kâtibi ve İstatistik Müdürlüğü'nde kâtip olarak çalışmaya başlamıştır. Orhan Şaik'in bu dönemde o yörelerin katıksız ve bugün çoğu artık arkaik veya yöresel sayılan sözcüklerini ve dilini öğrenmesi, halkın şimdilerde gittikçe unutulan gelenek ve âdetlerini de tanımış olması halk edebiyatına duyduğu köklü sevginin ilk tohumlarını atmıştır.

1922 yılında Ankara Darülmuallim'in (Öğretmen Okulu) son sınıfına kaydolan Orhan Şaik Gökyay bu okulu çok iyi derece ile bitirerek Giresun'a bağlı Piraziz'e öğretmen olarak atanmıştır. 1923 yılında Samsun İstiklâl Ticaret Mektebi'ne nakledilen Gökyay 1924 ders yılında Balıkesir'e bağlı Hacı İlbey Mektebi'ne atanmıştır. Balıkesir'de bulunduğu sırada kısa dönem olarak Balıkesir Askerlik Şubesi Kalem Reisliği'nde askerliğini yapmıştır. Bu süre içinde memleketin çeşitli yörelerinden gelen okuma-yazma bilmeyen erlerin mektuplarını onların söylediği gibi kaleme alan Gökyay halkın konuşma dilini daha yakından tanımaya devam ediyordu. Balıkesir'de bulunduğu süre içinde gençlere spor yapmada önderlik etmiş, diğer taraftan rahmetli şair Edremitli Ruhi Naci'nin maddî ve manevî desteği ve arkadaşlarının teşviki ile *Çağlayan* adıyla aylık bir dergi çıkarmaya başlamıştır. İçinde Mehmet Akif'in, Tokadizade Şekib'in ve Hasan Basri Çantay'ın yazıları da yer alan bu dergi Mayıs 1926'ya kadar aksamadan yayımını sürdürmüş, onun Balıkesir'den ayrılmasından sonra kapanmıştır.

İçindeki öğrenme ve ilerleme arzusu ile yüksek öğrenimine devam etmek üzere Kastamonu Lisesi'nin son sınıfına imtihanla kabul edilmiş ve bu okulu 1927 yılında çok iyi derece ile bitirerek aynı yıl İstanbul

Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne kaydını yaptırmıştır. Aynı zamanda Yüksek Öğretmen Okulu imtihanını da kazanan Orhan Şaik öğrenimini her iki okulda sürdürmüştür.

O zamanlar Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, Türk Dili Ragıp Hulusi, Garp edebiyatı Yusuf Şerif Bey, Arap Edebiyatı O. Rescher, Şerhü'l-mütûn Ali Ekrem Bolayır, Türk Tarihi Zeki Velidi Togan, İran Edebiyatı Tarihi Ferit Kam, İctimaiyât İ. Baltacıoğlu ve Türk Edebiyatı Tarihi Fuat Köprülü tarafından okutuluyordu. Edebiyat Fakültesi'ndeki hocaları her bakımdan Orhan Şaik'i desteklemiş ve onda gördükleri yeteneği olgunlaştırmak için yardımlarını esirgememişlerdir. Metinler şerhi dersini Ali Ekrem Bolayır'dan aldıkları halde, yakın arkadaşı Ziya Karamuk'la birlikte haftada bir akşam Ferit Kam'ın evine giderek ondan bu ve diğer konularda istifade etmişlerdir. Bu hocaları ve İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin o zamanki müdürü büyük bilgin İsmail Saip Efendi gibi unutulmaz isimler onun öğrenme ihtirasına yön vermişlerdir.

Profesör Fuat Köprülü'nün onun Almancayı öğrenmesinde çok önemli katkısı olmuştur. Ortaöğrenimi sırasında değişik okullarda değişik yabancı diller öğrenmek zorunda kalan Gökyay hiç bir dili gereği gibi öğrenememiştir. Fakültede öğrenci iken Fuat Köprülü'nün ondan tercümesini istediği Almanca metinleri yüzünün akıyla çevirebilmek için çok çalışmış bu sayede Almancayı öğrenmiştir. 1928-29 yıllarında ünlü oryantalistlerden Menzel ve Teacshner İstanbul'a gelince kendilerine Türkçe dersleri verecek birini aramışlar. Fuat Köprülü de Orhan Şaik Gökyay'ı tavsiye etmiştir. Daha sonra da dışardan gelen oryantalistlere ders vermeğe devam etmiş ve pek çok yabancı Türkolog ve tarihçiyle daha öğrencilik yıllarında arkadaşlık kurmuştur. Bunlardan Profesör Paul Wittek ile olan ilişkisi *Peçevî Tarihi*'ni okumakla başlamış ve arkadaşlığa dönen bu ilişki Profesör Wittek'in ölümüne kadar devam etmiştir. Profesör Herbert W. Duda ile olan dostluğu Türkçe dersi ile başlamış daha sonra Duda'nın *Ahmet Haşim* üzerine kitabını hazırlarken Orhan Şaik ona bu konuda yardım etmiştir. Rus Elçiliği başkâtibi Mikhail Mikhailov'un hazırladığı *Türk Argosu Sözlüğü* için de yine öğrenci Orhan Şaik yardımcı olmuştur. Daha sonra Gürcistan'da Tiflis'te uzun yıllar Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nde başkanlık yapa-

cak olan C. Cikiya'ya Türkçeyi öğreten yine Orhan Şaik'tir. Londra'da iken tanıştığı British Museum'un (şimdi British Library) o zamanki Şark Yazmaları Bölümü'nün müdürü olan G. M. Meredith-Owens ile yakın arkadaşlık kurmuş, onun Âşık Çelebi Tezkiresi'nin tıpkıbasımını hazırlamasını desteklemiş ve karşılaştığı güçlükleri çözmekte kendisine yardımları olmuştur. Orhan Şaik Gökyay'ın üniversite yılları böylesine dolu ve hareketli geçmiştir. Bu sahadaki bir bilim adamı için çok gerekli olan uzun süren masa başı çalışmalarına ve düzenli çalışmaya öğrencilik yıllarında alışmıştır. Mezuniyet tezi olarak Cahiliye Devri Arap şairlerinden Suhaym Abd beni'l-Hashas'ın divanını seçmesinde çocukluk döneminin etkisi kadar Edebiyat Fakültesi İlâhiyat hocası Şerafettin Yaltkaya ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi müdürü İsmail Saib Efendi'nin etkisi olmuştur. Bu divanın Türkçeye çevrilmesinde ve hazırlanmasında İsmail Saib Efendi çok değerli yardımlarda bulunmuştur.

1931 yılında Kastamonu Lisesi edebiyat öğretmenliği ile öğretmenlik hayatının ikinci devresine başlamıştır. Sırasıyla Malatya Ortamektep Türkçe öğretmenliği (1931), Edirne Kız Öğretmen-Erkek Öğretmen ve Erkek Lisesi edebiyat öğretmenliği (1934), Ankara Erkek Lisesi edebiyat öğretmenliği (1936), Eskişehir Lisesi edebiyat öğretmenliği ve müdürlüğü (1936), Bursa Lisesi edebiyat öğretmenliği (1936) görevlerinde bulunmuştur.

1939 yılında Ankara Musiki Muallim Mektebi edebiyat öğretmenliğine getirilen Orhan Şaik Gökyay, 1941 yılında yeni kurulan Devlet Konservatuvarı müdürü ve edebiyat öğretmeni olarak atanmış ve bu görevinde 1944 yılına kadar kalmıştır. *Konservatuvar Marşı* ile *Devlet Konservatuvar Tarihçesi* bu devrenin ürünüdür. 1944 yılından sonra Mercimek Ahmed'in *Kabusname Çevirisi*'ni Millî Eğitim Bakanlığı adına baskıya hazırlamıştır. Yine aynı dönemde Brockelmann'ın *İslâm Devletleri Tarihi* adlı eserini Türk Tarih Kurumu için Almancasından Türkçeye çevirmiş, ne yazık ki bu çeviri basılmamıştır.

1946 tarihinde Galatasaray Lisesi edebiyat öğretmenliğine atanan Orhan Şaik Gökyay, 1951 yılında Millî Eğitim Bakanlığı müfettişi olmuş sonra da Londra kültür ataşeliği ve öğrenci müfettişliğine verilmiştir. 1954 tarihinde yurda dönmüş ve aynı yılın Ağustos ayında İstanbul Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmeni olarak ataması yapılmış-

tır. 1956 yılından itibaren ise ek görev olarak İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde edebiyat dersleri vermeye başlamıştır. Eğitim Enstitüsündeki öğretmenliği sırasında Yüksek Öğretmen Okulu'ndaki öğrencilere de gece dersleri vermiştir.

1959-62 yılları arasında Londra Üniversitesi, School of Oriental and African Studies'te Türk Dili ve Edebiyatı okutmanı olarak çalışmış ve tekrar eski görevi olan Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğine dönmüştür. 1967 yılına kadar bu görevini sürdüren Orhan Şaik Gökyay 13 Temmuz 1967 yılında yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. Öğrencilerinden ve derslerinden ayrılmaya tahammül edemeyen Gökyay, Millî Eğitim Bakanlığı'na bir dilekçe vererek ek bir ücret istemeden gönüllü olarak ders vermek istediğini bildirmiş, Edirne Lisesi'nden öğrencisi olan o devrin Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem Eğitim Enstitüsü'ne ziyarete geldiğinde bu arzusunu ona da söylemiş ve böylelikle bu arzusu gerçekleşmiştir. Çok sevdiği öğrencilerine ve sınıfına dönen Orhan Şaik Gökyay üç yıl daha öğretmenliğini sürdürmüştür. Bu üç yılın sonunda yine üzülerek öğretmenlikten ayrılmış Göztepe'deki evinde çalışmalarını sürdürmüştür. Öğrenmeye ve öğretmeye âşık olan Orhan Şaik Gökyay'a belki de dünyada kimseye nasip olmayan birşey nasip olmuştur. Emekliliğinden 13 yıl sonra tekrar sınıfta, bu kez üniversite sınıflarında ders vermek gibi bir mutluluğa kavuşmuştur. 81 yaşında olmasına rağmen Göztepe'deki evinden gelerek yeni bir heyecanla Marmara Üniversitesi'nde 1986 yılına kadar ders vermiştir. 1988 yılından sonra da 1992 yılına kadar Mimar Sinan Üniversitesi'nde ders vermeyi sürdürmüştür. 2 Aralık 1994'te de vefat etmiştir.

Orhan Şaik Gökyay yurt içinde ve yurt dışında olmak üzere çeşitli kongrelere katılmış, ayrıca yurt içinde konferanslar vermiştir. Katıldığı kongrelerde verdiği bildiriler daima ilgiyle karşılanmış hemen hepsi daha sonra yayınlanmıştır. Orhan Şaik Gökyay Türk Dil Kurumu'nun kurultaylarındaki bilimsel çalışmalara, Millî Türkoloji ve Milletlerarası Türkoloji kongrelerine, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırmaları Dairesi'nce düzenlenen kongrelere ve Millî Kültür Şurası toplantılarına katılmıştır. Yurt dışında katıldığı kongreler ise sırasıyla: 1951 yılında Hollanda'nın Delft şehrinde yaz aylarında Teknik Üniversite öğrencilerinin mübadeleleri konusu üzerine iki hafta süren kong-

re, Edinburg'da yapılan Milletlerarası House Economic Kongresi, 1976 yılında Belçika'da Knokke-Heist şehrinde yapılan Dünya Şairler Kongresi, 1979 yılında Yugoslavya'da Sarayova'da yapılan Milletlerarası Türkoloji Kongresi ve 1986 yılında Macaristan'da Beç'teki Türkoloji Kongresi'dir. 1988 yılının 1-8 Temmuz günlerinde Moskova'da yapılan Dede Korkut Kollokyumu'na Türkiye'den katılan yedi kişilik bir grupta yer alan Orhan Şaik Gökyay âdeta bu kollokyumun merkezi olmuştur. Orhan Şaik Gökyay 1988 yılının Ekim ayında Princeton Üniversitesi'nce düzenlenen "Kanuni Sultan Süleyman Devri'nde Edebiyat" konulu bir kongreye davet edilmiş, burada "Osmanlı Fütuhatının Gelişmesinde Edebiyatın Rolü" üzerinde bir bildiri vermiştir. Yurt içinde çeşitli şehirlerden konuşma yapması için davet edilen Orhan Şaik Gökyay bu davetlerin hemen hepsine katılmıştır.

Gençliğinden beri yürümeyi ve seyahat etmeyi çok seven Orhan Şaik Gökyay yeni yerler görmeye ve yeni insanlar tanımaya çok meraklıdır. Köy ve kır hayatı, hayvan beslemek ve doğayla içiçe olmaktan çok hoşlandığı için Göztepe'de önceleri etrafında hiç ev olmayan doğal bir ortamda evini yaptırmıştır. Öğretmenliği ve merakı dolayısıyla yurdun hemen hemen bütün şehirlerini ve kasabalarını görmüştür. Yurt dışında gördüğü yerler ise çoğunlukla ya görev ya da davet yolu ile olmuştur. Hollanda'da Amsterdam, Utreht, Lahey, Delft, Roterdam; Belçika'da Brüksel, Ostent, Knokke-Heist (1971); Danimarka'da Kopenhag; İsveç'te Stockholm, Malmö; Norveç'te Oslo ve Bergen; Bulgaristan'da Filibe, Çırpan, Sofya; Gürcistan'da Tiflis (1972); Azerbaycan'da Bakü (1972); öğrenci müfettişi ve kültür ataşesi olarak da İngiltere, Galya ve İskoçya'nın hemen hemen her tarafını görmüş ve her bir şehirde günlerce kalmıştır.

Orhan Şaik Gökyay bugüne kadar çeşitli alanlarda ödüller almıştır. 1972 yılında Turizm Bakanlığınca Anıtkabir Senaryosu Yarışması birincilik ödülü, Kültür Bakanlığının Türk Kültür ve Sanatına Yapılan Hizmet Ödülü (1981) ve Ankara Kültür Araştırmaları Kurumu'nca İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet Ödülü'ne lâyık görülmüştür.

Orhan Şaik Gökyay kendi sahasında yazılmış her yazıyı dikkatle okuyan bilimsel bir kişiliğe sahipti. Yeni çıkan bir kitap veya makale nerede olursa olsun onu bulur ve okur ve bu yazılarda gözüne ilişen

her yanlışı edebiyat âlemine bildirmeyi görev bilirdi. Bu yanlışların düzeltilmediği takdirde böyle bilinip öyle kalacağını, doğrusunun unutulabileceği gibi sonunda başka yanlışlara da sebep olacağını düşünerek bu yanlışları hemen bir makale halinde kendine has üslûbu ile belirtirdi. Onun tenkit üslûbu öğretici, öğretici olduğu kadar da iğneleyici, zaman zaman da azarlayıcı bir nitelik taşır. Orhan Şaik Gökyay tenkit hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirir: "İnsan anlamadığı konuda yazı yazmaz. Hadi yazıyor diyelim. O konu hakkında önce bilgi edinir, sonra yola çıkar. Bilmediğini sorar, öğrenir. Eğer bunların hiçbirini yapmadan âdeta okuyucu küçümsercesine yola çıkarsa onun yaptığı hizmet değildir. Onun için de ben bu tip yazıların bir değerlendirmesini yapmayı kendime görev sayıyorum".

Fahir İz'in önerisiyle o zamana kadar çıkan tenkit yazıları bir kitapta toplanmış Dergâh Yayınevi tarafından 1982 Mayısında yine Fahir İz'in önerisi üzerine *Destursuz Bağa Girenler* adı ile yayımlanmıştır. İlk tenkit yazısı *Ülkü* mecmuasının 35. sayısında (1936) yayımlanan Orhan Şaik Gökyay, son zamanlarda özellikle, sadeleştirilen diğer bir deyişle bugünün diline uyarlanan eserlerin Türkçesi ile aslına olan uygunluğu ve yapılan sadeleştirmelerde kelime seçiminde yapılan hatalar üzerinde durmakta, hem okuyucuları hem de bu tür çalışma yapan araştırıcıları uyarmaktadır. Ona göre özellikle eski metinlerin bugünkü dille basılmasında çok dikkat edilmeli hele bu eserler bir kurum tarafından bastırılıyorsa muhakkak bir redaksiyon heyetinin denetiminden geçirilmelidir. Orhan Şaik hocaya göre eski metinler bir mezarlığa ve bu metinlerde geçen kelimeler burda yatan ölülere benzetilebilir. Metni sadeleştiren kişi İsa'nın nefesiyle ölüleri diriltmesi gibi kelimelere hayat vermelidir. İsa'nın nefesi ise bilim adamı için bütün temel bilgilere sahip olmak, çok araştırmak ve çok dikkatli davranmaktır. Bütün kelimelerin tek tek hayat bulmasıyla, âdeta bir mezarlık gibi olan metin hayat bulacak, böylece bir dönemin ifadesi doğru olarak yeniden yaşayabilecektir. Yapılacak yanlışlar hem çabaları sonuçsuz bırakabilir hem de araştırıcıyı tarih önünde sorumlu yapar.

Bugün edebiyat alanında özellikle eski metinleri okuyup anlama ve değerlendirmede "üstad" olan Orhan Şaik Gökyay aslında çok önemli bir görevi üzerine almıştı. Bütün bu eleştiriciliğinin yanısıra bu sahada

çalışanlara son derece yardımcı olan Orhan Şaik Gökyay kendisine sorulan soruları büyük bir ilim ciddiyetiyle cevaplamaya çalışırdı. İnsanın bilmediği, anlamadığı, şüphelendiği her şeyi sorması gerektiğini ifade eden Orhan Şaik Gökyay, anlamadığı bir şeyi de hepimize sorardı.

Orhan Şaik Gökyay şimdiye kadar yayımladığı eserlerinde genellikle iki hususa dikkat etmiştir. Bunlardan birincisi yayımladığı eserin ait olduğu devrin kültürü ve toplumu, ikincisi ise dil açısından önemidir. Mercimek Ahmed'in *Kabus-nâme*'si, Dede Korkut ve Kâtip Çelebi yayımlarında olduğu gibi kimi hallerde bu iki önemli meseleyi tek bir eserde görmek mümkündür. Türk nesrinin en güzel örneklerinden biri olan ve toplumun değer yargılarını İslâmi açıdan ele alan *Kabus-nâme* ilk kez 1944 yılında yayımlanmasına rağmen bu sahada yapılan örnek eserlerden biridir. Sonda verilen notlar ise eserin değerini arttırmaktadır. Notsuz ve indekssiz eserin okuyucuya ve araştırıcıya yardımının az olacağını ve araştırıcının indekssiz bir eserde aradığını bulmakta güçlük çekeceğini söyleyen Orhan Şaik Gökyay eserlerinde notlamaya ve indekse gereken önemi vermiş ve gerçekten de araştırıcıya azamî derecede yardımcı olmuştur.

Dede Korkut hikâyelerine gelince defalarca basılan bu eserler son basımı olan *Dedem Korkudun Kitabı* (İstanbul, 1973) ile en mükemmel şekline ulaşmıştır. Eserin metin kısmından sonra koyduğu açıklanması gereken kelimelerin metindeki yerlerini de gösteren indeksli lügati, *kişi ve boy adları, hayvan adları, yer adları* indeksi eseri anlamak bakımından çok yardımcı olmuştur. Bundan sonraki 605 sahifelik kısımda ise Dede Korkut'la ilgili akla gelen her şey yer almaktadır. *Eserin yazmaları, Türkçe ve yabancı dilde basmaları* tanıtıldıktan sonra *Dede Korkut Hikâyeleri ve Tarih* bölümünde Dede Korkut'un tarihteki yeri anlatılmış, daha sonra eser coğrafî açıdan incelenmiştir. *Kişiler, dil ve üslûp, motifler-töreler, hikâyelerden bugün hala yaşamakta olanlar ve ekler* olmak üzere sekiz bölümde Dede Korkut hikâyelerini çok teferruatlı, mukayeseli ve dipnotlu bir şekilde incelemiştir. Eserin sonunda vermiş olduğu *devirler, kabile, kavim ve kişi adları* dizini de ayrıca eserden yararlanmayı kolaylaştırmıştır. Eserin bibliyografyasına gözattığımızda, Orhan Şaik Gökyay'ın bu eseri hazırlarken ne denli geniş bir çalışma yaptığını da kolaylıkla anlarız.

Orhan Şaik Gökyay'ın hazırladığı diğer bir çalışma da Kâtip Çelebi ve onun bazı eserlerinin bugünkü dille yayımıdır. Edebiyatımızın en önemli kişilerinden olan Kâtip Çelebi kendi çağında olduğu kadar çağımızda da önemini yitirmeyen "devâsâ" eserler vermiştir. Orhan Şaik Gökyay'ın Kâtip Çelebi gibi bir kişiliğin edebiyat tarihi içindeki önemini de vurgulayarak onun *Mizanü'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk* ve *Tuhfetü'l-kibar fi esfari'l-bihar* adlı eserlerini günümüz Türkçesi ile ve notlamalarla bugünkü nesle tanıtması Türk edebiyatına büyük bir katkıdır. Bugün birçok kişinin dil ve kültür değişmesi sebebiyle anlayamadığı ve okuyamadığı bu yüzden de yok saymak eğiliminde olduğu bir edebiyatı ve eserleriyle bu edebiyatı meydana getiren kişileri kültür tarihi açısından değerlendirerek millî değerlerimizi tanımamıza yardımcı olmuştur.

Türkçenin zengin anlatım gücünü ortaya koyması ve Türk deniz savaşlarının bir tarihi olduğu için kaynak bir kitap niteliğini taşıyan *Tuhfetü'l-kibar fi esfari'l-bihar* (Deniz savaşları hakkında büyüklere armağan)'ın önsözünde yukarıda ileri sürdüğümüz fikirleri Orhan Şaik Gökyay şöylece özetlemektedir: *"... Bir de eski kitaplarımızı, hiç olmazsa onların dili bakımından kötülemeye ve bu yolda genellemeler yapmaya alıştığımız için, ben bu kitapta, bu soydan bir haksızlığın karşısına da çıkmak istiyorum. Eskinin savunmasını yapıyor değilim, yalnızca dayanağı olmayan ulu-orta yargıların yargılanması gerektiğini, bir bilene anlatmak istiyorum. Bunun için de Tuhfetü'l-kibâr'ın dili üzerinde oynamadım".*

Mizanü'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk (En doğruyu seçmek için hak terazisi) adlı eserin önemi ise hem stili hem de eserin muhtevasıdır. Bunu Orhan Şaik Gökyay eserin önsözünde şöyle anlatır: *"Çağının taassubu içinden sıyrılarak, başkalarının halkı birbirine düşürecek bir kavga haline getirdiği konular üzerinde doğru yolu gösteren odur. Doğruyu bulmaya ve göstermeye çalışırken, kalemine hâkim olan güç, tarafsızlığından gelir. Onu ilgilendiren kişiler değil, fikirlerdir. Devletin bozuk idaresi üzerinde düşündüklerini hiçbir kaygıya kapılmadan, hiçbir kayda bağlanmadan baştakilerin ne diyeceğini akla getirmeden ortaya dökmek cesaretini gösteren odur. Bunu yaparken de onda bir iç rahatlığı vardır. Çünkü o memleketin bir aydını olarak bir*

vazife yaptığına inanmaktadır... Nesircilerimizin bir bölüğünde rastlanan ağır, yapmacıklı üslûp onda yoktur. Lüzumsuz yüklerden eserini kurtarmış, vakur tabiatıyla yakışan sade, kolay ve yapmacıksız bir dil kullanmıştır".

Orhan Şaik Gökyay'ın daha sonra yayımladığı kitaplar ve çok sayıdaki makaleleri Türk geleneklerini inanışlarını, dil ve folklor hazinesini, edebiyat ve sanat güçlerini ortaya koyan nitelikte eserler veya makaleler olmuştur. Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Meva'idü'n-nefa'is fi kava'idi'l-mecalis* adlı eserinin Orhan Şaik Gökyay tarafından sadeleştirilmiş yayımı yukarıda söylenenlerin en güzel kanıtıdır.

Orhan Şaik Gökyay'a 7 Haziran 1989 günü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından Üniversite merkez binasında yapılan bir törenle Fahri Doktorluk ünvanı verilmiştir.

Aynı zamanda şair olan Orhan Şaik Gökyay, ilk şiirlerini Kastamonu'da çıkan *Açıksöz* gazetesinde 1922 yılında yayımlamıştır. "Annemin Mezarında" adlı bir şiiri kardeşi Kenan'a ithaf etmiştir. İlk yazdığı şiirler belki de öğretmenlerinin etkisiyle aruz vezniyledir. Ama onun asıl başarılı olduğu tarz koşma ve türkü nazım biçimiyle yazdıklarıdır. Elde mevcut 61 şiirinden 21 tanesi aruz vezniyle, 29 tanesi hece veznyle 11'i de serbest vezinle kaleme alınmıştır. Orhan Şaik şiirlerinde genellikle "Gökyay" mahlasını kullanmıştır. Fakat "Gökyay" mahlası dışında "Şaik" ve "Meçhul" mahlaslarını da kullandığı şiirleri vardır. Bazı şiirlerinde ise mahlas yoktur. Gökyay edebiyatımızda hamasî şiir türünün en başarılı ürünlerini veren az sayıda şairden biridir. "Üç nehir", "Bu vatan kimin" gibi şiirleri konularının gerektirdiği doğal çağrışımlar ve duygulanımların yanısıra içerdikleri lirik öğelerle dikkati çekerler. Orhan Şaik Gökyay'ın Köroğlu'nu, Dadaloğlu'nu anımsatan hamasî şiirlerinin yanında, bir kısım şiiri de onun duygulu, samimî ve coşkulu kişiliğini yansıtır. 1994'te kendi yaptığı seçmelerden oluşan şiirleri *Bu Vatan Kimin* adıyla basılmıştır.

Orhan Şaik Gökyay meraklı, çalışkan, hırslı, fakat en önemlisi kültürümüze âşık bir edebiyatçımızdı. Gökyay'ın edebiyatçı olarak yaptığı en önemli iş, sevdiği âşık olduğu bu kültürü kendi milletinin insanlarına tanıtmasıdır.

ESERLERİ

Şiirler

1338/1922

1. "İzmir Yolunda", *Açıksöz Gazetesi,* Kastamonu, 19 Kânunisani 1338/1922, sayı 390, s. 2; *Yarın,* 17 (9 Şubat 1338/1922), 10. Şiir ayrıca Giresun'da yayımlanan *Işık* dergisinde de çıkmıştır.
2. "Annemin Mezarında", *Açıksöz Gazetesi,* Kastamonu, 30 Kânunisani 1338/1922, sayı 399, 2.
3. "İzmir'in Rüyası", *İzmire Doğru Gazetesi,* Ankara, 15 Mayıs 1338/1922.
4. "Gurbet Acısı", *Işık,* 58 (15 Teşrinisani 1338/1922), 7.

1341/1925-26

5. "Gurur", *Çağlayan,* I/1 (20 Teşrinievvel 1341-1925), 4.
6. "Beyan-ı Aşk" (Kardaş Esat Adil'e), *Çağlayan,* I/2 (1 Teşrinisani 1341/1925), 5.
7. "Canan Kasrında Sabah", *Çağlayan,* I/3 (15 Teşrinisani 1341/1925), 4.
8. "Mücrim Güzellere", *Çağlayan,* I/4 (1 Kânunievvel 1341/1925), 3.
9. "Karşıkarşıya (Bir Kontese)", *Çağlayan,* I/5 (15 Kânunievvel 1341/1925), 3.
10. "Hicve Misal", (Meçhul imzasıyla), *Çağlayan,* I/5, (15 Kânunievvel 1341/1925), 7.
11. "Kervan", *Çağlayan,* I/6 (1 Kânunisani 1342/1926), 11.
12. "Medhe Misal" (Meçhul imzasıyla), *Çağlayan,* I/6 (1 Kânunisani 1342/1926), 11.
13. "Sevdam Can Verirken", *Çağlayan,* I/7 (15 Kânunisani 1342/1926), 5.
14. "Kıt'a", *Çağlayan,* I/7 (15 Kânunisani 1342/1926), 7.
15. "Duydum ki", *Çağlayan,* I/7 (15 Kânunisani 1342/ 1926), 7.
16. "Ölü" (Cevriye Nâlân imzasıyla), *Çağlayan,* I/7 (15 Kânunisani 1642/1926), 11.
17. "Kıt'a", *Çağlayan,* I/7 (15 Kânunisani 1342/1926), 15.
18. "Dilsiz Gönül", *Çağlayan,* I/7 (19 Şubat 1342/1926), 9.

19. "Bir Şiirden" (imzasız), *Çağlayan,* I/9 (15 Şubat 1342/1926), 9.

20. "Bir Esmer Güzeline" (Nüzhet Şükrü'ye), *Çağlayan,* I/9 (1 Mart 1342/1926), 5.

21. "Mezaristan", *Çağlayan,* I/13 (15 Nisan 1342/1926), 5.

22. "Yanardağ", *Çağlayan,* I/13 (15 Nisan 1342/1926), 4.

23. "Şarabı Subh" (Hamid'e), *Çağlayan,* I/13 (15 Nisan 1342/1926), 7.

24. "Gazel" (Birisi imzasıyla), *Çağlayan,* I/13 (15 Nisan 1342/1926), 16.

25. "Gazel" (Meçhul imzasıyla), *Çağlayan,* I/14 (1 Mayıs 1342/1926), 8.

26. "Sakarya" (Meserret imzasıyla), *Çağlayan,* I/14 (1 Mayıs 1342/1926), 10.

27. "Kıt'a", *Çağlayan,* I/14 (1 Mayıs 1342/1926), 13.

28. "Hitap" (Tokadizade Şekip Beyefendi'ye), *Çağlayan,* I/15 (15 Mayıs 1342/1926), 1.

*1 "Gurbet Acısı", *Çağlayan,* I/14 (1 Mayıs 1342/1926), 4 için bkz. nr. 4.

1931

29. "Koşma", *Atsız Mecmua,* 3 (15 Temmuz 1931), 63.

1933

30. "Üç Nehir", *Orhun,* 1 (5 Kasım 1933), 3.

31. "Gurbet", *Orhun,* 2 (5 Aralık 1933), Ayrıca *Yücel,* VII/37 (Mart 1938).

1937

32. "Maraş Türküsü", *Ülkü,* IX/51 (6 Mayıs 1937), 210. Ayrıca bu şiir *Büyük Memleket Şiirleri Antolojisi,* Haz.: Osman Atillâ, III. baskı (İstanbul 1964), 196'da yayımlandı.

33. "İçlenme", *Ülkü,* X/56 (Birinciteşrin 1937), 136.

1938

34. "Bana Bir Seslenen Var", *Ülkü,* XI/61 (Mart 1938), 42.

35. "Dağlarda", *Yücel,* VI/40 (Haziran 1938), 137.

36. "Bayburt Türküsü", *Ülkü,* XI/64 (Haziran 1938), 339.

37. "Budin Türküsü", *Yücel,* VI/40 (Haziran 1938), 147. Bu şiir, *Çağrı,* 5 (Şubat 1958), 2 ve *Türk Dili,* LIV/431 (Kasım 1987), 236'da tekrar yayımlanmıştır.

38. "Bu Vatan Kimin", *Ülkü,* XII/69 (İkinciteşrin 1938), 208. Bu şiir ayrıca *Memleket Şiirleri Antolojisi,* Haz.: Osman Atillâ, (Ankara 1950), 7;

Doğu, I/1 (İlkteşrin 1942), 10; *Türk Dili,* XLIX/401 (Mayıs 1985), 488'de de yayımlandı.

39. "Yarı Çekilen Bayrak (Manzara-Destan)", *Ülkü,* XIII/70 (Birincikânun 1938), 308.

40. "Yas", *Ülkü,* XIII/70 (Birincikânun 1938), 298 (Aslında "Yarı Çekilen Bayrak" adı altında "Manzara-Destan-Yas" şiirleri birlikteyken yanlışlıkla ayrı sayfalara konmuştur. Bu şiir ayrıca *Atatürk ve Anıt-Kabir,* Haz.: Necdet Evliyagil (Ankara 1988), 117'de yayımlandı.

1939

41. "Zeytin Dalı", *Yücel,* VIII/47 /(Sonkânun 1939), 247.

1941

42. "Konservatuar Marşı", *Güzel Sanatlar,* 3 (Ankara 1941), 66. Şiir "Devlet Konservatuvarı Marşı" adı ile N. Kâzım Akses ve U. Cemal Erkin tarafından bestelenmiştir (Ankara 1954).

* "Bu Vatan Kimin", *Doğu,* I/1 (İlkteşrin 1942), 10 için bkz. nr. 38.

43. "Sitem", *Doğu,* I/5-6 (Şubat 1943), s. 11. Ayrıca *Şiirimizin Cumhuriyeti,* I, Haz.: Hüseyin Kanakan (İstanbul 1958), 149'da yayımlandı.

1947

44. "Has Bahçe", *Galatasaray Yıllığı,* (İstanbul 1947-1948).

45. "Nefes", *Doğu,* XV/82-96 (Eylül-Aralık 1949-Ocak-Ekim 1950), 86.

1950

46. "Yalnızlığın Tarifi", *Yücel,* yeni seri I/2 (Şubat 1950), 15. "Bu Vatan Kimin", *Memleket Şiirleri Antolojisi,* Haz.: Osman Atillâ, (Ankara 1950), 7 için bkz. nr. 38.

1958

* "Sitem, *Şiirimizin Cumhuriyeti,* I, Haz.: Hüseyin Kanakan (İstanbul 1958), 149.

1960

47. "Karmakarışık", *Türk Yurdu,* III/4 (Temmuz 1960), 40. Bu şiir ayrıca *Hisar,* 149 (Mayıs 1976), 4 ve *Türk Dili,* LIV/429 (Eylül 1987), 130.

1963

48. "Çağrı", *Türk Dili,* XIII/146 (1 Kasım 1963), 71.

49. "Kapı", *Çağrı,* 70 (Kasım 1963), 3.

1 Numara yerine "*" işareti verilen yazılar başka bir yayında tekrar basılmıştır.

1964

50. "Hey Ne Şirindir Bu Dünya", *Türk Dili,* XIII/148 (3 Ocak 1964), 219.

* "Maraş Türküsü", *Büyük Memleket Şiirleri Antolojisi,* Haz.: Osman Atilla, III. baskı, (İstanbul 1964), 196 için bkz. nr. 32.

1965

51. "Soylama", *Türk Dili,* XV/170 (Kasım 1965), 70.

52. "Gelibolu'da Yazıcıoğlu'nun Çilehanesinde", *Türk Dili,* XV/171 (Aralık 1965), 160.

53. "Ağıt-Destan", *Türk Dili,* XVI/182 (1 Kasım 1966), 91.

1967

54. "N'etsem Yolu Yok", *Türk Dili,* XVII/194 (Kasım 1967), 89.

1973

55. "Kurtuluş Destanından, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı", *Türk Dili,* XXIX/266 (1 Kasım 1973), 99. Bu şiir (1972) yılında birincilik alan Anıtkabir Ses ve Işık Senaryosu'nda yer almaktadır. Ayrıca "Anıtkabir Senaryosu", *Tarih ve Toplum,* 11 (Kasım 1984), 10 adıyla yayımlandı.

1974

56. "Sayende", *Türk Dili,* XXX/278 (1 Kasım 1974), 886.

1976

* "Karmakanşık", *Hisar,* 149 (Mayıs 1976), 4 için bkz. nr. 47.

57. "Adres", *Hisar,* 150 (Haziran 1976), 7; ayrıca *Türk Dili,* LIV/428 (Ağustos 1987), 86-88.

"Mimar Mehmet Ağa", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976.

1984

(Aşağıdaki şiirler, 1972 yılında açılan yarışmada birincilik almış olan Anıtkabir Ses ve Işık Senaryosu'nda yer almış olan parçalardır. "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı" nr. 55'de geçti. Şiirlerin hepsi "Anıtkabir Senaryosu", *Tarih ve Toplum,* 11 (Kasım, 1984), 9-12'de yayımlandı.

58. "Sevr Antlaşması", *Tarih ve Toplum,* 11 (Kasım 1984), 11.

59. "İzmir'in Yunan Ordusu Tarafından İşgali", *Tarih ve Toplum,* 11 (Kasım 1984), 10.

60. "İstanbul'un İşgali", *Tarih ve Toplum*, 11 (Kasım 1984), 11.

61. "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi", *Tarih ve Toplum*, 11 (Kasım 1984), 11.

1987

* "Adres", *Türk Dili*, LIV/428 (Ağustos 1987), 86-8 bkz. nr. 57.

* "Karmakarışık", *Türk Dili*, LIV/429 (Eylül 1987), 130 için bkz. nr. 47.

* "Budin Türküsü", *Türk Dili*, LIV/431 (Kasım 1987), 236 için bkz. nr. 37.

1988

* "Yas", *Atatürk ve Anıtkabir*, Haz.: Necdet Evliyagil (Ankara 1988) için bkz. nr. 40.

1992

62. "Çağrışım", *Türk Dili*, 485 (Mayıs 1992), 928.

Makaleler

1925-26

Çağlayan mecmuasında "Aya Mektuplar" başlığı altında çıkan bütün yazılarında Gönül Kızı takma adını kullanmıştır.

1. "Zavallı Ay", *Çağlayan*, I/1 (20 Teşrinievvel 1341/1925), 5.
2. "Çağlayan Kenarında", *Çağlayan*, I/2 (1 Teşrinisani 1341/1925), 10-11.
3. "Aforpz", *Çağlayan*, I/3 (15 Teşrinisani 1341/1925), 12-13.
4. "Ayrılık Çeşmesi", *Çağlayan*, I/4 (1 Kânunievvel 1341/1925), 10-11.
5. "Haset ve Şüphe Çocuklarına", *Çağlayan*, I/5 (15 Kânunievvel 1341/1925), 6-7.
6. "Gönül Diyarı", *Çağlayan*, I/6 (1 Kânunisani 1342/1926), 8-9.
7. "Öldüğüm Gece", *Çağlayan*, I/7 (15 Kânunisani 1342/1926), 8-9.
8. "Dün Gece", *Çağlayan*, I/8 (1 Şubat 1342/1926), 8-9.
9. "Tufan Gecesi", *Çağlayan*, I/9 (15 Şubat 1342/1926), 8-9.
10. "Kuruyan Gönül", *Çağlayan*, I/10 (1 Mart 1342/1926), 4-5.
11. "Şehit Kızı", *Çağlayan*, I/11 (15 Mart 1342/1926), 4-5.
12. "Seher Vaktinde", *Çağlayan*, I/12 (1 Nisan 1342/1926), 4-5.
13. "Ruhumda Kasırga", *Çağlayan*, I/13 (15 Nisan 1342/1926), 8-9.

14. "Ferman Okunurken", *Çağlayan,* I/14 (1 Mayıs 1342/1926), 4-5.

15. "Onun Yadigârları", *Çağlayan,* I/15 (15 Mayıs 1342/1926), 10-11.

1946-47

16. "Bitmeyen Mevsim", *Galatasaray,* (Yıllık 1946-47). Bu yazı ayrıca *Doğu,* VII/76-81 (13 Mart-Ağustos 1946), 19-20'de yayımlandı.

17. "Fetih Yıldönümünde İstanbul'u Arıyorum", *Galatasaray Dergisi,* I/2 (Mayıs 1947), 1-2.

1948

18. "Merak", *Galatasaray Dergisi,* I/5 (Ocak 1948), 2-3-7.

19. "Bir İncelemeye Giriş", *Galatasaray Dergisi,* I/6 (Şubat 1948), 5-24.

20. "Bir İncelemeye Giriş", *Galatasaray Dergisi,* II/7-8 (Mart-Nisan 1948), 12-13, 14.

21. "Kubbedeki Hoş Sadalar", *Galatasaray Dergisi,* II/8-9 (Kasım-Aralık 1948), 1.

1949-50

* "Bitmeyen Mevsim", *Doğu,* VII/76-81 (13 Mart-Ağustos 1949), 19-20 için bkz. nr. 16.

22. "Okumaktan Şikâyet", *Galatasaray Dergisi,* III/15 (Aralık 1950), 13, 18.

23. "Cumartesi", *Galatasaray* (Yıllık 1949-1950).

24. "İki Mektup", *Galatasaray Dergisi,* VI/18 (Ocak 1952), 10.

İnceleme ve Eleştiriler-Tanıtmalar

1934

1. "Benderli Cesari", *Orhun,* 3 (İkincikânun 1934), 72-76.

1935

2. "Divan Edebiyatında Tasvirler, Şitaiye", *Çığır,* 27 (Mart 1935), 12.

3. "Türk Edebiyatında Akrostiş", *Ülkü,* V/27 (Mayıs 1935), 186-188.

4. "Destân-ı Ahmet Harami", *Türkiyat Mecmuası,* V (1935), 345.

1936

5. "Türk Edebiyatında Akrostiş", *Ülkü,* V/27 (Mayıs 1936), 186-188.

6. "Oğuzlara Dair", *Ülkü,* VII/38 (Nisan 1936), 148-155. (Eleştiri) Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler,* 11-19.

7. "Bibliyografya Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi", Çıkaran: M. Fuat Köprülü, Türkiyat Enstitüsü Neşriyatından, sayı: 1, *Ülkü*, VII/41 (Temmuz 1936), 383-384.

8. "Çankırılı Ahmet Talât Onay: Aşık Tokadlı Nuri, Çankırı Matbaası, 1933, sayfa: 318, Değeri: 100 kuruş", *Ülkü*, VII/41 (Temmuz 1936), 390-392.

1937

9. "Tuhfetü'l-Mahdum", *Ülkü*, VIII/48 (Şubat 1937), 427-430.

10. "Codex Cumanicus Monumenta Linguorum Asioe Maioris Serisinin Birinci Kitabı, Kopenhagh 1937, altun mark.", *Ülkü*, IX/51 (Mayıs 1937), 236-239.

11. "Kul Ata Mesnevisi", *Ülkü*, IX/53 (Temmuz 1937), 342-348.

1938

12. "Kahramanlık Edebiyatı", *Çığır*, 61-62 (Şubat 1938), 20.

13. "Hâmid Lisanı", *Karaelmas*, 1 (Nisan 1938), 33-37.

14. "Ludwig Fekete: Palatin Nikolaus Esterhazy'nin Arşivindeki Türkçe Yazıları", *Ülkü*, XI/63 (Mayıs 1938), 283-287 (Kitap tanıtımı).

15. "John Kingsley Birge, The Bektaschi Order of Dervishes", *Ülkü*, XI/65 (Temmuz 1938), 477 (Kitap tanıtımı).

16. "Dede Korkud'un Şahsiyeti", *Yücel*, VII/42 (Ağustos 1938), 234-237.

1939

17. "Türk Edebiyatında Alliterasyon'a Ait Notlar", *Oluş*, I/8 (19 Şubat 1939), 121-122.

18. "Tepegöz Efsanesine Dair", *Oluş*, I/15 (9 Nisan 1939), 231.

19. "Bursa Şehrengizi", *Yücel*, IX/50 (Nisan 1939), 52-55.

20. "Bir Hata ve Sevap Cetveli", *Oluş*, I/19 (7 Mayıs 1939), 296. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 20-25 (Eleştiri).

21. "Bir Kemküm", *Oluş*, I/21 (Mayıs 1939), 325-329. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 26-34 (Eleştiri).

22. "Yas Günü", *Karaelmas*, 2 (Ağustos 1939), 8-9.

1940

23. "Türk Edebiyatında Münazara", *Yücel*, XII/68 (Birinciteşrin 1940), 74-78.

24. "Türk Edebiyatında Münazara", *Yücel*, XII/69 (İkinciteşrin 1940), 74-78.

25. "Türk Edebiyatında Münazara", *Yücel*, XII/70 (Birincikânun 1940), 74-78.

1941

26. "Türk Edebiyatında Münazara", *Yücel*, XII/71 (İkincikânun 1941), 74-78.

27. "Yazı Yazarken", *Yücel*, XIV/79 (Eylül 1941), 13-16.

1942

28. "Nesir Yolunda", *Yücel*, XV/88 (Haziran 1942), 52-53.

29. "Nesir Yolunda", *Yücel*, XV/89 (Temmuz 1942), 52-53.

30. "Nesir Yolunda", *Yücel*, XV/90 (Ağustos 1942), 52-53.

1943

31. "Cihan-ı Ekber-i Hayreddin Paşa", *Yücel*, XV/95 (İkincikânun 1943), 118-120.

32. "Cihan-ı Ekber-i Hayreddin Paşa", *Yücel*, XV/96 (Şubat 1943), 118-120.

1944

33. "Leyla ile Mecnun", *Yücel*, XVII/99 (Temmuz 1944), 82.

1946

34. "Bu da Divan Edebiyatı Beyanındadır", *Yücel*, 112 (Şubat 1946), 186-193. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 35-44 (Eleştiri).

35. "Fuzuli'de Şiir", *Yücel*, XX/113 (Mart 1946), 9-16.

36. "Fuzuli ve Aşk", *Yücel*, XX/114 (Nisan 1946), 59-65.

1947

37. "Dilimizin İfade Zenginliği", *Galatasaray Dergisi*, I/1 (Mart 1947), 5.

38. "Tiyatromuza Ait Notlar", *Galatasaray Dergisi*, I/3 (Ekim 1947), 8.

1950

39. "Şehname ve Türkçe Tercümeleri", *Yücel*, 4 (Nisan 1950), 61-63. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 45-49 (Eleştiri).

1955

40. "Kâtip Çelebi", *İslâm Ansiklopedisi*, VI (1955), 432-438.

41. "Eski Nesirden Sadeleştirmeler", *Yücel*, I/1 (154), (Kasım 1955), 43.

1956

42. "Eski Nesirden Sadeleştirmeler", *Yücel*, I/3 (156), (Ocak 1956), 150-151.

43. "Eski Nesirden Sadeleştirmeler", *Yücel*, I/5 (158), (Mart 1956), 291-292.

44. "Eski Nesirden Sadeleştirmeler. Dursun Bey Tarihi'nden: Bir Padişah Düğünü", *Yücel*, I/6 (159), (Nisan 1956), 351-353.

45. "Eski Nesirden Sadeleştirmeler. Karıncalar Hastanesinde", *Yücel*, I/7 (160), (Mayıs 1956), 25-26.

1957

46. "Kâtip Çelebi, Şahsiyeti", *Bilgi*, XI/128 (Kasım 1957), 3.

1963

47. "Tana Kaldık", *Türk Dili*, XIII/145 (1 Ekim 1963), 14-18 (Eleştiri).

48. "Eski Nesirden Örnekler", *Türk Dili*, XIII/147 (Aralık 1963), 156-159.

1964

49. "Eski-harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (Milli Kütüphane)", *Türk Dili*, XIII/150 (Mart 1964), 376-377 (Tanıtma yazısı).

50. "Şeyhi'nin Husrev ü Şirin'i Üzerine", *Çağrı*, VIII/74 (Mart 1964), 2-8. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 50-54 (Eleştiri).

51. "Çöp ve Mertek", *Çağrı*, VIII/75 (Nisan 1964), 11. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 55-56 (Eleştiri).

52. "Divanları Okurken", *Çağrı*, VIII/77 (Haziran 1964), 4. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 57-63 (Eleştiri).

53. "Bir Kelime Üzerine Açıklama", *Hisar*, 12 (Aralık 1964), 21.

1965

54. "Yarence", *Türk Dili*, XIV/160 (Ocak 1965), 348-350. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 64-67 (Eleştiri).

55. "Çağrışımlar ve Ötesi", *Çağrı*, IX/87 (Nisan 1965), 24. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 68-74 (Eleştiri).

56. "Virgül Meselesi", *Çağrı*, IX/89 (Haziran 1965), 3-5. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 75-88 (Eleştiri).

57. "Türkçe Üzerinde Konuşmak Yetkisi ve Sim-gümüş", *Türk Dili*, XIV/167 (Ağustos 1965), 719-726. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 104-112 (Eleştiri).

58. "Savatlı Sim-gümüş", *Türk Dili*, XV/169 (Ekim 1965), 6-16. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 113-125 (Eleştiri).

1966

59. "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde: Bir Sultanın Gerdek Gecesi", *Türk Dili*, XV/173 (Şubat 1966), 342-351.

60. "Nicesi Kahramanlıklar", *Türk Dili*, XVI/181 (Ekim 1966), 14-23.

61. "Şiir Dili Üzerine", *Konuşmalar*, Haz.: Ali Püsküllüoğlu (Ankara 1966), 26-33.

* "Fuzuli'de Şiir", *Çaba*, 6 (Nisan 1966), 4-8 için bkz. nr. 33.

1968

62. "Dede Korkut Hikâyeleri ve Önemi", *Türk Dili*, XIX/207 (Aralık 1968), 425-435.

63. "Han-nâme", *Necati Lugal Armağanı*, (Ankara 1968), 275-327.

1969

64. "Şehzadelerin Sünnet Düğünü", *Türk Kadını*, IV/37 (Haziran 1969), 24-66.

1970

65. "Sırça Köşk", *Türk Dili*, XXI/220 (Ocak 1970), 285-290. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 126-131 (Eleştiri).

66. "Hüt Dağı ve Karga Üzerine Yarenlik", *Folklor*, I/10-12 (Şubat-Nisan 1970), 28-30.

67. "Gazali (Deli Birader) I", *Türk Dili*, XXII/223 (Nisan 1970), 18-31.

68. "Beşik Uleması", *Türk Dili*, XXII/224 (Mayıs 1970), 94-109. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 132-149 (Eleştiri).

1971

69. "Anlamak Üzerine", *Türk Dili*, XXV/243 (Aralık 1971), 169-173. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 150-155 (Eleştiri).

70. "Dede Korkut Destanlarında İslâmi Unsurlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, (1971), 61-82.

1972

71. "Hümayun Müzesi", *Türk Dili*, XXV/244 (Ocak 1972), 240-244. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 156-161 (Eleştiri).

72. "Kolay, Yine de Güç" (Ahmet Rasim: Şehir Mektupları, Sadeleştiren: Ahmet Kabaklı), *Türk Dili*, XXVI/247-248 (Nisan-Mayıs 1972), 15-

18 ve 103-106. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 162-170 (Eleştiri).

73. "Körün Bellediği Değnek: Neden, Nedeniyle, Neden Olmak", *Türk Dili*, XXVI/252 (Eylül 1972), 473-475. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 171-174 (Eleştiri).

74. "Divanu Lûgati't-Türk ve Alp Ertunga", *Türk Dili*, XXVII/253 (Ekim 1972), 56-59.

75. "Tüm, Bütün ve Katkı Üzerine", *Türk Dili*, XXVII/255 (Aralık 1972), 241-245. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 175-179 (Eleştiri).

1973

76. "Türkçede Gezi Kitapları", *Türk Dili*, (Gezi Özel Sayısı), XVII/258 (Mart 1973), 457-494.

77. "Necati Bey Divanı", *Türk Dili*, XXVIII/263 (Ağustos 1973), 289-295. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 180-187 (Eleştiri).

1974

78. "Veysel, Şiirleri ve Yaptığı", *Türk Folklor Araştırmaları*, XV/296 (Mart 1974), 6909.

79. "Ortaçağda Türk ve Moğol Şamanizmi (John Andrew Boyle'den çeviri)", *Türk Folklor Araştırmaları*, XV/297 (Nisan 1974), 6941-6950.

80. "Zaifi", *Türk Dili*, (Mektup Özel Sayısı), XXX/274 (Temmuz 1974), 39-43.

81. "At Üzerine", *Uluslararası Türk Folklor Semineri I*, (Ankara 1974), 74-78.

82. "Tanzimat Dönemine Değin Mektup", *Türk Dili*, (Mektup Özel Sayısı), XXX/274, (Temmuz 1974), 17-23.

1975

83. "Kebikeç Duası", *Türk Dili*, XXXI/280 (Ocak 1975), 9-16. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 196-205 (Eleştiri).

84. "Dedem Korkut Kitabının İngilizce Çevirileri", *Türk Folklor Araştırmaları*, XVI/314 (Eylül 1975), 7413-7417. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 210-217 (Eleştiri).

85. "Güçlük Nerede?", *Türk Dili*, XXXI/289 (Ekim 1975), 549-550. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 206-209 (Bir sonraki yazıyla aynı).

86. "Güçlük Nerede?", *Türk Dili,* XXXII/291 (Aralık 1975), s. 707-710. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler,* 206-209 (Eleştiri).

87. "Türk Çalgıları Üzerine", *Musiki Mecmuası,* XXVIII/313 (Kasım 1975), 5-12.

1976

88. "Beklenmedik Kaynaklarda Folklor", *I. Uluslararası Türk Folklor Bildirileri, I. Cilt: Genel Konular,* (Ankara 1976), 119-125.

89. "Birkaç Deyim Üzerine", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı,* 1975 (Ankara 1976), 67-74.

90. "Unutulmuş Bir Ek mi?", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1975-76,* (1976), 183-185.

91. "Bir Sözlük Üzerine", *Hisar,* 147 (Mart 1976), 20-22. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler,* 224-229 (Eleştiri).

92. "Miratü'l-Hatâyâ", *Türk Dili,* XXXIII/293 (Şubat 1976), 68-72. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler,* 218-223 (Eleştiri).

93. "Kumsal I", (Günümüz Türkçe'sine çevrilen Mustafa Ali'nin Kitabı), *Türk Dili,* XXXIV/397 (Haziran 1976), 415-421. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler,* 235-241 (Eleştiri).

94. "Kumsal II", *Türk Dili,* XXXIV/298-299 (Ağustos 1976), 318-325. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler,* 241-250 (Eleştiri).

95. "Aşık Çelebi Tezkiresi", *İstanbul Üniversitesi; Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* 30 (1976), 39-48.

96. "Risale-i Mimariyye", *İ. H. Uzunçarşılı Armağanı,* (Ankara 1976), 113-215.

97. "II. Sultan Osman'ın Şehadeti", *Atsız Armağanı,* (İstanbul 1976), 187-256.

98. "Kenzü'l-Kübera ve Mahakkü'l-Ulema I", *Çevren,* Yıl 4, Sayı 9 (Mart 1976), 37-51.

99. "Kenzü'l-Kübera ve Mahakkü'l-Ulema II", *Çevren,* Yıl 4, Sayı 10 (Haziran 1976), 43-79.

100. "Ekler (I. Kenzü'l-Kübera ve Mahakkü'l-Ulema'nın Necmüddin Razi'nin Basma Mirsadü'l-İbad'ıyla Karşılaştırılması, II. Düzeltmeler", *Çevren,* Yıl 4, Sayı 11 (Eylül 1976), 173-175.

101. "Yanlış Bizde mi Şairde mi?", *Hisar,* 148 (Nisan 1976), 9-10. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler,* 230-233 (Eleştiri).

1977

102. "Hafızların, Hanendelerin, Gûyendelerin Hallerini Anlatır", *Musiki Mecmuası*, 327 (Ocak 1977), 9-11.

103. "Bir Fetva da Bizden", *Hisar*, 158 (Şubat 1977), 8-10. *Nesil*, I/7 (1 Nisan 1977), 14-17'de yayımlandı. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 262-266 (Eleştiri).

104. "Sevinç I", *Milli Kültür*, I/1 (Ocak 1977), 31-32. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 251-255 (Tanıtma-Eleştiri).

105. "Sevinç II", *Milli Kültür*, I/2 (Şubat 1977), 8-12. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 255-261 (Tanıtma-Eleştiri).

106. "Tılsımlı Gömlekler", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı 1976*, (1977), 93-112. Bu yazı *Magazin Türk Hava Yolları*, 45 (Ocak 1987), 24-26. İngilizcesi 28-29 ve *Gergedan*, 14 (Nisan 1988), 70-79'da tekrar yayımlanmıştır.

1978

107. "Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi, Yabani Bitkiler Sözlüğü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1977*, (1978), 433-440. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 188-195 "Bir Başkası" adı altında.

108. "Burhan-ı Katı Çevirisinin Türkçe Açısından Önemi", *Ömer Âsım Aksoy Armağanı* (Ankara 1978), 125-135.

109. "Kitaplarda Neler Var? V. Şaşılacak Başka Bir Oyun", *Hisar*, 251 (176) (Ağustos 1978), 8-10.

110. "Kitaplarda Neler Var? V. Osmanlı Türklerinin Rumeli Yakasına İlk Geçişi", *Hisar*, 254 (179) (Kasım 1978), 13-15.

111. "Kitaplarda Neler Var? I. Hadikatü'l-Hakayık fi Tekmileti'ş-Şakayık", *Hisar*, 160 (244) (Ocak 1978), 5-8.

112. "Biz Ne Düşü Görüyoruz?" (Yahya Kemal'in yayımlanan kitapları), *Türk Dili*, XXXVII/317 (Şubat 1978), 108-115. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 267-275 (Eleştiri).

113. "Kitaplarda Neler Var? II. Bir Barış Görüşmesi", *Hisar*, 173 (248) (Mayıs 1978), 7-9.

114. "Kitaplarda Neler Var? III. Derviş Portreleri", *Hisar*, 174 (249) (Haziran 1978), 8-11.

115. "Kitabu ilmü'n-nafi fi Tahsili Sarf u Nahv-i Türki", *Ulusal Kültür*, 2 (Ekim 1978), 172-182.

116. "Kitaplarda Neler Var? IV. Bir Hokkabazlık Gösterisi", *Hisar*, 250 (175) (Temmuz 1978), 8-10.

117. "Kâtip Çelebi", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, VI (1978), 760-762.

1979

118. "Şair Bâki Gençliğinde Saraç Çıraklığı Yaptı mı?", *Journal of Turkish Studies, In Memorium Ali Nihat Tarlan*, yayınlayanlar: Şinasi Tekin-Gönül A. Tekin (1979), 125-133.

119. "Bir Dostun Ardından: Cahit Öztelli", *Türk Folklor Araştırmaları*, XVI-II/355 (Şubat 1979-80), 64-65.

120. "Şeyh Bedrüddin'in Babası Kadı mıydı?", *Çevren*, Yıl 6, Sayı 3 (Eylül 1979), 19-25. Bu makale *Tarih ve Toplum*, 2 (Şubat, 1984), 16-18'de tekrar yayımlandı.

121. "Bey Böyrek Üzerine", *Türk Folkloru*, 2 (Eylül 1979), 3.

122. "Bir Deyimin Ardından", *Türk Folklor Araştırmaları*, XIX/363 (Ekim 1979), 8785-8787.

123. "Kamaniçe Muhafızlarının Çektiği", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağanı), 32 (Mart 1979), 281-300.

124. "Kitaplarda Neler Var? VI. Tuhfe-i Hattatin I", *Hisar*, 258 (Nisan 1979), 7-9.

125. "Kitaplarda Neler Var? VI. Tuhfe-i Hattatin II", *Hisar*, 259 (Mayıs 1979), 9-11.

126. "Kitaplarda Neler Var? Kethüdâzade Menâkıbı", *Hisar*, 265 (Aralık 1979), 10-11.

1980

127. "Emek-Yemez Baba", *Türk Folkloru*, 8 (Mart 1980), 3.

128. "Kaygusuz Abdal ve Sımâtiyeleri I", *Türk Folkloru*, 13 (Ağustos 1980), 3-5.

129. "Kaygusuz Abdal ve Sımâtiyeleri II", *Türk Folkloru*, 14 (Eylül 1980), 3-6.

130. "Kitaplarda Neler Var? VIII. Kitab-ı Bahriye I", *Hisar*, 269 (Nisan 1980), 13-14.

131. "Kitaplarda Neler Var? VIII. Kitab-ı Bahriye II", *Hisar*, 270 (Mayıs 1980), 24-25.

132. "Tâcü't-Tevârih'ten", *Hisar*, 274 (Eylül 1980), 9-14.

133. "Söylemesi Bizden", *Hisar*, 277 (Aralık 1980), 8-9. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 289-300 (Eleştiri).

134. "Kitaplarda Neler Var? VII Mizanü'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk", *Hisar*, 267 (Şubat 1980), 12-13.

1981

135. "Gecikmiş Bir Karşılık", *Türk Folkloru*, 24 (Temmuz 1981), 4-8. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 293-300; "Şaplak I. Gecikmiş Bir Karşılık" adı altında (Eleştiri).

136. "Gecikmiş Bir Karşılık II. Söz Sırası Bende", *Türk Folkloru*, 25 (Ağustos 1981), 7-11. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 301-308. "Şaplak II. Söz Sırası Bende" adı altında (Eleştiri).

137. "Gecikmiş Bir Karşılık III. Kimin Devleti Tepti", *Türk Folkloru*, 26 (Eylül 1981), 9-11. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 309-316. "Şaplak III. Kimin Devleti Tepti" adı altında (Eleştiri).

138. "Kazan Beyin Ocağı", *Türk Folkloru*, 27 (Ekim 1981), 4-6. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 317-321. "Şaplak IV. Kazan Beyin Ocağı" adı altında (Eleştiri).

139. "Savunmaya Gerek Yoksa da", *Türk Folkloru*, 28 (Kasım 1981), 3-5. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 322-327. "Şaplak V. Savunmaya Gerek Yoksa da" adı altında (Eleştiri).

140. "Konuşan Dilsiz", *Türk Folkloru*, 29 (Aralık 1981), 3-5. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 328-332. "Şaplak VI. Konuşan Dilsiz" adı altında (Eleştiri).

141. "Halk Dilinde Ölçü Birimleri", *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1981/1 (1981), 41-58.

142. "Klâsik Türk Edebiyatı", *Gösteri*, 12 (Kasım 1981), 47-49.

143. "Dedem Korkut'un Kitabı Üzerine", *Türk Folkloru*, 23 (Haziran 1981), 3-4.

144. "Kitabiyat: Prof. Dr. Neşet Çağatay, Mustafa Nuri Paşa, Natayic'ül-vukuat, cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXII. dizi, sayı 1 (Ankara 1979)", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1979-80, 10-11 (1981), 433-442.

145. "Türkçede 'Mal' ve 'Mel' Eki Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1978-79 (1981), 23-32.

1982

146. "Şaplak VII. Küdam Galatat Tashih Mikünem?", *Destursuz Bağa Girenler*, 333-338 (Eleştiri).

147. "Şaplak VIII. Yanlış Bereketi", *Destursuz Bağa Girenler*, 339-344 (Eleştiri).

148. "Şaplak IX. Tükenmez", *Destursuz Bağa Girenler*, 345-351 (Eleştiri).

149. "Şaplak X. Daha, Daha...", *Destursuz Bağa Girenler*, 352-356 (Eleştiri).

150. "Şaplak XI. Yanlışlara Elveda", *Destursuz Bağa Girenler*, 357-360 (Eleştiri).

151. "Deyimler Üzerine", *Türk Folkloru*, 31 (Şubat 1982), 8-10. Bu yazı *Erciyes*, 4/47 (Ocak 1982), 11-13'te tekrar yayımlanmıştır. Ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, 361-366 (Eleştiri).

152. "Modaya Uymak", *Gösteri*, 20 (Temmuz 1982), 61-62.

153. "Aşık Çelebi'nin Şuara Tezkiresi", *Gösteri*, 24 (Kasım 1982), 78.

154. "Elezar Birnbaum, The Book of advice by King Kay Kaus ibn İskender", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), 327-332 (Eleştiri).

155. "Ali, Hattatların ve Kıtap Sanatçılarının Destanları (Menakıb-ı Hünerverân), Hazırlayan: Dr. Müjgan Cunbur", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), 332-346 (Eleştiri).

156. "Rüyalar Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Ankara 1982), 183-208.

1983

157. "Abdülbaki Gölpınarlı'nın Ardından", *Milli Kültür*, 39 (Nisan 1983), 47-48.

158. "Sıpara Üzerine", *Türk Folkloru*, 44 (Mart 1983), 3-4.

159. "Osmanlı Donanması ve Kaptan-ı Derya ile İlgili Teşrifat Hakkında Belgeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, sene 1981-82, (1982), 25-84.

160. "İsmiyle Müsemmâ Değil", *Gösteri*, 29 (Nisan 1983), 76 (Eleştiri).

161. "Çanak", *Gösteri*, 33 (Ağustos 1983), 64-65 (Eleştiri).

162. "Eski, Yeni ve Ötesi", *Kaynaklar*, I (Eylül-Ekim-Kasım 1983), 59-61.

1984

* "Şeyh Bedrüddin'in Babası Kadı mıydı?", *Tarih ve Toplum*, 2 (Şubat 1984), 16-18 için bkz. nr. 96.

163. "Yer Adlarında Kişilerin Olayların Payı", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Eylül 1984 (Ankara 1984), 243-257.

164. "Kitaplarda Neler Var? 1577'de Kahire'de Günlük Hayat", *Tarih ve Toplum*, 4 (Nisan 1984), 65-67.

165. "Kanuni'nin Gürcistan Fetihnamesi Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 5 (Mayıs 1984), 2-3 (Eleştiri).

166. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yeni Bir Yayını", *Tarih ve Toplum*, 6 (Haziran 1984), 59-62 (Eleştiri).

167. "Abdülhamid'in Bir Tayin Beratı", *Tarih ve Toplum*, 7 (Temmuz 1984), 7.

168. "Anıtkabir Senaryosu", *Tarih ve Toplum*, 11 (Kasım 1984), 9-12.

169. "Yahya Kemal ve Türk Musikisi", *Tarih ve Toplum*, 12 (Aralık 1984), 45-49.

170. "Cönkler Üzerine", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1984*, (1984), 107-165.

1985

171. "Sohbetname", *Tarih ve Toplum*, 14 (Şubat 1985), 56-64.

172. "Nasihatü's-Selâtin", *Tarih ve Toplum*, 20 (Ağustos 1985), 62-68 (Eleştiri).

173. "23 Nisan 1920 Milli Egemenlik Yolunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kayıtsız Şartsız Milletindir", (Ankara, TBMM Kültür ve Sanat Yayını, 1985), 54-59.

174. "Bitkiler ve Bizler", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1985*, (1985), 393-399.

1986

175. "Osmanlı Türklerinde Öğretmen ve Öğrenci Anlayışı", *Tarih ve Toplum*, 31 (Temmuz 1986), 48-55.

176. "Molla Lütfi'nin Mizah ve Hiciv Yönü", *Tarih ve Toplum*, 34 (Ekim 1986), 58-61.

177. "Kızıl Elma Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 25 (Ocak 1986), 9-14.

178. "Kızıl Elma Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 26 (Şubat 1986), 20-25.

179. "Kızıl Elma Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 28 (Mart 1986), 9-13.

180. "Kızıl Elma Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 29 (Nisan 1986), 9-13.

181. "Bir Saltanat Düğünü", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık I*, (İstanbul 1986), 21-55.

182. "Yunus Emre'yi ve Halk Şairlerini Anlamak", *Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu, 2-4 Mayıs 1986* (Bolu, 1986), 9-20.

183. "Mehmet Akif Ersoy'un Dili Üzerine", *Milli Kültür,* 55 (1986), 10-17.

184. "Tokatlı Molla Lûtfi'nin 'Harnâme'si", *Türk Folkloru Belleten* 1986/I (1986), 155-182.

1987

185. "Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler", *Türk Folkloru Belleten* 1986/II (1987), 309-315

186. "Destanlar Üzerine", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı,* (1987), 104-111.

187. "Bir Öğrencisinin Dilinden M. Fuat Köprülü", *Türk Dili,* LII/421 (Ocak 1987), 50-57.

188. "Divan Edebiyatı Kimin?", *Türk Dili,* LII/424 (Nisan 1987), 224-236.

189. "Mimar Sinan'ın Bazı Eserleri Hakkında Notlar", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı Sanatı,* (İstanbul 1987), 129-133.

190. "Mimar Sinan'ın Dilinden Hatıralar", *Tarih ve Toplum,* 45 (Eylül 1987), 24-30.

191. "Böylesi Bir Tip", *Tarih ve Toplum,* 47 (Kasım 1987), 9-11.

192. "Trabzonlu Birkaç Şair", *Trabzon Kültür Sanat Yıllığı,* 87 (İstanbul 1987), 273-282.

193. "Baki'nin Bir Beyti Üzerine", *Türk Dili,* LII/427 (Temmuz 1987), 12-14.

* "Tılsımlı Gömlekler", *Magazin Türk Hava Yolları,* 45 (Ocak 1987), 24-25 (İngilizcesi Magic Shirts 28-29) için bkz. nr. 83.

194. "Mehmet Akif Ersoy'un Sanat ve Şiir Anlayışı Üzerine", *Tarih ve Toplum,* 29 (Mart 1987), 20-24.

195. "Yunus Emre'yi ve Halk Şairlerini Anlamak", *Tarih ve Toplum,* 40 (Nisan 1987), 10-16.

196. "Divan-ı Et'ime. Some Manuscripts on Food", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* V (Ankara 1987), 121-127.

1988

197. "Fahir İz", *Gösteri-Ek,* 91 (Haziran 1988), 10.

198. "Dedem Korkut Kitabı Üzerine", *Türk Folkloru, Belleten 1987/1-2* (1988), 81-89.

* "Tılsımlı Gömlekler", *Gergedan*, 14 (Nisan 1988), 70-79 için bkz. nr. 83.

1989

199. "Şair Necati'nin Bir Beyti Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 61 (Ocak 1989), 9-10.

200. "Kanuni'ye İsnad Edilen Divan Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 68 (Ağustos 1989), 62-64.

201. "Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif? (Kitabiyat)", *Tarih ve Toplum*, 70 (Ekim 1989), 58-60.

1990

202. "Divan Edebiyatında Çiçekler I", *Tarih ve Toplum*, 76 (Nisan 1990), 30-33.

203. "Divan Edebiyatında Çiçekler II", *Tarih ve Toplum*, 77 (Mayıs 1990), 34-39.

204. "Divan Edebiyatında Çiçekler III", *Tarih ve Toplum*, 79 (Temmuz 1990), 18-23.

1991

205. "İşte Eser", *Tarih ve Toplum*, 93 (Eylül 1991), 47-51.

206. "Tabirnameler", *Tarih ve Toplum*, 94 (Ekim 1991), 9-14.

"Kitab-ı Cevherü'l-Cevâhir", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul 1991.

1992

207. "Bugünkü Türkçe", *Tarih ve Toplum*, 100 (Nisan 1992), 35-39.

208. "Fuzuli Divanının Türkçe Önsözü", 103 (Temmuz 1992), 9-11.

209. "Şiirler ve Şairler Hakkında", *Tarih ve Toplum*, 104 (Ağustos 1992), 9-12.

210. "Divan Edebiyatında Şehirler I", *Tarih ve Toplum*, 105 (Eylül 1992), 9-12.

211. "Divan Edebiyatında Şehirler II", *Tarih ve Toplum*, 106 (Ekim 1992), 9-12.

212. "Divan Edebiyatında Şehirler III", *Tarih ve Toplum*, 107 (Kasım 1992), 9-14.

Kitapları ve Çevirileri

1. Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut*. İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1938.
2. Orhan Şaik Gökyay, *Bugünkü Dille Dede Korkut Masalları*. İstanbul: A. Halit Kitabevi, 1939.
3. Orhan Şaik Gökyay, *Devlet Konservatuvarı Tarihçesi*. Ankara: Maarif Basımevi, 1941.
4. Mercimek Ahmed, *Kabusname*. Yeniden Gözden Geçiren: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Maarif Matbaası, 1944.

   2. bs. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.

   3. bs. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974.
5. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
6. Zekeriyyazade, *Ferah Cerbe Fetihnamesi*. Açıklamalarla Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Hilâl Matbaacılık, 1975. Zekeriyyazade, *Ferah Cerbe Savaşı*. Açıklamalarla Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, 2. bs. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1980.
7. Orhan Şaik Gökyay, *Bugünkü Dille Dede Korkut*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
8. Orhan Şaik Gökyay, *Dûçentname*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası, 1964.
9. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
10. Ahmet Rasim, *Eşkâl-i Zaman*. Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
11. Kâtip Çelebi, *Mîzanü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ahakk= En doğruyu seçmek için hak terazisi*. Açıklamalarla Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.

    2. bs. İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1980.
12. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.
13. Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar= Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan*. Açıklamalarla Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.

    2. bs. İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1980.

14. Orhan Şaik Gökyay. *Dede Korkut Hikâyeleri.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.

    2. bs. İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1980.

    3. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.

15. Orhan Şaik Gökyay, *Bir Kaç Şiir* (İngilizce çevirileri ile birlikte), İstanbul: Hilâl Matbaası, 1976.

16. Gelibolulu Mustafa Ali, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları=Mevâidü'n-nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis.* Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, 2. c. İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1978.

17. Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

18. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler.* 2. bs. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

19. Gelibolulu Mustafa Ali, *Hâlâtu'l-Kahire Mine'l-Adâti'z-Zahire.* Sadeleştiren: Orhan Şaik Gökyay, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.

20. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.

21. Orhan Şaik Gökyay, *Molla Lûtfi.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

22. Orhan Şaik Gökyay, *Bu Vatan Kimin,* Şiirler, Mersin Özel Türkmen Lisesi Yayınları, İstanbul, 1994.

Çeviri Eserleri

1. George Jacob, *Türklerde Karagöz=Geschichte des Schotteutheoters adlı Kitabın Türklere ait kısmı.* İstanbul: Bürhanettin Basımevi, 1938.

2. Oscar Wilde, *Doryan Gray'ın Portresi=The Picture of Dorion Gray.* Çevirenler: Ferhunde Gökyay ve Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1938.

    2. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.

3. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği; 13-15'inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik=Das Fürstentum Mentesche Studie zur Gesc-*

hichte west kleinasiens im 13-15 jh. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1944. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.

4. C. Brentano, *Yiğit Kasperl ile Güzel Annerl'in Hikâyesi=Die Geschichte vom broven Kasperl und schönen Annerl.* Çevirenler: S. Y. Baydar ve Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1948.
5. C. Brentano, *Cockel, Hinkel ve Gockelaya= Gockel Hinkel und Gackeleia,* İstanbul: Maarif Basımevi, 1959.
6. Clemens Brentano, *Bahar Çelengi=Frühlingskranz,* 2. c. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

Kaynakça

"Adamlar Adamlar", *Türkiye Yazıları.* 8 (Kasım 1977), 41-42.

Dehmen, Şehnaz, "Orhan Şaik Gökyay, Makaleler I (Ülkü Mecmuası), Makaleler II (Yücel Mecmuası)", Yayımlanmamış Mezuniyet tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1991.

Demirkazık, Nilgün, "Orhan Şaik Gökyay Makaleleri II (Hisar Mecmuası)", Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1992.

Feritoğlu, Özden, "Orhan Şaik Gökyay, Hayatı, Bütün Şiirleri ve Şiirlerinin İncelenmesi", Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1987-88.

İvgin, Hayrettin, "Orhan Şaik Gökyay", *Antoloji Aylık Şiir Dergisi,* 12 (Aralık 1981), 38-58.

Kayaoğlu, Gündağ, "İstanbul Üniversitesi Orhan Şaik Gökyay'a Doktorluk Ünvanı Verdi", *Tarla Dergisi,* 6 (1989), 4-5.

Koç, Gültekin, "Orhan Şaik Gökyay", Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 1979-80.

Kut, Günay, "Orhan Şaik Gökyay", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları (Orhan Şaik Gökyay Armağanı),* VI/1982 (1984), I-IX.

Maden, Said, "O. Ş. Gökyay'ın Şiir Dünyası", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları (Orhan Şaik Gökyay Armağanı),* VI/1982 (1984), XVII-XX.

"Orhan Şaik Gökyay", *Gergedan,* 9 (Kasım 1987), 38-40.

Öztürk, Ülkü, "Orhan Şaik'in Bibliyografyası", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları (Orhan Şaik Gökyay Armağanı I)*, VI/1982 (1984), X-XVII.

Öztürk Ülkü, "Orhan Şaik Gökyay'ın Ozanlığı", Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 1979-80.

Ayrıca *Milliyet* (19 Haziran 1986); *Gergedan*, 9 (Kasım 1987); *Cumhuriyet*, (13 Mart 1989); *Dergah*, 10 (Aralık 1990), s. 12-13 gazete ve dergilerinde Orhan Şaik Gökyay ile yapılan söyleşiler.

'SUPARA' ÜZERİNE

Kerim Yund'un 'Supara sözünün hangisi doğru?' adlı yazısı (*Türk Folkloru*, eylül-1982, sayı-38) üzerine Numan Kartal'ın 'Supara Sözünün Anlamı' adlı yazısında (*Türk Folkloru*, şubat-1983, sayı-43, s. 4 v.d.) birtakım sözlüklere dayanarak verdiği karşılıkların bir bakıma karışık ve tutarsız olduğu görülmektedir. Bu karışıklık daha çok, supara sözcüğü için onun dayandığı kaynaklarda yer alan karışıklıklardan doğmaktadır.

Önce bunları sıralayıp göstermek istiyorum. İki büyük yanlış Meydan Larousse (XI, 617) ve ondan olduğu gibi aktararak Pars Tuğlacı'nın *Okyanus* adlı iddialı sözlüğünde (4. baskı, VIII, 2675) yatmaktadır. Bu iki kaynakta şöyle denilmektedir: 'Eski Osmanlı devletinde okul kitaplarının genel adı, Elifba'ya (alfabe) elifba suparası, Amme cüz'ünc Amme suparası denilirdi. Arap ülkelerinde suparaya, kesr-i hemze ve sükûn-ı dâd ve idbade, İran'da kesr-i sin, medd-i sin ve sipare denirdi. Pars Tuğlacı bu aktarmaya İngilizce 'reading book for children, Fransızca Nagué're petit livre pour les enfants' diye yabancı dilden iki karşılık eklemektedir. Pars

Tuğlacı'nın Fransızca karşılıklar için Diran Kelekiyan'ın *Türkçeden Fransızcaya* sözlüğünde suparaya verdiği cahi petit livre pour les enfants karşılıklarına dayandığı düşünülebilir (s. 770).

Bu iki karşılığın her ikisi de, Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nden (III, 277) olduğu gibi aktarılan şu karşılığa dayanmaktadır : 'Mektep çocuklarının okudukları kitaplar hakkında kullanılır bir tabirdir. Elifbe cüz'ü (alfabe) yerinde kullanılır bir tabirdir. Elifba cüz'ü yerinde elifba suparası, Amme cüz'ü yerinde Amme suparası denilirdi. Az sayfalı demek olan *suhuf-pare*den bozmadır. Vahid Efendi *Galatat*'ında *'el-müntehabâtü'l-mensûre fi Galatati'l-meşhûre'-supara maddesi,* bunun için şöyle diyor: Kitabın bir bölüğü manâsına elifba suparası meşhurdur. Arabide kesr-i hemze ve sükûn-ı dad, Farside kesr ve medd-i sin ile sipare itlak olunmakla ikisi dahi asıl olmaya lâyıktır.'

Aşağıda açıklanacağı üzere, yukarıda adı verilen üç kaynakla onların her üçünün de dayandığı Vahid Efendi'nin *Galatat*'ında verilen karşılık, bir başka deyişle supara sözcüğünün suhuftan geldiği açıklaması yanlışın ta kendisidir.

Burada yeri gelmişken iki noktaya değinmeyi de gerekli buluyorum. Bir sözlük ya da ansiklopedi yapmak iddiasında bulunan kimse, eline geçen ilk kaynağın yanlış mı, doğru mu olduğunu araştırıp incelemeden, olduğu gibi aktarmakla yetinemez. Bunları birer kaynak olarak okuyuçuya sunanların böyle bir emeği göze almaları şa (–) dilimizin eski lugat sahipleri bu çalışmalarında çok ciddi davranmışlardır. *Kamus Çevirisi*'ni Türk diline armağan eden ve hakkıyle Mütercim deye andığımız Gaziantepli Ahmet Asım Efendi, sözlüğün Arapça sahibi Mecdüddin Firûzâbadi'nin, yeri geldikçe yanlışlarını bulup gösterecek denlü Arapçaya hâkimdir. Türkçe karşılıklarında ise Türk dilinin sahibidir.

Bundan dolayı onun 'Müretcim' sıfatını, hiç düşünmeden 'müellif'e çevirebiliyoruz.

Vahid Efendi'nin supara sözcüğünün Arapça suhuftan geldiğini söylemesi yanlış değil de düpedüz bir uydurmadır. Hele suparanın hem Arapça 'suhuf'dan, hem de Farsça *sîpâre*'den geldiğini yazarak *ikisi dahi asıl olmaya lâyıktır* demesi kendisinin ciddi bir kaynağa baş vurmadan kulaktan dolma bir uydurmaya yer verdiğini göstermeye yeter de artar bile.

Burada bir noktayı daha önemle belirtmek istiyorum. Benim bildiğim, sözlükler, okuyucunun yardımcısıdır. Anlamını bilmediği sözcüklerin karşılıklarını onlara bakarak bulur, öğrenir. Bundan ötürü bir sözlük, tekrar başka bir sözlüğe bakmayı gerektirmeyecek kadar açık olur. Peki, bir Türk okuyucu, suparanın karşılığını ararken rastladığı *kesr-i hemze, sükûn-ı dâd ile idbâde, kesr-i sin ve medd-i sîn ile sipare*'den ne anlayacak? Ona, bir de Arapça ve Farsçayı öğren, ondan sonra Türkçe sipare sözcüğünün karşılığını ara mı, diyelim? Üstelik bu verilen karşılık eksik ve yanlış da. Pars Tuğlacı'nın *İrân'da medd-i Sin ve sıpare denirdi*, demesi nasıl bir karşılıktır?

Kaldı ki Arapçada idbade deye bir sözcük de yoktur. Bunun Arapçadaki aslı *idbâre*dir. Kamus çevirisindeki karşılığı da şudur: Evrak ve ok destesine denir ki *cüz ve sipare* tabir olunur (II, 466 v.d.) Bu karşılıkta sipare'nin Kur'an-ı Kerim'in bölündüğü *otuz cüz* özel anlamı yoktur, kelime burada çok daha genel bir anlamdadır.

Rıza Nur'un *'supara, risalenin Türkçesidir'* demesi de bu türdendir. 'Cüz kabına da supara denirdi' demesi de böyledir (*Hayat ve Hatıratım*, s. 66).

Hemen söyleyim ki, Numan Kartal'ın bu yanlışlara dayanarak, demek istiyorum ki suparanın bir yandan suhuf'dan, bir yandan da onun risale anlamını taşıdığını sanarak *suhuf* ve *risale* sözcüklerinin anlamları üzerinde sözü uzatması da,

bundan dolayı yersiz ve gereksizdir. Verdiği birtakım yeni kaynaklardaki karşılıkların bu konuda yetersiz olduğu gibi.

Biz Türkçeyi hakkıyle bilen sözlükçülerimize baş vurduğumuz zaman şunları buluyoruz: *'Sîpare ve sıpare'*-supara *eczâ-i şerîfe*. (Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmani*, ecza-i şerife.) *'Şerîfe'* sıfatından anlaşılacağı üzere Paşa, bunu doğrudan Kur'an-ı Kerim'in cüzleri deye alıp kesmiştir. Demek ki bunda 'elifba kitabı, risale, küçük kitap' gibi birtakım yanlış ve ekleme anlamlar görmemiştir. Şemseddin Sami-ki *Lehce-i Osmani*'den çok yerde yararlanmıştır- 'Farsi sipare'den ki *otuzda-bir cüz* demek olup esâsen Kur'an-ı Kerim'in ecza-i şerifesine mevzûdur-çocukların okudukları küçük cüz, elifba, kıraet kitabı, *cüz-i şerîf'* karşılığını vermektedir. (*Kamûs-ı Türkî*, s. 857). Onun yanıldığı siparenin *otuz cüz* anlamı yerine *otuzda-bir* karşılığını vermesi, bir de elifba ve kıraat kitabı karşılıklarını eklemesidir.

Bianchi'nin *Elsine-i Türkiyye ve Fransaviyyenin Lûgati*'nde 'supara (scuperi)' için verdiği 'liasse de papier (tomar), las de livre (kitap yığını)' karşılıklarının burada tutar bir yanı yoktur, demek ki sözcüğün genel anlamını vermiştir.

Steingass, Sîpare için 'one portion of the thirty into which the Qur'an has been devided' (Kur'an-ı Kerim'in bölündüğü otuz bölümden her biri) karşılığını veriyor (s. 714). *Redhouse*, supara sözcüğünü almamakta, sipare için ise 'any of the thirty section into which Qur'an is devided as a daily lesson (Kur'an-ı Kerim'in bölündüğü otuz bölümden her biri) diyerek (s. 1100) buna bir de 'günlük ders' karşılığını eklemektedir.

Şimdi Sîpare'nin karşılığı için Farsça sözlüklere bakalım. Bunların hepsi 'otuz cüz'e bölünmüş olan Kur'an-ı Kerim (*Ferheng-i Nizam*, III, 441) : Kur'an-ı Kerim'in otuz cüz'ü ki bunların her biri ciltlenmiştir. (Ferîdun-Kâr, *Ferheng-i Cedid*, (Farsi-Farsi, s. 847) : Kur'an-ı Kerim'in otuz cüz'ü ki her cüz

ayrı olarak ciltlenmiştir, sipare de denir (*Ferhengi Amid*, III, 441); Kur'an-ı Kerim'in otuz cüz'ü ki ayrı ayrı ciltlenmiştir ve *hatim meclislerinde erkekler okurlar* (Habibullah Âmûzkâr, *Ferheng-i Âmûzkâr*, s. 459); 1) Kur'an-ı Mecid'in otuz cüz'ü ki her cüz ayrı olarak ciltlenmiştir. 2) Kur'an-ı Mecid (Muhammed Mûin, *Ferheng-i Fârsi*, s. II, 1974). Kur'an-ı Kerim ve onun her bir cüz'ü (*Ferheng-i Ziya*, s. 1243).

Görüleceği üzere bütün bu güvenilir sözlüklerde, siparenin tek bir karşılığı vardır, o da 'Kur'an-ı Kerim' ve onun bölündüğü otuz cüzden her biri demektir.

Son olarak, Türk dilinde bunun elimizdeki karşılığını vermeye sıra gelmiştir. *Dedem Korkudun Kitabı*'nda, destanlardan önceki giriş bölümünde 'âhır sıpara başıdır, 'Amme Görklü' denmektedir. (Dresden yazması, s. 5). Anlaşılacağı üzere burada da siparenin Türk söyleyişi olan sıpara doğrudan Kur'an-ı Kerim demektir. : Sıparanın son (cüz'ü) olan Amme görklü. Amme, Kur'an-ı Kerim'in son cüz'ünün başı ve asıl adı olan 'Nebe' sûresinin ilk kelimesidir ve bundan dolayı bu cüz 'Amme Cüz'ü deye de adlandırılır.

Öyle ise 'sıpara'nın elifbe cüz'ü anlamını kimi sözlükler nereye dayandırıyor? Eski 'Sıbyan mektepleri'nde çocuklara ilk önce Kur'an-ı Kerim'i okuması öğretilirdi ve buna ilkin Arap elifbesini öğretmekle başlanırdı. Çocukların supara ya da cüz keselerinde Elifbe kitabı ile Kur'an-ı Kerim'in son cüz'ü olan Amme bulunurdu, bu yanlışlığın bundan doğduğu, bence meydandadır.

Rahmetli Hikmet Dizdaroğlu'nun suparanın cönk yerine kullanıldığını söylemesinin -folklorcularımızın hiçbirinin bunu doğrulamadıklarına göre- bir sürçmeden ve yakıştırmadan öteye gidemeyeceği meydandadır.

Türk Folkloru, Sayı: 44 (Mart 1983), s. 3-4

ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI'NIN ARDINDAN

Abdülbaki Gölpınarlı da aramızdan ayrıldı. Kendisiyle birlikte neler götürdüğünü, edebiyatımızın ve tarihimizin geniş bir alanını kimsesiz bıraktığını, yaşarken bize neler verdiğine bakarak daha iyi anlayabiliriz.

Ömrü boyunca durmadan, dinlenmeden, mevsim tanımadan, her dalında türlü yemişler veren bir ağaçtı o. Çok yazmak başkadır, çok eser vermek çok daha başkadır. Edebiyatımızın ve tarihimizin bilim alanında, son elli yıl içinde onun kadar kalemi işlek bir başka kalem gösterilemez. Ele aldığı konuların çoğu, gün ışığına onun eserleriyle çıkmıştır denilse yeridir. Bu eserleri tanıyanların hiçbirinin aklına bu yargıda bir abartma kuşkusu gelmeyeceğini çekinmeden söyleyebilirim.

Kitaplarını Konya'da Mevlânâ Müzesi'ne bağışlayan Gölpınarlı, yalnız kitaplarını değil, kendini ve çalışmalarının büyük bir bölümünü de Hazret-i Mevlânâ'ya vakfetmiştir. Birkaç yetersiz ve sürekli tekrarlanan rübaisiyle ve hakkında basmakalıp yargılarla tanıdığımız Mevlânâ'yı biz, asıl onun kalemiyle tanıdık. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sini, açıkla-

malarıyla birlikte bize veren odur; *Divan-ı Kebîr*'inin çevirisini, beş büyük cilt halinde bize o armağan etmiştir. Yalnız büyük bir bilgin değil, güçlü bir şair de olan Gölpınarlı'nın bu çevirisi, bu bakımdan da ayrı bir değer taşır. Kuru şiir çevirilerinin, şairini de nasıl kuruttuğunu bilmeyenimiz yoktur. Mevlânâ'nın, *Fihimâfîh, Mecâlis-i seb'a* gibi eserlerinin çevirilerini de bize onun kalemi vermiştir; Mevlânâ'nın *Mektuplar*'ını da onun sayesinde okumuşuzdur. *Mevlânâ Celâleddin* (hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler), *Mevlevi Âdab ve Erkânı, Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik*, bir kişinin yazı ve inceleme hayatını doldurup taşırmaya yetecek denli büyük çalışmalardır. İki büyük İran şairinin, *Hafız'ın Divanı* ile *Hayyam'ın Rubaîleri* onun bize kazandırdıkları arasında ayrı bir yer tutar.

Yazı hayatına *Melâmilik ve Melâmiler* (1931) adlı eseriyle girmiştir. Bu eser, başında rahmetli Fuat Köprülü'nün bulunduğu ve o zamanlar Türkoloji dünyasının merkezi olmak yoluna girmiş olan Türkiyat Enstitüsü'nün yayımladığı birkaç ciddi eser arasında yer almıştır.

Divanının türlü yazmalarını karşılaştırarak Yunus Emre'yi, onun şiirlerini bize tanıtan odur. Bunu *Yunus Emre ve Tasavvuf* izlemiştir.

Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi'ni, dışardan değil, içinde yaşayarak incelemiş olan Gölpınarlı, bugüne değin pek işlenmemiş olan Fütüvvet Teşkilâtı üzerinde yayımladığı *Fütüvvetnâme-i Sultân'i ve Fütüvvetnâme-i Şeyh Seyyid Huseyn ibni Gaybî, Burgazi Fütüvvetnâmesi* gibi metinlerle, bu konunun aydınlanmasına yardım etmiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin menâkıbını anlatan *Vilâyetname, Simavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedreddin Menakıbı* gibi yayımladığı metinler, türlü yönlerden ayrı ayrı önem taşımaktadır.

O, Divan edebiyatımızın sahiplerinden de biri idi. Yeni harflere aktararak yayımladığı *Nedim Divanı, Fuzuli Divanı*,

meraklı gençlere, onun öncülüğü ile bu ünlü şairlerimizi okumak imkânını vermiştir.

Bu eserlerinden bir bölüğünün, daha geniş bir okuyucu kitlesinin yararlanmasını sağlayacak yolu da açmış, hepimizin okuyup anlayacağı, zevk alacağı başka basımlarını da ihmal etmemiştir. Böylelikle meraklı okuyucu bu konuları ve şairleri kolayca tanıyacaktır.

Eskiler, bu soydan bilginler için mütebahhir -deniz gibi derin- sıfatını kullanırlardı. Gerçekten Abdülbaki Gölpınarlı derin bir bilgindi. Bir deniz kadar da çalkantılı bir ömür sürmüştür. Bu çalkantıları, hep gerçeği aradığına yormak istiyorum.

Asıl söylemek istediğim bir yönü daha var onun. Bu her biri bütün bir ömrü dolduracak denli büyük, yüklü konuların ve eserlerin hakkından o nasıl gelmiştir? Bunu öğrenmekte hepimiz için yarar vardır.

Farsçası, Türkçesi kadar köklü olan Gölpınarlı'dan, bir sohbetimiz sırasında şu hikâyeyi dinlemiştim:

Farsça bir metinde bir deyime rastlamıştır: Çû arûsî bigüzeşt sad kâse be-nâni. Türkçesi: Artık düğün geçti, yüz bardak bir somuna. Bu deyimin ne münasebetle, nerelerde kullanıldığını kestiremediği ve kendince verdiği anlamları bir türlü tutarlı bulmadığı için, o tarihlerde hepimizin hocası olan iki büyük bilginin kapısını çalmıştır. Bunlardan biri Beyazıt Kütüphanesi'nin -şimdi Devlet Kitaplığı- müdürü olan rahmetli İsmail Saib Efendi; öteki de rahmetli Ferit Kam'dır. Bunların ikisi de artık yerlerini, doğuda ve batıda kimsenin dolduramayacağı kimselerdir. İsmail Saib Efendi, deyimi açıklayacağı yerde Gölpınarlı'ya:

— Sen nasıl tevcih ettin?

diye sormuş. Ferit Kam'a gittiğinde o da aynı soruyu tekrarlamış. Her ikisi de Gölpınarlı'dan bu deyim için aldıkları karşılığı yerinde bularak başka bir açıklama yapmamışlar-

dır. Ama Gölpınarlı'nın içi bir türlü rahat değildir. Bu deyim, onun kafasında tam yirmi yıl bir soru çengeli olarak asılı kalmıştır. Bir gün, eline geçen Farsça bir 'deyimler kitabı'nda bunun açıklaması karşısına çıkınca geniş bir nefes almıştır. Orada bu deyim şöyle açıklanmaktadır.

Nikâh ve düğün törenlerinde, konukları ağırlamak için şerbet sunulmaktadır, nikâh şerbeti. Düğün sahibinin evinde bu nikâh şerbeti için yetecek sayıda bardak yoktur; bundan dolayı konudan-komşudan ve başka yerlerden bardaklar toplanmakta, ya da kiralanmaktadır. Bunları bu yoldan bulmak da oldukça güçtür; kiralanacaksa para gerekmektedir. Ama düğün sona erince artık bardağa gerek kalmamakta, yüz bardak bir somun ekmek değerine düşmektedir.

İşte bu kavramı karşılamak üzere, zamanında elde edilmesi çok külfete ve paraya bağlı bir değer taşıyan bir nesnenin, bunlar aradan kalkınca artık önemini yitirdiğini anlatmak için 'düğün bitti, yüz bardak bir somuna' deyimi kullanılmaktadır.

Çoğumuz için, üzerinde durmaya değmez görülen, fakat Gölpınarlı'yı yıllar yılı rahatsız eden bir sorunu çözünceye kadar o bunu kafasında taşımıştır. Gölpınarlı'nın verdiği birbirinden değerli büyük ürünlerin hasadında, böylesine bir araştırıcının ciddiliği yatar.

Güvercin iki ayda yavru çıkarır, ama filin gebeliği iki yıla yakın sürer. Büyük eserlerin doğması için böylesine uzun, böylesince sancısı çekilen bir gebelik ister. Bilgin olmanın, kalıcı eserler vermenin sırrı da, tılsımı da bundadır. Gölpınarlı bu filler soyundandır.

Milli Kültür, s. 39 (Nisan 1983), 47-48

İSMİYLE MÜSEMMA DEĞİL

Adı ilgi çektiği için aldığım bir kitabı[1] okuyup bitirdikten sonra, elim şakağımda düşündüm. Yazar, boş sandığı bir meydanda at koşturuyor.

Neresinden başlasam', bilemiyorum; kısa yoldan söyleyeyim: Kitabı bize sunanlar, onun boyundan biraz daha büyükçe, boş bir defteri, kitapla birlikte elimize tutuştursalardı çok iyi ederlerdi; kitabı doldurduktan sonra taşan yanlışları yazmamız için. Bir hastalığa ad koyan hekim gibi biz de, gücümüz yettiğince, bu akıl-almaz yanlışların neler olduğunu söylemekle kalmayıp neden yanlış olduklarını göstermekte yarar görüyoruz: Bunun ilk basamakta bizim için büyük bir cesaret istediğini unutmayarak... Çünkü yazarın üslubuna, konu ile uzaktan yakından ilgisine bakmadan söylediklerine şöyle bir bakıyoruz, görüyoruz ki o, kitap boyunca hemen hepimizi hiçe sayıp biz okuyuculara kurum satarak, bilgiçlik edip sağa, sola çatarak ve bu yanlışlar bataklığında daha en sığından kurtulamadan çok daha de-

1 Rüştü Şardağ / *Şair Sultanlar.*

rinlere saplanıp batarak yol almaktadır. Biz bir kıyıdan susmuş bakıyoruz, arkasından gitmeye yürek komadı ki bizde. Bu yüzden şuracıkta birbirimizle fısıldaşıyoruz, içinden çıkamadığımız yanlışlar üzerinde. Bir eski deyim kullanayım: Bu kitap *ismiyle müsemmâ değil.*

İlkin göze çarpan şudur: Kitapta sıralanan şair sultanlar hakkında verilen bilgiler *harc-ı âlem* bile değil; yavan, sudan, tutarsız, gereksiz. Alınan ve bir de *günümüzün diliyle (!)* verilen bu parçalar bir seçme değil; körlemeden kitaba doldurulmuş bir yığma. Değerlerini, niçin alındıklarını kestiremiyoruz... Ama yazar kaynakçasında tarihler, ansiklopediler, sözlükler, şair tezkireleri, mecmualar, divanlar, kitaplıklar gibi başlıklar altında bir yığın gösteriyor. Bunlardan nerelerde, kimler için, ne için, ne yolda yararlanmış yazar? Hiçbirinin adı geçmiyor. Okuyucu, göğsünü gere gere, hiçbirinden deyebilir. Daha ileri giderek yazarın bunları görüp tanımadığını da ileri sürebilir. Çünkü *Bezm ü Rezm* bir tarih olduğu halde *İslam Ansiklopedisi* deye. Hüseyin Kâzım'ın dört ciltlik *Büyük Türk Lugati*, bir ansiklopedi olarak sırada yer alıyor. Soruyoruz: Yazar, bunları okumuş mu? Daha açıkçası okuyabilir mi? Yararlanmış mı? Okuyup anlayabilseydi, kitabında, onun boyunu aşan yanlışlar hiç olmazsa binde bir azalacaktı. Okuyucuyu bu denlü hiçe saymak, her söylenene inanacak kadar saf sanmak olur mu?

Söyleyeceklerimize daha bir açıklık getirmek için bunları yanbaşlıklarla sıralamak istiyoruz.

Dil.- Yazar "Yazımda kurallar ve bazı notlar" başlığı altında, sözü Farsça şiirlerin yazılışında nasıl bir yol tutulması gerektiğini anlatırken bize çok garip gelen örnekler veriyor. Söyledikleri, bizim için, geçersiz; bir bilgiçlikten öte gereksiz de. Üstelik Farsça metinlerde ve Türkçe olanlarda yaptığı yanlışlar bu dili bilmediğini de açığa vuruyor. *Besyar* (s.

179), *aşifte* (s. 177), *gevah* (s. 120), *çarekeri* (s. 177) ve benzerleri. Yazarın, Farsçanın yalnız sözcüklerini değil, İran'ın tarih ve coğrafyası üzerinde de bir bilgisi yoktur. Mezopotamya'nın Araplardaki adı olan *Cezire* (adalarım), Acem Irakı'nda bir bölge olan *Sebzvar* (yeşil köşeler) (s. 122) deye anlayan birinin ne Farsça, ne de Türkçe üzerinde söze kalkması bir cürettir. "Yüzücü" demek olan *aşnâyı* (s. 171) "tanış" demek olan *aşinâ* ile karıştırmak ve öyle vermek, Farsça bilmek değildir.

Çağatay şairlerinden seçtiği parçaları ise hiç okuyamamıştır. Arap ve Fars harflerini kullandığımız çağlarda "sağır kef" dediğimiz ve genizden bir ses veren *ng*'yi bilmeyen yazar bunu iki harf sanmış, onun için de *bana* demek olan ve *minga* biçiminde yazılan bütün sözleri, *minga* (bana), *karangu* (karanu), *könglüm* (gönlüm), *yüzünk* (yüzün) deye yazmış okumuştur. Herhangi bir sayfayı açmak yeter.

Kullandığı Türkçe de onun kendi dili, bizim değil: *Utanç karası* (s. 31), *dudağının esprili yeri* (s. 164), *zülfünün sopası* (s. 168) gibi karşılıklara bakarak, sayfaları çevirdikçe bizi daha ne gibi garipliklerin beklediğini kestirmek güç olmasa gerek.

Yazar en küçük sürçmeleri bile düzeltemiyor; çünkü bu, yılların biriktirdiği bir sermaye ister, bu da onda yok. s. 182'deki gazelde, *hâsılım, ömrüm* dizgi yanlışını bir başkası *hâsıl-ı ömrüm* deye düzeltecek ve *beklediğim tek sonuç* deye verecek yerde, *ömrümün varı, yoğu* deye anlayacaktı. Yine o gazelde *saçı varım* deye yapılan yanlışı, divan edebiyatında azıcık mürekkep yalamış olan biri, saçın türlü benzetmeleri arasında *Mâr* (Yılan)'ı da hatırlayacak ve yanlış olan *vârım* yerine *mârım* kelimesini ezbere koyabilecekti.

Yanlış anlamalar.- Bunların sayısı hisaba gelmez; birkaç örnekle yetineyim. Bir dizede yanlış olarak geçen (s. 55) *lü-lü-i menşûru* olduğu gibi alan yazar bu dizeyi bize eteğini

göz yaşlarıyla dolduran, *eşkenar biçimindeki inciyi*de istemez deye veriyor. Var mı böyle bir inci? Oysa herkesin kulağında çınlayıp duran *lülü-i mensûr* (saçılmış inci)'dir. Ârife bu işaret yeter, s. 57'de yazar sevgilinin boyunu *çam ağacına* benzetiyor. Yakışır mı bir sevgiliye çam yarması'nı hatırlatmak. Oysa bu, doğrudan "uzun boylu" anlamına kullanılan bir mecazdır: *Sanavber-kadd.* Türkçe kelimeleri bile yanlış okuyan, daha doğrusu okuyamayan yazar bakın ne yapıyor ve bize basbayağı, ama yepyeni bir test sorusu öneriyor, o da şudur: Herkesin düşünmeden dosdoğru okuyup anlayacağı Türkçe bir sözü hiç kimsenin okuyamayacağı bir biçimde nasıl okursunuz? Selîmî'nin (Yavuz Sultan Selim'in değildir bu şiir), çok ünlü ve çok güzel murabbaından rastgele iki dize alıyoruz:

Beni gördükde yüzün döndürüben bakmaduğun
Neyi ki, *şivemi ki, cevrmi ki, nazmı ki?*

Yazar, ikinci dizenin birinci kelimesini *Ne yeni* deye okuyor. Ne ekleyelim buna? Dilimiz tutulmuştur.

Ama onun okuyamadıkları öyle birkaç tane değil ki. *Harîmî*'nin şiirinde geçen *mühür urdum* (s. 130)'u *mihr urdum* deye yanlış okuyup bir de "gönül yaralarına *sevgi (!)* urdum" deye aktarıyor bunu bize. Azıcık gözünü açıp da beyti bir kez daha okuyan biri görecekti ki şairin dediği şudur: Göğsümün sandığı içinde sevgilimin sevgi hazinesi olduğundan bunları korumak için üstüne yanık yaralarından *mühür vurdum. Perverde*'nin dilimizde, bugün "marmalad" demek olduğunu bilen biri metinde (s. 110) "gül suyu ayrı etki eder meyvelerin *beslenmesine*" deye *günümüzün diliyle* söylemeyecek bunu, "gül suyu meyvelerden yapılan *perverdeye* ayrı bir tat verir" diyecekti.

Şimdilik *"arkası var"* deyip susayım.

İmdi, bunca yorulduktan sonra, dilimin ucuna geleni geri

çevirmeyi kendime karşı bir insafsızlık sayıyorum ve bu *yanlışlar dağarcığını* önümüze boşaltanlara soruyorum:

Bu da mı Kültür Hizmeti?

Gösteri, S. 29 (Nisan 1983), 76

ÇANAK

Bir yazar, bir yanlışlar kumkuması olan kitabını savunmak (!) üzere konuya bir kez daha girmemiz için bize çanak tutmuştur.[1] Yazarın kitaplarını göstermesine gerek yok. Onun bu satırlarını okuyunca, demin aklımda, dilimin tâ ucuna kadar gelmiş olan bir nükte vardı ya, unuttum. Ne ise! Sırada bekleyen tanıklarımızdan birkaçını çağıralım, hepsini değil. O da korkumdan, bu yanlışların tiryakisi olacağım diye. Yazısının bir yerinde hasedden söz eden yazara hemen söyleyim ki, ben, böylesine yanlışları kıskanacak kadar tevazuumda aşırı gittiğimi sanmıyorum.

Farsça bilmiyor demiştim; baktım ki meğer ben de bilmiyormuşum. Onun, doğrusunun nühüfte olduğunu söylediği sözcüğü nihüfte diye yanlış yazmışım. Yanlışımı düzeltmek için Farsça sözlüklere bakayım dedim. İşte: Bâb-ı sâni nûn-ı meksûre zikrindedir: Nihüft, Zamm-ı hâ ile gizlü, pûşîde ve mektum manasınadır (*Burhân-ı Kaatî*, s. 603); ni-

1 Ruştu Şardağ, "Orhan Şaik Gökyay'a yanıtır." *Gösteri*, (Temmuz 1983), S. 32, 70 v.d.

hüfte (*Steingass*, s. 1439). Bir de mukaddime yerine mukaddeme yazmışım, al sana bir yanlış daha! Bakalım sözlükler ne buyuruyor? Mukaddeme: Matâlib-i saîrenin teshîl-i tefehhümü için kitabın evveline yazılan makale-i mahsusa, *Lugat-i Naci*, s. 820; sözden, kitabın başından evvel gelen bahs, makal, *Lehçe-i Osmani*, s. 1397; Mukaddemetü'l-kitâb, *Kamus çevirisi*, s. IV, 438 v.d.; mukaddeme mine'l-kitâb, *el-Müncid* s. 413. *Lugat-i Naci* ile *el-Müncid*'de kelimeler harekelenmiştir.

Evimizdeki ya da kütüphanelerdeki kitaplarla öğünmemiz neye yarar? Onlardan yararlanmadıktan sonra. Yazar kitabının sonuna bir de "Küçük Sözlük" eklemiş. Bereket versin, küçük bu sözlük. Rastgele bir sayfa açalım: Usûl-ı ferâiz. Sözcüğün açıklaması şöyle: Özürlü ve zorunlu durumlar dışında Ulu Tanrının tüm müslümanların yapmasını buyurduğu farzlar vardır... Açıklama sürüyor daha. Ama bu mu ferâiz? Şimdi, onun elinin altında bulunduğunu söylediği, herbiri beş kiloya yaklaşan dört büyük ciltlik sözlüğe, Hüseyin Kâzım Kadri'nin ansiklopedik (!) *Türk Lugati*'ne bakalım bir de. Orada verilen karşılık şu: Farz. Mirastan isabet eden hisse. Ulûm-i müdevvenel şer'iyyeden mirasa müteallık ahkâm (III, 628). Ben yazarın bu kitapları kaldıramayacağını söylemiştim. Bir de bir Fıkıh sözlüğüne bakalım ayrıca: Kur'an-ı Kerîm'in verâset hükümleriyle ilgili âyetlerinde, kaçta kaç miras alacakları kesin olarak bildirilmiş olan 12 mirasçının hisselerine verilen ad. Usûl-ı ferâiz de bunun yolunu gösteren bilim.

Adını özellikle Farsçada, dış ülkelerde duyurmuş olan yazarın biz yurt içindeki Farsçasına bakıyoruz. İşte birkaç örnek: Câm-ı İskender. Bu onun yazdığı gibi İskender'in kadehi değil, câm-ı gîtînüma denilen ve içinde İskender'in dünyada olup bitenleri seyrettiği ayna, demektir (s. 59). Zâl-i zaman tamlamasındaki zâl-i yazar, *Şehname*'de Rüs-

tem'in babası olan Zal sanıyor. Oysa zâl-i zaman, zâl-i felek deyimlerinde olduğu gibi bu, yaşlı dünya demektir (s. 65). Farsça dem sözcüğünün birçok anlamları yanında bir de nefes karşılığını bırakıp ta onun Arapçadaki kan anlamını almak (s. 64) Arapça bilmek olmalı, zâhir.

Gamzen yed-i Mûsa, leb-i la'lin dem-i İsa dizesi "kandırıcı süzgün bakışın İsa'nın eli, kızıl dudağın İsa'nın kanı" deyi verilmiş. Bu dize ile ilgili çıkmada da "Hazret-i İsa'nın eli hem beyaz, hem de hastalara şifa verir" denmiş. Şimdi işte yazarın Farsçasıyla Kodam galetet tashih mikonem demenin sırası geldi. Eli beyaz olan İsa değil Musa'dır (Araf sûresi, ayet-108; Şuarâ sûresi ayet-33). Hazret-i Mûsa ziyadece esmer renkli imiş, elini koynuna sokar, bembeyaz, lekesiz bir surette parlarmış. Bu onun mucizelerinden biridir (Elmalılı Muhammed Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1936, s. III, 2230). Hazret-i İsa'nın mucizelerinden biri ise, onun, nefesiyle ölüleri diriltmesidir. Fatih Sultan Mehmed'in söylediği de budur.

Bu yanlışların kaynağı bir yandan bilgisizlik ise, bir yönden de bu şiirlerin hiç mi hiç anlaşılmamasıdır. Fatih'in "Bir güneş yüzlü melek gördüm ki âlem mâhıdır" dizesinde eski harflerle gnş olarak yazılan sözcüğü geniş okuyup bir de "geniş yüzlü melek" yaratmak herkesin harcı değildir (s. 63 vd.). Bunu doğru okumak için de, anlamak için de, dizenin sonundaki mâh (ay) hepimiz için bir ışık tutmaktadır.

Bunların sonu gelmiyor bir türlü: s. 28'de "deve aygırı" demek olan "buğra turna kuşu; s. 29'da ölmüş tenüme aşkı anun ruh değil mi?" dizesindeki birinci sözcük "olmuş" deye okunmuş ve öyle anlaşılmış (!), öyle de anlatılmış (!). Bu dizede de ten ve ruh sözcükleri, başka bir okuyucuya, doğru okuyup doğru anlaması için yeter artardı.

Bir edebiyat terimi olan sekt-i melih'in, kitabın sözlüğündeki açıklanması yanlışın ta kendisidir. Bu, ilkin, arûzun

vezinlerinde bir-iki heceyi düşürmek değildir. (Sözlük, s. 298; metin, s. 43, çıkma x ve xx.). Yalnız "mef'ûlü mefâilün feülün" vezninde ve "mef'ûlün fâilün faûlün" şeklinde olur; yalnız divan şairlerinde değil, aruzla yazan en yeni şairlerin şiirlerinde de görürüz (Bkz. Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, Akşam Musikisi, s. 55 vd.).

Kısacası "Sultan Şairler" nam kitapta sultanlar indirilmiş, yanlışlar tahta çıkarılmış olup saltanat sürüp gitmektedir. Daha başka yanlışları merak edenler olursa ve gerekirse bu yazının devamına ve Prof. Dr. Talat Tekin'in "Kadı Burhanettin ikinci kez katledildi" adlı yazısına bakabilirler.[2]

Sözümüzü bağlayalım. Benim söyleyeceğim şudur: Akşam olmuş, yorgun argın işten evimize dönüyoruz. Yol üstündeki manavdan, canımız çeker bir meyve alırız. Seçmeyi ona bırakmışızdır. Eve geldiğimizde bakarız ki, bizim özendiğimiz, ağzımızı sulandıran meyveler yerine, o çürük-çarık, yenecek yeri kalmamış, bir şeyler doldurmuştur. Bunu görünce bütün keyfimiz kaçar, ters bir adam oluruz, öfkeden sinirlerimiz haraptır. Manav karşımızda imiş gibi ona

2 Talat Tekin'in bu yazısında, benim kendisine katılmadığım yerleri burada belirtmeliyim. O, Kadı Burhanettin'in bir gazelinde

"Müşk saçın kaçan ki tağıda yar
Salalum ödı oda koh diyelüm"

beytinin okunuşuna ve açıklanmasına değindikten sonra vezninin "feilâtün feilâtün feilün" olduğunu söylüyorsa da doğrusu "feilâtun mefâilün feilün"dür. Beytin açıklamasını da "Sevgilisinin misk kokulu saçlarını dağıttığı zaman sanki öd ağacı gibi kokar", ikinci dizedeki "koh!" sözü "kokmak" fiilinin emir veya buyurma şeklidir ve aslâ "kokla" anlamına gelmez, diyor ki bunu da ben büsbütün başka türlü anlıyorum? Bu beytten anlaşılan bence şudur: "Sevgili saçlarını dağıttığı zaman, öd ağacını ateşe atalım (da yansın)" ve öd'e "işte güzel koku bu (saçların kokusu)'na derler, kokla, bak, diyelim". Şairin kastı, saçların, Doğuda güzel koku deyince misk ve anberle birlikte akla gelen öd ağacının ateşe atıldığı zaman koktuğu gibi değil, sevgilinin saçlarının rayihası yanında, öd'ün anılamayacağını anlatmaktır. Şair, öd ağacının kokusunu ateşe atıldığı zaman saldığını söylediği gibi, asıl sevgilinin saçlarının kokusunun yanında onun herhangi değersiz bir nesne gibi ateşe atılması gerektiğini söylemiş oluyor.

söylemediğimiz kalmaz. O anda nasıl söylenir, nasıl boşanırsak, üzerinde durduğumuz konuda, okuyucu ile yazarın eseri arasındaki münasebet de bence budur. Kitapçınızda, adına, konusuna, asıl bir kurumun kültür eserleri arasında çıkmasına güvenmişsiniz, oldukça büyük bir para saymışsınız, bir kitap almış, koltuğunuza yaslanmış, biraz günlük dünyanızın dışına çıkmaya hazırlanmışsınız. Gel gelelim, sayfaları çevirdikçe miktarı artan bir abur-cubur kalmış elinizde. İşte, yazarın, bizde kınadığı budur. O halet-i ruhiyye içinde kalem neredeyse kendi kendine yazar ve sizin hıncınızı alır.

Yazarın bizde, edebiyatın edebine sığdıramadığı işte bu öfkenin dilidir. Ama biz okuyucuların, yazarın edebiyatımıza sığdıramadığımız bu yanlışlarla karşımıza çıkmasının da, elbette bizim bilmediğimiz kitaplardan birinde, bir adı olsa gerektir, vardır da.

Gösteri, s. 33 (Ağustos 1983), 64-65

ESKİ, YENİ VE ÖTESİ

I.

Bu yazının başında, okulların toplum içinde herkese yetecek boyda yaygın olmadığı bir çağda, nasıl olup da, okuyup yazmanın, onun ilgi duyduğu, tat aldığı ürünlerin halka mal edildiğini, bir ucundan söylemek istiyorum. Nasıl olup da hiç okuyup yazma bilmeyen, elifi bile tanımayan şairlerin yetiştiğini, herkesin paylaştığı bir örf ve âdet, bilgi, inanç, duygu ve düşünce hazinesinin, dünya görüşünün, ülkenin bütününde yer aldığını... Çok eskilere, artık tarih olmuş yüzyıllara gitmeden, bugüne bakarak da, bu konuda sonuçlara ulaşabileceğimizi sanıyorum.

Yakından tanıdığım Halk şairlerinden bir bölüğünün, bir ilkokulun kapısını açmadan, yetişkin, adı-belli *Kalem Şairleri* ayarında, hem de *irticalen* şiirler söylemek gücü nereden geliyor? Nasıl olup da bunlar, kırık-dökük cönklere geçmiş olanlar bir yana, yüzyılları aşıp, dilden dile geçerek günümüze dek yaşayıp gelmişlerdir?

Bunu yalnız halk şairlerinin değil, bugüne değin, yanlış olarak, yalnız mektep-medrese görmüş, hepsini okur-yazar

saydığımız ve sandığımız Divan Şairlerinin ürünleri için de düşünebilir, onların çoğunu da bu sorunun içine alabiliriz.

Bu sorunun karşılığını, tek bir kaynağa bağlayarak onunla yetinmek yanlıştır. Bunlar, Türk toplumu içinde, bu hazineye sahip *mutlu bir azınlığın* değil, bütün bir milletin ortaklaşa bölüştüğü bir zenginliktir. Bunun ayrıntılarına girmek, türlü açılardan bu konuyu dörtbir yanından ele alarak işlemek gereklidir.

Ben, şimdilik bu genellemenin içinden bir tek tanık vereceğim: Süleymaniye Kütüphanesi'nin müdürü, bilgili arkadaşım Muammer Ülker'in anlattıkları, bu yolda bize bir ışık tutacak niteliktedir.

Onun babası, Fatih dersiâmlarından rahmetli Mehmet Şadi Efendi, Amasya'da Bayazıt Kütüphanesi'nde *Hafız-ı Kütüb*. Haftada iki gün, pazartesi ve cuma günleri, namazdan sonra, kütüphanede toplantılar oluyor. Bu toplantılara, şehrin tanınmış bilgili kişileri, ayrıca meraklılar katılıyor. Muammer'in babasının arkadaşlarından, Ahmet Emrî Efendi'nin verdiği divan edebiyatı derslerini birçok kişi izlemekte, dinlemekte. Bunlar Amasya'nın ileri gelen okumuşlarından kişiler; aralarında emekliler de var. Şair ve edib Namık Necip, önden kendi şiirlerini okuyor. Bunun na'tları radyo ve televizyon programlarında yer alıyor.

Hafta içinde gazetelerde, dergilerde çıkmış yazılara ayrıca yer veriliyor. Yayımlanmış eserlerden ilgi uyandıranlar üzerinde duruluyor, konuşuluyor, parçalar okunuyor.

Genç şairler şiirlerini getiriyorlar. Farsça şiirler, bu arada Sa'di'nin *Gülistan*ından, *Bustan*ından, Şirazlı Hafız'dan, *Müntehabât-ı Edebiyyât-ı İran*ından seçmeler okunup açıklanıyor. Bu sohbetlerin arasında hiçbiri resmî bir okulun, ya da yüksek okulun sınırları çizilmiş müfredat programlarına benzemiyor. Oraya gelenlerin gerekli görmelerine, öğrenmek istemelerine, ilgi duymalarına bağlı esnek bir program.

İsteyenler Arapçaya yöneliyor; *tefsirlerin* ayrı bir yeri var. Tek bir tefsirciye bağlı kalmadan *Beyzâvî, Taberî, Elmalılı,* rahmetli *Hasan Basri Çantay*'ın eserlerinden yararlanıyorlar. Bir hafız Kur'an-ı Kerim'den bir kaç âyet okuyor; bu âyeti bir bilen kişi açıklıyor; sonra, orada bulunanlardan herbiri, türlü tefsirlerden, okunan âyetle ilgili bölümü izliyor. Kur'an-ı Kerim'de Türk manzum hikâyeciliğinin baş konusu *Yusuf ve Zeliha Kıssasını* anlatan *Yusuf Suresi* başta geliyor.

Muammer Ülker, o sıralarda, edebiyat meraklısı bir çocuk; daha ortaokulda iken aruz veznini öğreniyor ve liseye geçince artık bu vezinle manzumeler yazıyor. Babası ölünce de, verdiği bir dilekçe ile Amasya Kütüphanesi'nde göreve başlıyor.

Amasya, daha Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk çağlarında, belli kültür merkezlerinden biri; şehzadelerin hükümdarlığa hazırlandıkları bir şehir; çevrelerinde kadın, erkek şairler var; bir edebiyat ve musikî dünyasının içindeler. Demek ki bir gelenek o günden bugüne sürüp gelmektedir.

II.

Şimdi konunun belkemiğine geliyorum. Amasya'da II. Sultan Bayazıt Külliyesi'nde çok değerli yazmalar vardır. Muammer Ülker, babasının sağlığında onunla bu yazmaların kataloğunu ve tesbit fişlerini hazırlamaktadır; başka görevliler de var bu yolda çalışan. Muammer Ülker, yazmalarla ilgili terimleri, merak etmiş topluyor, bunlardan bir tanesi de *Reddâde.*

Yazma kitaplarımızda, sayfa numarası yoktur. Sayfaların birbiri ardından geldiğini, arada kopuk, yanlış ciltlenmiş yapraklar olup olmadığını anlamak için her sayfanın en sonuna, altta, sol köşeye, ondan sonra gelen sayfanın ilk keli-

mesi tek başına yazılır. Bunun yaygın adı *reddâde*dir. Ama, Muammer Ülker, bu terimin yerini tutmak üzere daha on iki terim yazmıştır defterine. Bunlar kütüphaneye gelip giden, toplantılara katılan, yazmalarla ilgilenen bilim adamlarından, ağızdan öğrenilmiştir, sözlüklerde yoktur. Bir tanesini, *râbıtayı*, Farsça-İngilizce ünlü sözlük *Steingass*'da buluyoruz: a cath - word at the bottom of a page.

Bir tek kavram için onbeş karşılık; bunu dil için bir zenginlik saymasak bile bu bir aramadır. Bunlar sırasıyla 1) reddâde (geri döndüren), 2) rabıta (bağ, bağlayan), 3) murâkıp (gözcü, gözetici), 4 ve 5) müs'ir ve müş'ire (bildiren), 6 ve 7) reddâdiye ve reddâde (geri döndüren), 8) müşahide (gözcü, gözetici, gözlemci), 9) ta'kîbe (izleyen, bir kimsenin, bir nesnenin ardınca onun ökçesine basarak gelen). Ermiş tabiatlı aziz arkadaşım Prof. Nihat Çetin, bunlara iki tane daha eklemiştir: 10) müşir (işaret eden, gösteren), 11) rakabe (gözetici, uyarıcı). Bunlar Arapçadır. Sonra Farsça: 12) payende (bir nesneye ara vermeden göz önünde bulundurup gözünü ondan hiç ayırmayan) geliyor.

Son olarak 13) ayak, 14) çoban, 15) garip karşılıklarını buluyoruz. Bunların bir çoğu, yazmalarla uğraşanlar için hiç de yabancı değildir. Bugünkü dilcilerimizin, ana kaynaklarından birçok terimlere Türkçe karşılıklar bulup koyma ardında olanların bunları nasıl karşılayacaklarına ne denli merak etsek yeridir. Ama, Amasya'da II. Sultan Bayazıt Kütüphanesi'nde, kim olduklarını bilmediğimiz, ama halkın içinden geldikleri meydanda olan ârif kişilerin buldukları işte: *Ayak, çoban, garip.* Bence en tutarlı, en mânâlı iki karşılık ayak ve çobandır. *Ayak*, sayfanın sonunda yer aldığı için, kimsenin yadırgamayacağı bir karşılıktır. *Çoban* da sayfaları *güttüğü için* tam yerindedir. Bu sözcüğün anlamıyla gördüğü iş birdir. Herhangi bir okuyucuya bunu ayrı-

ca anlatmak gerekmez. Nitekim, çocukluğumuzda, sınıfta kitaptan okunan bir sayfayı izlemek için hepimizin elinde bulunan, ucu sivri *çubuğun* adı da *güdecek* idi.

Ben bu iki karşılığı benimsedikten sonra asıl *garip* karşılığı üzerinde durmak istiyorum. Bu terim, bu yazının dile getirmek istediği amaç için bulunmaz bir tanıktır. Eğer, benim gözümle bakacak olursak burada karşımıza çıkanın yalnız düz bir sözcük olmadığı görülür. Burada, bir tadın, bir duygunun, bir güzel buluşun zenginliği, Türkçeye özelliği yatmaktadır. Bir sayfanın sonunda, ne o sayfaya, ne ondan sonra gelen sayfaya, bu karşılığı ancak bu miletin duyarlığı, duygu zenginliği bulup koyabilir. Bu sözcük burada öylesine gariptir, bir gurbet şiiri denlü bizi duygulandırır.

Bunu kim bulmuştur? Bu gereksiz bir sorudur. Belli kimin bulduğu! Dilcilerimiz için, yabancı sözcüklerin yerine Türkçenin kendi kaynağından gelen karşılıklar bulmak ardında olanlar için bundan alınacak, öğrenilecek dersler vardır. O da, sözlüklerin sayfalarını çevirerek, bizce, dile yakışır görüneni ölçüp tartmadan, dile yamamak yerine, halkın, daha nice örneklerini sayabileceğimiz buluşlarına kulak vermek, onun dile kattığı tadı, dilimizde ve içimizde duymak düşer. Yoksa Tıb Fakültesinde, kimi öz Türkçe meraklısı (!) öğretim üyelerinin yaptığı gibi *mikroskopu devin ettiririz* demeyiz. Doğru-dürüst bir Türkçe ile *mikroskopu yürütürüz, döndürürüz, çevirirız* deriz.

Bize düşen, aynı anlamı veren yukarıdaki onbeş karşılık içinden, hepsinin tadına bir bir bakarak, Türkçenin kendi tadını veren *ayak, çoban* ve *garip*i seçebilmektir. Seçebilmek için de, bu tadı arayıp bulmak için de, yorucu, arayıcı bir emeği göze alabilmektir. Türkçenin sözlüklerden öğrenilebileceğini pek sanmıyorum. Kişi ana dilini, yüzyıllar öncesinden başlayarak içinde yaşadığı halktan, okuduğu değişik

kitaplardan, onların yazarlarından öğrenip gelir. Ve bu öğrenme onun ömrü boyunca sürer gider. İşi ancak böyle tutarsak doğru yolu buluruz, umarım.

Garip sözcüğünün Arapça olduğunu, Türkçe kökenli olmadığını söyleyenler çıkacaktır, hem de çokça. Onlara söyleyim ki bu söz Türkçedir. *Garip, gurbet, gurbetçi* sözcükleri bizim kullandığımız anlamda yalnız Türkçede vardır; bunu da yalnız bizim halkımız anlar, çünkü bunu yaşamaktadır.

Sözümü, Yahya Kemal'in bir anısı ile keseyim. Türkçeyi iyi bilen, şiirden anlayan bir İngiliz, büyük şaire gelerek:

– Şiirinizi İngilizceye çevirdim, ama *Vuslat* adının İngilizcede bir türlü karşılığını bulup da çeviremiyorum, demiş.

Onun verdiği karşılık şu:

– Öyle ise *Vuslat* deyin.

Kaynaklar, s. 1 (Eylül-Ekim-Kasım 1983), 59-61

CÖNKLER ÜZERİNE

I. Cönk kelimesinin aslı

a) Yabancı Sözlüklerde

Kaynaklarda verilen bilgiye göre, 'Cönk' Cava ve Malaya dillerinden gelmektedir: Djong (Conk). Bu dillerden alınarak İspanya ve Portekiz dillerine junco, İtalyancaya giunco, Fransızcaya jonque ve İngilizceye de junk olarak geçmiştir; Çin denizlerinde yelkenli gemiler için kullanılan genel bir addır. Dibi düz ve dört köşe olup pruvası, çıkıntılı başı-bodoslaması ve kıç tarafı (pupası), dümeni muallaktadır. Dört köşe yelkeni bir seren üzerine gerilmiş ve bu serenin üçte-biri, ya da dörtte biri uzunluğunda asılıdır. Böylece eğri olarak sarkmaktadır (*The Shorter Oxford English Dictionary*, I, 1047). Cönk hakkında en geniş bilgi bu kaynaktadır. Başka iki sözlükten biri 'junk' için "Çin'de kullanılan bir gemi, bir Çin gemisi" deyip kesmektedir (*Webster's unabridged Dictionary*, 1886, s. 731). Yalnız bu sözlükte Conkun bir resmi bulunmaktadır (Levha I, res. 1). İkincisi 'Çin yelkenli gemisi' karşılığı ile yetinmiştir (*Thorndike Century Senior Dicti-*

onary, 1941, s. 510). Yalnız bu sözlükte verilen resimde (Levha I, res. 2), geminin biri büyük, biri küçük iki yelkeni görülmektedir.

b) Farsçada

Burhân-ı Kâtı çevirisinde (Cönk, s. 208 ve Çöng, s. 225) 'büyük kalyon ve gemi'; Steingass'da (*Persian-English Dictionary*, üçüncü baskı, London 1947, s. 400), Chung, a large ship (büyük bir gemi) karşılığını buluyoruz.

Aka Seyyid Muhammed Ali, *Ferheng-i Nizam*'ında (II, 408) 'kitap veya bir defter ki onda türlü konular, özellikle türlü şairlerden şiirler yazılıdır. Türkçede bu söz büyük gemi; fakirlerin kullandığı satrançlı çul ve kilim; kocaman nesne anlamınadır. Bu sözlük, kelimenin Türkçe olduğunu söylemektedir. Celalüddin Gaffârî'nin *Ferheng-i Gaffârî*'sinde (Tahran 1336, II, 615) cönk için verdiği karşılıklar şunlardır: Sefîne, keşkül, içinde birbiriyle ilgisi olan nesneler bulunan mecmua; içinde belgelerin ve yazıların ve başka türlü türlü güzel şeylerin (bedî') bulunduğu mecmua; türlü nazım, nesir parçalarından meydana gelmiş bir kitap ki bunlardan hiçbirinin birbiriyle ilgisi yoktur. Gerçek anlamda türlü meyve ve sebzelerden meydana gelmiş yiyeceklere de denir.

Gaffârî, mecmua kelimesinin karşılığını 'cönk' olarak verdikten sonra bir de 'içinde birbiriyle ilgisi bulunan kavramları' karşıladığını ekliyor ve murakka' (eski hat albümleri), koleksiyon ve mecmua-i eşya örneklerini koyuyor (VI-9 v. dd.).

Hasan Amid, *Ferheng-i Amîdî*'sinde (s. 362) 'cönk' kelimesinin başta Hintçe'den alınma olduğunu söyledikten sonra buna 'içinde türlü türlü şiirler ve konular yazılı bulunan büyük defter' karşılığını veriyor; ayrıca keştî ve sefine anlamları bulunduğunu da ekliyor.

Muhammed Muîn, *Ferheng-i Farsî*'sinde (Tahran, I

(1342), II (1346)) 'cönk' için, sırasıyla keştî; cihaz-ı büzürg; sefîne, diyor (s. I, 203). 'Büyük defter, bir defter ki onun içinde şiirler, matâlib (arzular, dilekler, meseleler) ve başkalarını yazarlar' dedikten sonra sefine için de 'mecmüa-i nazm u nesr, cönk' karşılığını veriyor.

Beyaz kelimesinin karşılığını da *Ferheng-i Amîd*'de buluyoruz: Ve hem Farsça'da 'beyaz defter ve uzun defter denir ki koltuk altında götürülen defter, kitap ve şişe gibi (s. 219).

Ferîdûnkâr da *'Ferheng-i Cedîd Farsî be-Farsî*'sinde (Tahran 1345, s. 475) 'Cönk' kelimesini başta, Hintçe'den alınmış olarak gösterdikten sonra ilkin 'jong, sefîne, keştî' karşılıklarını veriyor, sonra da 'içinde türlü konular ve şiirler bulunan defter' diyor.

Muhammed Emin Edîb Tûsî de *Ferheng-i Lûgat-i Edebî*'sinde (I, 186) kısaca 'keştî büzürg ve sefine-i gazel, jung' karşılıklarını vermekle yetiniyor.

Bu sözlükler arasında Vullers'in *'Lexicon Persico-Latinum'* adındaki Farsça-Latince sözlüğü, cöngün, daha belirli bir tarifini vermesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu sözlük, kelimenin sefine ve gemi anlamlarını verdikten sonra şu karşılığı koyuyor: 'Gelenekte, kesimi uzunlamasına ve açılışı uzunluğuna olan deftere derler. Uzunluğu bakımından gemiye benzer. Ad koyma âleminde, nesnenin adı onun benzetildiği şeyin adı olmuştur' (1864, II, 303).

در عرف بیاض را کویند کي قطعش طولاني باشد و اذفتاح
ن در جهت طول بود و درحق طول شبیه بود بکشتي از عالم
سمیه الشي باسم المشبه به

Cönk ile eş-anlamlı olarak kullanılan sefîne için de R.

Dozy'de şu bilgi vardır: 'Eni boyundan uzun olan defter; şarkı mecmuası; güzel yazı yazma yolunda olan kimselerin, hattatların meşk için örnek olarak kullandıkları yazılarından meydana getirilmiş olan yazı albümü (murakka'); bu kelime koleksiyon, mecmua, toplama anlamlarında da kullanılır (*Dictionnaires Supplement aux Dictionnaires Arabes,* Beyrouth 1968, I, 659 v.d.).

c) Türkçe Sözlüklerde

'Cönk' için Hüseyin Kâzım Kadri, 'Halk şairlerinin şiirlerini muhtevi mecmua ve kitap' (*Türk Lûgati,* II, 347); Mustafa Nihat Özön 'Saz şairlerinin manzumeleri kaydedilmiş dergi, uzunluğuna açılan birtakım kâğıtlardan meydana getirilirdi' (*Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü,* İstanbul 1954, s. 52); *Derleme Sözlüğü* 'Halk dilinde uzunlamasına açılan eski şiir ve destan dergisi' (TDK. III, C-Ç, s. 1007); *Tarama Sözlüğü* 'uzunluğuna açılır yazma şiir mecmuası' karşılığını verdikten sonra, şair Atâî'nin bir beytini tanık olarak alıyor:

Çıkarup cöngünü bir ehl-i sühan
Şâh-ı gül gibi heman koynundan
(TDK., II, C-D, s. 777 vd.)

Bu sözlüklerin içinde yalnız Şeyh Süleyman Efendi, *Lûgat-i Çagatâyî ve Türkî ve Osmânî*'sinde (İstanbul 1298, s. 142) 'cönk' için 'gemi, sefîne, mecmua' karşılığını vererek, sözcüğün bir edebiyat terimi olarak 'mecmua' anlamına geldiğini de belirtmiştir.

Muhammed Mehdi, *Seng-lâh*'ında, 'cönk' sözcüğünün dört anlamını söyledikten sonra ilkin 'keşti ve sefîne' karşılığını veriyor. Bunun için Nevai'nin Husrev ü Şîrin'inden de bir tanık getiriyor: 'İki yüz cönk hadsiz, herbiri künk-i felek cöngin...'. Dördüncü anlamı için ise 'Be-Farsî mecmua-i nazm u nesr-râ hânend' karşılığını veriyor ve tanık olarak da Nevai'nin *Sedd-i İskenderî*'sinden şu cümleyi alıyor: 'Der

mesâhat-i derya gûyed, şiir: Kime kim ol evrak birle tolub sefîne bolup dimey kim ceng olub ve ıtlâk-ı în ism bi'l-mecaz ve bâ-Türkî müşterekest'.

بفارس مجموعه نظم و نثر را خوانند
اطلاق اين اسم بالجاز و با تركي مشتركست

ç) Ansiklopedilerde

Ansiklopedilerde de 'cönk' için verilen bilgiler eksik ve yetersizdir. *Türk Ansiklopedisi* 'içinde saz şairlerinin şiirleri bulunan uzunlamasına açılan defter' diye hiç bir incelemeye dayanmayan bir bilgi vermekle yetinmiştir (XI, 212). *Meydan Larousse* da cöngün 'eni boyundan uzun defter' diye eksik bir tanımını yapmış, biraz daha ayrıntılara yer vermiştir (III, 76).

Bunların arasında yalnız *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, cönk maddesini çok daha etraflı ve ayrıntılarıyla ele aldığı gibi cönklerde yer alan destan, gazel, koşma ve benzerleri manzum parçaların klişelerini vermekle okuyucunun daha belirli bir fikir edinmesine ışık tutmuştur (İstanbul 1977, II, 83).

Buraya değin sıraladığımız kaynaklarda görüldüğü üzere burada da cönk 'uzunlamasına açılan ensiz, uzun yazma mecmualara verilen ad' olarak tanıtılmış ve mecmua tabirinin, belli konularda seçilmiş örnek metinlerden oluşan yazma-basma kitaplar için kullanıldığı söylenmiştir ve cönkle mecmua arasında bir ayrım yapılmamıştır. Bir başka sürçme de 'cönk' kelimesinin ansiklopedik kaynakların hemen hepsinde 'gemi' anlamına geldiği söylendikten sonra, onun bu anlamıyla Arapça'da kullanıldığının öne sürülmüş olmasıdır. Oysa cönk kelimesi, benim bildiğime göre, Arapça sözlüklerde yoktur. Muhteva yönünden, bilinen kitaplar gibi olan yazmaların genel adının mecmua olduğu yolundaki

yargı da bu konuda gerekli ve geçerli bir araştırmaya dayanmaktadır. Bununla birlikte cönk hakkında derli toplu, düzenli bilgi bu son ansiklopedidedir.

Zengin bir halk edebiyatına sahip olan Azerî lehçesinde cönk de yaşamaktadır. Aziz Ahmedof'un *'Edebiyat-şinaslık Terimleri Lûgati*'nden (Bakü, Maarif Neşriyatı 1978, s. 191) şu bilgiyi özet olarak alıyorum: *'Cönk:* Azerbaycan yazma kitaplarının nevi'lerinden biri. Cönkler mündericatına göre, *a)* Muayyen edebî nevi' de yazılmış eserleri (gazelleri, kasideleri, rubaileri ve benzerlerini) ihata edenler. Bu tür cönklerden birçoğunda kronoloji prensibi gözetilir, *b)* Cönk tertib edenin beğenip seçtiği çeşitli eserleri içine alır, *c)* Belli bir prensip gözetilmeden yazılan defterlere benzer cönkler. Bunlarda şiirle birlikte çok vakit lâtifelere, derman muskalarına (reçetelerine), hâtıralara, tarihlere ve başka yazılara geniş yer verilir.[1]

II. Edebiyat terimi olarak Cönk

Cönk kelimesi üzerinde Türkçe türlü sözlüklerde ve ansiklopedilerde verilen bilgiler, görüldüğü üzere, aşağı-yukarı hep birdir, ya yanlıştır, ya eksiktir.

Mehmet Zeki Pakalın'ın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde (İstanbul 1946, I, 303) bunu ciltlenmiş olan şiir mecmuası diye yazması gerçeğe uygun değildir. Çünkü cönklerin çoğu ciltlenmiş olmadığı gibi ciltlenmiş olanların ciltleri de, çoğu dağınık, bozuk, kopuk ve şirazesizdir. Yanlış ciltlenmiştir, sayfalarda sıra yoktur, aralardan sayfalar kopmuştur, yırtıktır. Kısacası düzgün bir durumda değildir, birçok bakımlardan.

1 Bu bilgiyi, Bakü'de aziz meslekdaşım Prof. Azizağa Mehmedof lûtfetmişlerdir, kendilerine teşekkûr ediyorum.

Ayrıca bir başka yanlışlık da Bursalı Mehmet Tahir Efendi'den gelmektedir. Cönk kelimesinin anlamını bilmediği için, Kara Dede diye ün almış olan Türk bilgini Kemâlüddin'den söz ederken yazdığı satırlara 'Dede Cöngi Efendi' başlığını koyduğu gibi, onun ünlü eserinden de 'beyne't-tullâb Dede Cöngî ismiyle mevsûm olup....' demekle bir iltibasa da yol açmıştır; başka bir deyişle bunun, bu bilginin mi, yoksa onun eserinin mi adı olduğu ortada kalmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, bu yanlışa dayanarak 'hicrî onuncu asrın tanınmış simâlarından, Bursa'yı ikinci vatan ittihaz eden ve yazılarını böyle defterlere yazan Dede Efendi, bunu mahlas olarak kullanırdı. Bundan dolayı kendisine de Dede Cöngî denilirdi, diyerek bu yanlışı, açarak tekrarlamıştır. Bu yanlış, her iki yazarımızın Ataî'nin *Şakayık Zeyli*'nde, Kara Dede'nin bu eseri için söylediklerini anlamamaktan doğmaktadır. Oysa Ataî, onun hayatına ve eserlerine ayırdığı satırlarda şöyle demektedir: *'İstidrat tarikıyla mebâhis-i kesîre cem'etmegin Dede Cöngü demekle meşhur bir mecmua-i fevâid ve fihrist-i kavâidi de vardır* (Ataî, *Hadikatü'l-Hakayık fi Tekmileti'ş-Şakayık*, I, 119 vd.).

III. Cönk ve mecmûa

Cönk sözcüğünün mecmûa, sefîne, hattâ Farsça keştî ile eş anlamda kullanıldığı üzerine yukarıdan sıralanan kaynaklarda yeterince tanık bulunmaktadır. Cönk ile eş anlamlı olarak kullanılan sefîne için de Dozy'nin verdiği açıklama yeter.

Cönkün, içinde yalnız saz şairlerinin şiirlerinin yer aldığı bir mecmua olarak dar anlamda alınması yanlıştır. Genel olarak, cönklerde daha çok âşıkların şiirleri göze çarpar görünmekle birlikte, içinde hiç bir manzum parça bulunmayan toplamalara da cönk adı verildiğini yukarıda gördük.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki hüsn-i hat ve resim albümlerinden söz ederken bu gibi albümlere ve büyük şiir mecmualarına *beyâz-ı büzürg* anlamıyla cöng (cung) denildiği de bilinmektedir. Bunlar adı geçen kütüphanede 2152, 2153, 2154 ve 2160 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bunlardan 2152 numaralı olanı 2154 numaralı cönkten alınarak Lahur'da 1936'da basılan Dost Muhammed'in *Hâlât-ı Hünerverân*'ında (s. 15) Cöng-i Baysungurî diye adlandırılanı, Baysungur Albümü'dür (Z. V. Togan, "Topkapu Sarayında Dört Cönk", *İslâm Tedkikleri Dergisi*, İstanbul 1954, I, 73 vd.).[2]

Bu cönklerden 2154 numaralı cönk, bir sanat eseri olarak elimizdedir. Ötekilerde bundaki özen yoktur. Bütün bu dört cönk, tanınmış hattatların yazdıkları yazıların bu sayfalara yapıştırılmasıyla meydana gelmiş olup ayrıca zerefşan denilen değişik bir tezhiple süslenmiştir. Kâğıtları da krem, yeşil, mavi, pembe olmak üzere türlü renklerde ve aharlıdır. Bu albümlerdeki yazılar; ayetler, hadisler ve ulûların özdeyiş değerine yükselmiş olan sözleridir. Ayrıca ağaç, çiçek, kuş, at, arslan ve insan resimleri, türlü manzaralar, türlü eserlerden ve özellikle *Şehname*'den alınmış manzum parçalar ve şiirler, belge niteliğinde düz yazılar bu cönkleri doldurmaktadır.

Anlaşılacağı üzere cönk kelimesinin eskiden beri çok daha geniş bir anlamda kullanılagelmiş olduğunu, bu ad altında kütüphaneleri dolduran eserlere bakınca, tekrarlamaya gerek olmadığı anlaşılır. Bununla birlikte cönk, mecmua ve sefîne tabirlerinin, hiç bir ayrım gözetmeden, yanyana kullanıldıklarının tanıklarına edebiyatımızda da sık rastlamaktayız.

Latîfî... ve bir kâmilü'l-ayâr idi ki sahîfe-i hâtır-ı vesîinde

2 Bu makaleyi bana haber vermiş olan arkadaşım İ. Gündağ Kayaoğlu'na bir kez de burada teşekkür ediyorum.

Sefine ve *cönk* gibi ebyat ve eş'ar ve lataif-i esmâr-ı bîşumar var idi (Basma *Latifî Tezkeresi*, s. 17)... Veya bir kimsenin *cöngünde* veya divanında bulunur (Aynı yer, s. 31).

Âşık Çelebi, şair Muammâyî'den söz ederken şöyle diyor: 'Muttasıl kitâbet eder ve bulduğu kitabı kendüye yazardı ve elbette 'yazıcı kendüye yaramaz, yazmaz' demezdi... Bu cihetten şundan bundan devinmiş, didinmiş hayli kitâbet edinmişti... Fakir Ruscuk'ta kadı iken bir *cöngünü* aldım (*Meşâirü'ş-Şuarâ*, Meredith-Owens neşri, s. 124/b).

Şair Sihrî, bir manzumesinde cönk kelimesini hem asıl 'gemi' anlamında hem de türlü şairlerin şiirlerinden seçilip meydana getirilmiş olan şiir mecmuası anlamında kullanmaktadır:

Vakt-i güldür, zaman-ı nûş-ı şarab
Leb-i deryadur u şeb-i mehtâb

İçelim câmı, zevrak-ı geçelim
Bahr-i endûh u gussadan geçelim

Gâh seyr idelim sefîneleri
Dürr-i nazmile pûr hazîneleri

Camehâb içre her semen-sîma
Hâlede mehtâbdır gûya

Geşt-i keştî-i cuybar idelim
Güzer-i ömri itibar idelim

Mâh hercâyidir, felek gaddar
Cönk-i eş'ardır gül-i bî-hâr (s. 151/a)

Görüleceği üzere Sihrî, bu dizelerde, hepsi de gemi anlamına gelen zevrak, sefine, keştî ve cönk kelimelerini sıralamakta, sefîne ile cönk sözcüklerini ise ayrıca başka başka şairlerin şiirlerini bir araya toplayan 'mecmûa' anlamına kullanmaktadır.

Şair Sâlikî'nin 'Cönğ' redifli bir gazeli vardır ki matlaı şudur:

Yazsam aceb mi sen şeh-i nâmihribâna cönğ
Râz-ı derûnı yanmağa olur behâne cönğ (s. 148/b)

Âlî, *Mevâidü'n-nefâis fi Kavâidi'l-mecâlis* adlı eserinde gemi ile ilgili konuları anlattığı bölümde (Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 eser dizisi, İstanbul 1978, s. 219)

Merd-i derya-ile mecmua, sefîne besdir
Eylemez ârif olan kendüyi girdâba yakin

'Derya-dil, gönlü deniz gibi engin ve yüce olan kimse için gemi olarak mecmûa yeter. Sefîne, hem gemi demektir, hem de içinde türlü türlü konuların yer aldığı kitap, defter, mecmûa demektir. Yazar bu sözcüklerle oynuyor (s. 313, açıklama 714).

Neme yetmezdi sefîne, yeme girmek ne idi
Dil-i mecmu'a vire tefrika çeşm-i gamgîn

Burada sefîne (mecmua) neme yetmezdi, denize girmek ne idi? Bu beytin ikinci dizesinde, yine sefîne'nin anlamıyla oynuyor. Bu kez sözcüğün 'derli-toplu, üzüntüsü olmayan, perişan olmayan' anlamını kullanıyor (s. 314, açıklama, 716).

Benim taradığım cönkler arasında, yalnız bir tanesinde (F. II), kapak içinde

Her kim eline alursa bu cöngü
Versin.....Tanrı cengi (?)

denmektedir.

Doğrudan cönklerin içinde de, bu türlü yazmalar için mecmua dendiğine rastlıyoruz: Hazâ Seyyid Hasan Hilmi Rıza Efendi'nin meması (mecmuası) (s. 2489, ypr. 36/b ve G. 1a).

هذا سيد حلمي رضا افندي نك مجمع سي

Bu mecmeı (mecmua) Hacı Necati'nin mecmeası (mecmuası) bir kimse sahip olmasun (A. 11).

بومجمه عي حاجي نجاتنك مجمه عسي بركيمسه صاحب اولماسون

Kimisine de kitap denilmektedir: 'Deliktaşlı Hacı Necati'nin kitabı budur. 'Kimse mâni olmaya, eğer mâni olur ise herkiz ıflâh olmaya, 21 Temmuz 314' kaydını okuyoruz (A. 11).

دلكطاشلي حجي نجاتنك كتبي بودر كمسه مانع اولميه اكر مانع اولر ايسه هركز افلاح اولميه ٢١ تموز ســـنه ٣١٤

Görüleceği üzere aynı Cönge hem mecmua, hem kitap denmektedir. Bunların hepsi Sığır Dili'dir.

Bugün halk arasında cöng kelimesinin genel olarak kullanılmadığını da biliyoruz. Sayın arkadaşım İbrahim Aslanoğlu'nun bana söylediğine göre Sivas bölgesinde, özellikle Aleviler arasında cöng yerine mecmua denilmektedir.

Mecmua, Ömer b. Mezid'in nazireler dergisinde olduğu gibi, çok seyrek olarak Mecmau'n-nezâir ve daha genel olarak Mecmua-i eş'ar da bu tür toplamalara ad olarak verilmiştir.

Bu genel adlardan başka Levnî'nin şu parçasında olduğu gibi:

Nazmı evsâfında hoş Levnî denildi mahlasım
Müfredâtım görmeğe erbâb-ı dil eyler mühim
İki-üç nazmın görüp ağyârın alkış etme kim
Büsbütün mecmuasın almazlar anın bir pula

mecmuadan başka müfredat tabirinin kullanıldığını da görüyoruz (T. H. 1060).

Sefîne'ye gelince: Bunun, a) Türlü alanda ün almış ermişlerin, devlet adamlarının, şairlerin ve benzerlerinin hayatını konu edinen eserler için, b) Manzum seçmelerin toplandığı mecmualar için, c) Muhâzarat ve düzyazı örnekleri için

kullanıldığını biliyoruz. Vassâf Bey'in, evliyanın hayatını konu edinen *Sefînetü'l-evliya*'sı; Resmî Ahmet Efendi'nin reîsü'l-küttâb'ların hal tercümelerini ele alan *Sefînetü'r-rüesâ*'sı; Sâkıb Mustafa Dede'nin ünlü Mevlevilerin hayatını anlatan büyük eseri *Sefîne-i mevleviyye*'si, Nazîf Ahmet Efendi'nin kapudan paşaların hal-tercümelerini konu edinen *Sefînetü'l-vüzerâ*'sı; Fehim Süleyman Efendi'nin Sâm Mirza Tezkiresinin, kimi ilâvelerle Türkçeye çevirdiği *Sefînetü'ş-şuarâ*'sı; Hâlet Efendi'nin düz-yazı örneklerini veren *Sefînetü'l-inşâ*'sı; Hanîfzade Tahir Ahmet Efendi'nin, manzum bir seçmeler mecmuası olan *Sefînetü'l-kasâid ve defînetü'l-fevâid* adlı eseri; Koca Râgıp Paşa'nın Arapça bir muhazarat kitabı olan *Sefînetü'r-Râgıb ve defînetü'l-metâlib*'i hep bu tür kitaplardır. Görüleceği üzere bunların bir bölüğü ünlü kişilerin hayatını konu edinen müstakil eserler olduğu gibi, şiir mecmualarına, manzum ve düz-yazı toplamalarına da ad olarak verilmiştir (Daha başka örnekler için, gerekli sayılırsa rahmetli Ahmet Remzi Efendi'nin, *Osmanlı Müellifleri*'nde geçen yazar ve kitap adlarını, bunların geçtiği ciltleri ve sayfaları da göstermek üzere hazırladığı *Miftâhü'l-kütüb ve Esâmî-i müellifîn Fihristi* (1346/1928) adlı eserine (s. 73 vd.) ve kütüphanelerin kataloglarına da bakılabilir). Yukarıdaki eserlerden anlaşılacağı üzere, sefîne tabiri daha çok tek konulu eserler için kullanılmıştır.

Sonuç olarak söylemek gerektir ki cönkler, 1) Yalnız halk şairlerinin şiirlerini ve destanlarını bir araya getiren toplamalardan ibaret değildir. 2) Bunlarda yalnız âşıkların değil, klâsik Türk edebiyatı şairlerinin manzumeleri de bulunmaktadır. Hattâ kimi cönklerde yalnızca Divan şairlerinin şiirleri toplanmıştır.

Cönklere, bunların şekline bakarak, kimi kez Dana Dili dendiğini biliyoruz. Bu adın Farsça'dan geldiğini göstermeye çalışan kimselere de, az da olsa, rastlanmaktadır. Süley-

maniye Kitaplığı'nın değerli müdürü Muammer Ülker, bana Amasya'da Emrî Hoca'nın, bu adın doğrusunun Dânâ Dili olduğu iddiasında olduğunu anlatmıştır. Ama, bizim elimizde bulunan cönklerin, Hocanın kasdettiği anlamda bizi bunların Dânâ Dili ile yazıldığına inandıracak bir yanı olmadığını görüp bilmekteyiz. Halk arasında ise bu cönklerin şekline göre asıl Sığır Dili olarak adlandırıldığını hepimiz bilmekteyiz.

Halk, gezici halk şairlerinin uğraklarında söyledikleri türküleri, koşmaları, destanları, fıkraları, hattâ hikâyeleri, çok kez aklında tutabildiği kadarıyla, eksik ya da yanlış, kâğıda geçirmiş; maniler bilmecelerle doldurmuş; kendi hayatıyla ilgili ve kendince gerekli birtakım hastalıkların, türlü yollardan tedavilerini, reçeteleri, duaları, büyüleri, tılsımları, özel hayatına ait notları ve daha nice benzerlerini ve benzemezlerini bu kâğıtlara yazmıştır. Böylece sayısız ve birbirlerinden çok farklı cönkler meydana gelmiştir.

Bunların, baştan sona yaprak yaprak incelediğimiz cönklerden aldığımız ayrıntılı bir dökümü, daha sonra sürdüreceğimizi umduğumuz incelememizde verilmeye çalışacaktır. Hemen söylemeliyim ki daha başka cönkler tarandıkça bunlara katılacak daha niceleri bulunacaktır. Benim taradığım cönklerin nerelerde bulunduğu, kimlere ait olduğu bu dökümlerin sonunda yer alacaktır. Çoğunda sayfalar numaralanmamış olduğu gibi, bir bölüğünde de yapraklar bir sıra gözetmeden, rastgele birbirlerine yapıştırılmış olduğu için, kimi cönklerin yalnızca, aşağıda bunları belirtmek için verdiğim numaralarla bildirmekle yetinildiğini, okuyucu görecektir.

IV.

Aşağıdaki bölümlerde, türlü kütüphanelerde ve arkadaşlarımın ellerinde bulunanları tarayarak cönklerin şekil ve

muhtevaları üzerinde, elden geldiğince, daha belirli ve ayrıntılı bir bilgi vermeye çalışacağım. Gerekli saydıkça kimi açıklamalara ve tanıtmalara da yer vermek istiyorum. Ayrıca okuyucunun ilgisini çekeceğini ve onlara bu yoldan daha açık bir fikir vereceğini umduğum örnekler de bu satırların arasında yer alacaktır.

Taradığım cönkler, bunların bulunduğu kütüphaneler, ya da sahiplerinin alfabe sırasına göre adları şunlardır:

A. Günümüzün tanınmış folklorcusu arkadaşım Sayın İbrahim Aslanoğlu'nun lûtfedip incelenmek üzere bana emanet ettiği on bir cönk. İşimi kolaylaştırmak üzere bunlar birden onbire kadar tarafımdan numaralanmıştır.

F. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırmaları Dairesinin değerli başkanı aziz arkadaşım Nail Tan'ın müsaadesiyle, bu dairenin kitaplığında taradığım iki cönk. Bunlar 750008 ve 750009 numara ile kayıtlı olup yazımda F.1 ve F.2 olarak gösterilmiştir.

G. Bendeki cönklerden bir tanesi.

K. Arkadaşım Sayın İ. Gündağ Kayaoğlu'nun lûtfedip bana emanet ettiği beş cönk.

S. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar bölümünde 2355, 2356, 2357, 2358, 2489 ve 2566 numarada kayıtlı altı cönk. Bunları da Süleymaniye Kütüphanesi'nin değerli müdürü aziz arkadaşım Sayın Muammer Ülker'in bahşettiği imkânlarla rahatça incelemek fırsatını buldum.

T. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1971; Hazine, 1060, 1068, 1715, 1765, 1772 numaralarda kayıtlı olan bu cönkleri de, kütüphanenin değerli ve bilgili görevlileri sevgili arkadaşlarım Filiz Çağman, Zeren Tanındı ve Necla İldeniz hanımların, hiç yüksünmeden gösterdikleri içten gelen yardımlarıyla inceledim.

Adlarını minnetle anmaktan zevk duyduğum bu arkadaşlarımın hepsine ayrı ayrı yürekten teşekkürlerimi tekrarlarım.

Ben bunların hepsini baştan sona yaprak yaprak okudum. Çıkardığım notları şekillerine ve konularına göre kendimce bir sıraya koydum. Bu yazıya geçirdiğim aşağıdaki iki bölüm bu notlara dayanmaktadır. Hepsi bir araya gelince başlı başına bir kitap kadar büyüyecek olan notların geri kalan bölümleri, eski bir deyim kullanayım, vakt-i merhûn bekleyecektir.

V.

a) Cönkleri yazanlar ya da sahipleri

Cönklerin, yukarıda da anlatıldığı gibi, tek elden çıkmadıkları meydandır. Hattâ aynı sayfada, yazıların ve yazıların kimilerinin altındaki adların başka başka oluşları bunu göstermekte olduğu gibi, cönkleri dolduran parçaların, imlâ bakımından da çok değişik olması buna tanıktır. Ayrıca bunların, ilk sahibinden sonra, kimbilir kaç el değiştirdiği de ilk bakışta anlaşılmaktadır. Ayrı yüzyıllarda yetişmiş şairlerin parçalarına rastlanması da bunun başka bir tanığıdır. Benim taradığım cönklerin yalnız bir tanesi (A.7) baştan sona tek elden çıkmadır. Yazı hep aynı kalemin yazısı olduğundan başka, cöngün sonundaki kayıt da bunda hiç bir şüphe bırakmamaktadır: *Anne-annem, sevgili, muhterem, nezaketperver, ince ruhlu hanım nineciğimin el yazıları. Torunu* (imza okunamıyor).

Yalnız bu cöngün birinci sayfasında bir yazı ile 'Hasibe Hanımefendi hazretleri' yazılmıştır, bu hanımın, cöngün sahibi ve onu yazmış olan hanım olduğu düşünülebilir. Cönklerden birkaç tanesinin sahiplerini de öğreniyoruz: Hazâ Seyyid Hasan Hilmi Rıza Efendi'nin mecma'sı (mecmüası) (Bkz. s. 82-83).

Bir başka cönkte 'Hafız Ağa'ya elli üç adet yaprağı vardır bu mecmanın' kaydından anlıyoruz ki bu cöngün sahibi

olan Hafız Ağa'ya, bir tanıdığı, onun yapraklarını sayarak bunu çıkarmıştır. Gerçekten de bu cönk elli üç yapraktır.

حافظ اغايه اللي اوچ عدد ياپراغي واردر بو مجمانيك

Bir başka cöngün türlü yönlerden önemi görülmektedir (A.11). Bu cöngün tarihi çok yenidir. Öyle olmakla birlikte üzerinde durulmaya değer yanları vardır. Bunun ilk sahibi, şair Ruhsatî'nin çırağı olan Necati'dir (Bkz. s. 83). Sonradan Hacı Salih Efendi'nin eline geçmiştir. Hacı Salih Efendi kendisini *Deliktaş karyesinde sâkin Âşık Mustafa Efendi şakirdanından Hacı Efendi, fi 4 Teşrin-i sani, 1314, yevmi-i pazar,* diye bu cönge düştüğü kayıtla tanıtmaktadır. Onun adı ve imzası, bu cöngün birçok yapraklarında, siyah, kırmızı ve mavi mürekkeple yazılmış olarak bulunduğu gibi cönkteki birtakım şiirlerin onun tarafından cönge geçirilmiş olduğu, bunların altına attığı imzalardan da anlaşılmaktadır. Bir yerde de bunu daha açık olarak görüyoruz: *Ketebehu Hacı Salih Efendi, fi C 20/sene 1314.* Kendisinin de bir âşık olduğunu öğrendiğimiz, bu Hacı Salih Efendi'den sonra cönk Bursa vali muavinlerinden, emekli Abdulkadir Keskin Bey'e geçmiştir. Bugün Sayın İbrahim Aslanoğlu'nun elindedir ve yerini bulmuştur. Cöngün içinde bir yerde *'Deliktaş kazasında kain mahall-i âhar muhtarânından Halil Ali kâhyaların'* diye bir kayıt görüyoruz. Bu zatın da bir zaman bu cönge sahip olduğunu düşünebiliriz.

Çok bozuk ve harap ve yapraklarının bir bölüğü yırtık olan bu cöngün yarısı kopuk olan kapağının içinde varak 52 kaydı vardır.

İçinde Âşık Minhacî'nin birkaç şiiri de yer alan bu cöngün değeri ve önemi, içinde Ruhsatî'nin birçok şiirleri bulunmasıdır. Âşık Ruhsatî'nin kendi el yazısıyla olduğu anlaşılan bu parçaların altında bunların yazıldığı tarihlerden başka, şairin adı ve imzası da bulunmaktadır (Levha II).

Cönklerden bir tanesinin, Sultan Mustafa'nın oğlu Sultan Mahmud'un vakfı olduğunu cönkteki bir kayıttan (Revan, 1971, s. 3) öğreniyoruz.

Birinin sonunda da:

Bu kitaba tarih oldu bu beyt ey hümâm
Sene bin ikiyüz doksanikide buldu hitam

kaydından cöngün yazıldığı tarih belli olmaktadır (A.5).

b) Cönklerin nitelikleri

Cönklerin çoğunda yaprak veya sayfa numarası yoktur. Bu yüzden, tanık gösterilen yerlerde, bunların cöngün hangi yaprağında, ya da sayfasında geçtiği gösterilememiştir.

Cönklerin enleri ve boyları hiçbir zaman birbirini tutmamaktadır. Bunların kimi sığır dili biçiminde, kimileri ise bildiğimiz defterlere benzemektedir. Meşin ciltli olanlar olduğu gibi ciltsiz olanlar daha çoktur. Bunların çoğu da yıpranmıştır. Sayfaların bir bölüğü dağınık, kopuk, yırtık, kimisi birbirine yapışık olduğu için okunmaz haldedir (S. 2356, 2357, 2358). Yaprakları çoğu kez numaralanmamıştır; bir takımlarının yaprakları düzensizce ciltlenmiş, karmakarışıktır. Bu yüzden kimi parçaların sonu başından önce gelmektedir (Bkz. yukarıdaki cönkler). Kimisinde birbiriyle ilgisi olmayan kopuk yapraklar vardır ve kimi kez bunlar cöngün sonunda olduğu için, onun kaç yaprak olduğunu kestiremiyoruz (F.1). Kopuk yaprakların, neden koparıldığını, nereye ait olduğunu anlamak da güçtür. Düşmüş olmayıp da koparılmış olduğuna göre, bunların bu cönklere sahip olan kimseler, ya inançlarına, ya da zevklerine uygun düşmediği için doğrudan bunları okuyanlar tarafından koparıldığı sonucuna varabiliriz. Bu yaprakları koparılmış, yırtılmış cönklere sık rastlanmaktadır (S. 2355). Cönklerde boş sayfalar da oldukça önemli bir yekün tutmaktadır (S. 2355, 2357, 2358). İçindekiler kurşun kalemle

ve kırmızı mürekkeple yazılmış olan bir cönkte (K. 1) ise boş sayfalar büyük sayıdadır. Bu cöngün çok yeni bir zamana ait olduğu bellidir. Daha eski tarihlere uzananlarda da boş sayfalar görülmektedir (T.H. 1068; A.3 ve 7). Kimi cönklerde karalanmış sayfalar veya karalamalar vardır (T. Revan 1971, ypr. 82a; T. H. 1060; A. 10).

Düzeltmeler, ilâveler ve iptal edilen yerler de görülmektedir. Nakşî'nin

Ya ilahi bilmezem bu bendeki sevda nedir
Ya senin aşkın yolunda çektiğim gavga nedir

matla'lı gazelinin altına, bunun tamamlandığını bildiren temmet yazıldıktan sonra, battal olunmuştur kaydı konmuştur (S. 2355, ypr. 16/b) ve bu parça (ypr. 17/a) da olduğu gibi verilmiştir.

Fazlî'nin ilahi başlıklı bir parçasında

Vire mi derde sanem
Derde derman vire mi

beytinin birinci dizesi

Vire mi derd ü sanem

diye düzeltilmiştir. Bununla birlikte, yine de bu dizeden, bence bir anlam çıkmamaktadır, çünkü sanem olarak, harekelenmiş olan sözcüğün burada yeri olmaması gerektir (S. 2355, ypr. 55/b vd.); Fazli'nin bu ilahisi, başka bir cönkte (A.4) daha değişik bir imlâ iledir; aruzla olan bu şiirin bu ilk dizesini belki şöyle okuyabiliriz:

Vere mi derd Sunam derdime derman vere mi?

Sayfanın başında gazel diye başlık konan ve

Razıyım her ne kılarsan ban(a) .....
(iki kelimeyi okuyamadım)

diye başlayan gazel için battal denmiş ve bütün gazel kurşun kalemle bir çizgi çekilerek iptal edilmiştir (S. 2355, ypr. 38/b).

Bir başka cönkte (T.H. 1720, ypr. 4/b) şarkı başlığı taşıyan bir parçanın üzerine 'bu lisanda şarkı olmaz, malûmunuz ola' diye bir çıkma çıkılmış ve 'şarkı' kelimesinin altına ilahi yazılmıştır. Parçanın konusu bakımından bu düzeltme yerindedir.

Bir türküde, kelimelerin üzerine kırmızı mürekkeple doğruları (!) yazılarak yapılan düzeltmeler de yanlıştır; aslında

Dilersen and içeyim yoktur günahım

dizesi

Dilersem bulurum yoktur günahım

diye ve

Bir dost yok ki derdim söyleyim

dizesindeki 'bir dost' da 'bir dinleyen yok ki' diye düzeltilmiştir (A.5).

Kimi cönklerde kırmızı mürekkeple başka düzeltmeler ve ilaveler de yapılmıştır. Aslında "adûya" yazılmış olan kelimenin imlası "düşmana" diye; 'mertebesini' kelimesi 'çektiğini'; 'dilimde yanan ateş' dizesi 'beni böyle ağlatan' diye düzeltilmiştir.

Şair Âşık'ın bir koşmasındaki sondan ikinci dörtlüğüne de, üçüncü dizeden sonra

Dilber beni öldürmek mi istersin

diye bir dize eklenmiş ve bu yüzden bu dörtlük beş dizeli olmuştur (A.5).

Cönkleri dolduran parçaların imlası birbirinden çok ayrı-

dır. Bunlardan Deyiş kelimesi, aynı cönkte Deyiş, 'sağır kef' dediğimiz ve genizden söylenen bir 'n' sesi veren hafle dnş, dvş şekillerinde başka başka yazılmıştır (S. 2358).

ده ییش ، دکش ، دنش ، دیش

Başka örnekler için bkz: A.3; A.4; F.1 ve daha başkaları. Bunların örneklerini hemen her yaprakta bulmak mümkündür.

Bunların yanında çok düzgün ve okunaklı bir yazı ile yazılmış olanlar, hattâ bir hattat kaleminden çıkmış olanlar da vardır. Bunları yanlışlarına, doğruluklarına; güzelliklerine, okunaklı olup olmadıklarına göre bir özel sıraya koymanın yolu yoktur. Doğrudan cönklerin içinde bununla ilgili beyitlere bile rastlanmaktadır:

Hezâran ustâz ile bu hattı bir güzel yazmış
Dememiş imlâsı yanlıştır güzel yazmış güzel yazmış (A.8)

Yazı ile ilgili bir başka kayıd da şudur:

Aceb müşkil bu âlemde kitabet
Hemen el-Hattu mâ yukra' *letâfet* (A.4)

الخط ما یقرأ

İkinci dizenin başındaki Arapça cümlenin anlamı: "Yazı okunabilen şeydir" demektir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı'nın *Türkçe Yazmalar Kataloğu*'nda kayıtlı olan bir cönkte (T. Revan 1971, s. 1) kurşun kalemle konulan bir kayıdda 'eş'ar-ı mevcûdenin bir çokları Râşit hattıyladır' denilmektedir. 77. sayfadan sonra ise bu cönkte yazı değişmiş ve bozulmuş, cöngün düzeni de buna uymuştur. Bu sayfanın sonundaki şu kıta'da:

Gözün nurını harc edüp nolur her dem kitâbetten
Ferâgat güşesi yeğdir efendim bu sınâatten

Yeter men'eyledin cahil beni kitâbetten (vezin eksik)
Bilürsün kim ölüm yeğdir cihan içre cehâletten

Belki de daha okunaklı ve düzgün bir yazısı olan bir kimseyi yazmaktan alıkoymuş olana bir telmih vardır.

Yazının bozulup değiştiğine ya da güzelleştiğine daha birçok tanıklar vardır (A.10 G.). Âşık Ömer'in bir şiiri çok güzel ve harekeli bir yazı ile yazıldığı gibi (A.6).

İstikamette kalem, şû'lede mum olsa kişi
Gine mıkrâz-ı kazâdan serini kurtaramaz

beyti de çok güzel bir talik ilediır (A.6).

Arada bu değişik yazıları cönge kimin yazdığına dair kayıtlar da görülmektedir.

Erişür menzil-i maksûduna âheste giden
Tîz-reftâr olanın pâyına dâmen dolaşur

beytinin altında 've hiye ketebehu el-Hâcc' denmiştir (A.6).

Hâzâ duâ-i hatm için, *bu duayı kim yazdı deyü sorar olursa Asâkir-i Nizâmîde Garb Trabuluz'unda bulunup Ahı Çelebi Hüseyin Efendi nam kimesne Yeniceli İbrahim Efendi bu duayı tahrir eylemiştir,* (Ş. 1270, [Ş. Şaban ayının kısaltmasıdır] A.8).

Güzel bir koşmanın altında da şöyle bir kayıt vardır: Halil Hoca karye Tavşanca (?) sâkin dedeniz (A.8) Daha açıklayıcı bir yanı olmadığına göre, bunun Halil Hoca tarafından yazıldığını düşünebiliriz.

Bir imlâ özelliği olmaktan çok bir hüner, daha doğrusu bir değişiklik olmak üzere bir yerde de

Gamın aşkıyla kılmak tehammül hey saçı Leylâ
Felek mülkine gelmiş mi senin gibi melek-sîmâ

beyti bütün harfler bitişik olmak üzere tek bir kelime gibi yazılmıştır (A.2). Bunun benzerlerine başka cönklerde de rastlıyoruz. Baş ağrısı için okunacak tılsımlı bir söz, önce

tek tek harflerle yazıldıktan sonra bunlar bir de hep bir arada bitişik olarak yazılmıştır (A.4).

Talik bir yazı ile yazılmış olan birtakım müfredlerin altında Günahın affeyle Allah Samed, sahibü'l-hatt el-Hâcc Muhammed yazılıdır.

Bir başka hatim duası için Arapça bir kayıt bulunmaktadır. Bunu da Gümülcine kazasının Tosyavi köyünden Halil, 1207 yılında yazmıştır (A.8). Aynı cönkte *'Bölük emini Hüseyin Efendi, işit sözümü cümle günahlardan tevbe kılasın, zira peşiman olursun, sen bilürsün'* denmektedir.

Şemsi'nin yazdığı bir Kerbelâ Destanı'nın sonunda yazarın eliyle 'Tophane Ağustos 317, hâk-i Âl-i Abâ bende-i bendegân-ı Mevlânâ Çelebizade Şemsüddin' kaydı bulunmaktadır (K.1).

Cönklerdeki parçalarda, belli edebiyat ve musiki terimlerinin dışında, şairlerin mevkiine ve ününe göre, adlarından ayrı olarak, saygı bildiren 'buyurdu, buyurmuştur' anlamına gelen ekler konmuştur. Merhum Nâbi Efendi fermûde (T.H. 1772, ypr. 41/b); tahmîs-i Şeyh Galib, kaddes-Allahu sırrahu (F.1, ypr. 28/a); Nutk-ı Şeyh Galib, kaddes-Allahu sırrahu (F.1, ypr. 27/a); güfte-i Kadîzade, Rahmetullahi aleyh (T.H 1772, ypr 31/b); kaside-i Ebüssuûd merhûm (T.H. 1772, ypr. 25/a); be-gazel-i Fuzuli, Rahmetullahi aleyh (F.1, ypr. 28/a); gazel-i Şem'i merhûm (F.1, ypr. 29/b); gazel-i Beliğ, merhûm (F.1, ypr. 30/a); gazel-i Nef'i merhûm (F.1, ypr. 31/a); Gevherî Garib veya Gevheri Biçare (A.10); Gazel, Güftâr-ı Levnî-i Musavvir (T.H. 1060); Sultan Ahmet fermâyed (T.H. 1772, ypr. 22/b); Şinasi fermâyed (aynı yer, ypr. 47/a); Aklî fermâyed (aynı yer, ypr. 47/a); merhûm Mustafa Han, aleyhirrahme (aynı yer, ypr. 47/a); fermayed Mısrî (A.2). Birtakım adların sonunda hepsi için 'afâ anhu' duası yer almıştır (F.1, s. 83).

Şiirlere konan başlıkların kimisinde parçadan önce adı

başlıkta söylenmiş olan şairin, Divan şairlerinin divanlarında ve mecmualarda olduğu gibi, adın tekrarından kaçınmak üzere velehu yazılmıştır (T.H. 1068, ypr. 54/b; A.5). Manzumelerin kimisine de diğer başlığı konmuştur (T.H. 1060). Bu başlık altında iki murabba' vardır. *Güfte-i âhar* da bir başka başlıktır (T.H. 1715, ypr. 16).

Destan, türkü ve benzeri parçalardan kimileri şairin değil de, kimin adına söylenmiş ya da yakılmışsa onun adını taşımaktadır. Osmanoğlu'nundur (T.H. 1060, ypr. 18/b); Kara Mahmud'undur (aynı yer, ypr. 55/b); Yahya Paşa'nındır (aynı cönk, ypr. 55/b); Tos Paşa'nındır (aynı cönk, ypr. 57/a); Yesir Dizdar Kızınındır (aynı cönk, ypr. 18/a); Türkî-i Bıyıklı Mehmet Paşa (T.H. 1060); Türkî Necib Oğlan (S. 2358, ypr. 18/b vd.) Deyiş–Şehrî Ali Paşa (S. 2566, ypr. 37/b).

Kimi kez de şiirin kime ait olduğu söylenmeden *Türki budur* diye başlık konmuştur. Bu parça Karacaoğlan'ın on yaşından başlayarak güzellerin, yaşı ilerledikçe değişen hallerini anlatan şiirini andırmaktadır (S. 2358, ypr. 45/b).

Bağdad'ı sel basması üzerine söylenmiş olan bir manzumeye de *Türkî-i Bağdat* denmiştir (T.H. 1060). Bir gazele de, konusuna göre *Dervişan Gazeli* diye başlık konmuştur (T.H. 1068, ypr. 91/a).

Yalnız manzum parçalarda değil, müteferrik notlarda da bu kayıtlar görülmektedir: Tevârîh-i saltanat-ı Âl-i Osman derbeyan şüd (T.H. 1060).

Bunlardan ayrı olarak, kopya edilmesi istenen parçaların üzerine *yazıla* (T.H. 1068, ypr. 17/a, 18/b, 19/a), yahut onun Farsçası olan *nüvişte bâd* yazılmıştır (A.9 birçok yapraklarda).

Kimi kez bir türkünün ilk dizesinin başındaki sözcükler onun adı olarak yazılmıştır.

Şu karşıki yüce dağdan bir ince tütün
Aradım bulmadım bir aklı-bütün

diye başlayan türküye *şu karşıki* adı konmuştur (T.H. 1068).

Her sabah bâd-ı sebâ seyran eder gülleri

diye başlayan parçanın adı *her sabah bâdı* diye yazılmıştır (s. 2489).

Şiirlerin konularına göre de başlıklara rastlamaktayız: *İlâhi Bî-namaz* (A.8). Ama bu parça bu başlıktan ibarettir, çünkü bir besmeleden sonra sahifenin devamı boştur.

Kimi başlıklar ise kurala uymamaktadır: *Gevherî-Semâî* (T.H. 1068, ypr. 6/b); *Gevherî-i Satranç* (S. 2566) ve benzerleri.

Yazarın, parçayı cönge geçirenin demek istiyorum, değer verdiği parçalarda bunların nazım şekillerine ayrıca sıfatlar eklenmiştir: *Müfred-i mergub* (A.2), *Kıt'a-i matbûa* (A.9) gibi. Kimilerinin nazım şekli yerine *beste* denilmekle yetinilmiştir (T.H. 1715). Bu başlıktan bunların bestelenmiş parçalar olduğu anlaşılabilir. Bir başka cönkte (T.H. 1060) şekli ve vezni ne olursa olsun bütün manzum parçalar *türki* başlığı iledir.

Türkü başlığı konduğu halde, metni yazılmadan boş bırakılmış yerler vardır (S. 2357, ypr. 36/a). Üç dörtlük bir koşmada şairin adı yoktur (S. 2355, ypr. 18/b; T.H. 1715, ypr. 42/b). İsimsiz üç bendlik bir koşma (G.); Bir tercî-i bend'in bir parçası gibi görünen bir Kerbelâ Mersiyesi (K.). Bunları eksik parçalar sayabileceğimiz gibi, türkülerde görüldüğü üzere, doğrudan halk tarafından yakılmış olduklarına da bağlayabiliriz.

Yanlış başlıklar ve parçalar da vardır. Bir parçanın doğru nazım şekli *murabba'* olduğu halde *gazel* başlığı konmuştur (G.). Koşma dendiği halde bir parçanın dörtlükleri birbirini tutmamaktadır (G.).

Veysi'nin şiirinden sonra *velehu* dendiği halde (T.H. 1715, ypr. 52/a) bu parçanın son bendinde *Kâtibi Zâr ile* diye Kâtibî'nin adı veriliyor. Ondan sonra gelen parça için de yine *velehu* denmişse de bu parçada Levnî'nin adı geçmek-

tedir (Aynı cönk, ypr. 52/a). Kimi cönklerde *velehu* yerine *ve minhü* denilmektedir (K.).

Arapça manzum parçaların başlığı olarak, bunların bir bölüğüne Ş harfi konmuştur ki şiir sözünün kısaltması olacaktır (A.4). Yahut *kale eş-şair* (şair dedi) veya şairin adıyla birlikte *kale şair Lebîd* (Şair Lebîd söyledi) denmiştir (A.4), yahut *kale ba'du'l-fudala rahimehümüllahu Taâlâ* (erdemli ve bilgililerden biri söylemiştir, Yüce Tanrı hepsine rahmet etsin) (A.4) ve *lillahi derre eş-şair* (Şair ne güzel demiştir) (A.1).

Niyazî-i Mısrî'nin başlık konmamış olan *Çağırırım Hak dost* nakaratlı bir ilahisi (G.1) aynı sayfada iki ayrı sütun üzerine ve herbirine *şarkı* başlığı konmuş olduğu halde, bunların yersiz başlık konmuş olan ikincisi birincisinin devamıdır.

Başkasına atfedilen parçalar da görüyoruz (F. II, s. 90)'da Türkçe bir şiir Hafız Şîrazî'nin, (A.6)'da Türkçe bir parçanın mahlası Şems-i Tebriz diye geçmektedir. Karacaoğlan'ın olduğunu bildiğimiz bir türkü de Âşık Ömer'e ait olarak gösterilmiştir (aynı cönk, s. 93). Bu yolda başka tanıklar da gösterilebilir.

Bir başka cönkte (S. 2357, ypr. 14a), üç beytten ibaret bir parçada:

Mest-i mey-i mutlak ara yer Sâki Baba
İdiser tahsil-i matlab gide (?) Merâki Baba

beytinde geçen Sâki Baba ve Merâki Baba adlarının belli şairlere mi ait olduğu belli olmuyor.

Ne olduğu belli olmayan düzensiz parçalar da vardır (T.H. ypr. 88/b v. dd.).

Benim anlamlarını, ilk bakışta çıkaramadığım başlıklar da vardır (S. 2357, ypr. 25/a)'daki bir koşmanın başlığı *grde* (?) diye yazılmıştır. Bu başlığı daha sonraki yapraklarda (43/a) *grdne (gerdene)* biçiminde buluyoruz. Bunun doğru-

su, bana kalırsa *gerdaniye* olmalıdır (!).

(S. 2489, ypr. 43/a)'da boş bir sayfada şu garip satır var:

دِ قَه مَنْ چِنَه دَمْ پَه دِ قاج

Yine aynı cönkte *kşnd* diye okumaya çalıştığım ve anlayamadığım bir kelime bulunmaktadır. قشند

Yahya Peygamber'in adıyla başlayan ve devamı olmayan Farsça ve nesirle bir başlıktan sonra yine Farsça *aded küned* veya *aded güft* diye okunabilen bir çıkmada, belki de Yahya Peygamber'le onun bir düşmanı arasında geçeni anlatacak olan bir hikâyeye ait olduğu için, ikinci okuyuş daha doğru görünüyor.

Cönklerin birinde de *Arabî maa't-Türkî* diye bir başlık var, bu bir mülamma'dır (S. 2357, ypr. 21/b). Bir başka Arapça başlık da şudur: *Gazel-i Harâbî sâre nazîren li-gazel-i Gülşenî* (S. 2566, ypr. 37/b). Harabî'nin, Gülşeni'nin gazeline nazire olan gazeli.

(A.8)'de, daha önceki sayfaların koparılmış olmasından ötürü, nasıl bir konuya bağlı olduğu anlaşılmayan bir yerde, başlıktan sonra gelen ve birbirine bağlı olmayan iki beytten ve son dizeden anlaşılabildiği kadarıyla bu dizeler Aslı ile Kerem hikâyesine ait olacaktır. Bundan dolayı da imlâsı çok bozuk olan bu dizelerin başlığını *esli gazel (Aslı-gazel)* diye doğrultmak gerektir. Sonunda güzel bir yazı ile 'okuyub kendi derdin meydana getürür idi, ed-dâî, 86, vardır.

Bir başka cönkte (FII, s. 21):

Göze tay gir ki göze tay
Eski duşman dost olmaz
Olursa da göze tay

manisinde *tay-beyaz* diye bir çıkma yapılmıştır.

Bilmecelerin bir bölüğünün çözümleri bilmecenin başında veya sonunda doğruca yazılarak verilmiş, bir bölüğünün

çözümleri ise, bunların başında yanlarda ya da satırların arasında ayrık harflerle verilmiştir: *trazy, uçkur, mrcan* bilmecelerin başında, *klme hatm* ve başkaları gibi.

Cönklerden bir tanesinde, halk arasında bir inanca uyularak *rakib* kelimesi ters yazılmıştır; bununla âşık kişi, rakibi için 'boynu devrilsin' demek istemektedir.

لوني صباكتردي ﻳﻨﺘﺠﻴ وفاتني
صانكه طاق چرخه دوقوندي كلاهمز

Levnî sabâ getürdü ıuiqiqı vefatını
Sanki tâk-ı çerha dokundu külâhımız

(T.H. 1715, ypr. 16a)

Bu beytten insanın sevincinden külâhını göğe fırlattığını da öğrenmiş oluyoruz.

Ne için buraya yazıldığına dair hiç bir işaret bulunmayan bir de yabancı isim okuyoruz: Mihran Zouteri (S. 2355).

Kimi başlıklarda şairin adı verildiği halde şiirin sonunda şairin adı ya da mahlası geçmiyor (T.H. 1715, ypr. 55/a). Bu parçanın başında Cenânî başlığı varsa da şiirde onun adı geçmemektedir.

Cönklerde her parçanın sonunda şiirin bittiğini gösteren yazılar ya da işaretler vardır. Çoğunun altında Arapça 'tamamlandı, tamam oldu' demek olan *temmet* bulunmaktadır. Bu kelimenin altında ya bir tek m ya da alta doğru birer eksilmek üzere birçok m'ler sıralanmıştır (Levha III, Res. 1). Kimisinde yine Arapça 'tamam oldu, bitti' anlamına gelen *temme ve temmet* kelimelerinden sonra, şiirin cönge geçtiği tarih de verilmiştir (A.6). Birtakım cönklerde, başka cönklerden o cönge geçirilen parçaların altında *yazılmıştır* kaydı vardır. Kimi cönklerde ise parçaların altında K Ya işareti vardır (T.H. 1068).

ك يا ك
يا

Bunların ne anlama geldiğini kesin olarak söyleyemiyorum. Acaba 'görüldü ve yazıldı' yerine bir kısaltma mıdır? En yakın açıklamanın bu olacağını sanıyorum. Nakarat dizelerini tekrarlamak için, bunların yerine *eyzan* denmiştir (T.H. 1068).

Kimi cönklerden parçalar seçilip başka cönklere geçirildiği, bunların altında *yazıla* kaydının bulunmasından anlaşılmaktadır. Bu yazılan parçaların kimisinde bunların istinsah tarihleri de verilmiştir. Meftûnî'nin bir ilahisinin altında temmet, L 1265 (S. 2355, ypr. 1/b); Şemsi'nin bir ilahisinin altında temmet, 3 Zâ 1265 (aynı cönk, ypr. 3/b); Fuzuli'nin bir gazelinin sonunda *temmet*, 277 (T.H. 1068, ypr. 20/a); İzzet'in bir gazelinin sonunda fi 19, 1275 (aynı cönk, ypr. 20/a) ve daha birçokları. Bu tarihlerde geçen harflerin arabî ay adlarının kısaltmaları olduğunu biliyoruz, L (Şevval), Zâ (Zilhicce) vb. demektir.

Kâtib'in bir koşmasının içinde, son bendden önceki bendde,

Bu sevdaya 1117 senesinde düşürdü Rabbim
1146 tarihinde benden gam ayrıldı, halâsım

beytinde, şairin hayatıyla ilgili önemli bir kayd buluyoruz (T.H. 1715, ypr. 56/a).

Kimi cönklerde, başka başka şairlerin şiirleri yazıldıktan sonra bunların başlığının yanında fi 20, fi 30, fi 40, fi 50, fi 60, fi 70, fi 80 gibi sayılar görülmektedir (T.H. 1060 türlü sayfalarda). Bunların neyi ifade ettiği belli değildir. Acaba istinsah edene verilen ücretler midir? Yoksa bu şiirlerin değeri midir? Ben bilmiyorum.

VI. Cönklerin İçindekiler

a) Cönkleri yaprak yaprak taradığımız zaman bunların tek bir kalemden çıkmadığını anlamak güç değildir. Yazıların

kimi kez kolay kolay okunamayacak denlü kötü, imlâsının bozuk, kelimelerin yanlış olmalarından tutun da, kimi kez usta bir hattat elinden çıkmış kadar güzel, yazının türleri yönünden değişik, arada rastladığımız tarihlerin aynı yılları göstermemesi, başka başka kişilerin hayatıyla ilgili, sıralaması uzun süren çeşitli konuların bu sayfalara rastgele dağılmış olması ve daha bir çok benzerleri dolayısıyle bunlar anlaşılmaktadır. Bu cönkleri dolduran manzum ya da düz yazı ile yazılmış parçalar, duâlar, tılsımlar, hastalık reçeteleri, bir yandan onların sahiplerinin eğilimlerini, meraklarını, zevklerini bize tanıtmakta olduğu gibi bir başka yönden de bu cönklerin çok sık el değiştirdiğini belli etmektedir. Arada bu yazıların kimin elinden çıktığını bildiren tanıklarla da karşılaşıyoruz. Aziz arkadaşım İbrahim Aslanoğlu'nun, yararlanmak üzere bana emanet ettiği cönklerden birinde (A.11) Ruhsatî'nin el yazısını, adını ve imzasını bulduğumuz gibi bir takım şiirlerinin hangi tarihlerde yazıldığını ya da cönge geçtiğini de buluyoruz (Bkz. s. 99-100; Levha II). Bunlara başka cönklerde de yer yer rastlamaktayız. Bu yönleriyle de bu cöngün ayrı bir önem taşıdığını söylemeye gerek yoktur.

b) Bu yazının çerçevesi, cönklerde yaprakları çevirdikçe karşımıza çıkan ve türlü yönlerden üzerinde durmakta yarar gördüğüm bütün bu konuların ayrıntılı bir dökümünü yapmağa elverişli değildir. Ancak kısaca belirtmeliyim ki bütün bunlara dayanarak, halkımızın nelere yer verdiği üzerinde birtakım bilgilerin yolunu açabileceğimizi sanıyorum.

Dil, bu konuda en çok üzerinde durulmaya değer ayrı bir bölümdür. Şöyle üstün-körü bir-iki çevirip de elinden bırakmayan meraklı bir okuyucu için -dilci demek istiyorum- cönklerin, onun susuzluğunu giderecek çok yönü vardır.

Ben ele aldığım bu bölümde, kişinin yaşayışında en önde yer tutan bir konuyu, *hastalıkları,* bize şifa verecek ya da bizi dilediğimiz mutluluğa erdirecek olan sûreleri, âyetleri,

bizi dertlerimizden kurtaracağına inandığımız duaları, onların reçetelerini elden geldiğince enine boyuna vermeyi denemeye çalışacağım. Bunların bir bölüğü söylemeye gerek yok ki bunları cönklere geçirenlerin eline geçmiş kaynaklardan alınmadır. Bu kaynakların arada bir adları ve yazarları da verilmektedir. Öğrendikleri çarelerin bir bölüğü onlarca denenmiştir, onun için kimisinin sonunda *gayet mücerrebdir* kaydını buluyoruz. Bir bölüğü de birtakım kişilerin, belki de söz konusu hastalıklara yakalanıp bunları kullanarak şifa bulmuş olanların tavsiyeleridir.

Bu kısa girişten sonra, aşağıdaki yanbaşlıklarla ve harf sırasına koyarak bunların örneklerini daha ayrıntılı olarak sıralamak istiyorum. Bunlarda dil olduğu gibi bırakılmıştır. Gerek bu kelimelere, gerekse reçetelerde adı geçen nesnelere ait açıklamalar, bölümün sonundaki sözlükte yer alacaktır. Okuyucu, özellikle ilaçların hepsinin açıklanmasını beklememelidir. Çünkü bunların çoğu, bugün artık, o çağların eczacıları olan attarlarca da bilinmemektedir. Hekimlik ve eczacılık kitaplarında -ki bunların çok bilinenlerinden bir tanesi *Müfredât-ı İbnü'l-Beytâr*'dır (bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunün an Esâmi'l-kütüb ve'l-fünun*, II, 1772)- bunları arayıp bize tanıtmak, Tıb Tarihi Enstitüsü'nün işidir. Türkçede Hayâtîzade Mustafa Feyzi Efendi'nin *Fihrist-i Risale-i Feyziyye fi Lugat-i Müfredati't-Tıbbiye* adlı kitabı da okuyucunun işine yarayacaktır (Hadiye Tuncer, *Yabani Bitkiler Sözlüğü*, Tarım Bakanlığı Yayınları, C. I-II, Ankara 1974). Kitabın tanıtma yazısı, Orhan Şaik Gökyay, *Türk Dili Araştırmalar Yıllığı (Belleten)*, Ankara 1978, s. 433 v. dd.

A. İnsan Hastalıkları

Ağız ya da göz eğilmesi

Bir kimsenin ağzı yahut gözü eğilse yedi gün alessabah oku-

yup üzerine üfürüp ba'dehu yazup hangi tarafa meyl etti ise sol ol tarafa getüre. Mü'minûn sûresi, âyet 115 ve 116 (A.1).

Amel

Meshûk, mideyi safra yahut dolgunluktan tathir içün istimal olunur. Yarım dirhem yahut bir dirhem, on buğday kadar darçın zammolup yahut birkaç dirhem babadya matbûhuna karıştırup istimal ide, bir ya iki amel verir (A.4).

Bağlu çözmek

Önemi dolayısıyla bunun cönklerde türlü çarelerine rastlamaktayız.

1) Bir kimse bağlu ola, çözmek içün bunu yaza, tas suyu ile yuna; andan sonra cimâ ide, filhal açıla, eğer yetmiş yıllık olursa, bi-izni'llâhi Taâlâ. Bundan sonra başka başka sûrelerden alınmış üç âyet geliyor: a) Feth sûresi, âyet 1; b) Nebe' sûresi, âyet 19; c) Şuarâ sûresi, âyet 63 (A.8).

2) Bağlu şeşmek içün yedi tane incire yazalar, bağlu kişiye yidireler, *mücerrebdir* (A.4) (S. 170, Levha IV, Resim 1).

3) Bu formül Arapça'dan alınmıştır. Arapça olarak incire yazılır, herbiri sabah vakti yenir, Allah'ın izniyle açılır, deniyor. Ondan sonra yedi dairenin içinde anlamları bence anlaşılmayan Arapça tek tek yedi kelime var (Fâide li-halli'l-ma'kud) (A.1) (S. 169, Levha III, Resim 2). Bu, A.4'deki Türkçe çarenin aynıdır, orada da bu vardır.

4) Bağlu şeşmek içün bu yedi daireyi yarı uyhuda (iki kelime anlaşılmıyor) ve avrete yedire. Ba'dehu başı altında bir bağ süpürge koyup cimâ ide. Bi-iznillâhi Taâlâ feth müyesser ola. Yedi daire içinde tılsımlı kelimeler (FI, s. 84).

5) Bağlu çözmek içün kurşuna yaza, yatınca altına koya (F. 1, s. 126).

6) Aşağıdaki klişe bu konuda bir başka çare bildirmektedir. Arapça olan bu tılsımın klişesi buraya bir örnek olarak konmuştur.

ان تكتب في اناء جديد وتمحو بزيت طيب ويدهن الرجل ذكره والمرأة فرجها و هذا ما تكتب فيها فاج ش ث ظ ز ظ غ ف ج ش ج ش ث ظ خ ز ف ج ش ث ظ ث خ ز ف ز ف ج ط ث ج ظ ح ز ف ج ش ث ش ظ ث خ ظ ز ف ج ش ث ش ث ظ خ ن الدبيري

Pek açık olduğundan Türkçeye çevrilmesi uygun görülmedi.

Balgam

Balgam için 20 dirhem kara-halile, 20 dirhem sarı halile, 30 dirhem sinameki (A.6).

Baş ağrısı

1) Eğer baş ağrısı deva ile gitmezse bu âyeti yazup başında getüre. Bakara sûresi, âyet 196; bu âyetten sonra 'Yüce Allah'ın izniyle sükûnet bulur' demek olan Arapça bir söz.

2) *Elmkfncl* harfleri tek tek yazıldıktan sonra, bunlar bir de *elmkfncl* şeklinde bitişik olarak yazılmıştır. Sonra bunu okuya, bu kelimeyi yedi kerre okuyup harflerini yazup herbirinin ortasına yeni mıh ile çaka. Başı ağrıyan kimse alnı ağrır yere koya, tâki kesilince çaka, şifa bula, *mücerrebdir*, her bir ağrı içün (A.4).

3) Baş ağrısından emin olmak içün bu âyet-i kerîmeyi Ramazanın âhır cum'asında yazup alnı tarafına dike, baş ağrısından emin ola. Eûzü besmeleden sonra Fürkan sûresi, âyet 45 (A.4).

4) Hâzâ baş içün yaza. Besmeleden sonra Âl-i Umran sûresi, âyet 17-18 (A.8). Ayrıca bakınız: Sudâ.

5) Hâzâ baş içün yaza. Besmeleden sonra, Meryem sûresi, âyet 4 (A.8).

Bel (ağrısı)

1) Hâzâ bel içün yaza. Besmeleden sonra, Târık sûresi, âyet 1 (A.8).

2) *Bel, diz, omuz, oyluk ağrıları*

Hâzâ bir kimsenin beli, ya dizi, veya omuzu veya oyluğu, her kangıları olur ise olsun, bu duâyı yaza getüre, def' ola, İnşaallahu Taâlâ, *şekk olunmaya, gayet mücerrebdir.* Besmeleden sonra Bismillah şâfi, bismillah kâfi, bismillah muâfi diye başlayıp devam eden Arapça bir dua (A.8).

Bel Soğukluğu

Hâzâ bir adam bel soğukluğuna uğrasa bu tertip çok defa tecrübe edilmiştir. 20 leblebi unu, 12 trementi, kolabak (kobalak). Bunların hepsini bir yere karıştıra, sonra bir dirhem miktarı hap yapup yimeli, akşam, sabah birer adet. Tuzlu ve eşkiden ihtiraz üzre olınalı, lâkin trementi on beş el su ile yıkanacaktır (A.8).

Bevâsır

Sinirlü (?) yaprağını döğüp suyunu bir miktar şeker ile içe, def' olur (A.4).

Boğaz ağrısı

Hâzâ boğaz ağrısı içün yaza, getüre. Bu Arapça bir dua olup içinde Eshâb-ı Kehf'in adları da yer almıştır (A.8).

Burun kanaması

1) Bir adamın burnu kanı durmasa, yumurtanın kabuğunu kavurup pak yunuşatup bir şişeden eleyüp yumuşağını bir kamış düdüğe koyup burnunun içine üfüre. Bi-iznihhalhi Taâlâ kanı dura, üç-beş güne. Tecrübe edilmiştir (A.4).

2) Bir kimsenin burnu kanı dinmese mercimeği kavurup güzelce sahk edip un gibi ola. Bir pare panbık alup sirkeye batırup dahi ol mercimek ununa batıra, burnu deliğine soka. Mücerrebdir (A.4).

Ciğerde perde

Ciğerde perde içün şap, süt, zencebil bir bir hallideler (A.6).

Çıbanlar

1) Çıbanlar içün alaca bir mermer taşı yanmışını yara üzerine ekilse kanını keser. Ve meshûkunu bir miskalini avuç kadar asel ile şürbe itse demevi çıbanları def'eder (A.4).

2) Sarısabır, yirmi bir günü yağ ile içe ve hem çıbanı var ise yağ ile sürüne, nohut ekmeği ve yağ yiye ve yılan eti dahi gayet *mücerrebdir*, bunun gibi (A.6).

Dalak

Üçer dirhem yiye. Bu eczaları toprak tencere ağzını muhkem kapayup bir kıyye kara kabak piyazı, 4 kıyye yoğurt, 1 kıyye demir boku (A.6).

Dil ve gözağrısı

Meryem sûresi, âyet 1; Tâhâ sûresi, âyet 1; Şûrâ sûresi, âyet 2. Bu sûrenin başındaki müteşâbihattan sonra bir âyet, Bakara sûresi, âyet 18 (A.8).

Dil bağı

Dil bağı içün, yazalar, getüreler, Yetmiş iki (.....?) kâr kılmaya, Bakara sûresi, âyet 18. Bundan sonra aşağıdaki klişe

ااب اات ااث ااج ... اي اا

ve böylece bütün harfler sıralanıyor (F.1, s. 143).

Dili tutulmak

Hâzâ bir kimse dili tutulsa bu âyeti yazalar, ol duâ budur. Fussılat sûresi, âyet 21 (A.8).

Diş

Bir adamın gözü veya dişi ağrısa veyahut yarası olsa ve kuluncu olsa ve şakakları ağrısa şartı budur ki evvel niyet edûp Allah-ı Azimü'ş-şan emriyle bu ism-i a'zam hürmetine 'benim dişim ağrısı sakin olsun' deyüp bu isimleri divara veya bir tahtaya yazup bir mıh ile ol harflerden birinin üzerine

yedişer kerre ol ism-i a'zamı okuyup her kangı harfte sakin olursa ol harf üzerine mıhı berkide. Okunacak ism-i a'zam budur: mhthtil mhlnak. Harfler budur: h hi ky la v (A.4).

Diş ağrısı

2) Bir dirhem kınakına döğülmüş, iki filcan suya ısladup yirmi dört saat sabahtan tandan iki saat evvel içe. Mideye kuvvet verir, taamı hazmeder. Kezâ kınakına gereği gibi süd kaynadup günde birkaç kerre mazmaza olunsa diş kanını ve ağrısını ve şiş ve veca'ları kat'ide.

3) Hâzâ diş ağrısı içün yaza Ya Şem'un bi-ismi.

يا شمعون باسم اط ااا ط ااااا

4) 3 (Okunamıyor) akzincifre, 3 (Okunamıyor) 3 muzeki tohumu (T.H. 1968).

Doğum güçlüğü

Kaçan hatun kişiler doğurmada zahmet çekse bunu yazup suyunu içe ve hem sol oyluğunun taşrasına bağlaya, murdardan sakına, vaz'-ı (haml) edicek kâğıdı çize kaldıra (F.1).

Göğüs tutukluğu

Bir baş dört-beş kıyyelik karpuz, 20 karanfil, 20 darçın, 20 nebat şekeri, bunları döğmeli, elemeli, karpuzun tepesini göbeğiyle çıkarmalı, sonra (okunamıyor) içine komalı, furunda pişirmeli, çıkarup süzmeli, sabah-akşam birer fincan içmeli, gaye, *mücerrebdir.*

Göz ağrısı

1) Bâb. Her kimin gözleri ağrısa bu duâ-i şerîfi elinin başparmağının tırnağına okuyup ağrıyan gözlerine süreler. Bâreke Allahu Taâlâ def'olur, *mücerrebdir* (Bundan sonra Arapça bir duâ geliyor) (A.8).

2) Göz ağrısı için mualece. 3 dirhem üzerlik, 3 dirhem mercümek, 2 dirhem şap, 9 adet kara nohut, 9 adet karabü-

ber ve yumurtanın sarısı. Bu mualeceler mükemmel döğülüp ba'dehu yumurtanın sarısıyla karıştırup yakı yapmalı, sonra bir pâre kendir üzerine koyup tepesine komalı, on günde böyle devam etmeli, *mücerrebdir* (A.8).

3) Eğer göze yavuz düşse keklik ödünü göze tamzıra, binayetillahi Taâlâ açıla, *mücerrebdir* (A.4).

4) Göze perde için 4 dirhem bakır, 1 dirhem nışadır, 3 dirhem nöbet şekeri (A.6).

5) Bkz. s. 106 diş.

Hâfıza eksikliği

1) Hâfıza gücünü artırmak için (Arapça olarak) helva yimek, boyun tarafından et, mercimek yimek ve kuru yimek ve Ayetü'l-kürsî okumak (Bakara sûresi, âyet 255).

2) (Arapça) Eğer Fatiha (sûresi)'yı misk ile yazup cam bir kapta ve gül suyu ile mahv ederek bu suyu bir şeyi aklında tutamayan, zihni künt kişi yedi gün içerse zihin kündlüğü kalmaz ve duyduklarını aklında tutar (A.1).

3) Bir kimsenin kalbi kararup bir şeyi hıfz etmezse sabah namazını kıldıktan sonra yirmi yedi kerre kırk gün bu duâyı okusa kalbi nurlanır, duâ budur: Felâ yefûhutuhu şey'in min ilmihi ve lâyaûduhu (g.).

4) Bu reçete, İbn Mes'ud'un hâfıza zayıflığından şikâyeti üzerine Peygamberimizin tavsiyesine dayanmaktadır; aynı zamanda balgamı kesmeğe de yaradığı yazılmaktadır: 10 dirhem günlük, 10 dirhem karanfil, 10 dirhem üzerlik, 10 dirhem şeker, mecmûu kırk dirhem olur. Bunları döğüp eleyesin, ba'dehu birbirine halt idesin, on gün alessabah mide hâlî iken iki dirhem ekl idesin ve iki dirhem yatacak vakıt ekl idesin (S. 2358).

Isıtma

1) Hâzâ ısıtma için, 10 dirhem turp tohumu, bunu mahvedecek kadar çaçlı balı katup hap gibi ekl ide. Bu on dir-

hemi iki günde ekl ide, ısıtmaya *mücerrebdir*. Kangı ısıtma olur ise olsun (A.4).

2) Besmeleden sonra Esrâ sûresi, âyet 82 (A.8).

3) Üç günde bir tutan ısıtmaya sığır bevliyle kendi bevlini halt idüp elini ve yüzünü yıkasa halâs ola (A.11).

4) Ve sığır boynuzunu üç günde-bir ısıtma tutana şorba ile içürseler hoş ola (A.4).

İshal

1) İshal içün reçete (F.1, s. 127).

2) İshali def' içün bunun suyunu içe-Fâtır sûresi, âyet 41 (A.4).

3) İshali def' içün borutagel (portakal) kabuğunu kaynadup suyunu içe, kat' olur (A.4).

Kısırlık

Fil kemüğü tebahhuru zer' (?) ve şecer (?) kurutup ve ıstılasını (?) dâfi' ve her gün bir haftaya kadar iki dirhemini su ve bal ile içüp ba'dehu âkır hâtun haml ide (A.4).

Kuduz

Hâzâ kuduz içün bunu yaza, hamayile ve su ile içe. Besmeleden ve Arapça bir cümleden sonra, Talâk sûresi (âyet 12) ile biten bir duâ (A.8).

Kulak ağrısı

1) Hâzâ kulak ağrısı içün yaza, Besmeleden sonra Lokman sûresi, âyet 7 (A.8).

2) Hâzâ kulak içün yaza, Lokman sûresi, âyet 7; Yûsuf sûresi, âyet 64 ve daha sonra Ya müstaîn, ya müsteân, ya Allah (A.8).

Kulunç

1) (Arapça) Yazılıp arkada taşınacak, yalnız yazının üzerine iğnesiz dikilecek (A.1) (s. 140, Levha IV, Resim 2).

2) Kulunç içün yaza ve getüre. Duâsı budur. Besmeleden sonra Arapça dua (F.1, s. 143).

3) Hâzâ kulunç içün, Şimşir kaşığa yaza, ol kaşık üzerine ateş koyup kulunç üzerine yerine koya. Besmeleden sonra Tevbe sûresi, âyet 116; on ihlâs okuyacak kadar dura (A.8).

4) Kulunç olan adama kalaylı kapta şap içürseler kuluncu gide, bi-iznillahi Taâlâ (A.4).

Mayasıl

1) Mayasıl içün 1 (okunamıyor) afyon, 1 (okunamıyor), sarı sabur, 1 (okunamıyor), 1 kardaş kanı, 1 dane cevz-i bevva, 7 kardaş kanı (bu iki defa yazılmış), (okunamıyor), çeşmzen, 7 nebat şekeri. Bu cümle eczayı sahk idüp birbirine karıştırup (okunamıyor), yadduğu vakıtta (burada kesiliyor) (T.H. 1068, Levha VI).

2) Bâb. Maasıl (mayasıl) ve tuzlu balgam içün.... ve gaz içün..... ve..... cümle insanin..... ve dürbüründe ve zekerinde olan emrazlar içün tecrübe olunmuştur. Hazret-i Hızır Nebi aleyhisselam bu nushayı bize vermiştir. Eczalar budur ki zikr olunur, fi 16 L, sene 1111.

Eğeden çıkmış kurşun dirhem (?); mastaki, direm 30; sinameki, direm 30; (okuyamadım) direm 30; bal, direm 100. Alessabah onar direm (T.H. 1060) (s. 141, Levha V, Resim 1).

Mide fesadı

Midesi zayıf kimseler içün kuvvet bulmağa asel-i sâfi petekli bala karup bıraka. Alessabah-ahşam istimal ide. Üzerine soğuk sudan ihtiraz ide. Pehrizi (perhizi) güzelce dikkat idüp lahn (okunamıyor) pirinç çorbası üzerine İngiliz kınakına suyunu istimal ide fi 23 Şubat, sene 16.

4 dirhem zarda sabırı, 4 dirhem ravendi, 6 dirhem sünbül-i hindî, 6 dirhem sünbül-i rûmî, 1 karabiber, yekûn 67 dirhemdir.

(Reçetede yazılanların toplamı bu yekûnden aşağıdır, bundan dolayı da eksiktir, yahut fark balın, miktarının söylenmemiş olmasından doğmaktadır (F.1, s. 92)).

Natron

Natronu bal ile veya zambak yağı ile zeker ve âneye tılâ ide, kıvâm-ı âlette acîbü'l-eserdir (A.4).

Oğlan doğurmak için

Bir âyet, Yasin sûresi, âyet 66 (A.8).

Öksürük

1) On ve onbeş adet badem döğülüp miktar-ı kifâye su ile müstahlep olup cüz'i şeker izafe ile istimal demin hararetini kat'idüp sadrı yumuşada. Öksürüğü nâfi'dir (A.4).

2) Öksürük için 30 dirhem havlican, 30 dirhem zerdeçav, 30 dirhem nar kabuğu (A.6).

3) On adet unnab, dört filcan su ile iki filcan kalınca kaynada, üzerine cüz'i şeker izafe ola; sıcak istimal ola. Hararetli öksürüğe ve hararetli hummâya mani'dir (A.4).

Remed (Göz ağrısı)

Başta yahut boynunda taşınmak için bi-iznillahi Taâlâ def'olur. Duâsı Arapça. (Hazine 1068, s. 163/b).

Sancı

Hâzâ sancı için. Bu talâsîmi yaza, budur: Sancı sancı sancı Allah, sancı sen Samed; ehlü'l-islâm idim. Arapça birkaç kelimeden sonra el-vahîd. İllâ hüve'l-Hayyü'l-Kayyum (sonu âyet, Bakara sûresi, âyet 255; Âl-i Umran sûresi, âyet 2 (A.8).

Sarılık

1) Sarılık için 15 (okunamıyor) kalemçenger, güzel döğmeli, bir miktar koruk veyahut limon suyıyla karıştırup ayazda komalı, aç karın ile içmeli, mücerrebdir.

Bir sarılık olan kimse için gayet mücerrebdir. Bir siyah

turpun perçemini kesüp içini oyup bir kaşık (.....?) yağı koyup hamur ile kaplayup ocağa gömesin. Turp piştikten sonra çıkarup turpu bir ince dülbendden suyunu sıkasın, Ba'dehu ayaza koyup aç karnına içesin (F.1, s. 111).

Sidiği tutulma

1) Sidiği tutulan adama, bu âyet-i şerîfeyi bir kâseye yazup ba'dehu su ile mahvedüp içüreler, feth-i bâb ider, azizim, gaflet olunmaya. Besmeleden sonra Tâhâ sûresi, âyet 1 (A.4).

2) Bir adamın sidiği aksa, yani sidiğini tutamasa 10 baş kadar karaca kökü, 10 sabır otu, oniki saat suda karmalıdır. 10 arpayı kavurup döğmeli, bunları karışturup arpa unuyla hap yapmalı, sabah-akşam üçer, dörder istimal etmeli, dörtbeş gün. *Mücerrebdir* (A.8).

Siğil

Siğil içün ayın ibtida çarşamba günü alessebah her siğil içün bu isim birer kerre yazup üç ihlâs-ı şerîf okuyup bir su kenarında defn ideler. İnşaallah def'ola (A.4):

اَدْرِبْ اَدْرِبْ اَوْ اَدْرِبْ

Soğuk alma

Soğuk almada ve tere muhtaç olan illetlere kaynadup acı matbahu iki-üç fılcan istimal ide. Terledüp hummâ gelecek ise men' ider (A.4).

Soğulcan

1) Natron meshûkunu batnı üzere damâd itse ve ateş karşusunda cülûs itse soğulcanı ihraç ider (A.4).

2) Bir adamın içerisinde solucan oldukta (....?) pancarının kökünü leblebi ile döğüp ba'dehu iki ağırı bal karıştırıp birkaç sabah istimal ettikte bi-iznillah içerudan solucan def'olur (A.9).

Sudâ (baş-ağrısı)

1) Mücerrebdir. Çörek otunu sah idüp keskin sirke ile mezc idüp başının ortasına yakı idüp vuralar, bi-iznillah-i Taâlâ def'ola (T.H. 1068, ypr. 163/b).

2) Yirmi bir ism-i Rahîmi ceva' ve sudâı olana talik olunsa sudâı zâil ola (A.4).

Temregi

1) Söğüt külünü sirke ile kaynadup temregiye sürseler nâfi'dir (A.4).

2) Temregi içün tavşan kanını sürseler giderir (A.4).

Tık nefes (Dîyk-ı nefes, nefes darlığı)

1) Hâzâ bir kimse tık-nefes ola, tavşan kanını içe, şifa bula. Ancak dirisinden evvel bu duâyı okuya (Arapça olan duânın Türkçesi: Allahım, bizim üzerimize fazlının kapılarını aç ve üzerimize, rahmetinle, hazinelerin (açılmasını) kolay kıl, ey rahmet edicilerin en rahîmi olan (Allahım)) (A.4)

2) Dıyku's-sadra ilaç budur ki on dirhem çay, on dirhem nebat şekeri, iki adet yumurta sarısı, çayı kaynadup yumurta ve şeker halt idüp içe, def'olur (A.4).

Uyuyamamak

1) Bab. Bir kişi uyuyamaya, bunu yaza getüre, Yâsin sûresi, âyet 66.

2) Bir kişi uyuyamaya, bunu yaza, getüre. Besmeleden sonra Arapça duâlar, bunların arasında âyetler de var, Tevbe sûresi, âyet 129; aynı âyet, Neml sûresi, âyet 26 (A.8).

Uyuz

1) Uyuz içün 6 dirhem mürdesenk, 12 dirhem lüle kükürdü. 4 fincan sirke, 1 fincan zeytinyağı. Uyuz için bu eczaları karıştırmalı (A.5).

Yel (Rîh)

1) Vücudda zuhur eden rîh için *mücerrebdir*. 3 dirhem akgünlük, 10 dirhem ispurtı, 1 dirhem neft yağı, 10 dirhem akgünlük (miktarı değişik olarak tekrar ediliyor), 10 dirhem keskin rakı, 8 damla kâlun yağı. Bu eczaları halt idüp âheste ateşte galeyan ettikte ba'dehu akgünlüğü dahi koyup astara veya bez üzerine yakı gibi ferş iderek arkadan omuzbaşı ile tâ beline kadar yapıştırup yirmidört saat durduktan sonra hemen gidüp yaykana, bir parça çorba içüp yata, terleye. Bi-iznillâhi Taâlâ şifa bulur (A.4).

2) Eğer bir kimsenin dizine yahut kollarına yil girse, her neresinde olursa olsun, bu duâyı yazup içireler, hem getüre, *mücerrebdir*. Besmeleden sonra Arapça bir duâ. Sonunda bir âyet. Bakara sûresi, âyet 137 (A.4).

3) Eğer bir kimsenin dizine, ya incüğüne veyahut beline ve yahut kollarına yil girse, her neresinde olursa olsun, bu duâyı yazup içireler, hem getüre, *gayet mücerrebdir*. Bunu yaza, yedi kat muşamma ile başında getüre, *mücerrebdir*. Besmeleden sonra Arapça duânın sonunda bir âyet (Bakara sûresi, âyet 137, A.4).

Yetmişiki Dilbağı için

Bunu yaza getüre. Duâ budur: Besmeleden sonra, Bakara sûresi, âyet 137 ve 171 (yalnız burada âyetin sonundaki 'lâ-ya'kılûn' yerine 'layübsırûn' yazılmıştır) (A.8).

Yetmişiki türlü derde deva

1) Hâzâ yetmişiki türlü derde deva derman. Yaza ve hem de içe, şifa bulur. Besmeleden sonra bir âyet (Esrâ sûresi, âyet 82) (A.8).

2) (Bütün hastalıklar için). Marîz olan adam bu altı âyeti bir fincana yazup su koya içüreler, Bi-iznillah şifa bulur. Ba'zı mariza üç defa okuyup üfürse hoş ola. Besmeleden sonra 1) Tevbe sûresi, âyet 14; 2) Yûnus sûresi, âyet 57;

3) Nahl sûresi, âyet 69; 4) Esrâ sûresi, âyet 82; 5) Fussılet sûresi, âyet 44 (Altıncı âyet yazılmamıştır) (A.4).

3) Bütün hastalıklara karşı Nisan yağmuru. Tefsîr-i Kebir'den alınmış olan bu Arapça metnin Türkçesi şudur: Nisan, nevruzdan yirmi gün sonradır, bu, bahar ayının ortalarıdır. Üzerine selâm olsun, Peygamber'den rivayet edilmiştir. O demiştir ki, üzerine selâm olsun, Cebrâil bana bir deva öğretti ki hekimlerin ilaçlarına asla muhtaç değildir. Peygamber'e dediler ki: Ey Allah'ın elçisi, bunu bize de söyle. O şöyle dedi: Nisan yağmurundan alın, sonra 70 fâtiha, 70 ihlâs, 70 muavvizeteyn okuyun, Sübhanallah ve elhamdülillâh'ı sonuna kadar bu suyun üzerine okuyun, sonra bunu bir bardakla sabah, akşam arka arkaya yedi gün için (A.1).

Yılancık

El-İyâzü Billah, yılancık illetine yumurtanın beyazı ve tutulmadık sabunu kazıyup bir kâğıdın yüzüne sıvadıkta bunu üzerine yapıştırup kâğıt kendini kıvırdığı zaman bi-iznillâh def'olur (A.9).

Yürek ağrısı

Yürek ağrısı için yazalar (Âl-i Umran sûresi, âyet 8). Âyet sonra (S. 65, Levha V, Resim 2) (A.8).

B. Hayvan hastalıkları

At

1) Eğer bir hayvan sakağu olsa yirmi dirhem katır sinni, yirmibeş dirhem donuz yağı karıştırup kafasına çala, ağzını ve gözünü açıkta koya, yirmi saat dura, *gayet mücerrebdir* (F.1).

2) Atın sakavı ve mankafalığını def' için 100 dirhem sirke, 100 dirhem eski zeyt yağı, bir avuç kara çörekotu ve bir avuç sarmısak, çörekotu ile sarmısağı ayrı ayrı döğüp bir kabın içine koyalar ve üzerine zeyt yağıyla sirke koyup kay-

nada ve ılıcakla ol atın burnuna akıdup ol saatte sakavı olsun, mankafa olsun def' ider, bi-iznillâhi Taâlâ (A.4).

3) Atı sancı tutmuşsa (aslında Arapçadır, Türkçesi şudur): Bir avuç sarmısak ve üç tane karabiber alırsın, bunları kavurup arı balı ile yoğurursun ve bunu atın üzerine koyarsın, sancısını geçirir ve eğer atta kurt varsa ölür (A.1).

4) Atın sancısı için (yine Arapça) bir çare, Nevâdirü'l-Kalyubi'den alınmıştır, Türkçesi şöyledir: Yûsuf sûresi, âyet 107 bir lokma ekmek üzerine yazılır ve atın başına konur, ağrı kesilinceye değin orada tutulur, sonra bir köpeğe atılır (A.1).

5) Eğer bir hayvan arpalarsa bir emzikli bardağın içine bir su ılıdup içine bir (.....?) tuz koyup bir emziğini hayvanın lülüsüne sokup o suyu her (.....?) varma (.....?) biraz geride dura, *sınanmıştır* (F.1).

6) Atların ve onların binicisinin türlü hastalıklardan ve tehlikelerden korunması için yazılmış nusha (muska)lar da vardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferinde bindiği Zevi'l-Cenah (Kanadlı) atının nushası elimizdedir (S. 66, Levha VI). Arapça yazılmış olan nushada şöyle denilmektedir: Sultan Süleyman -Allah'ın rahmeti ve mağfireti üzerine olsun- Sigetvar fethinde 'Zevi'l-Cenah' adındaki atının nushasıdır.

Rahîm ve Rahman olan Allah'ın adıyla. 'Hem onlara binmemiz için, hem zinet için de atları, katırları ve eşekleri yarattı. Sizin bilemeyeceğiniz daha neler yaratıyor o (Nahl sûresi, âyet 8). 'Bize yaptığı eziyyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler dahi yalnız Allah'a güvenip dayanmakta sebat etmelidir (İbrahim sûresi, âyet 12). Doğru yolu açıkça bildirmek Allah'a aittir. Kimi yol ise eğridir. Allah dileseydi hepinizi toptan hidayete erdirirdi (Nahl sûresi, âyet 9). Allahım, bu atı ve onun binicisini gamam'dan ve ilcamdan,[3] haramdan ve hıyanetten koru! Ve ayaklardan ve yürüyenlerden koru! Alla-

3 Bu iki isim Arap ünlülerinden ikisinin atlarının adı olduğu gibi türlü sözlük anlamları da vardır. Onun için karşılıklarını koymadan bıraktım.

hım bu atı ve onun binicisini, alçaklardan gelecek kötülüklerden; cinlerin ve insanların şerrinden; âfetlerden; kılıç, mızrak, topuz ve savaş meydanının belalarından ve bütün hastalıklardan, ağrılardan, sızılardan koru! Duâmı Mûsa aleyhisselamın Tevrât'ı, İsâ aleyhisselamın İncil'i, Dâvut aleyhisselamın Zebûr'u ve Muhammed'in -üzerine salât ve selam olsun- şanı yüce Kur'an-ı Azîminin hürmetine, Ulu Tanrı'nın isimleri hakkı için kabul et! Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. İlkin Allah'ın sevgilisinin dişi devesi, -Allah yüzünü ak etsin- Ali'nin Düldül'ü; Tanrı kendisinden razı olsun Hamza'nın Aşkar'ı[4] ve -Allah rahmet eylesin- Uzeyr'in eşeği hakkı içün mübarek dua. İhsanı bol olan padişahlar padişahı Allah'ın yardımıyla kitap tamam oldu. Allah'ın adıyla, ey bana kâfi ve yeter olan (Allahım) tamam oldu (T.H. 1060).

İnek

Buzağısını almayan (emzirmeyen) ve sütünü vermeyen inek için Fâtiha, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerini yazarsın, ondan sonra sırasıyla şu âyetleri (Yâsin sûresi, âyet 72; Bakara sûresi, âyet 74; el-Mûminûn sûresi, âyet 97, 98) bunları yazdıktan sonra temiz bir toprak alırsın, bu toprağın üzerine yedişer kerre İhlâs, bir kerre Muavvizeteyn okursun, sonra bu toprağı ineğin burnuna, boynuna ve boğaz çukuruna üflersin. Sonra ineğin üstüne bu yazdığını asarsın ve bu, bütün hayvanlara faydalıdır. Bu, Debîrî'den alınmıştır (A.4).

Koyun kuzu ve sâir hayvan kırılırsa

Bunu yazup suyunu içireler ve üstlerine saçalar. Bi-avnillâh-i Taâlâ def' ola, mücerrebdir. Bundan sonra Arapça bir duâ gelmektedir (A.4) (s. 143, Levha VII, Resim 1).

Dalak

Dalağı gidermek için bir tılsım: Arapça. Eğer hayvandan

4 Başta Behrâm-ı Gûr olmak üzere daha birtakım İslâm ünlülerinin ve destan kahramanlarının atlarını adı da 'Aşkar'dır.

dalağı çıkarmak istersen bunu yedi gün koyunun üzerine tak, sonra kes, içinde dalak bulamazsın, o tılsım budur (A.1) dedikten sonra, üç tılsımlı ad yazılmış bu adları, 'Ey dalak' diye başlayan Arapça cümleler izlemiştir.

C. Haşerata ve zehirli hayvanlara karşı

1) Akrep sokmasına karşı kenevir müfiddir. Bundan başka soğuğa ve solucan ihracına da yarar (A.4).

2) Elma yaprağını zehir içmiş ve yılan ve akrep ve çıyan ve sair haşerattan birisi soka, ol âdeme yaprağını döğüp içüreler, hoş-hal ola (A.4).

El-merzecûş. Yâsemin dedikleri şükûfe ismidir. Varakı usr-i bevle ve sancu illetine ve akrep soktuğuna ârız olan veca'lara ve nefh ve lakve illetlerine ve ağızdan salyalar akma ârızasına mâni' ve bevli gayet mûdrir ve rutûbet-i mideyi ve em'ayı muhaffifdir (A.1).

Bit

1) Havuç tohumunun yedi dirhemine üç dirhem mastıki katup yeni esbaba tütsü itseler eskiyince bit üşmeye (A.4).

2) Adama bit üşse yani bit düşse zırnıhı zeyt ile halt idüp gövdesine sürseler cümle bit kırıla, halâs ola (A.4).

3) Bitli temûr lâle. Araplar kabahatli kimselere zındanda boynuna toplu deriden lâle ederler; ana kehleler üşüp muazzep olur (A.4).

Fare

Fareleri kırmak için at tırnağını evin köşelerinde birkaç gün tütsü ide. Perişan, mendebur olalar (A.4).

Güve

Güveye karşı turunç ve ağaç kavunu derler ve portakal şehvet-i nisvânı müsekkin ve balgamdan hasıl olan kelefi müzîl ve kışrını siyâb içre vaz' güve dalamasını mâni'dir ve

bulunduğu haneye cin taifesi girmez ve kabuk kuru da olsa taûn gününde haneye istishab iderler (A.1).

Pire

1) Bir kâse doldurup bu âyet-i kerimeyi üç kerre okuya, döşeğin etrafına dolandıra, biraz saça, mâadâsını kâse ile başı ucuna koya rahat uyuya. Besmeleden sonra İbrahim sûresi, âyet 12 ve "Ey pireler, Allah'ın fermanı hakkı için sâkin olun!" anlamında Arapça bir duâ (A.8).

2) Duâ-i berâgîs. Okuyup etrafına üfüre (Arapça A.4).

3) Li-def'i-l-berâgîs. Arapça "Ey kara pireler!" diye başlayan seci'li bir metin, bundan dolayı bir tılsım sayılmak gerektir (A.1). Türkçesi şöyle:

Ey kara pireler, siz Âd ve Semûd zamanından ve ordulardan bir fırkasınız. Bir olan Allah'a yemin ettim ki benim derimden uzaklaşasınız. Sizin üzerinize, Âd ve Semûd kavmına gönderilen yıldırım gibi bir yıldırım gönderdim. Sizlerden ne baba, ne çocuk, kimseyi öldürmeyeceğim, and içerim; çabucak buradan uzaklaşın. Allah yolunuzu açık etsin. Lâyık olan zaman uyarınca, ey pireler, uslu durun!

4) Pireleri def' içün sığır ödünü bir miktar yağla halt idüp bir kabağa süre. Pirenin cümlesi o çunağa cem' olup evde pire kalmaya (A.4).

5) Pireyi evden ihraç içün tilki yağını bir enar ağacına sürseler, evin köşesine kosalar cümle pireler üşeler (A.4).

Sinek

Bir evde sinek çok olsa şapı yakup tütsü etseler cümle kırala (A.4).

Sivrisinek

Bir evde sivrisinek olsa at kuyruğundan bir-iki kıl alup asa-koya, zâil olur (A.4).

Yılan

1) Yılan sokmasına karşı, ki Yasin sûresinin 58. âyetini dokuz sîn ile bir kâğıdın üzerine yazar ve onu su ile yıkar ve bu suyu yılan sokan kimseye içirirse, Allah'ın izniyle iyileşir (A.1).

Ç. Genel reçeteler

I. 22 dirhem sabarın cuca (?)

10 dirhem sinameki, 10 dirhem ravend, 22 dirhem anison, 22 dirhem deh-sâle raziyane. Cümlesini mühkem döğüp elekten geçirüp ba'dehu (.....?) kıvama, ya nebâti şeker yahut bal ile macun ideler, lâkin macunun şerbeti iki (.....?) miskal ve dirhem birbirine mubalaga ide (S. 2375, ypr. 55/b). Bu reçetenin hangi hastalık için olduğu belli değil.

II. Kınakına macun tertibi.

12 dirhem kınakına, 12 dirhem pelin, 12 dirhem darçın, 12 dirhem sulfato, kırılmış bir adet badem, Hindistan büberi, kara susam. Bunları döğmeli, elemeli; bunları (.....?) edicek kadar bal ya da pekmez ile halletmeli, sabah akşam yimeli, *mücerrebdir* (A.8).

III. Râmek ve misk.

Zaç-ı esved, kışr-ı rummânî ve samg-ı arabî ve anison mürettep olur. Misk, tîb adıdır ki râmek'ten ittihaz olunur. Râmek'i un idüp eledikten sonra su ile macun idüp gereği gibi oğarlar. Ba'dehu kaba yapışmamak için dehen-i uhrâ ile yıylayup bir gice alâ-hâlihi terk iderler. Ba'dehu bir miktar meshûk hâlis misk izâfe iderler ve kurslar düzüp iki terk iderler. Ba'dehu çuvalduz ile bir hayta dizerler, bir seneden sonra râyiha-i tayyibe olur (A.1).

IV. Yoğurt.

10 dirhem zırnıh, 5 dirhem şap, 10 dirhem üstübeç, 10

dirhem zaç, 5 dirhem oğlak kursağı. Bu mezkûr eczaları döğüp eleyüp ince elekten geçirüp ba'dehu bir şişeye koyup yirmi gün anı fışkı içine göme, hallola ve ak yoğurda döne. Üç dirhem bir kazan süde koyup o südü pek örte, beş saat dura, safi yağ ola (A.4).

V. Yağmur için.

Yağmur için at kafasına bu âyetin hurûflarını yazup akar suya bıraka, yahut bir daşa yazup suya bıraka. Bunu suya bırakan adam ibtida pâk gusl idüp suya bıraka. İki rekât namaz kıla. Üçyüz ihlâs-ı şerif okuya, İnşaallah. Besmeleden sonra Kamer sûresi, âyet 11, 12 (A.1).

VI. Ma'cun-ı Mübin (s. 143, Levha VII, Resim 2)

Beyaz günlük, direm 10; sinameki, direm 20; (okuyamadım), direm 10; cûb-ı çini, direm 10; çörek otu, direm 10; maskıki sakız, direm 5; üzerlik, direm 10; (okuyamadım), direm 10; elma yahut ayva üzerine pişüre, beyaz....., direm 4; kakula, direm 20; zencebil, direm 22; cevz-i bevvâ, kıyye 3; beyaz peynir, direm 20; gül kurusu, direm 5; servi çiçeği, direm 5. Ovup pak döğüp ve döğdükten sonra zikr olunan yağ (?) üzere tamam vezn..... sabah veyahut akşam beşer yahut üçer dirhem fi 12 Recep, sene 1112.

D. Sözlük

Bu bölüm için başvurulan kaynaklarla bunların kısaltmaları aşağıda verilmiştir. Türlü hastalıkların tedavisi ya da zararlı haşerâtın önlenmesi için hazırlanan tertiplerde geçen köklerin, otların, merhemlerin ve yağların adları, Türkçede, Arapçada ve Farsçada değişik olduğu gibi Batı dillerinde büsbütün başkadır. Türkçe olanlar da ayrıca bunların adları bölgelere göre değiştiği gibi halkın söyleyişine göre de asıllarından çok uzakta kalmış olanlarına da rastlanmaktadır.

Bu yüzden, bunlardan az da olsa bir bölüğünü yalnız sözlüklere bakarak eksiksiz tanıtmakta güçlükle karşılaşılmıştır. Yalnız bu bölümde geçen türlü hastalıkların tedavisinde kullanılan reçetelerde ve ilaçlarda yer alan maddelerin hemen hepsinin gerek batıda, gerekse doğuda tanınmış tıb kitaplarında yeri olduğunu, adlarının bulunduğunu da belirtmeliyim. Bundan başka, çok daha önemli olarak, pek bilinenlerin dışında, bitkilerin, sözlüklerde birbirinden çok ayrı, türlü karşılıklarının yer aldığı da göz önünde tutulmalıdır. Kimi maddeler için verilen bilgiler gerektiğinden çok görülebilir. Bunlar folklorla ilgisi olduğundan dolayı alınmıştır.

Kısaltmalar

İnönü (Türk) Ansiklopedisi (A.)
İngilizce-Türkçe Redhouse altıncı baskı, İstanbul 1979 (İ.)
Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Kati* (B.)
Mütercim Asım Efendi, *Kamus çevirisi* (K.)
Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki* (Kt.)
Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmanî* (L.)
Es'at Efendi, *Lehcetü'l-Lugat* (Lh.)
El-Müncid (M.)
Steingass, *Persian-English Dictionary,* London, üçüncü baskı, 1947 (P.)
The Shorter Oxford Dictionary (iki cild), London, üçüncü baskı, 1947 (Ş.)
Sir James Redhouse, *Türkçeden İngilizceye Lugat Kitabı,* İstanbul 1921 (T.)
Redhouse, *Turkish-English Lexicon,* İstanbul (R.)
Şemsettin Sami, *Kamus-ı Fransevi,* Fransızca-Türkçe (Kf.)
Şemsettin Sami, *Kamus-ı Fransevi,* Türkçe-Fransızca (Tf.)

A

ACİBÜ'L-ESER: Şaşılacak denlü etkisi olan.

AFYON: Haşhaş bitkisinin henüz iyice ermemiş olan yemişlerinden elde edilen koyu kahverengi, baygın kokulu, acı bir madde. Az ölçüde alınırsa geçici bir ferahlık, sonra da durgunluk verir, uyku getirir. Çok ölçüde alınan afyon öldürücüdür.

ÂHIR: Sonunda.

AK GÜNLÜK: Veya Günlük Yağı. Günlük ağacının kabuklarından yapılan ve damıtılmasından elde edilen renksiz ya da hafif sarımtırak yağ. Kokulu ve yapışkan bir reçine. Günümüzde ilk önceleri günlük ağacının reçinesine bu ad verilmiştir. Daha sonra ticarette ve eczacılıkta aynı ağacın usaresine verilen addır. *Sıvı anber:* Anber ağacının kabuğundan çıkarılan reçineli zamktır. Kabuğunun altına açılan yaralardan kokulu, koyu kıvamlı bir reçine akar. Kabukla birlikte sıyrılarak toplanan bu reçine de kaynatılarak süzülmek suretiyle Sigala Yağı denilen, eczacılıkta ve itriyatta kullanılan bir yağ çıkarılır. Yağ çıkarıldıktan sonra artakalan küspe kurutularak tütsü için kullanılır (A.II, 257 vd.). Günlük ağacının kabuğundaki yapışkan reçine çıkarıldıktan sonra kalan küspe. *Kara Günlük Yağı:* Günümüzde sıvı günlük (Bkz. ayrıca Storax, Liquidamber Orientale maddeleri, Ş. I, 1150).

ANASON (Enisun): Râziyane-i Rûmî. Maydanozgillerden bir yıllık bir kültür bitkisi. Çiçekleri beyaz, yaprakları kırtıklı ve kokuludur. Tohumları anason adıyla anılır. Türlü yerlerde, hekimlikte ve eczacılıkta kullanılır. *Anason Yağı:* Renksiz ya da hafif sarımtırak renktedir, ona *anason rûhu* da denir (A.II, 234). *Mısır Anasonu:* Beyaz kimyon. Mide için yararlı olması bakımından çoğu kez ekmeğe konur. *Çin Anasonu:* Türkçede 'Abdest bozan' (L. 41).

ÂNE: Kasık.

ARPALAMAK: Atlar bir defada gereğinden çok arpa yemeleri yüzünden karınları şişip hastalanmak.

ASEL: Bal.

ASEL-i SÂFİ: Mumsuz bal, peteksiz bal, süzme bal.

B.

BA'DEHU: Ondan sonra, sonra.

BAĞLU: Erkeklik gücü olmayan, erkeklik gücünü heyecan, korku

gibi sebeplerle geçici olarak, özellikle gerdek gecesi gösteremeyen.

BAĞLU ÇEŞMEK: Herhangi bir sebeble erkeklik gücünü geçici olarak gösteremeyen, kişinin bu güçsüzlüğünü gidermek.

BATN: Karın.

BELÂDET: Anlayışsız ve izansız olma; aklı eksik olma, durgun olma ve kunt zekâlı olma.

BELÎDÜ'Z-ZİHN: Akılsız, anlayışsız, izansız, kunt zekâlı.

BERKİTMEK: Güçlendirmek, kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak.

BESMELE: Kur'ân-ı Kerîm'den bir süreyi ya da âyeti okumaya veya bir işe başlarken, yardımını dilemek üzere, "esirgeyici ve ihsanı bol olan Allah'ın adıyla" anlamına 'Bismillâhirrahmânirrahim' demek.

BİAVNİ'LLÂHİ TAÂLÂ: Ulu Tanrı'nın yardımıyla.

BİİNAYETİ'L-TAÂLÂ: Yüce Allah'ın yardımıyla.

BİİZNİ'L-LÂHİ TAÂLÂ: Ulu Tanrı'nın izniyle, Allah izin verirse, inşallah.

BÜBER: (Bkz. kara büber).

C.

CEM' OLMAK: Bir yere gelmek, toplanmak.

CENGÂR: Türkçede 'çengâr ve Kalem-i Çengâr' derler. Tabii olanı ve yapma olanı vardır. Madenî olan Cengâr bakırdan elde edilir ve *Dehene-i nuhas (bakır çalığı)* bundan ibarettir. Cerrahlar kullanırlar (B. 323). Dehene veya dehâne, *zengâr-ı Frengi*dir. Bu, *kalem-i cengâr*'dan başkadır. Bakır madenlerinde olur. Yeşile çalar; tadı, acımtırak tatlı olur. İlaçlara korlar, özellikle zehirlenmelere karşı kullanılır ve gözü kuvvetlendirmede yararlıdır. Â'lâsı Frenk diyarından gelir. Zehirlenmiş kimse için panzehirdir, başkaları için ise öldürücü zehirdir (B. 287, dehene ve dehâne maddeleri).

CEVZ-İ BUVÂ veya **CEVZ-İ BÛYÂ, CEVZ-İ BEVVÂ:** Hindistan cevizi, küçük Hindistan cevizi. Bu cevizin ağacı. Bu ağacın hoş kokulu tohumu. İştihayı ve şehveti artırır.

CİMÂ' ETMEK: Çatışmak, çiftleşmek, sevişmek.

CÛLÛS ETMEK: Oturmak.

CÜMLE: Bütün, hep.

CÜZ': Bölük, bütünün parçası, parça.

Ç.

ÇAÇLI BAL (ÇEÇLİ BAL): Az balh siyah petek, petekli bal.

ÇENGÂR: (Bkz. Cengâr).

ÇEŞMEK: Çözmek.

ÇEŞMZEN: Ağrılı gözlere iyi gelen küçük, siyah bir tane.

ÇÖREKOTU: Yıllık bir bitki. Güzel kokulu baharlar gibi yemeğe çeşni verir. *Şam Çörekotu:* Hazma yararlı etkisi olan, uyandırıcı ve yel çıkaran bir ilaç olarak kullanılır (Ş. I, 394 vd.).

D.

DÂFİ' OLMAK: Gidermek, uzaklaştırmak, savmak.

DALAMAK: Dağlamak, ısırmak, sokmak.

DEF' OLMAK: Uzaklaşmak, savulmak.

DARÇIN (TARÇIN): Hindistan'da yetişen bir ağacın iç kabuğu güneşte kurutularak elde edilen bir bahar olarak kullanılır. Sarımtırak kahve rengindedir. Gevrek, güzel kokulu olup yel çıkarıcıdır; bir hastalıktan sonra kuvvet ilacı olarak verilir.

DEH-SÂLE: On yıllık, on yıl eski.

DEM: Kan.

DEMEVİ ÇIBAN: Kanlı çıban.

DEMİR BOKU: Cürûf, maden pisliği. Maden özellikle demir eritildikten sonra kalan yabancı maddeler.

DIMÂD ETMEK: Bu Arapça kelimenin okunuşu bakımından bkz. bir de *(zımâd etmek):* Merhemli bir sargı ile yarayı sarmak.

DÎYKU'S-SADR: Nefes darlığı, güçlükle nefes alma hastalığı.

DİREM (DİRHEM): Eskiden bir ağırlık ölçüsü. 1.282 gram ağırlığında olan okkanın dörtyüzde birine eşit bir ağırlık ölçüsü.

DÜHEN: İlaç olarak sürülen yağ.

E.

ECZA: Cüz'ler, bir bütünün parçaları. Eczacılıkta bir ilacın terkibini meydana getiren türlü nesneler.

EHL-İ İSLÂM: Hazret-i Muhammed'in ümmetinden olanlar, İslâm dininde olanlar, müslümanlar.

EKL ETMEK: Yimek.

EL-İYAZÜ BİLLAH: Allah korusun, Allah'a sığındık.

EM'A: Bağırsaklar.

ENAR AĞACI: Nar ağacı.

ESHAB-I KEHF: Mağara insanları. Mağara ve yazılı taş ya da madenden veya başka nesnelerden levhaları olanlar. Yedi Uyuyanlar. Roma İmparatoru Dekyanos'un hıristiyanları kökünden kırıp yok etmek istediği sırada soylu bir aileden olan yedi kardaş. Efes valisinin, dinlerinden vazgeçmeleri yolunda korkutması üzerine, kendilerine sadık kalan köpekleriyle birlikte sığındıkları mağarada yüzelli yıl uyudukları söylenir. Başka başka yazılan ve sıralanan adları Türkçede genel olarak şöyledir: Yemliha Makselina, Mislina, Mernuş, Tebernuş, Sazenuş, Kefeştatayyuş. Köpeklerinin adı Kıtmir (Elmalılı Muhammed Yazır, *Hak Dini-Kur'an Dili*, Kehf sûresi IV, 3127 v. dd; K., III, 728).

EVVEL: İlkin, önce.

EÜZÜ: Kur'ân-ı Kerîm'den herhangi bir sûreyi ya da âyeti okumaya 'lanetlenmiş olan şeytandan Allah'a sığınırım' diye başlanan duânın ilk kelimesi olup 'sığınırım' demektir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in son iki sûresi olan Felak ve Nâs sûrelerinin baştan ikinci kelimesi.

F.

FERŞ ETMEK: Döşemek, sermek, yaymak.

FETH: Açma, ele geçirme; Kur'ân-ı Kerîm'in 48. sûresinin adı, Feth sûresi.

FETH MÜYESSER OLMAK: Kolayca açılmak, kolayca elde etmek, kolayca ele geçirmek; kolayca sonuç almak.

FIŞKI: Taze hayvan gübresi, tezek.

FİLHAL: Anında, derhal.

G.

GALEYAN ETMEK: Su ve benzeri nesneler kaynamak.

GETÜRMEK: Taşımak, üzerinde bulundurmak.

GÜNLÜK: Kokusu dolayısıyla tütsü olarak yakılan herhangi bir nesne, reçine, zamk (Bkz. Ak günlük, kara günlük). Günlük meşhurdur, akı ve karası olur. Bir şeyi akılda tutmak ve ezberlemek gücü-

ne çok yararlıdır. Kan tükürme ve bağırsak yaralarına büyük faydası vardır. Ağızda sakız gibi çiğnemek kişiyi birçok hastalıklardan kurtarır. Başka hassaları tıb kitaplarında açıkça anlatılmıştır (Lh. s. 730).

H.

HÂFIZA: Bir sözü, bir yazıyı ezberleme, hatırda tutma gücü.

HALÂS OLMAK: (Bir hastalıktan) iyileşmek, kurtulmak.

HÂLİ: Boş.

HALL ETMEK: Eritmek, bir nesneyi suda ya da bir sıvıda eritip onun içinde yok etmek.

HALL OLMAK: Erimek, bir nesne suda ya da herhangi bir sıvıda eriyip onun içinde yok olmak.

HALT ETMEK: Karıştırmak.

HAMAYIL: Omuzdan arkuru asılan bağ. İçinde büyüye, nazara, tılsıma, hastalığa karşı okunmuş ve muşambaya sarılmış bir muskanın bulunduğu ve omuzdan çaprazlama asılan bağ.

HÂMİLE: Gebe kadın, yüklü.

HAML: Yük, yüklülük, gebe kadının yükü.

HAML ETMEK: Yormak.

HAVLICAN (HAVLİNCAN): Kulunç otu; Kobalak kökü. Bu adla bilinen ve ilaç olarak kullanılan bir kök. Kulunç otu ve eğri kestane de derler. Doğan yuvasından başka yerde bulunmaz. *Husrev Dâru* da derler. Bu bitki Nuşirevan'a mensuptur (B. s. 222 ve 256). Aslı kimi Doğu-Hind bitkilerinin güzel kokulu bir köküdür. Çok güzel çiçekleri vardır. Kök ve sapları baharat olarak kullanılan Havlican, çiçeklerin ve kokusunun güzelliği dolayısıyla aranır bir bitki olmuştur (A.C. 19, s. 90). Eskiden ilaç olarak ve aşçılıkta kullanılırdı.

HAYT: İp, iplik.

HÂZÂ: Bu.

HAZM ETMEK: Kişi yidiğini sindirmek, sindirmek.

HELİLE: Hind eriği. *Sarı Helile:* Sarı kırmızımtırak renkte, limon rengi bir Myrabolan. *Kara Helile:* Karamtrak renkte olanıdır (Kt. s. 1509). Eczacılıkta kullanılan kimi Hind meyvelerine bu ad verilir. Arapça adı *ihlîlec* deye bilinen meyvedir. Türkçede *Helîle* diye kul-

lanılan ilaçtır. Bunun türleri vardır. Sarı türüne Sarı Helîle, siyahına Kara Helîle derler ki bu tamamıyla olgunlaşmış olanıdır. Bir türüne de Kâbil Helîlesi derler, murabbâsı olur. Boğazda çıkıp da nefes almakta, yutkunmakta güçlük doğuran hastalıklara iyi gelir, bu güçlüğü giderir; duyuları korur; baş ağrısını keser. Midede bulunması, bir evde tedbirli olan evcimen bir kadının varlığına eşittir (K. I 848 vd.). Siyah Helîle, Kâbil Helîlesinin kurutulmuş ham meyvesidir (T. 2167. Ayrıca bkz. L. 1447; S. 1507; Ş. I. 166).

HIFZ ETMEK: Akılda tutmak, ezberlemek.

HUMMÂ: Sıtma. Türlü türlü ateşli hastalıklardan herhangi birine verilen ad.

I.

ISITMA: Sıtma. Türlü çeşitleri vardır.

ILICAKLA: Ilık olarak.

İ.

İBTİDA: İlkin, önce.

İHLÂS-I ŞERÎF: Kur'ân-ı Kerîm'in "İhlâs" adındaki 112. süresi.

İHRAÇ ETMEK: Çıkarmak, vücuttan dışarı atmak.

İHTİRAZ ETMEK: Çekinmek, sakınmak.

İNGİLİZ KINAKINASI: (Bkz. Kınakına).

İNŞAALLAHU TAÂLÂ: Ulu Tanrı isterse (olur); Allah kısmet ederse (olur).

İSHAL: Sürgün, bir bağırsak hastalığı.

İSM-İ Â'ZAM: Allah'ın bütün isimlerini kendinde toplayan adı; Allah. Allah'ın en büyük ve gizli adı; Allah kelimesi (Bu adın, Allah'ın doksan dokuz isminden hangisi olduğu üzerinde bu konunun ehli olanlar birleşmiş değildir).

İSTİSKA: Karında su toplanması (bir hastalık).

İTTİHAZ OLUNMAK: Edinmek, elde edilmek, seçilmek.

İZÂFE ETMEK: Eklemek, katmak.

K.

KAÇAN: Ne zaman ki, vaktaki.

KÂFİ: Yeter, yetecek kadar, yeterince.

KALEM ÇENGÂR (KALEM-İ ÇENGAR): Bkz. Cengâr.

KÂLÛN YAĞI: Merzenguş, yabani merzenguş. Türkçede 'mercanköşk' diye anılır. Ballıbagillerden Kâlun türünden yaprakları kokulu bir bitki olup Mercangûşu da içine alır. Girit mercanköşkü gibi buruk bir ot olup siyah tohumları vardır ve Şam çörekotu gibi hekimlikte kullanılır. Arapçası Merzencûş; Türkçede bir adı da, yaprakları sıçan kulağına benzediği için 'Sıçan kulağı'dır. Güzel kokulu bir bitki olup Geyik Otu, Girit Otu, Kudret Helvası gibi başka başka adlarla anılan türleri vardır. *Kâlun Yağı:* Bu bitkiden çıkarılan yağ (B. 562; Ş. II, 1385 'Origan ve Origanum).

KALÛNÎ: Sa'ter'dir ki ma'ruf sebzedir, avam "za'ter" derler. Yabanî nev'ine 'Kekik otu' derler (B. 468).

KARA BÜBER: Keskin güzel kokulu bir bahar. Genel olarak çeşni vermek için kullanılır. Hazmı kolaylaştırır ve yeli vücuttan çıkarır. Doğu ve batı Hindistan'da yetişen başka ağaçlara tırmanıcı bir bitki olup sarı yaprakları, sarkan yeşil meyveleri vardır. Bunlar olgunlaşınca kırmızıya döner. Kurutulmuş taneleri bütün olarak ya da döğülüp toz haline getirilerek kullanılır (Ş. II, 1468, Pepper maddesi).

KARACA KÖKÜ: Çöpleme, marulcuk. Akıl hastalıklarına karşı verilen bir ot olarak bilinmektedir. Kurtboğan, Karaca Ot (L. 627; Ş. I, 887, Hellebore maddesi).

KARA ÇÖREKOTU: Tohumları siyah ya da siyahımtırak renkte bir bitki. Hoş kokulu olduğundan çeşni vermek üzere çörek, pide, beyaz peynir, yoğurt ve başka besin maddeleri üzerine susam gibi ekilir.

KARANFİL: Sıcak memleketlerde yetişen, yaprakları her zaman yeşil bir ağaç. Bunun çiçeklerinin kurutulmuş çanakçıkları baharat olarak kullanılmaktadır. Çoğu kayalarda olur, ulu ağaçlardır. Yaprağı defne yaprağına benzer ve kabuğu zeytin ağacı kabuğu gibidir. Dördüncü yılda meyve verir. Önce turunç çiçeği gibi çiçekler açar, döküldükten sonra meyvesi gittikçe çoğu baş biçiminde biter ve üzüm salkımı gibi sallanır. İlkin yeşil, sonra beyaz olur. İyice olgunlaşınca kırmızı ve kuruyunca da siyah olur. Toplarlar, kuvvetlendirmek için deniz suyu ile sularlar, sonra kuyularda mahzene korlar ve yılda iki ürün alırlar. A'lâsı yüksek yerlerde olanıdır (Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, İstanbul 1968, s. 122).

KARA NOHUD: Nohudun bir türü. *Yakı Nohudu:* Bir yarayı açık tutmak için üzerine konur.

KARA SUSAM: Yıllık bir bitki. Meyvesi kokulu olup vücuttan yeli çıkarır (Ş. I, 394 vd. Coriander maddesi). Susam tohumu veya kişniş tohumu, susam kökü de bir yarayı açık tutmak için kullanılan küçük tanelerdir.

KARDAŞ KANI: Farsçası 'Hûn-ı Siyâvuş' ve 'Hûn-ı Siyâvuşan'. İlaç için kullanılan köklerdendir. 'Kardaş Kanı' dedikleri kızıl renkli bir ilaçtır. Efrasiyab, haksız yere ve zulümle Siyâvuş'u öldürüp de kanı yere dökûldükte o yerden peyda oldu. Arapça'da 'demü'l-ahaveyn' derler. Bir demeye göre de 'bakam' adıdır ki 'boya ağacı' dedikleri bildiğimiz kırmızı boyadır. Kimilerine göre bu kök Yemen'de Hadramut vilâyetinde yetişen bir ağacın meyvesidir. 'Somak' biçiminde olur. Mekke-i Mükerreme attarları 'Katıru'z-zücâcî' derler. Bir rivâyete göre Habeş'e mahsus bir ağacın zamkıdır. En üstünü saf olanıdır. Bütün uzuvlarda kanın akmasını durdurur; göze sürme gibi çekilirse görmeyi kuvvetlendirir ve gözde çıkan yaraları iyileştirir (B. 257 vd.). Benim Mısır Çarşısı'nda tanıdığım bir attar ise şu bilgiyi verdi: "Hind denizlerinde çıkan ve sünger taşını andıran bir tür tortudur, rengi kırmızıya çalar ve yaraları iyileştirmek için kullanılır".

KAT' ETMEK: Dilmek, kesmek, parçalamak.

KELEF: Susam tanesi gibi yer yer yüzde ârız olan nesnedir ki Türkçede sis ve çığıt denir, bir deri hastalığıdır.

KINAKINA: Birkaç türü olan kınakına ağacının kabuğu. Bu kabukların acı ve ateş kesici etkisi vardır. Bu kabuğun içinde bulunan alkolidlerin başlıcası kinindir (A. C. 22, s. 38).

KIŞR: Kabuk.

KIŞR-I RUMMAN: Nar kabuğu.

KIVAM-I ÂLET: Erkek tenasül uzvunun cinsi münasebetlerde kıvamını bulması.

KIYYE: Okka. Eski ağırlık ölçülerinden biri olup karşılığı 1.282 gramdır ve dörtyüz dirhemdir.

KOBALAK (KOLAPA): Dulaptalotu, ak sakız dikeni, yaylak otu (?) gibi adları vardır (L, 661). Bir tür bitkidir ki dalları ince, fakat kırılması güçtür. Ondan süpürge yaparlar ve lapasını istiska (karında su toplanması)ya karşı içerler (K. III, 960, Ullakî maddesi).

KULUNÇ: Bağırsaklarla ilgili bir hastalıktır ki çok acı ve ağrı verir. Yellenmeğe ve kolayca dışarı çıkmağa engeldir (K. I, 812).

L.

LAHM: Et.

LAKVE: İnsanın yüzüne ârız olan bir illet adıdır. Hastanın ağzı ve yüzü eğrilir. Cismâni ve rûhani ilaçlarla düzelir. Rihın methali başka unsurlara üstün olduğu zaman ve dengeli bölümlerde eşitlik olmadığı zaman olur (K. IV, 1167).

LÂLE: Lale çiçeği biçiminde ağır demir halka. Eskiden delilere ve mahkûmlara takılan ağır boyun demiri.

M.

MAADA: Başka, bundan başka.

MACUN ETMEK: Başka başka nesneleri bir arada yoğurmak, yoğurup hamur haline getirmek.

MAHVETMEK: Yok etmek. Katı bir nesneyi, suda ya da başka bir sıvı içinde eritip yok etmek, mahlûl yapmak.

MALİHULYA: Eski fiziyolojide insan vücudunun dört tabii unsuru olan ve mizacı meydana getirdiğine inanılan kan, balgam, safra ve sevda (dalak)dan biri olan öd; siyah safra; kara sevda, melankoli, melankolik hastalık, merakıylik.

MANKAFALIK: Atlarda bulaşık bir hastalık. Alâmeti, çenenin altında şişkinlikler olur, burunlarından sümüğe benzer maddeler akar. Aynı hastalık insanlara da geçer.

MARİZ: Hasta.

MASTIKİ: Mastık sakızını veren ve daima yeşil olan ağaççık; Sakız Adası'nda biten sakız ağacı, bu ağacın yemişi. Çitlenbik ve meneviş de derler. Yemişi ısıtıcıdır, sidiği söker, cimâi güçlendirir, öksürük, lakve ve böbrek hastalıklarına yararlıdır. Kurumuş yaprağını ufadıp elekten geçirdikten sonra sürülürse saçı ve sakalı bitirip çoğaltan bir güzelleştiricidir. Fıstık ağacının ve başka benzeri ağaçların kabuğundan çıkarılan bir zamk ya da sakız.

MATBUH: Pişirilmiş ilaç.

MÂVİZEK: Bir tür siyah tane; bir tür karaca tane. İyisi Mısır tarafından gelir, özellikle kehleyi öldürür. *Mevzek tohumu:* Hezâran çiçeğinin de içinde bulunduğu türlü bitkilerden biri.

MAYASIL: Vücutta akar çatlaklar, özellikle basur memesi, basur, sıraca akıntısı gibi hastalıklar; sızar nasırlar. *Sıraca:* Domuzbaşı. Bünyevi bir hastalık, özellikle lenf güddelerinin büyümesi ve bozulması ile kendini gösterir.

MAZMAZA: Suyu ağızda oynatıp tahrik etmek, suyu ağızda çalkalamak, su ile ağızı çalkalamak.

MECMÛU: Bütünü, hepsi.

MESHÛK: Döğülmüş, döğülüp veya azıcık ezilip yumuşatılmış.

MEVZEKÎ TOHUMU: Bir tür karaca tane, balık otu; iyisi Mısır tarafından gelir. Özellikle bitleri öldürür.

MEYL ETMEK: Bir nesne bir yana doğru eğilmek.

MEZC ETMEK: İki veya daha çok nesneleri birbirine karıştırmak.

MIH: Çivi, ağaç çivi.

MİSK (MİS): Bilinen bir tür koku. Misk ahûsu ya da Huten ahûsu denilen ceylanın göbeğindeki salgıların pıhtılaşmasından elde edilen güzel koku, mis yağı. Erkek misk keçisinin bir bezinden ya da kesesinden çıkarılan, yanık kırmızı renkte kokulu bir madde. Bir çok güzel kokuların kök maddesi olarak kullanılır. Hekimlikte ve antispadik olarak kullanılır.

MİSKAL: Altın, gümüş, inci ve benzerleri gibi madenlerin, taşların ve kimi ilaçlarla bulunan nesnelerin tartısında kullanılan bir ölçü. Bir miskal yaklaşık olarak birbuçuk dirhemdir; yüz arpa ağırlığında bir tartı (K. IV, 1199).

MUÂFÎ: Afiyet veren, iyileştiren, şifa veren.

MUALECE: İlaçlama, ilaçla tedavi etme; tedavi, ilaç reçetesi.

MUAVVİZETEYN: Kur'ân-ı Kerîm'in 113. ve 114. son iki sûresi, Falak ve Nâs sûreleri ki büyü, afsun, tılsım gibi kötülüklere karşı koruyucudur.

MUAZZEP OLMAK: Azap çekmek, sıkıntı çekmek, eza çekmek.

MUHAFFİF: Hafifletici.

MUHKEM: Berk; iyice, sıkıca.

MUHKEM KAPAMAK: İyice kapamak, sıkısıkıya kapamak.

MUSKA: (Bkz. Nusha).

MÜBAŞERET ETMEK: Cinsi münasebette bulunmak.

MÜCERREP: Denenmiş, tecrübe edilmiş.

MÜDRİR: İdrar veren, sidiğin çoğalmasını, rahatça akmasını kolaylaştıran.

MÜNEBBİH: Uyandırıcı ve tahrik edici ilaçlar (L. 1402).

MÜRDESENG (MURDÂSENK): Kurşun asidi. Türkçede 'mürdâsenk' derler, bilinen bir maddedir. Kalaydan, kurşundan yapılan nesne (B. 564).

MÜSEKKİN: Ağrıyı durdurucu, ağrı kesici, uyuşturucu.

MÜSTEÂN: Kendisinden yardım istenen (Allah); yardımı niyaz olunan Mevlâ.

MÜSTAİN: (Allah'tan) yardım dileyen.

MÜTEŞABİHAT: Kur'ân-ı Kerîm'de türlü anlamlara gelebilen, kesin bir anlamı anlaşılamayan âyetlere verilen ad. HM, ELM, YS gibi, birtakım sûrelerin başında tek tek harfler olarak bulunan ve bitişip anlamı belli bir kelime oluşturmamış olan âyetler.

MÜYESSER OLMAK: Kolaylamak, kolay ele girmek, kolayca elde edilmek.

MÜZİL: Gideren, yok eden; ağrıyı, sızıyı dindiren, kesen.

N.

NAFİ': Faydalı, yararlı.

NATRON: Borak, boru, küherçile, barut tuzu, beyaz barut (L. 1420). Latron. Natronun Türkçede söylenişi. Madeni naft, bura-i ermeni (L. 752). Bura tabir ettikleridir ki birkaç tür olur: Mai, cebeli ve ermeni, mısrî olur ki natron dedikleri budur. Soğulcanı iz'aç ve bal ile zanbak yağıyla zeker ve âneye talâ, kıvam-ı âlette acibü'l-eserdir (K. III, 785, el-bûrak maddesi). Lakin Natron ondan bir nevidir ki amme Latron derler (K. III, 710). Sodyum karbonat, saf olmayan sodyum, yahut borak karbonat. Dünyanın çeşitli yerlerinde başka maddelerle karışmış olarak ya çöküntü, yahut mahlûl olarak bulunur (Ş. II, 1311).

NEBAT ŞEKERİ: Otluklarla terbiye edilmiş, tasfiye edilmiş ve dondurulmuş şeker; saf şeker, beyaz şeker.

NEFT YAĞI: Kuyudan çekilen neft yağı. Şirvan vilayetinde kimi yerden kaynayıp çıkar, ak ve siyah olur. Ak olanı en güzelidir, ilaçlara korlar, siyahını yakarlar. Naft Arapçasıdır (B. 595).

NEFH: Üfürmek, yellenmek.

NİŞADIR: Nevşâdur. Tabiisi ve yapması olur. Semerkand'da bir dağdan ve Kirman'da Demendan yakınında bir dağ yanında bir mağaradan çıkar. O mağarada daima duman gibi bir buhar çıkar. Mağaranın çevresinde tuz gibi donar ve parça parça sertleşip kalır. Mîrî görevliler tarafından devşirip getirirler, gayet nadir ve çok değerlidir. Yapma olanı kireç ocağında ve hamam külhanında toplanan kurumdan eritilerek ve terbiye edilerek yapılır. Göze ak düşmesine ve perde inmesine ve gözün sulanmasına karşı yararlıdır (B. 600).

NİSVAN: Kadınlar.

NÖBET ŞEKERİ: Fındık gibi iplere dizilerek satılan türlü renkte şeker. Sarılık geçiren hastalara verilen ilaçlara konur. Basra limonu denilen, küçük ceviz kadar bir cins kurutulmuş limon ile nöbet şekeri döğülüp toz haline getirilir, karıştırılır. Aç karnına bir çay kaşığı ile hap gibi hastaya yutturulur (Diyarbakır, Ayşe Harlıoğlu). Aydın ve Muğla yöresinde, kenarları ve bölümleri bu şekerden yapılmış bir kutudan ibaret olup limon tuzuna benzer renkte verilir. Kına gecelerinde bu nöbet şekerinden yapma kutu, gelinin başında kırılır (İngilizce öğretmeni Bekir Sarıyılan).

NUSHA: Bir kötülüğe, hastalığa, büyüye ve başkalarına karşı üstte taşınan veya takılan bir muska, tılsım.

P.

PAK: Arı, temiz.

PÂK OLMAK: Yumuşatmak.

PANBUK: Pamuk.

PELİN: Acı lezzeti dolayısıyla atasözlerine geçmiş olan bir bitki (Pelin gibi acı). Bu özelliğinden dolayı artemisia türleri ile benzeri bitkiler. *Pelin tuzu:* Pelin kökünden elde edilir, saf olmayan karbonatlı potas. Soğulcan pelini, horasânî, Girit pelini, ak pelin, kara pelin, yaban pelini gibi türleri vardır (L. 274; R. 452; Ş. I, 102; II, 1452; Wormwood). Çoğu Asya ve Amerika steplerinde yetişen yaprakları baharatlı bir ot. Pelinin acı maddesi ilaçlarda ve şaraplarda katkı olarak kullanılır, soğulcan düşürmekte kullanılan 'santoin' maddesi de bu bitkinin tohumlarından elde edilir (A. C. 26, s. 461).

PERÇEM: Turp ve benzeri bitkilerin tepesinde ve toprağın dışında olan yaprakları.

PİYAZ: Soğan.

R.

RÂMEK: Dizanteriye karşı bir çeşit ilaç, bir macun adıdır. İshali kesmek için kara zaç, mazı, nar kabuğu, samg-ı arabî ve pekmezle tertip olunur (B. 295).

RÂVEND (RÂV-İ HİND): Bu isimle bilinen müshil ilacı. Mayhoş lezzetli ve usâresinden şerbet yapılan ribâs'ın kökü dür. Çin ve Horasan râvendi deye bilinen iki çeşidi vardır. Çin türü insan için, Horasan türü hayvanlar için kullanılır (B. 295 ve 308). Çin ve Tibet'te yetişen bir bitkinin ve benzerlerinin kök gövdesi. Râvendin müshil ve bunun sonucu olarak kan damarlarını büzüp kanı durdurma özelliği vardır. Vaktiyle Rusya ve Levant yolu ile Avrupa'ya getirilirdi. Evlerde ve hekimlikte kullanılır (Ş. II. 1733, Rhubab maddesi).

RÂYIHA-İ TAYYİBE: Güzel koku, hoş koku.

RÂZİYANE: Şemsiye biçiminde sarı çiçekleri olan, yıl boyu süren, yemek salçalarında kullanılan 'düğün çiçeği' türünden bir ot. Âdem Aleyhisselam'ın güneşin kuzu burcuna geçtiği günden yengeç burcuna geçişine kadar hergün bir dirhem râziyane yidiği rivayet edilmektedir. Şekerle karıştırıp toz haline getirilen râziyane yinilse kişi her türlü hastalıktan ve illetten emin olur. Bu râziyane üç türlüdür. Bahçelerde yetiştirilen, yabanî olan, bir de Şam râziyanesi. İlk ikisi herkesçe bilinmektedir. Şam râziyanesi anasondur. Kimilerine göre anason râziyane-i Rûmî (Türk Râziyaseni). Aslında ikisi birdir (B. 293 vd.).

REMED: Göz ağrısı, gözlerde bozukluk, göz iltihabı.

RÎH: Mideden ya da bağırsaklardan gelen gaz, yel. Romatizma, oynak yerlerin ağrıları. Her türlü dertten doğan sızılar ve yeller.

RUTÛBET-İ MİDE: Mide salgısı.

S.

SABARAN GÛCE: ?.. Sözlüklerde böyle bir bitki adı bulamadım. Fakat 'saparna' ve 'Cüc' ayrı ayrı vardır. *Saparna:* İspanyolca bir sözcük olup Türkçede 'Saparna dikeni' diye anılmaktadır ve bu adla bilinen bitkinin kökü dür (Ş. II, 1924, Smilax.). Cûcâdu, yulafa

benzeyen acı bir tanedir (S. 377). Arpaya benzeyen bir tanedir, arpadan ince ve uzunca olur, lezzeti acıcadır (B. 208). Kelimenin cönkte yanlış yazılmış olduğuna ihtimal verirsek bu karşılıklar belki de tutarlı sayılabilir.

SABR: Eski Türkçede 'Azvay' tabir olunur, bir tür acı ağacın usâresinin adıdır. Halk arasında bu adla bilinmektedir (K. II, 461). *Sarı sabır:* Afrika'nın sarı sabır ağacı, tadı ekşi bir tür ağacın yemişine denir. Türkçede 'demirhindi' diye bilinen ve doğrusu 'temr-i hindi' olan Hindistan hurmasıdır. Bayağısı, yabânî sabırdır. Amerika'da yetişen bir türüne 'kenbi' denir, bir de 'sabr-ı kebedî' vardır ki bu da kırmızısıdır (L. 1205). 'Sabar' da bir nevi' tadı ekşi olan ağacın yemişine denir (K. II, 461). 'Sabr-ı semencânî' en kötüsüdür. 'Sabr-ı arabî' küçük Arap sabırdır (S. 781; R. 1167). 'Sabbar' sarı sabr'ın â'lâsıdır, büyük Arap inciridi'dir (L. 1205).

SADR: Göğüs.

SAHK ETMEK: Bir nesneyi ezmek, bir demeye göre ezip yumuşatmak. Azıcık ezip yumuşatmak.

SAKAĞI, SAKAĞU: (Bkz. Mankafalık).

SAMG-I ARABÎ: Zamk, ağaç pusu, her türlü sakız, özellikle kiraz ağacının pusuna denir ki 'samg-i arabî' dedikleri budur (K. III, 476). Samg, kimi ağaçların yarık ve çıban gibi yerlerinden sıvı halinde sızıp sonradan katı bir madde haline geçen nesne. Suda eritilip boya yapıştırmak ve peklik vermek özelliği vardır. En iyisi Arabistan Yarımadası'nda bâzı ağaçlardan çıkar. *Samg-ı Arabî*dir ki sanayide ve tıbda çok kullanılır. *Şecer-i samg:* Samg-ı Arabî veren ağaç türleri (Ka. 832).

SARI HALİLE: Bkz.,Helile.

SİN: Yaş, diş.

SİNÂMEKİ (SENÂ MEKKİ): Bir tür bitkidir, senâ da derler. Safra, sevda ve yalancı müşhildir. Bir türü de vardır ki Türkiye'de yetiştiği için buna 'Senâ-i Rûmî' derler (K. IV, 1014). Bakliyat ailesinden ağaççıklar olup geniş başlı daireleri vardır. Meyvelerinin içi ishal için kullanılır (M. 359).

SİYÂB: Elbise, giyecek.

SUDÂ: Baş ağrısı, güya başı çatlatır.

SULFATO: Kınakına özü. Bir sülfürik asit tuzu. Sülfürik asit tuzu-

nun terkibinde bulunan madde.

SUSAM KÖKÜ: Susam kökünün küçük bir tanesi, bir yarayı açık tutmak için kulanılır.

SÜKÛNET BULMAK: Ağrı durmak, dinmek, rahatlamak.

SÜNBÜL: Hoş kokulu bir bitki. Özellikle eskilerce kullanılan yağ ve merhem yapılan bitki. Birkaç türü vardır: Türk sünbülü, Hind sünbülü (buna Surye sünbülü de derler), en makbulü budur, ve yabani sünbül. Hıtaî sünbül dedikleri 'Melek otu'dur. Bir de 'su sünbül-i rûmîsi' vardır, bu da 'baldıran otu'dur. Furun sünbülü (Conium maculatum) maydanoz gibi şemsiyeli türü olup baldıran otu ailesindendir.

Ş.

ŞAFİ: İyileştiren, şifa veren.

ŞAP: Renksiz veya beyaz, şeffaf, sert, kristal toz halinde madeni bir tuz. Eritildiği zaman ekşimsi kristaller oluşur. Kurşun tozu ile zehirlenmelerde kullanılır.

ŞEHVET-İ NİSVAN: Kadınların duyduğu şiddetli cinsî arzu, kadınların azgın cinsî isteği, kösnüklük.

ŞEKK OLUNMAK: Şüphe edilmek.

ŞEŞMEK: Çözmek.

ŞORBA: Çorba.

ŞÜKÛFE: Çiçek.

ŞÜRB ETMEK: İçmek.

T.

TAÂM: Yemek, yiyecek.

TALÂSÎM: Tılsımlar. Büyücülerin kullandıkları ve onunla kişiden bütün ezâ veren kötülükleri uzaklaştırdıklarını sandıkları çizgiler ve yazılar. Esrarlı afsunlar, büyüler, muskalar, sihirler, tılsımlar.

TÂLİK OLMAK: Asılmak, iliştirilmek.

TAMZIRMAK: Damlatmak.

TARÇIN: (Bkz. darçın).

TATHİR: Arıtmak, temizlemek.

TEMREĞİ (TİMÜRGİ): Siğil. Cildin kabuklaşmasından doğan bir hastalık; bir tür cilt hastalığı; egzema. İrinli isilik, kellik ve benzer-

leri gibi derinin sivilceli kabarcıklar dökmesinden meydana gelen hastalığın genel olarak adı olup cildde daire biçiminde yamalar olarak kendini gösterir ve çoğu çocukların başlarında görülür.

TEREMENTİ: Aslında terementi ağacının yarı-sıvı reçinesine verilen ad (Çin yahut Kıbrıs). Bugün başlıca uçucu bir yağ ile bu reçinenin tabii karışımı; Pelesenk ağacı. Bunlar kozalaklı ağaçlardan sızar. Reçinenin az-çok yapışkan mahlûllerinin kolayca uçucu yağında bulunur. Türlü nevilerin özelliklerini gösterir. Terementi ağacının meyvesi. Terementi, genel olarak ham terementinin damıtımından, yahut melez çamı gibi herhangi bir ağaçtan elde edilir. *Terementi yağı:* Uçucu bir yağdır. Ormanda, kozalaklı çeşitli ağaçlardan elde edilen yağ; bu yağın yapıldığı yağ ve reçine mahlûlü. Bu ağacın kabuğunda ve yapraklarında bulunur. Elde edildiği ağaçlara göre türlü çeşitleri vardır ve bunların hepsinin formülü aynıdır. Sakız ağacı, fıstık ağacı ve çam ağaçlarından çıkan neft yağı. Sakız ağacının yemişi, boyacılıkta ve hekimlikte kullanılır.

TERK ETMEK: Ayırmak, bölmek, dilmek.

TERTİP: Reçete.

TÎB: Güzel kokulu nesneler, ıtriyyat, ruhlar.

TIK-NEFES: (Bkz. Dîyku'n-nefes).

TILÂ: Sürünecek, sürülecek merhem, yağ; merhem. Yaldız gibi nesneleri sürmek.

U.

UHRÂ: Başka, öteki.

USR: Güçlük, zorluk.

USR-İ BEVL: Sidik zoru.

Ü.

ÜZERLİK: Evlerde çoğu tütsü için kullanılan yabani sedef tohumu (Kt. 203). Günlük; hastalara yapılan tütsüler, tütsü (L. 165). Aslı Arapça 'sûdâb' olan ve sedef denilen çiçek. Keskin kokulu, çiçekleri görünmeyecek kadar küçük. Hekimlikte kimi yararları vardır, fakat kullanılması çok tehlikelidir (M. 328). Üzerlik tohumu; yapışkan, kaba salgıları keser ve sidikle dışarı atar. Bağırsaklarda olan yelleri hafifletir. Daha başka özellikleri tıb kitaplarında yazılıdır (Lh. 447).

V.

VARAK: Yaprak.

VAZ' ETMEK: Koymak.

VAZ'-İ HAML ETMEK: Doğurmak.

VECA': Acı, ağrı, sancı, sızı.

VECA'-İ BEVL: Sidik zoru, sidik zorunun verdiği sancı.

Y.

YAYKANMAK: Yıkanmak.

YEL: Bkz. 'rih'.

YILANCIK: Al-basma (L. 838). Ateşli bir hastalık olup cildin yaygın iltihabıyla birlikte olur, yüzde ârız olan şişmeye ve kızarıp parlamasına yol açan bulaşıcı bir hastalık (Kt. 1573).

YIYLAMAK: Koklamak.

Z.

ZÂC-İ ESVED (KARA ZAÇ): Demir madeninden elde edilen tuz. Kükürt asidi ile bir esas maddenin bileşimi olan tuz. Kıbrıs zaçı. Bakırla bileşiminden olan göz-taşı; tutya ile birleşiminden olan tutya tuzu; mağnezyumla birleşiminden olan İngiliz tuzu. Ak zaç. *Zaç yağı*: Ticarette sülfürik asit (R. 1000; Kt. 679).

ZÂİL OLMAK: Kaybolmak, kalkmak, (hastalık) geçmek.

ZAM OLUNMAK: İlâve edilmek, katılmak.

ZAMBAK YAĞI: Zambak çiçeğinden çıkarılan yağ.

ZARDE CERİ: (Bkz. Zerdeçav).

ZEKER: Erkek tenasül aleti.

ZENCEBİL (ZENCEFİL): Türkçede 'andız' denilen bir bitkidir ki 'filgûş' (fil kulağı) türündendir. Kimilerine göre andızın köküne *Zencebîl-i Şamî* denir. Murabbâsı, soğuktan meydana gelen hastalıklara yararlıdır (B. 323). Kakula türünün tohum kapsüllerinden ibaret olan bir bahar. Doğu-Hindistan'da ve Çin'de tabii olarak yetişir ve mideye yarayan bir salça ve bahar olarak kullanılır. Zencebil denilen bitkinin kökûdür. Toprak altında işleyip gider. Nebâtı, kamışa ve hasır otuna benzer. Isıtma ve sindirme gücü vardır. Bir miktar yumuşatıcıdır; cimâi güçlendirir, zekâyı ve hâfızayı kuvvetlendirir. Keçinin ciğerinin rutûbetiyle karıştırıp kurutularak ezilip

döğülmüşü göze sürme gibi çekmek göz perdesini ve görme zayıflığını, göz kararmasını giderir (K. III, 1347). *Zencebîlü'l-Acem:* Deve dikeni dedikleridir. *Zencefîlü'l-kilab:* Yaprağı söğüt yaprağına benzer ve dalları kırmızı olur. Buna Türkçede 'Frenk Biberi' ve 'Köpek Zencefili' derler. *Zencefîlü'ş-Şam:* Türkçede 'andız' denilen bitkidir.

ZERDEÇAV: Hind zağfiranı (L. 1148 'zerdeçûb'). Doğu Hindistan'da kokulu ve keskin bir bitkinin kök gövdesi. Bundan yapılan bu toz, ünlü bir Hind yemeği olan 'Curry'nin baş maddesidir. Doğuda bir salça ve bahar olarak, aynı zamanda hekimlikte kullanılır (Ş. II, 2266 Tumerie). Doğrusu Farsça *Zerdeçübe*dir, halk *Zerdeçav* derler. Türkçede *Sarı ağaç* dedikleri köktür.

ZEYT YAĞI: Zeytinyağı.

ZIMÂD ETMEK: Yarayı merhemli bağ ile sarmak.

ZIRNIH: Bildiğimiz taştır. Türkçede 'zırnık' denir. Beyaz, kırmızı ve sarı olur; arsenik. *Kırmızı arsenik:* Simyacılarca kullanılır. Tabiatta türlü bileşikler halinde bulunur. Fare zehiri olarak da kullanılan zırnıh çok zehirlidir. Kırmızı zırnıh, fare otu ile kükürtün karışmasından elde edilen bir bileşiktir. Baş bitlerini temizlemekde kılları düşürmekte kullanılmaktadır. Halk arasında bunun adı 'sürür'dür. Ak zırnık ise arseniktir (L. 425; A. C. 3, S. 395 vd.; Kt. 684; S. 616).

Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1984, 107-173

Levha I

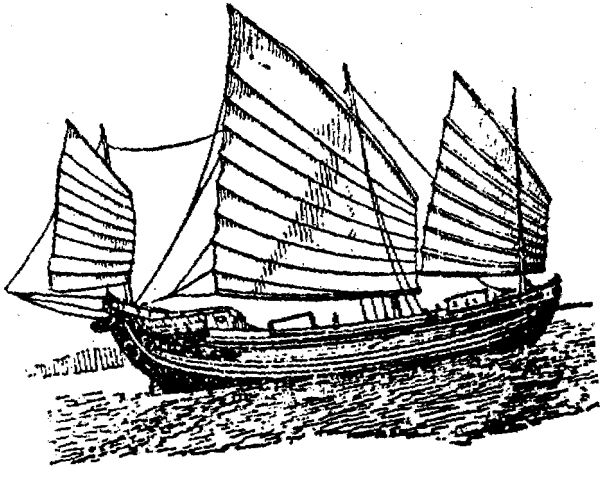

Resim 1

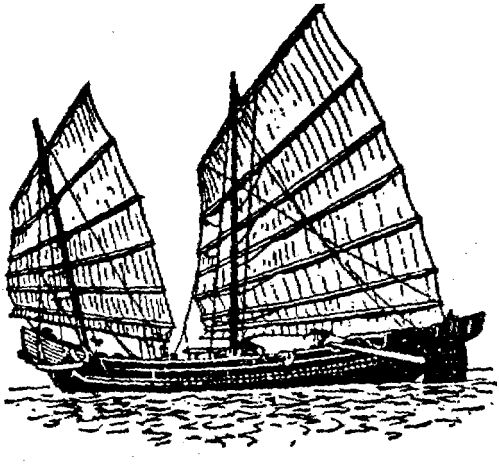

Resim 2

Levha II

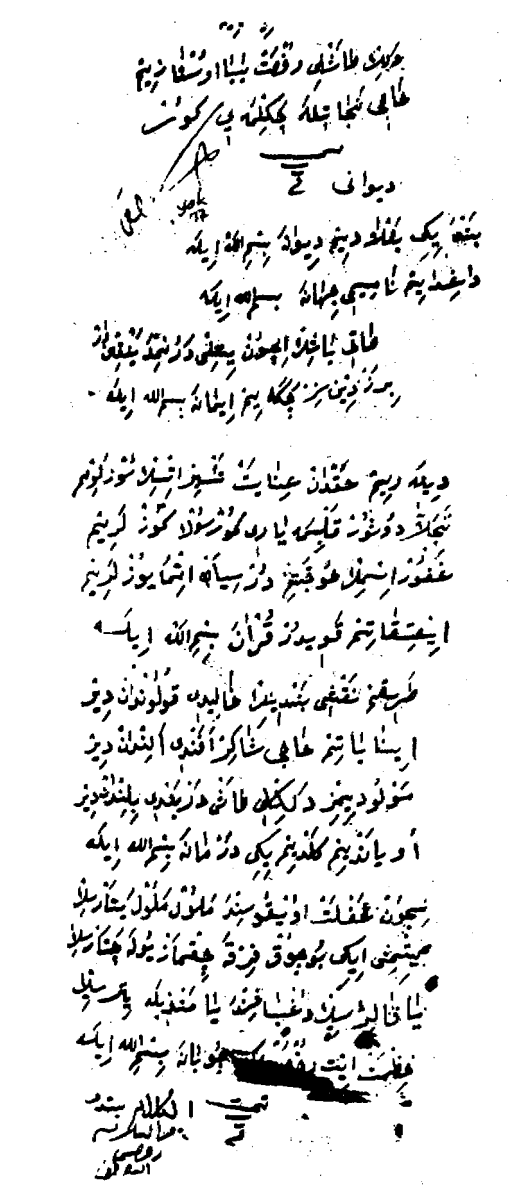

Levha III

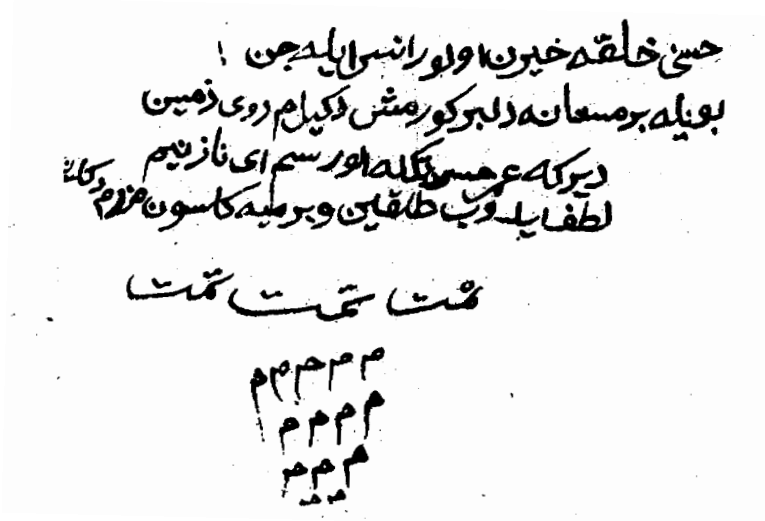

Resim 1

Resim 2

Levha IV

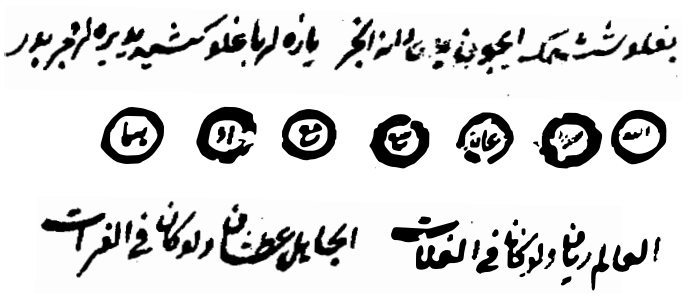

Resim 1

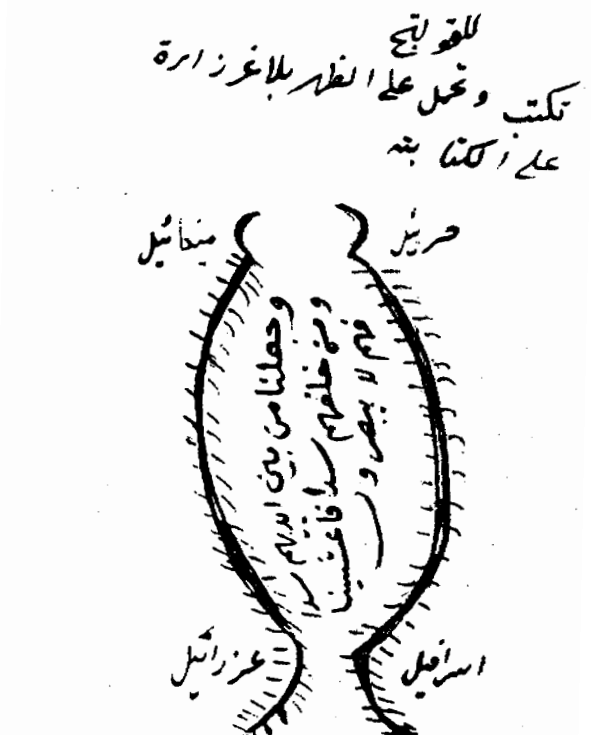

Resim 2

Levha V

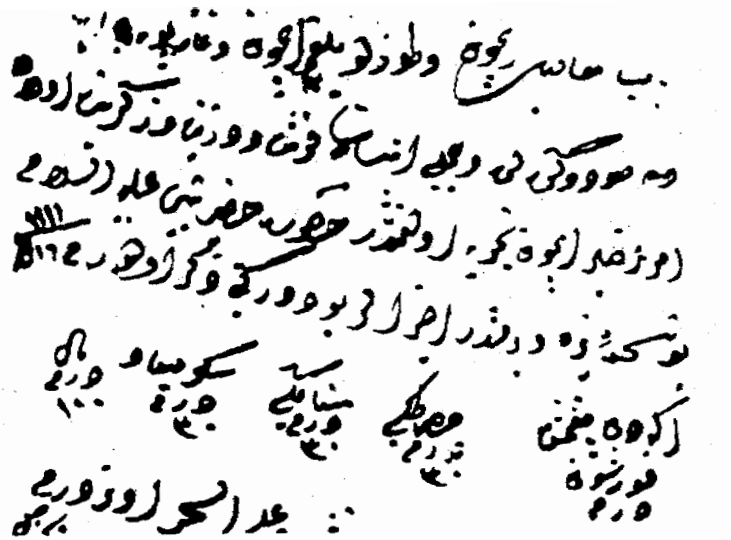

Resim 1

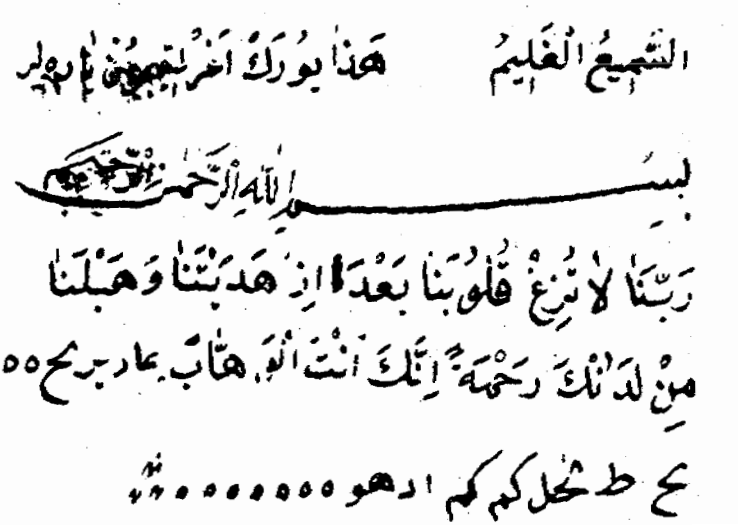

Resim 2

Levha VI

Levha VII

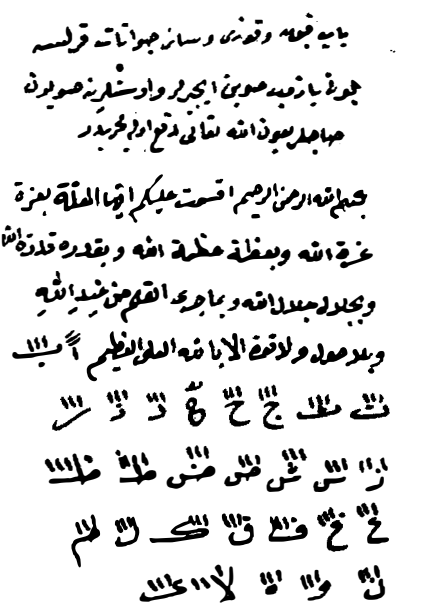

Resim 1

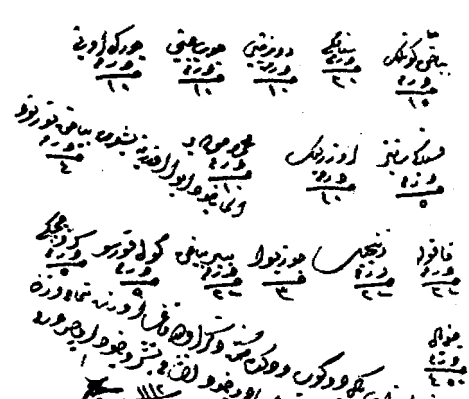

Resim 2

Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı İdi?

Şeyh Bedreddin'in soy kütüğünü veren kaynaklar, onun babasının adının İsrail olduğunu söylemekte ve kendisini Selçuklu soyundan göstermektedirler. Gerçi, Büyük Selçuklu İmparatorluğunu kuran Selçuk'un oğulları arasında daha çok Arslan Yabgu diye adlandırılan bir İsrail vardır.[1] *Et-ura-za fi'l-hikâyeti's-Selçûkiyye*, İsrail'in Selçuk'un oğullarından en değerlisi, en kahramanı olduğunu sayfalarca anlatmaktadır.[2] F. Babinger'in, Şeyh Bedreddin için düzenlediği soy kütüğünün, bana kalırsa, tarihçe inanılır bir yanı olmasa gerektir.[3] Bu kütük, Taşköprüzade'nin *Şakâyıku'n-Numâniyyesi*'ne ve Bedreddin'in torunu Halil b. İsmail'in onun için yazdığı menâkıbnâmeye uygun görünüyor. *Şakayıku'n-Nu'mâniyye*'de, Şeyh Bedreddin'in atalarından birinin Selçuklulara

1 Stanley Lane-Poole, *The Mohammedan Dynasties*, Türkçe çevirisi, *Düvel-i İslamiyye*, İstanbul, 1925, s. 209, 218, 451; İbrahim Kafesoğlu, *İslam Ansiklopedisi*, "Selçuklular" maddesi, X, 365 v.d.

2 Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya) çevirisi, *Milli Tetebbular Mecmuası*, C. I, sayı 2, mayıs-haziran 1331, s. 280 v. dd.

3 *Der Islam*, Elfter Band, 1921, Berlin W. 10 und Leipzig, s. 21.

vezir ve kendisinin Sultan Alâeddin Selçukî (Anadolu Selçuklularındaki üç Alâeddin'den hangisisi'nin?) kardaşının oğlu olduğu söylenmektedir. *Şakâyık* bu bilginin başında "yukal" (rivayet edilir ki) dediğine göre, bunun bir söylenti olduğunu, pek de inanmayarak belirtmektedir. Mecdî de, *Şakâyık* çevirisinde, bunu olduğu gibi tekrarlamakta ise de bunun bir söylenti olduğuna işaret etmemektedir.[4]

Oysa bu konuda tek kaynak olan *Tezkire-i Aksarâyî*'de, adı geçen sultanın kardaşı-oğlu olmak üzere, bu adda bir kimse görülmediği gibi *et-Tabakâtü's-seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*'de ve *Târîh-i Cennâbi*'de yalnız Şeyh'in atalarından birinin Selçuklulara vezirlik ettiği söylenmekte olduğundan İsrail'in Selçuk soyundan gelmediği gerçek sayılabilir.[5]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Bedreddin'in babasından söz ederken "Anadolu Selçukluları hükümdarı Alâeddin Keykubad'ın neslinden imiş" diyerek bu söylentiye inanmadığını belirttiği gibi, sayfa altındaki çıkmada saltanat kurmak için meydana çıkanlar ve muvaffak olanlar bu hareketlerini meşrû göstermek için kendilerinin eski hükümdar sülâlelerinden birisine mensup olduklarını iddia edegelmişler ve bunu isbat için silsilenameler tertip etmişlerdir. Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin müellifinin Şeyh Bedreddin'i Selçukîlere mensup göstermesi de bu kabilden olsa gerektir diyerek bu söylentiye inanmadığını açıklıyor.[6]

Şeyh Bedreddin'in soyunun Selçuk Sülâlesinin belli, kahramanlıklarıyla ün almış bir kişisi olan İsrail'e bağlanmasını, bundan dolayı şüphe ile karşılamak yerinde olur, sanırım. Gerçekten de, menâkıb okunduğu zaman, Şeyh Bedreddin'in soy kütüğünün, oldukça karışık olduğu görülür.

4 *Şakâyık çevirisi*, s. 71.

5 Mehmet Şerefeddin (Yaltkaya), *Simavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341-1925, s. 4.

6 *Osmanlı Tarihi*, Cilt I, ikinci baskı, Ankara 1961, s. 360 v.d.

Bedreddin'in dedesi olarak gösterilen Abdülaziz'in, Mevlânâ'nın meclisine devam eden ve kerametler gösteren bir savaşçı ve ceddinin Bağdat İli'nden olduğu, Konya'da doğduğu, Selçuklulara neslen vezirlik ettiği, amcası tahta çıkınca kaçıp Abbâsîlere sığındığı, Halife Mu'tasım'ın kendisini şeyhülislâm eylediği...[7] anlatılmaktadır. Halil'in bu menâkıbnâmeyi, birtakım söylentilere dayanarak yazdığını, bu yüzden de içinde güvenimizi sarsan ifadelere rastlandığını görüyoruz.[8] F. Babinger ise, bizim bu yoldaki şüphemizi büsbütün haksız buluyor.[9]

Şakâyık'ı Türkçeye çevirenlerden Bağdatlı Hâki, Şeyh Bedreddin'den söz ederken "vâlidi kal'a-i mezbürede (Sımavna'da) asker-i müslimîne bey olmuşlar" demekle yetinerek onun oraya kadı olduğunu söylemiyor.[10] Buna karşılık Takıyüddin'in *Tabakât*'ında ise, onun Sımavna kadısı olduğu söylenmekte, oranın beyi olduğu söylenmemektedir.[11] Burada

كان ابوه في عنفوان شبابه مكبا علي طلب العلم

ifadesinden ben, Şerefeddin (Yaltkaya)'in "pederi gençliğinde ilim tahsiline düşkün idi" anlamını çıkarmasına katılmayarak, buna, Şeyh Bedreddin'in babası, oğlunun çocukluğunda, onun öğrenimine çok önem vermişti, diye alıyorum. Netekim Taşköprüzade, Bedreddin'in çocukluğunda ilk bilgisini babasından aldığını ve Kur'an-ı Kerîm'i ezberlediğini söylediği gibi, Mecdî de "ilk öğrenim yaşına geldiği zaman babasından okuyup yazmaya başlayıp" demekte ve Mebâ-

7 *Sımavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedrüddin Manâkıbı*, yayımlayanlar: Abdülbaki Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, Eti Yayınevi, 1967, s. 5 v. dd.

8 *Aynı yer*, s. 11, beyt 155.

9 *Aynı yer*, s. 21.

10 *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi*, Türkçe Yazmalar, Nr. 15, s. 17 v.d.

11 Mehmet Şerefeddin (Yaltkaya), *aynı yer*, s. 52, çıkma -1.

nî-i ulûmu, demek ki ilk bilgileri Şahidî'den aldığını bildirmektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, onun okuyup yazmayı ilkin babasından öğrendiğini hiç söylemeden, doğrudan, Bedreddin'in tahsil çağına gelince Bursa'ya geldiğini söylüyor.[12]

Bedreddin'in babasının kadı olmadığını, onun bu yolda yetişmediğini, Hacı İlbeyi'nin yanında, Dimetoka ve çevresini fethe giden gazilerden biri olduğunu, ileri sürmek için, sanırım birtakım tanıklar gösterilebilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a) Şakâyıku'n Nu'maniyye, İsrail'den söz ederken onun Sımavna'da kadı, sonra da müslüman askerleri üzerine bey olduğunu söylüyorsa da Mecdî onun "Sımavna'da mîr ve vali olduğundan başka kâdî dahı nasb olundu", demekle kadılığının -eğer gerçekten kadı idiyse- ona sonradan verildiğini yazıyor.

b) İdris-i Bitlîsî'nin *Heşt Bihişt*'inde, Bedreddin üç yerde

١- كان ابوه في عنفوان شبابه مكبا علي طلب العلم

٢- قاضي بدرالدين محمود مشهور سماون قضي ،
موسوم بمولا بدرالدين محمود صماونه اوغلي

٣- قاضي بدرالدين محمود صماونه اغلي

diye geçiyor. Burada babasının kadılığından söz yoktur.[13]

c) H. J. Kissling, Sımavna için, Edirne yakınında, eski yunan köylerinden (εiζ 'Αξξο' βουγο") tekabül eden küçük bir köydür, diyor.[14] Kreutel, Dimetoka'dan uzak olmayan bir köy olduğunu söyledikten sonra bunu Sımavuna diye okuyor.[15] İsmail Hakkı Uzunçarşılı Samavna, yahut halk arasın-

12 *Aynı yer.*

13 Mehmet Şerefeddin (Yalkaya), *aynı yer*, Farsça metin, s. 74, 75, 76.

14 *İslâm Ansiklopedisi*, "Bedreddin Kadı Samawna" maddesi, s. 860.

15 Van Hirtenzelt zur hohen Pforte.

da adıyla Samona diye yazıyor.[16] *Raif Yelkenci, elindeki yazmada, Bedreddin'in doğum yeri için*

ادرنه قرینده مریج نام آب روان جوارنده سیماوا لقاب قصبه

dendiğini söylüyor.[17] Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya), *Mehâmmül'l-fukahâ* sahibi Edirneli Kâmi Efendi ile *Tabakâtüş-seniyye* sahibinin Samavna'nın Edirne kırında[18] olduğunu söylediklerini kaydettikten sonra, 1860'da basılmış *Atlas Dufor*'da, burasının Edirne kırında gösterildiğini bildiriyor.[19]

Şimdi asıl önemli olan bir belgeye geliyorum. İstanbul'da, Başbakanlık Arşivi'nde, 77 numarada, 925 (1519) yılına ait olup, Edirne Livası'nın nüfus hâsılat ve evkafını mübeyyin mufassal tahrir defteri'nin 169-171. sayfalarında bu köy سیماونه olarak geçmektedir. Bu defterde (s. 169-171) Sımavna'nın müslüman ve reâyâ haneleri adlarıyla ayrı ayrı gösterilmiştir. Buna göre bu köyde 35 hane müslüman ve 17 hane hıristiyan vardır, demek ki Sınavna o tarihte elli iki hanelik bir küçük köydür.[20] Elli haneli bu kadar küçük bir köye, o tarihlerde bir kadı tayin edilmiş olması bana çok uzak görünüyor. Gerçi bir kazâ merkezinde, askerlik işleri dışında kalan idarî, hukukî ve mahallî işlerin kadılar tarafından görüldüğünü düşünerek Bedreddin'in babası için, bugüne kadar sürüp gelen kadı unvanı uygun görülse bile bunu engelleyen sebepler vardır:

16 *Aynı yer*, s. 339.

17 Raif Yelkenci, "Şeyh Bedreddin kimdir, nerede doğmuştur, gençliği, akide ve inanışları, eserleri ve ölümü", *Tarih Dünyası* Cilt II, sayı 18, s. 751.

18 Sanırım bu bir dizgi yanlışı olacaktır, doğrusu kübünde olmalıdır.

19 *Aynı yer*, s. 6.

20 Başbakanlık Arşivi'nde 1070 numaralı tapu defterinde, Şeyh Bedreddin zaviyesine ait iki vakfiyye sureti vardır. Bunlardan birincisinin (s. 148) vâkıfı ise, doğrudan zaviyenin sahibi olan Şeyh Bedreddin'dir. Bu ikinci vakfiyyenin tarihi 816 yılı Zilkâ'desinin sonlarıdır.

1- Sımavna gibi elli hanelik bir küçük köyde kadı değil, ondan daha aşağı rütbede ve onun buyruğunda olan bir naip bile düşünülemez.

2- Yukarıda görüldüğü üzere, Bedreddin'in babasının kadı olabilmesi için gerekli olan bir öğrenime ve bilgiye sahip olduğunu gösteren güvenilir bir kaynak yoktur.

3- Bedreddin'in babası, Osmanlı kuvvetlerine kumanda eden Hacı İlbeyi'nin yanında, Dimetoka'nın fethinde bulunmuş olan gazilerdendir.[21]

4- Halil'in menâkıbnâmesinde, gerek onun soy kütüğünde geçen Abdülaziz ve Abdülmümin olsun, gerek kendisi olsun, hep gazi diye anılmaktadır. Orada, gemi ile Rumeli'ye geçenleri sayarken, Halil, Gazi Ece, Gazi İsrail, Gazi Abdülmümin'i sıraladıktan sonra Hacı İlbeyi için bu sıfatı kullanmıyor, bunların hepsinin Rumeli'ye il beyi olduklarını söylemekle yetiniyor.[22]

Bir yerde İsrail için, Hacı İsrail diyor.[23] İki yerde onun âlim olduğu söyleniyor: Biri Dimetoka alındıktan sonra, içlerinde âlim olarak İsrail bulunduğu için ganimeti onun bölüştürdüğü,[24] ikincisi de, Şeyh Bedreddin Kuds'e gittiği zaman, orada, onun atasının âlim ve neslinin de Selçuk soyu olduğundan ötürü ağırlandığıdır.

Şimdi bir soruya sıra gelmiştir: Bedreddin'in babası, kadı değilse, bu unvan nereden geliyor? Bilindiği gibi ve menâkıbda da görüldüğü üzere, İsrail, Hacı İlbeyi'nin maiyyetinde, Dimetoka'nın fethinde bulunmuştur. Bundan dolayı o hep "gazi" diye sıfatlandırılmaktadır. Onun bu savaşta Sı-

21 Dimetoka'nın fethi tarihi, kaynaklarda 1358-1359, 1359-1360 olarak başka başka geçmektedir (İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I*, 39).

22 *Aynı yer*, s. 9, beyt 123 v.d.

23 *Aynı yer*, s. 11, beyt 159.

24 *Aynı yer*, s. 12, beyt 173.

mavna'yı fetheden bir gazi olduğunu ve bunu mükâfatlandırmak için kendisine bu köyün tımar olarak verildiğini düşünmek, bana, daha akla yakın görünüyor. Buna göre de onun bu unvanını Sımavna Kadısı değil, Sımavna Gazisi diye düzeltmenin doğru olacağını düşünüyorum.

Menâkıbnâme'de, yukarıda gösterilenlerin dışında onun bilgin olduğuna dair bir kayıt yoktur. Bu iki kayıtda, kendisine kadı unvanını yakıştırmak için yeterli değildir, o daima Gazi İsrail'dir.

Menâkıbnâme'de, asıl üzerinde durulması gerekli gördüğüm bir başka kayıt vardır. Orada Gazi İsrail için kâzı'l-kuzât deniliyor.[25] Ulemaya verilecek en yüksek rütbeyi gösteren bu tabir halifelik zamanında ve başka islâm memleketlerinde, bunlar arasında Selçuklularda kullanılmış bir unvandır. Osmanlılarda kullanılan bir tabir değildir. Öyle ise bunu kâzı'l-kuzât değil de gâzi'l-guzât (gaziler gazisi) diye anlamak doğru olur. Bu ikincisi Osmanlı tarihlerinde çok yaygın bir övgüdür. "Gayın" ile başlayan kelimelerin halkın dilinde "kaf" olarak söylenişinden başka bir açıklaması yoktur bunun.

Menâkıbnâme'de, düşündüğümüzü destekleyen bir başka dayanak daha buluyoruz. Oradan öğreniyoruz ki İsrail, Sımavna'yı aldıktan sonra oraya yerleşmiştir; akşama kadar sırtında zırhıyla çift sürmektedir.[26] Kendisini tehlikede görmekte ve çok sıkıntı çekmektedir. Onun yaptığı iş, herhalde kadıya düşen bir iş değildir. İsrail, Edirne alınıncaya değin Sımavna'da kalmış ve Edirne alındıktan sonra oraya göçmüştür. Edirne'de ne yaptığı menâkıbnâmede bize söylenmiyor. Eğer gerçekten kadı olsaydı, orada da buna benzer bir vazifesi olmak gerekmez miydi, diye düşünülebilir.

Türkçede Kâzı'l-Kuzât'ın gâzi'l-guzât'tan ve kâzi'nin gâzi'den bozma olabileceğini gösteren tanıklar hiç de az değildir.

25 *Aynı yer*, s. 13, beyt 175 ve 180.

26 *Aynı yer*, s. 13, beyt 183-184.

a) Önce söyliyelim ki Arapçadaki kâdî kelimesi Osmanlı Türklerinin dilinde kâzî diye söylenmektedir. Meâli'nin şu beytine bakalım:

Bir uğurdan bizim arık kazı
Büsbütün yidi bir semiz kazı[27]

b) Dedem Korkut kitabı gibi çok eski metinlerde "gayın" harfinin "kaf" ile yazıldığını, demek ki öyle de söylendiğini görüyoruz. Orada

تايري	yerine	غيري
قضب ايدر	yerine	غضب ايدرم
قضب ايتمه	yerine	غضب ايتمه
قزاب ايليه	yerine	غضب ايليه
قزاب اوله	yerine	غضب اوله
قزوات	yerine	غزوات

yazılmıştır.

c) Bugün de gerek konuşma dilinde, gerekse, yazı dilinde, özellikle kelime başındaki "gayın" harfinin Türkçede "kaf" ve "ge" harfinin "ke" olarak söylenip gitmekte olduğuna istenildiği kadar tanık bulunabilir[28]. Ben verdiğim örneklerin,

27 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şuarâ*, G.M. Meredith-Owens yayını. Meâli, ypr. 112°, satır 20.

28 Ahmed Caferoğlu, *Anadolu Ağızları Üzerine Malzeme-Balıkesir, Manisa, Afyon, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya*; İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul 1940; *Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar*, T.D.K., İstanbul 1943; *Sivas, Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, T.D.K., İstanbul 1945; *Güney-doğu İllerimiz Ağızlarından Derlemeler*, T.D.K., İstanbul 1945; *Kuzey-doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar-Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve yöresi ağızları*, T.D.K., İstanbul 1946; *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1951.

öne sürdüğümüz ihtimali, kesin sayılmasa bile, yeterince destekleyeceğini umuyorum. İşte onlardan birkaçı:

Gayrı yerine kayrı; gayb etmek yerine kaybetmek; gamze yerine kamze; garaz yerine karaz; gasb etmek yerine kasb etmek; gavga yerine kavga; galebelik yerine kalabalık; galiba yerine kaliba; gayret yerine kayret; gudde yerine kudde; gıda yerine kida; gaddarlık yerine kaddarlık; gınâ gelmek yerine kınâ gelmek; gaseyan yerine kaseyan; gonca yerine konca; gaz yağı yerine kaz yağı.

Bunu batı dillerinden geçen sözcüklerde de görürüz; *gazoz* yerine *kazoz* gibi.

Bu örneklerin, Şeyh Bedreddin'in babasının Sımavna kadısı değil de, Sımavna Gazisi olabileceğini düşünmeye yeteceğini umarım.

Tarih ve Toplum, Şubat 1984, Sayı: 2, s. 16-18

1599'DA KAHİRE'DE GÜNLÜK HAYAT

Mustafa Âli, *Hâlâtü'l-Kahire mine'l Âdâti'z-zâhire*

Aşağıda verilen parçalar, XVI. yüzyılın çok yönlü bir yazarı olan Gelibolulu Mustafa Âli'nin yukarıda adı verilen kitabından alınmıştır. Kitabın Arapça olan adı "Yaşamakta olan âdetleri yönünden Kahire" anlamınadır.

Eserde, yazarın 976 [1568] ve 1008 [1599] yıllarında Kahire'yi iki kez ziyaretinde, orada gördükleri anlatılmaktadır. Âli, bu iki ziyaret arasında geçen otuz yıl içinde Kahire'nin iyiden kötüye giden değişimlerini, arada manzum parçalar da koyarak, türlü yönlerden ele almıştır. Bir giriş, iki ana bölüm ve bir ek bölümden meydana gelen kitabında o, Mısır'ın İslâmlıktan önce, İslâmlıktan sonra ve Osmanlılar idaresindeki durumunu göstermektedir.

I. Bölümde, Mısır'ın güzel, beğenilen yanlarını vermekte, II. bölümde idarenin ve halkının çirkinleşen yüzünü açmaktadır.

Yirmidört yanbaşlıkta verilen I. anabölümün önde gelen konuları, Nil Nehri, Ehramlar, Ezher Camii, Mısır'ın bereketi ve bolluğu, cündîleri, şenlikleri, kahvehaneleri, Şâfiî Havuzu ve başkalarıdır.

II. anabölümde elli yanbaşlıkta Mısır'ın değişen ve çirkinleşen yüzü anlatılmaktadır. Bunlarda, Mısır kadınları, kadınların ve erkeklerin kılık ve kıyafetleri, Mısırlıların yemeleri, Türkiye'de yetişmeyen yemişleri, alışverişleri, düğünleri, dilencileri, ölü gömme âdetleri, ağıtçıları, mezar ziyaretleri, ulakları, ziyafetleri, Mısır askerinin düzeninin bozulması gibi konuları okumaktayız. Konular önemi oranında ve ölçüsünde ele alınmıştır. Kimi konular da ayrı ayrı bölümlerde tekrarlanmıştır.

Bu yazımızda kitaptan Kahire'nin kahvehaneleri, düğünleri, Şâfiî havuzu seçilmiştir.

Kitabın sonunda Mısır'da beylerbeyilik yapanlar sıralanmaktadır. Bunların nasıl adamlar oldukları, kişilikleri, iyilikleri, kötülükleri anlatılmakta ve kimilerinin dikkate değer portreleri çizilmektedir. Bu portrelerden bir örnek olmak üzere Zekeriyyazade Kadı Yahya'yı alıyorum.

Âli'nin bu eseri, Prof. Andreas Tietze tarafından yayımlanmıştır. O, İstanbul kitaplıklarında bulunan üç yazmadan yararlanarak hazırladığı eseri *Mustafa Âli's Description of Cairo of 1599* (Wien 1975) adıyla bastırmıştır. Tietze bu yayımında Selim Ağa Kitaplığı'ndaki yazmanın fotokopisini verdikten sonra, eksikleri eserin öteki iki yazmasından tamamlamak yoluyla *Hâlât-ı Kahire*'nin transkripsiyonunu ve İngilizce çevirisini de vermiş, başa da Âli'nin hayatı, eserin yazmaları ve içindeki konular hakkında bir önsöz koymuş ve çevirinin indeksini de eklemiştir.

I. Kahire'nin Kahvehaneleri
(Selim Ağa Kitaplığı Yazması, ypr. 586-596; transkripsiyon, s. 108-110)

Yirmiüçüncü: Bir de Kahire şehrinin kahvehanelerinin çokluğu. Adım başında bir kahvehane vardır. Bunlar âdem-

oğullarının toplandığı bahâ biçilmez yerlerdir. Seherde namaza kalkanlar ve dindarlar doğrulup buralara varırlar; bir fincan kahvelerini içip canlarına can katarlar. Bir bakıma bunun verdiği keyfi, tâat ve ibâdetlerinin güçlenmesine sebep bilirler. Bundan dolayı kahvehaneler öğülür ve anlatılır. Ama buralarda toplanan cahillere göre anlatılmağa değer yanı yoktur. Şüphesiz tabiat ehli ve ince üslûp sahibi olanların bu yazdıklarıma ilişip sataşmamalarını, burası elbette ikinci bölümde gerekti dememelerini rica ederim. Çünkü bu bölümde kahvehanelerin anlatılmasının, ikincide ise zamânede kahve içenlerin ayrıntılarıyla ele alınmasının daha doğru olduğu bilinmektedir.

Kısacası, Mısır diyarında kahvehanelerin çoğu aşağılıklarla ve tiryakilerle dolu ve nicesi emekli, yaşlı çavuşlar[1] ve müteferrikalarla[2] dopdolu olup bunlar güneş doğmadan gelirler, bir eski hasır döşeyip akşam oluncaya kadar eğlenirler. Kimisi, köle kısmının keyf ehli,[3] söze geldikçe törpüdillilerin keskin kılıcı, dünyanın olaylarını bilir geçinir Kölemenlerdir. Onlara "idrak semtine gel" deseler, aklın yattığı yola girmez, *kelemen*[4] kelimesini anlamaz, *gelmen*[5] sözünden geçmez. *Karaşet*[6] kelimesini, salt bundaki harflerin boğaz olan çıktığı yerlere yakınlığına dayanarak *kara eşek* sözünden ayıramayan bir bölük iki ayaklı eşeklerdir.

Birtakımı da ata, dona gücü yetmez, divan hizmetini yap-

1 Divân-ı Hümâyun mübâşiri ve icra kuvvetine hizmet etmekle yükümlü bir sınıf mensubuna verilen ad. Mısır divanında. Mısır Beylerbeyilerinin toplantılarında hizmet etmekle yükümlü olan görevli.

2 Hükumdarlarla vezirlerin ve başka hizmet sahiplerinin yanında hademe gibi bulunan bir bölük hizmetlilere verilen ad.

3 Esrarkeş, esrar düşkünü.

4 Kıpçak lehçesinde "gelirim" demektir.

5 "Gelemem".

6 Arap harflerinin sayı değerlerine göre düzenlenmiş olan ebced alfabesinin içindeki kelimelerden biri.

mağa gitmez, adları çavuş ve müteferrikadır. Bedava geçinmekle ün almış bir fırkadır ki işleri kahvehanenin üst köşesine geçip oturmaktır. Söze geldikçe zenginlikten dem vurup veresiye kahve içmektir. Ve yalan-yanlış girişler yaparak otu geçtiği gibi[7] kendisinden geçmektir. Yani çoğu sözleri, yalandır; boş dedikoduları ya birini çekiştirmek, ya birinin kötülüğünü söylemektir, ya da koğuculuk ve iftiradır: "Filan zamanda filan idim, ve filan devletlüye itibarlı bir kethüda idim; ve filan serhadde bir pehlevan idim; ve filan savaşta kimi *Rüstem*[8] ve kimi *Nerîman*[9] idim" deye kesip atarlar. Bugün de kendilerinden doğru bir söz çıkması ne mümkün, ne de bunun kolayı vardır.

Yazarın[10]

La'net olsun ana kim söyleye kasden yalan
Ede geh illere, geh kendüye vâfir bühtan
İşi hiç râst gelür mü ol nekbetînin[11]
Kizbedüp[12] *eyleye iymanı serâyın viran*
Hayf o mümin gözüne kim baka kâzip[13] *yüzüne*
Yazık ol doğruya kim eğriye olmuş nigeran[14]
Kâzibin yüzüne bakan kişinin onmaz işi
Erişür mamelekine nice yüzden hüsran[15]

İnceden inceye araştırılıp varılan gerçek şu ki adı geçen şehrin kimi kahvehaneleri ağzı salyalı dîvâneler ile dolu, hele

7 Yuttuğu afyonun sarhoşluğu geçer geçmez.
8 *İran destanı Şehname*'deki baş kahramanın adı.
9 *İran destanı Şehname*'deki baş kahramanlardan birinin adı.
10 Âli'nin ele aldığı konuların sonunda, önce söylediklerinin tekidi yerine yazmayı âdet edindiği manzum parçaların başına koyduğu başlıklardan biri.
11 Alçak, değersiz, kötü kişi, sefil.
12 Yalan söyleyip.
13 Yalancı.
14 Bakmak.
15 Ziyan.

akıl ve idrâke yabancılarla dopdoludur? Oysa darüşşifâları, delilerin hasretine tutulmuş bîmârhane[16] adını taşırken kendileri o hastalığın hastası olarak harap olmuşlar. Bucakları dopdolu akrep, yılan ve kimi bit. Kahvelerde kendilerinden geçmiş, vâlih ve hayran[17] tiryakiler, duvardaki sûret gibi duvara dayanıp kalmışlar, müslümanların toplandığı köşeleri puthaneye döndürmüşlerdir. Şaşılacak yer şurasıdır ki onun gibi uygunsuzlara saz bile çaldırırlar. Binlerce kımıldayan ölü ile dolmuş meclisi düğün evine döndürürler. Oysa onları kim okur, kim dinler. Zavallı sâzendeler yalnız ücret almak için çalıp çağırırlar; çenk ve rebâb gibi inil inil inlerler.

Nerde bulunur öyle bir kahve ki Türk zarîfleriyle dolu olsun, ya da Arap ve Acem bilginlerinin toplandığı bir yer olsun.

II. Mısırlıların Düğünleri
(Selim Ağa Kitaplığı Yazması, Ypr. 66a-66b; transkripsiyon, s. 123-125)

Yirmiikinci: Gelin ve güveyi ile ilgili törenler konusudur. Bir kız bir ere verilse ilkin kadınların düğün toplantısı olur. *Kına Gecesi* dedikleri bu gece toplantısında mutlaka güveyi donatıp bir kürsü üzerine oturtturlar. Bildiklerinden ve yabancılardan orada bulunan kadınlar ve kızlar ve erkeklerden kadınları seyretmeye düşkün olan perişan kişiler iki tarafa dizilip otururlar. Sonra süslenecek olan gelini donatırlar. Bu yazıcılar[18] güçlerini gösterip gelini süsledikten sonra balmumu ile gözlerinin kapaklarına berkidirler; yani gelin başkalarına bakmayıp gözünü açınca güveyini gördüğünün

16 Timarhane § hastahane.

17 Esrar sarhoşu.

18 Gelin yüzü yazanlar, gelini süsleyip donatanlar.

hatırasını bu gözlere yerleştirirler. Zaten daha o gece gelin gözünü açsa da güveyinden başka, orada dizilip duran nâmahremlerin birine baksa ölüp gidince o ayıpla anılması kesinleşir, herkes de bunu böyle bilir.

Sonra geline ait kaç parça giyecek varsa bunları ona mutlaka bir bir giydirirler. Süsleyip donattıktan sonra damadın karşısına getirirler. Güveyi de gelini her yanından seyreder. Ama gelin o halkın toplandığı yere gözü bağlı gelir, gider. Nihayet süsleyip donatma işi sona erer. İlkin kadınca giyinip kuşandıktan sonra erkeklere göre davranışlar ortaya çıkar. Kısacası kimi perîşanî destar[19] ile, kimi külahlı ve gecelik takkeye yaraşan tavırlarla, çak sonra da çavuşların giydiği kücevveze[20] ve bozdağanla[21] gösterilir. Ama nazlı gelin dâmâda yakın gelince elindeki topuzla vurup onu hükmü altına almayı kasd eder. Gelinin yakınları buna çalışırlar; güveyinin yakınları da yine o niyyetle zavallıyı kapıp götürüp kurtarmaya çalışırlar. Oysa yine de iki halden biri olur. Gelin o sırada ya güveyini vurur ya da ona erişemediği görülür.

Gerçi bunca nâmahrem kadınların ve kız-oğlan kızların yüzleri açık oturması ve güveyinin kendilerine mahrem gibi sayılması yolunda erkekler takımının da levend ve evbaşları[22] ve zampara denilen nefislerine düşkün nice kallaşları birer köşeden bu durumu seyrederler. Hattâ "bu filanın avratı, bu da filanın melek huylu bâkire kızıdır" deye birbirleriyle işaretleşirler; göz ucuyla ezilip büzülerek, gizlice yalvarıp yakarmalarla göz etmelerinin yüce şerîata aykırı olduğu

19 Kılıkların ve usakların giydiği bir tür sarık § Kapıcılarla bölükbaşıları, subaşı, şehir kadısının kethudası gibi aşağı durumdaki görevlilerin giydikleri başlık. Bunların tepesinde yerine göre sorguçları da vardı § Bir tür başlık üzerine sarılan sarık.

20 Eskiden giyilen başlıklardan birinin adı. Ağzı yukarısına göre dar, tepesi kırmızı renkle çıkıntılı mukavvadan ve silindir biçimindedir.

21 Demir savaş topuzu, demir topuz.

22 Avak takımından olan, aşağılık kimse, karışık adam, rezil.

meydandadır. Ama bu çirkin davranışları "Biz bunu babalarımızdan böylę gördük" âyetine[23] sığınıp sürdürüp giderler.

Kimi yakın dostlardan bu anlatılanlar gerçek mi, yalan mı olduğunu soruşturduğumda gerçek olduğunu söylediler. Memleketin namuslu olan, sayılır, ulu kişilerinin ve vilâyetin ileri gelenlerinin düğünlerinde bu kepâzeliğe izin verilmediği, ancak kimi fellâhların ve aşağılık kimselerden nice ırz ve namus yoksulu küstahların düğünlerinde bunun olduğunu söylediler. Hele, o gece gelinin ellerine, bileklerine ve ayaklarına, topuklarına varıncaya dek gül, sünbül, lâle ve karanfil resimleri yapılıp bahar ve çiçeklerle nakışlanmasının gerçeklerden olduğunu anlattılar.

Bir de Arap çocuklarından biri güvey olup halvete gideceği gerdek gecesinde onu atlandırırlar. Davul, nakkare ve zurna ile gece sabaha kadar gezdirip yüzlerce kişi onu mehtâba ve ışıl ışıl meşalelere karşı eğlendirirler. Yoksa kendisinden başka atlı yok ama yayası ve bağırıp çağırmaları umulandan artuktur. Bu yolla güveyiyi deccal gibi mahalle mahalle gezdirirler. Ardınca eşeklere binmiş karılar ise lûlû âvâzesi ile şehri doldururlar. Ne zaman ki akraba ve teallûkatının ve tanıdıklarının ve evli kadınların yanlarına uğrarlar. Onlar da şenlik vaveylâsı ile meydana çıkıp karşısına saf bağlarlar. Sabaha yakın olunca bu seyirleri son bulur. Güveyi ondan sonra arzuladığı döşeği üzerine ma'şûkasına vasıl olur. Gelinin mumlanan gözleri balmumundan o zaman kurtulur.

III. Şâfiî Havuzu
(Selim Ağa Kitaplığı Yazması, Ypr. 59b-60a; transkripsiyon, s. 110-111)

Yirmidördüncü: Bir de Şâfiî Havzı denilen, yani o temiz mezhebin Hılaf adındaki pis havuzlarıdır ki irin suretinde don-

23 A'raf suresi, ayet 28.

muş ve sümük ve balgamla buz tutmuş, tükrük gibi nesnelerle bulanmış, içi dışı çörçöp dolu iken Hazret-i İmam Şâfiî-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-bunun gibi suları tâhir tutmuş deye ondan abdest alırlar ve bununla tahareti câiz görmüştür deye ellerini yüzlerini yurlar. Ama hâşâ Hazret-i İmam'ın o yüzden pis sular onun temiz gözüne çarpmış olsun da bundan sonra bunlarla tahâretin sahih olduğunu câiz görmüş olsun.

Allah'ın hikmeti, o türlü bir havuza bakan manzaraları çok olan bir yüksek köşkte bulundum. Sabah ve akşam Şâfiî mezhebindeki kavmın o havuzdan temizlendiklerini ve o suyu kullandıklarını temâşâ kıldım. Eni iki zirâ ve boyu dört zirâ ve derinliği bir zirâ olan havuzdan,[24] diyelim bir saatte bir uğursuz fellâh, ki ayaklarını yurdu ve biri de onun yanında safâ ve zevkle abdest almaya hazırlanıyordu. Bununla birlikte bir edepsiz de o havuzun kenarına yakın yerde işedi, öylesine ki pis sidiğinin damlaları etrâfa serpilip bu havuzun içine gidiyordu. Bunlardan başka bir pis meşrepli henüz halâdan çıkmıştı, necâset bulaşmış elini istincan o havuzun içine sokmuştu.[25] Oysa o pis suratlı adamlar o murdar çirkeften ne olursa olsun çekilip uzaklaşamıyorlardı. Yaratılışları dolayısıyla yüzlerini tersine döndürüp o sidik ve necâsetle karışmış olan sudan iğrenmiyorlardı.

24 Fıkıh ile ilgili konulardan bir bilim dalıdır. Bir meselede şeriate uygun tanıkları ortaya koymak ve buna aykırı olan delilleri yok etmektir. Bu dalda pek çok eser yazılmıştır. Bunların en tanınmışı Beyhakî'nin (öl. 458) eseri olup bunda İmam Şâfiî ile Ebû Hanîfe arasındaki ihtilaflı meseleleri toplamıştır. Bu meselelerden biri de Şâfiî havuzu denilen ve eni iki zirâ, boyu dört zirâ ve derinliği bir zirâ olan bir havuzun suyunun abdest almak, gusletmek gibi temizlenmeler için şeriatça uygun sayılıp sayılmayacağıdır. İmam Şâfiî bunu caiz görmektedir. Zirâ, yerine göre boyu değişmekle birlikte genel olarak 68 santimetrelik bir uzunluk ölçüsüdür.

25 Büyük abdest bozulduktan sonra taharetlenmek, necâsetten kurtulmak için temizlenme.

Yazarın kıt'ası

Hâşâ ki böyle meşrebe ben pâkdir diyem
Ya öyle şahsa sâhib-i idrâkdır diyem
Hâşâ bu kavle kail ola hazret-i İmam
Nâ-pâk olandan etmeye izhar-ı nehy-i tâm
Andan zarûret olmaya bu irtikâbda
Nefret dahi mukarrer ola ol âb-ı nâbda
Murdara meyleden kişi murdardır hemin
Nâ-pâk olan bu vaz'a talebkârdır hemin[26]

IV. Zekeriyyâzade Kadı Yahya
(Selim Ağa Kitaplığı Yazması, Ypr. 88a-89a; transkripsiyon, s. 168-169)

Bu kitabın yazıldığı tarihte Mısır kadısı olan Çelebi, eskiden şeyhülislâm olan Zekeriyyâ Efendi'nin edepli terbiyeli oğlu Yahya Çelebi'dir. Ünlü bilginler onu tanır. Medresedeki öğrenimini en kısa zamanda tamamlamış, molla olarak ve bir bilgin olarak yetişmesi çok kısa zamanda olmuştur. Bir olgun kişi olduğu akıllarda ve zihinlerdedir.

Yahya Efendi'nin Mısır ve Şam kadılıklarına erişmesine önayak olan, eskiden Sadrıazam ve şimdi kapudan olan şanlı, arı gönüllü ve temiz anlayışlı Cağalazade idi. Bu dediğimiz akıllı mahdum[27] Şam kadılığına ulaşınca bu soylu soplu olan kişi [Cağalazade] o ülkeye yenice beylerbeyi gelmişti. Ama sonsuz adaleti, aklı ve zekâsı uzağı gören her aklı başında kişiye, hattâ sefihlere ve delilere bile malûm olmuştu.

26 Bugünkü Türkçe ile: Allah korusun, ben bu tutumda olan bir kişiye temiz diyeyim. Ya öyle kişiye akıllıdır diyeyim. İmam Şâfiî Hazretleri bu söze râzı olsun, kesin olarak hayır; temiz olmayan bir nesneyi bütünüyle engellemesin olmaz. Hem de böyle bir sudan temizlenmekte sıkılcım da yoktur, hele bunca çok, bol temiz su varken. Pisliğe yöneleri kişinin kendisi de zaten pistir; ancak murdar olan kişiler böyle pis bir sudan temizlenmeyi isterler.

27 Kendisine hizmet edilen kimse. Daha çok kadılar ve din bilginleri için kullanılır. Dilimizdeki "erkek oğul" yerine kullanılması da bu anlama bağlıdır.

Hikmet Huda'nındır, Şam vilâyetinde beş on gün hüküm sürdü. Ardından kapudanlıkla devlet kapısına çekildi gitti.

Adı geçen Çelebi, kısa süren günlerde aklını, adâletini, herkesin suyunca gidiyor görünmesi ile ilgili olarak kazandığı tavırları gereği gibi ortaya koydu. Öyle ki şanlı vezir, onun yapmacık davranışlarını, yaratılışından gelme sanarak kendisine muhabbet gösterdi. "Zamanımızdaki kadıların haksızlıkları bunda yok; bunun doğruluğa yeltenmesi, ötekilerin eğri tabiatlarının gerektirdiğinden daha üstün. Herhalde bunun devletinin uzayıp gitmesine kılavuz olalım; mansıbında nice ay ve yıl kalmasına yol açacaklayın kendisini güzelce yetiştirelim" buyurdu. Ve zamanın padişahına üst üste defalarca tanıklık etti "Mısır kadısı olan ve yükseltilmesi gereken Yahya'nın üstün aklı meydanda, bilginliği yeterli, riyasız bir duacınızdır" deye Hazret'e[28] duyurdu.

Oysa adı geçen Çelebi Şam'daki namusluluğu ve edebi, rüşvet almak ayıbından uzak durmaktaki beğenilecek çekingenliği Kahire'de sürdürmedi. 'Benim hakkımda tanıklık eden, temiz yürekli vezirin utanıp mahcup düşmesine sebep olmayım' demedi. Üç ay kadar rüşvete sabır ve ne hal ise canına cefa etti. Sonra, zincirden boşanmış divane gibi rüşvet alma yoluna düştü. Haram lokmaya, koyun sürüsü helâl tuza seğirdir gibi seğirtti. Hele o ulu vezire intisap etmeyi kendisi için leke ve ar bildi. Mısır'daki kurala göre önünce yürüyen beş on Keçeli Hisar eri[29] o zavallıyı gururlandırdı, yani bu mansıbı, benim şanım gerektirir, demeye başladı. Kapudan Paşanın adı anıldıkça yüzünü döndürdü, söyleyenlere söğdü, saydı. Ama bu kadar var ki kendisinden öncekinden yeğ, selefinin kendisine göre askerlerden bir bey olduğunu her kişi ileri sürdü.

Tarih ve Toplum, Nisan 1984, Sayı: 4, s. 65-67

28 "Padişah" anlamında.

29 Kale koruyucusu asker, yeniçeri.

KANUNÎ'NİN GÜRCİSTAN FETİHNAMESİ ÜZERİNE

Fetihnamenin gerek Schändlinger'in transkripsiyonunda, gerekse bu metnin Türkçeleştirmesinde, bence, ilişilecek yerler, açıkçası yanlışlar vardır. Bunlar neden ileri geliyor? En başta, bu türlü metinlerle yakından bir tanışıklığımız olmamasından... Divan edebiyatı içinde, bir bakıma, belki de en tumturaklı, Arapça ve Farsça kelimeler ve tamlamalarla boydan boya yüklü en ağır, en çetin dil, fermanların, fetihnamelerin ve benzerlerinin dilidir. Kanunî Sultan Süleyman gibi cihangir bir Türk Padişahının tuğrasını, bir başka deyişle imzasını taşıyan bir ferman söz konusu olunca bunun çetinliği bir kat daha artar. Bu türden düz yazılarda, bize, sözlüklerden çok seci' dediğimiz ayaklar yardımcı olur. Bunlar, bir bakıma günümüzün virgülleri, noktalı virgülleri ve noktalarıdır. Ama, sanırım, asıl yardımcımız, metnin ne dediğini izleyecek denlü uyanık olmamızdır.

İşte bunlar göz önünde tutulmadığı için, Gürcistan Fetihnamesinde de, hem transkripsiyonunda, hem de bunun Türkçeleştirmesinde ağır sayılabilecek yanlışlara düşülmüştür.

Schändlinger'in metnin Almancaya çevirisinde ne gibi yanlışlar yaptığını karşılaştırmak bu yazıda ele alınmamıştır.

I. Schändlinger'in transkripsiyonundaki okuma yanlışları

a) Yazılışları, sözlüklerdeki doğrularına uymayan kelimeler (bunların yanlış okunanları ayraç içindekilerdir)..

Meşiyyet (meşiyet); *âftâb* (âfitâb); *na'mâ* (nu'mâ); *simât* (semât); *mıskala* (maskala); *hülk* (helk). Bu yanlışta, bu tür nesirlerin elimizdeki anahtarı dikkate alınmamıştır; bu anahtar seci'dir. Mülk kelimesinden sonra onun ayakdaşı olan kelimenin 'helk' okunması yanlıştır, doğrusu *hülk*dür. Bunun da anlamı yine 'helk, helâk' kelimelerinde olduğu gibi ölümdür. Burada bir üçüncü yanlış da metnin aslındaki *tehî* kelimesinin, transkripsiyonda *nehy* olarak verilmesidir. Sözün gelişinden ve bundan hemen önce geçen *halî* (boş) sözcüğünden anlaşılacağı üzere burada yakışan sözcüğün de *'tehî'* (boş, boşalmış) olacağı, üzerinde durulmayacak denlü açıktır. *Sukbe* (sakbe); *sadr-Nişînan* (sadr-neşînan); *ba'dehu* (ba'de); *dilîran* (delîran); *kûhsar* (kûhisar).

b) Fermanın metninde yanlış okunan kelimeler.

A'lâm (i'lâm): *zılâl-i feth-nevâli* (zılâl-i feth-tevâli); *mehcûrdur* (mechûrdur); *cenâb-ı ni'me'l-meâba* (cenâb-ı ni'me'l-mânîye); eski metinlerle aşinalığı olan biri, bu tamlama ile sık sık karşılaşmış olacaktır. *Bebr-i deman* (bîr-deman); *arsa-i ihtiram* (arza-i ihtiram); *fevz-iktibas* (fevz-iktiyas); *evvel bahar-ı huceste-âsârda* (ol bahâr-ı ...); *Sefer-i mübarek-siyere* (sefer-i mübarek-seyre); Bu yanlışın doğrusu da yazdığım gibi olacaktır. Seci'leri dikkate alırsak seferin karşılığında 'siyer' olacağı kendiliğinden anlaşılır. Üstelik, *sîret* kelimesinin çoğulu olan 'siyer' gidiş, tavr ve hareket; insanın tuttuğu manevi yol ve onu ayakta tutan hal, demektir. *İntimâ* (intihâ); *hısâr-ı felek-aşiyan* (hisâr-ı feleksitan); *tamam inti-*

kam (tamâm-i intikam); *Mu'zamât-ı kılâ'* (muattamât-ı kılâ'); *hizebr-i bebr-ayîn* (kahr ber-âyin); *münşakk* (mütteşak); *melâhide* (mülâhide); *sene sitt ve hamsîn ve tis'amie* (sene sittîn ve hamsîn ve tis'amie). Böyle okuyunca, 'dokuz yüz elli altmış' gibi bir acayip anlamla karşılaşırız. *Pertev-i hurşîd-i tâbânvizân-ı kahiremiz birle* (pertev-i hurşîd-taban-ı zerrât-ı kahiremiz birle). Burada *vizân,* 'denk, muadil' demektir, bilinmediği için 'zerrât' deye okunmuştur. Fermanın Türkçeleştirilmesinde de 'ezici zerreciklerimizin güneş gibi aydınlatan ışıkları ile...' denmiş ve hiç de anlaşılamayan bir şekilde açıklanmıştır. Oysa doğrusu, 'bizim ezici gücümüzün parlak güneşe denk olan ışıklarıyla' demektir.

Bir de, transkripsiyonda 'hısn-ı felekdûr ve âsmân-sür' deye okunmuş olan bir yer var; bu da 'o gök kadar yüce, sûrları göğe ulaşan hisarı' diye Türkçeleştirilmiştir. İlk bakışta burada 'dûr' ve 'sûr' sözcükleri, daha önce gelen *müllıid-i mezbûr* tamlamasıyla bir sec'in devamı gibi görünmekle birlikte, 'felek-dûr'dan ne anlaşılacağı belli olmadığı için, bence bunun bütününü *hısn-ı felek-devr ve âsman-sevr* diye okumak, açık bir anlam taşıdığı için, daha yerinde görünüyor. Öyle okuyunca anlamı da 'çevresi felek gibi geniş ve göğe sıçramış gibi yüksek olan kale' olacaktır. *Sevr* kelimesi Arapça'da 'yükseğe sıçramak' demektir (Bkz. *El-Müncid,* s. 362; *Kamus çevirisi,* II, 114). Bunu sec'in zincirinden kurtarıp da Türkçe söylemek istersek 'göğe yükselmiş olan kale' diyebilirdik.

Hizebr-i bebr-âyîn (kahr ber-âyîn). Bu da 'pars tabiatlı arslan' demektir. Pars, yırtıcılığı ile, arslan da cesurluğu ve yiğitliği ile ün aldıkları için anlaşılmayacak bir yanı yoktur.

c) Anlaşılmadığı için soru işareti konan.

Bîşe-i mülk (bîşe-i (?) mülk). *Bîşe,* Farsça'da 'orman' demektir; bu bir benzetmedir. Çünki ardından 'çakal' gelecektir. Sözün bütünü 'ülke ormanı zulüm ve ölüm çakalından temizlendi' demektir.

'Baht yıldızının tepesine'. Bunun fermandaki aslı *Ferk-ı Ferkadan-ı izzet*'tir. *Ferkadan*, bilinen parlak yıldızların adıdır, iki tane olan bu yıldıza Türkçede 'İki kardaş' derler. Kuzey kutbuna yakın olan bu yıldızlarla, yola gidenler gidecekleri yolu ve semti bulurlar.

Şîr-i jiyân-ı arsa-i cidal, 'kavga arsasının fethediciliğinin yabanıl arslanı...' denmiştir. Arslan, zaten yabani, vahşi bir hayvandır, onun için bu karşılık burada tutmaz. Türkçede kullanıldığı üzere 'Kağan arslan' diye karşılamak daha yakışırdı.

Sipihr-temkin, 'Gök kadar ağır-başlı kullar' demek değildir. Metindeki *bendagân-ı südde-i sipihr-temkîn*'den anlaşılan 'gökler gibi kudretli ve haşmetli olan eşiğimin kullarından' demektir. Başka bir deyişle, burada söz konusu olan kullar değildir, gökler kadar kuvvetli ve vekarlı olan padişah eşiğidir. *Semek-bünyan*'ın karşılığı da 'balık yapılı' değildir. Çünkü bundan okuyucu hiç bir şey anlamayacaktır. Arapçada *beyne's-semâi ve's-semek* deye bir deyim vardır ki bunun Türkçedeki karşılığı 'gökle yer arasında'dır. Onun için de *semek bünyan* temelleri yerin çok altına kadar uzanır, demektir. Yer yuvarlağının su, suyun da balık üzerinde durduğuna dair olan inancı hatırlamak yeter. *Şemşîr-zâd* da 'azığı ateş olan' değil, ateşten doğmuş olan kılıç demektir: Kılıç, çelik ateşte döğülerek yapıldığı için.

'Kalenin balıklara kadar inen temeli' için de bir önce verilen açıklamaya bakılmalıdır.

Metnin aslındaki bu *sefer-i zafer-nişan nusret-aşiyan*'ın Türkçesi 'zafer belgili Tanrının yardımıyla' değildir. İlle de metindeki kelimelere bağlı kalmak istiyorsak o zaman 'bu alameti zafer olan ve yuva kurduğu yer de (Allah'ın) güzel yardımı olan seferde...' denebilir.

Metnin aslında *ulüvv-i inayet-i Fettâh-ı zü'l-minin*, 'minnetler üyesi fethedici Tanrı' diye Türkçeleştirilmiştir. Oysa *zü'l-minen* 'ihsanlar ve iyilikler sahibi' olan demektir. *Fettâh* da 'feth edici' değil, 'kadı ve hâkim' anlamına Allah'ın sıfatlarından biridir (Bkz. Sebe' sûresi, ayet 26; *Ve hüve el-Fettâhü'l-Alîm; Kamus çevirisi*, I, 936). 'Diyar-Bekre nüzûl ve ihlâl' *(Diyar-ı Bekre nüzûl ve iclâl olundukda)*. Burada, söze bir anlam katmadığı için 'iclâl'in yeri yoktur. Oysa, 'ihlâl' Arapçada 'bir yere kondurmak' demek olduğuna göre, hem de 'inzal' ile uyduğu için tam yerindedir. Sözü bitirmeden, bir de, Fetihnamede, hattattan geldiğini sandığım bir yanlış da var. Bu yanlış metinde geçen *Ekrad-ı müfsidîn-mu'tad* tamlamasıdır. Böyle yazılışını yadırgadığımız bu yanlışın doğrusu da *Ekrâd-ı mefsedet-mu'tad* olacaktır. Tarih metinlerinde ve belgelerde sık sık rastladığımız bir klişe sözdür bu.

Sonuç olarak bir söz söylemek gerekirse o da şudur: Bir eski metni Türkçeleştirmek ve onu bugünün diline getirmek için bilmediğimiz sözcüklerin birtakım sözlüklerde, tutarlı, tutarsız karşılıklarını bulup da onları bu metnin orasına burasına yapıştırmak yetmez. Böylesi hem anlaşılmaz, hem de görüldüğü üzere Türkçe olmaz, netekim olmuyor da. Bunun başka ve çok daha çetin bir yolu vardır. Biz daha yolun başında, sonuna varmış gibi oluyoruz, oysa bu yol yalnız bizim ömrümüz boyu değil, Türk edebiyatının ömrü boyunca sürüp gitmektedir. Bu güç ve yorucu yolculuğu göze almadan daha ilk durakta güçsüz düşüp kalacağımızı aklımızdan çıkarmamalıyız.[1]

Tarih ve Toplum, Mayıs 1984, Sayı: 5, s. 2-3

1 *Bütün bu işaret ettiğimiz yanlışlar için tanık isteyenler, aşağıda birkaçını vereceğimiz anasözlüklere bakabilirler: Mütercim Asım Efendi, Kamus çevirisi; El-Müncid; Burhan-ı Katı'; Steingass; Redhouse; Lehçe-i Osmani.*

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yeni Bir Yayını

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (hazırlayan) İsmet Parmaksızoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, Başbakanlık Basımevi, Nisan 1983, XXIII+350 sayfa

Bu yazı dizgiye girmiş iken, İsmet Parmaksızoğlu'nun öldüğü haberi üzerine geri alınmış ve bugüne değin bekletilmiştir. Şimdi okuyucuların yararlanacağını düşünerek ve merhuma Tanrı'dan mağfiret dileyerek yayımlamayı uygun görüyorum. O. Ş. G.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türk Edebiyatının türlü yönlerden başta gelen eserlerinden biridir. Bunu Türk okuyucusuna tanıtmak da o denli önem taşımaktadır. Yazık ki bu işi yapmak üzere yola çıkanların, bu on ciltlik anıtı yeni harflerimize çevirmeyi üstlenenlerin hiçbiri başarılı olamamıştır. İlk basılanların sonuncusu olan bu yenisi, beklenenlerin aksine, onlardan geri kalmış, bir başka deyişle, çeşitlerini sıralayacağımız yanlışlar yüzünden, onların çok önüne geçmiştir.

Türkçenin bu soydan eserleri üzerinde kalem oynatanla-

rın birinden ötekine aktarılan bir yargı, biz okuyucuları aldatıp durmaktadır. Onlara göre, aradığımız temiz Türkçeyi biz Yunus Emrelerde, Karacaoğlanlarda, Evliya Çelebilerde buluruz. Nereden geliyor bu yargı? Neye dayanıyor? Çünkü onlara göre, yüzyılların bize miras bıraktığı, manzum veya mensur bütün eserlerin kapısını sözlüklerle açabiliriz. Tek engel dildedir, aradığımız tılsımlı anahtar da sözlüklerdedir. Oysa unuttuğumuz nokta şudur: Bütünüyle, halkımızın, yıllar boyunca zenginleştirerek sahip olduğu dile getirdiği masal, hikâye, düşünce, duygu, âdet, gelenek, görenek, dünya görüşü, din, inanç, mitoloji, ne varsa, nicelerinin bu eserlerde yattığını hesaba katmadan yola çıkıyoruz; bunları bilmiyoruz; bunlarla ilgilenmiyoruz; bunların dilini, ne olduklarını öğrenmeyi düşünmüyoruz; bütün bunları bilirmişiz gibi kendimize bir yalancı güvenimiz var; ama daha ilk sayfalarda tökezlediğimizin de tabii olarak, farkına varmıyoruz. Görünüşe ve ortaya attıklarına bakarsak, belki de bu uyarıları anlamazdan geliyorlardır. Bu alandaki yetkileri oranında bunu göstermeye kalkışanları da okumazdan gelip, yazılanlara bir kez dönüp bir göz atmadan yolculuklarını sürdürüyor ve daha da kötüsü biz okuyucuların da onların ardına takılıp sürüklendiğimizi sanıyorlar. Böylesine bir *gaflet*, ya da umursamazlık içindedirler. Bize öyle geliyor ki dillerde dolaşan şu dizeyi değiştirip kendilerine düstur edinmişlerdir:

Varak-ı sehv ü hatâyı kim okur, kim dinler?

Evliya Çelebi Seyahatnamesinin bu ilk cildini kolayca okuyup anlamamız için İsmet Parmaksızoglu'nun bize açıkladığı yöntem şudur:

"Eserin bu yayımından amaç bir eleştirisini yapmak (!), ya da *bilimsel* bir yayınını ortaya koymak olmadığından (!), seyahatnamenin yazma nushalarını ortaya koymak olmadı-

ğından (!), seyahatnamenin *yazma nushaları ele alınarak* halkımıza *rahatça* okuyabilecekleri tam bir metin sunmak olmakla (!) bunları düzeltmeye kalkışılmadı (!). Böyle bir müdahaleye girişildiği takdirde, seyahatnamenin o *kendine has üslubu kaybolacak,* asıl amaçtan da uzaklaşılmış olacaktı (!). Onun anlatımına bağlı kalınmakla, üslûbuna fazla bir müdahalede bulunmamakla *çağımız Türkçesine (!) aktarma yeğ görüldü.* (s. xv v.d.) Günümüz okuyucularının eseri *rahatça okumalarını sağlamak için* ise eser, elden geldiğince, ama Evliya Çelebi'nin kendine has üslubuna saygı gösterilerek *sadeleştirilmesine* çalışılmıştır (S. xxiii).

Önce şunu söyleyim: Yazar, Seyahatnamenin *yazma nushaları ele alınarak* dediğine göre, okuyucu, hiç olmazsa İstanbul Kitaplıklarındaki dört yazmayı ele aldığını sanacaktır. Hangi yazmalardır bunlar? O, hiçbirinin ne bulunduğu kitaplığı, ne de bunların numaralarını bize vermiyor. Hiçbir yazmaya bakılmadığının ilk şüphesi buradan doğuyor bizde. Bu şüphe, onun kitabını okudukça, her sayfada değil, her satırda biraz daha güçlenip bir sağlam kanaat oluyor. Bu yargımızın tanıkları aşağıda sıralanmaktadır.

Ben, Evliya Çelebi Yazmalarının, kimi inceleyenlerce müellif nüshası sayılan, Topkapı Sarayı Kütüphanesinde, 304 numarada, Bağdat Nushası diye bilinen yazma ile, bu son basmayı satır satır karşılaştırdım. Ancak gücüm, tehammülüm ve vaktim bu basmanın ilk *otuz iki sayfasını* karşılaştırmaya yetti. Basmanın bu ilk otuz iki sayfayı dolduran Türkçesi, dili, üslûbu, atlamaları, yanlış okumaları, yanlış anlamaları, yanlış açıklamaları, açıklamak gerektiği halde olduğu gibi bırakmaları, sözcüklere yanlış karşılık koymaları ve daha nice benzerleri yüzünden, kitabın, zavallı Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi ile bir ilgisi olmadığı sonucuna varmış bulunuyorum. Ben, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* yerine, bu saydıklarımın çalılığı içinde, elim, kalemim, üstüm-başım

paramparça, kan revan içinde, işte geri döndüm. Devşirebildiğim yemişleri (!) okuyucuya sunuyorum.

Şunu hemen söyleyim ki bunlar bu otuz iki sayfayı dolduranların hepsi değildir; bunlar, okuyucunun kitap hakkında bir fikir edinmesine yarayacağını umduğum yeterli tanıklardır.

1. Türkçe. Bol bol dua ve senâ ile uğraşmaktayım (s. 2). Yazmada: Esniye-i mevfûre-i müşerrefeye *ragıb ve mülâzim olub* (7b). Yardım *dilek edüp* (s. 2). Yazmada: *Yardım* taleb edüb (7b). Bunun Türkçesi İstirdat isteyip' değil midir? Yazmada: Hazret-i risâlet yeşil alemi dibinde, yüzünde nikabıyle (7b)'nin çağımız Türkçesi 'yeşil sancağı yüzü ile örtülü' müdür? (s. 3). 'Kutlu ayağı, kutlu yüzü, kutlu sarığı (s. 4). Ve daha başka yerlerde de, *mübarek, şerif* kelimeleri hep 'kutlu' deye karşılanmıştır. Mübarek ve şerif Türkçeye o kadar yabancı bir sıfat mıdır ki bir yana atılıp tek bir 'kutlu' sözcüğüne saplanılmaktadır. Hele bir yerde yazmadaki 'dest-i şerif'i (7b) *'saygın el'e* çevirmek Türkçe mi oluyor (s. 6). Gönlüm genişleyip ruhsal rahatlığa kavuştum (s. 6). Yazmada ise 'inşirâh-ı sadr ve zevk-ı derûna nail oldum' (7b). Bunun okunur ve anlaşılır Türkçesi, bence 'içim açıldı ve gönlüm ferahladı' değil midir?

Evliya Çelebi'de geçen sözcüklerin karşılığını bir sözlüğe bile bakmadan, ya da bakıp orada tutan veya tutmayan karşılıkları alıp cümlenin orasına burasına *yamayarak* Türkçe yazmış olduğumuzu mu sanıyoruz, sormak gerek.

Yazmadaki 'düşümü tabir ettirdim' (7b) bir yerde 'düşümü *yorumlandırdım*' (s. 6). Bir başka yerde, hemen birincisinin arkasından 'düşümü ona da *yorumlattırdım*' demek Türkçe midir? Dilimizde 'yordurdum' yaşayıp dururken.

Yazmada *rıdvanu'llahi Taâlâ aleyhim ecmaîn* (7b), basmadaki 'yüce Allah hepsini *Rıdvan cennetinde* barındırsın' mı demektir? (s. 6). Yoksa 'yüce Tanrı hepsinden razı olsun'

mudur? Üstelik *Rıdvan Cenneti* deye bir cennet adı geçiyor mu Kur'an-ı Kerîm'de?

'Sonsuz uçmaklara girersin (s. 6 v.d.) yazmada 'dahil-i huld-i berîn olursun' (7b). Bunun Türkçesi bu mu? Yoksa *'Cennet-i a'lâya* girersin' mi?

'Tahrir etmeğe bezl-i himmet edüp *var makdûrun sarf eyle'* (yazma, 8a) cümlesini 'varını yoğunu buna harca' (s. 7) deye vermek, bu cümleyi anlamamak değil de nedir? Burada Evliya Çelebi'den istenen, elindekini avucundakini, başka bir deyişle 'bütün varlığını' değil, elinden geleni yapması, bütün gücünü vermesidir. Ondan istenen maddeye dayanan bir varlık değildir.

Şimdi söyleyeceğim yanlış, bir bakıma, kitaptaki bütün yanlışların yerini tutar ve yalnız bu yanlış kitabın ele alınamayacağını göstermeye yeter de artar. Yazmada *'el-mukadder kâyin'* (8a)'in Türkçesi yazardan başka hemen herkesin bildiği *'yazılan başa gelir'* demektir. Ama yanlış bu kadarla kalmıyor ki. Dilimizde kullanılagelen bu kadar basit iki Arapça kelime *el-mukadder ke eyne* deye okunmuş ve sayfanın altındaki çıkmada *'Kader acaba nerde?'* deye Türkçesi (!) verilmiştir. Evliya Çelebi'yi *çağımız Türkçesine* uydurmaya (!) kalkan bir kişinin, Arapçadan bu kadarcık olsun nasibi olması gerekmez mi? Hem bu nasıl Arapça? Bunun Arapçaya uyan yanı var mı? Oysa *gibi* demek olan *'ke-* nin dilimizde bugün de kullanılışı seyrek değildir: Ke'l-evvel (eskisi gibi), 'ke-zâlik (bunun gibi) ve daha başkaları. Ama *eyne* (nerede) demek olduğuna göre ve yazarın okuyuşuna göre *ke-eyne*'nin Türkçesi 'nerede gibi' olmalıdır, eğer bundan okuyucunun bir anlayacağı olacaksa, o da rahatça (!).

Yazmada 'sana dahi takdir olan nasibin elbette gele' (8a), basmada 'sana ayrılan elbette gele' (s. 7) deye Türkçeleştirilmiş. Bu cümleyi şöyle-böyle anlamaktan geçtik, hiç anlamıyoruz? Bunun sağlam, anlaşılır Türkçesi '(ezelde) Alla-

hın sana verdiği kısmet elbette sana gelecektir' olacaktır.

Bir inci de şu: Mihnetli günler geçirdiğimiz *savmaa* köşesinde *yazıyı bilmekle* kimi tarihleri inceleyerek... (s. 7). Burada geçen *savmaa*yı, kitabın sözlük bölümüne bakarak 'dervişlerin erbain çıkarmak için çekildikleri yeraltı odası' deye mi anlayalım? Yoksa *Kamus Çevirisi*'ndeki 'Hristiyan rahiplerine mahsus ibadetgâh olan vahdethane (III, 325) deye mi? Kaldı ki burada ikisi de değil. Evliya Çelebi'nin *Erbain çıkardığını* bilmiyoruz. O bu kelimeyi burada 'vahdethane, inziva köşesi' yerine kullanmıştır. Nitekim *savmaa küncünde* (yalnızlık köşemde) diyor. Ama asıl yanlış şurada: Yazmadaki 'savmaa küncünde *gencîne-i kitaba malik olup* ibaresinin *yazıyı bilmekle* deye türkçeleştirilmesidir. Bir kitabı okurken, ilk okuduğumuz cümlenin ondan sonra gelenle bağını kuramıyorsak o zaman burada olduğu gibi yanlışlar boy atar. Oysa bundan önceki cümlede okuduk ki Abdullah Dede Evliya Çelebi'ye yedi cilt kıymetli tarih kitabı hediyye etmiştir. O da böylece bir 'gencîne-i kitab'a maliktir, evine gelip bir köşeye çekilip bunları okuyacaktır. Bu cümle, sanırım, herhangi bir okuyucu için bu denlü açıktır.

Yazmada 'maskat-ı re'simiz olan hasretü'l-mülûk ve limân-ı bahr-ı fülûk olan vilayet-i Makedon'un (s. 8a') yerine kitapta 'doğduğumuz yeri, yani padişahların hasret çektikleri, *felek denizlerinin ılıman durağı*... (s. 7) var. Burada azıcık duralım. Evliya Çelebi bize doğduğu yer olan İstanbul'u birkaç sözle tanıtmak istiyor. İstanbul, bütün hükümdarların hasret çektikleri (sahip olmak istedikleri) bir yerdir. Peki *Limân-ı bahr fülûk* ne oluyor? Evliya Çelebi'nin üslûbunu sıyanet edeceğini söyleyen yazar, bunu *felek denizlerinin ılıman durağı*... deye veriyor. Kitabını rahatça okumamız için (!) onu bu hale koymuş olan yazar...

Evliya Çelebi, Osmanlıcayı, daha açık söylersek, Arapça ve Farsça'yı, bu dilleri medreselerde öğrenmiş olup da ger-

çekten bilenler kadar biliyor değildir. Ama çevresinin, zamanının bilginlerinin eserlerinden, onlarla meclislerde bulunmaktan dolayı bu dilin öyle yabancısı da değildir. Onlar gibi 'seci' meraklısıdır. Onun için *mülûk-fülûk* demiştir. *Fülûk* burada 'felekler' değildir. Aslında 'fülk' kelimesinin 'fülûk' deye bir çoğulu da yoktur. Liman ve deniz karinesiyle anlıyoruz ki Evliya Çelebi 'fülûk'ü burada 'fülk' (kayık, gemi) kelimesinin çoğulu olarak kendi bulmuştur; ama 'mülûk' kelimesine pek a'lâ uygundur. Ona göre de, İstanbul, hiç bir anlamı olmayan *'felek denizlerinin iliman (!) durağı* değil, içinde gemilerin yüzdüğü denizlerin bir limanıdır'. Bu tanık bize, bir yazarın eserini sadeleştirmeye (!) kalkışmadan önce onun dilini ve üslûbunu tanımak, ama iyice tanımak gerektiğini anlatmış olmalıdır.

Kitapta *kabul yüzü görüp* (s. 10) deye verilen karşılığın aslı yazmada 'ricası hayyizi kabulde vâki olup'dur (9b). Yazarın yaptığı ise yazmadaki cümlenin Türkçeye uymayan çevirisinden başka bir şey değildir. Onun bunun yerine neden 'ricası kabul edilip' deyemediğini biz anlamıyoruz. Nitekim, yazmada 'cin ve perilere emredüp' (9b) yerine cin ve perilere *buyruk edüp* diyor da yazar bir türlü 'buyurup' deyemiyor.

Kimi kez, Arapça ve Farsça kelimelerin çevirisi bile olamayan Türkçesizlikler kitabı boydan boya kaplamaktadır. İşte bir tane daha: 'Bir gün bu Yuvan *içki ile safa ederek* (s. 10). Yazmada 'bir gün Yanko ibn Madyan *ayş ü nûş edüp*' (9b).

Yazarken kimi kez Evliya Çelebi'nin yazmasından da ayrılmaktadır. Yazmadaki 'keştiler bağlamak için demir halkalar vardır, durur (9a) yerine 'halkları görmek *ihtimali vardır*' (s. 13) diyor.

'Eski İslamboliye ile *kentler yüzü ve kefeler* öğüncü (s. 15) ne demek ola? Yazmada ise 'Eski İslamboliye'yi ve şehr-i leryozu ve Kala-i Yoruzu' (9a) denmektedir. Eski eserleri

günümüzün çağına getirmede, okuyamadığı yerleri uydurmak da yepyeni bir metod olacak zâhir!

'Yedi yüz değirmenli' (s. 16)'nin geçtiği yer yazmada 'yediyüz *germâbe ılıcaları*' (9b)'dır. Burada 'hamam' demek olan 'germabe' (değirmen) deye verilmiştir. Oysa, bundan sonra gelen 'ılıcaları' yazarı uyandırmak gerekti, bunları yazarken uyuyor idiyse.

'Ebü'l-Feth Mehmed yapısıdır' (s. 16). Yazmada 'Ebü'l-Feth *Sultan* Mehmet binası *kal'ateyn*dir (10a). Bu son kelime atlanmıştır. Bir de nedense, yazar, Fatih Sultan Mehmed'den esirgediği *sultanlığı*, IV. Sultan Murad'a bir de *Hanlık ve Gazilik* katarak vermiştir.

'ol *son bulmayacak olanın* aceb hükmüdür' (s. 17) sözünden okuyucu ne anlayacak? Üstelik, yazmadaki *'sun'-i lemyezel*'i de bulup göremediğine göre?

'Bütün bey ve kadılar buyruğuna boyun eğdikten sonra' (s. 18). Yazmada ise beylerden ve kadılardan hiç söz edilmemektedir. Orada 'dünyanın bütün hükümdarları boyun eğdikten sonra' denilmektedir, aslı da şudur: 'Bi't-temam mülûk-i âfâk fermanına râm olduktan sonra' (11a).

'İstanbul'u taht yeri edinmek gerektiği *hissine varmakla*' (s. 19). Yazmada şöyle: İstanbul'u tahtgâh edinmek için binasına şürû etükde (11a).

'Çan koydurarak hazır *eyletti*' (s. 19). Bu 'eyletti' burada biraz kekre değil mi?

'Edemez def' kazayı sakınmağıla kimse' dizesi anlamı bozularak 'edemez def-i kazayı...' deye yanlış okunmuştur.

'*Baş-eğmez nîli kurşunla* kaplı kubbe' (s. 21). Yazmada 'bir kubbe-i sernigûn, risâs-ı nilgûn ile mestur' (11b). Nereden çıktı bu 'baş-eğmez kubbe?' Kubbenin ne olduğunu bilen, ya da ömründe bir kubbe görmüş olan kimse, hayalinin de yardımıyla, buradaki 'sernigûn 'baş-eğmez' değil, 'baş-aşağı' olduğunu kavrayacaktır. Yani daha açık söylemek istersek

'sahan kapağı' gibi baş-aşağı demektir.

Dona denilen değirmenlerde (s. 22). Aslında 'Dona değirmenleri nam mahalde' (12a). Biraz dikkatli, biraz da bilgili bir kimse, kimi yabancı dillerde Tuna'ya 'Donau' dendiğini kestirecek ve bu yanlışı yapmayacaktır.

'Bu değerlendirdiğimiz yerlerden' (s. 22). Kişi okuduğunu anlamadan yola çıkınca, yazmadaki 'bu takrir *ettiğimiz*'i (12a) ibaresindeki *takriri* 'söylediğimiz, dediğimiz, sözünü ettiğimiz' anlamına doğru okuyacak, *takdir*in burada yeri olmadığını kavrayacaktı.

'Hayat suyunu kente indirip' (s. 24)'de nedir? Evliya Çelebi, hemen herbirinde çeşit çeşit sular akan hemen bütün çeşmelerin kitabelerinde gördüğümüz, bir benzetmeden, bir mecazdan öte geçmeyen *mâü'l-hayatı* (12a) 'bengi su'yu söylüyor. Yoksa 'hayat suyu' deye Karakulak, Sırmakeş gibi herhangi adı-belli bir sudan söz etmiyor.

İri direk (s. 26). Yazmada 'amûd-ı âli' (12b). 'İri' ile 'yüksek' sıfatları arasındaki ayrılığı, okuyucuya karşı söz konusu etmekten insan çekiniyor, doğrusu.

Küçük bir göl gibi ince ve tatlı suyu olan (s. 26). Yazmada misal-i buhayre bir yah-pâre âb-ı rakikı vardır (12b). Bunun Türkçesi şudur: Küçük bir gölü andırır, buz gibi, hafif bir suyu vardır.

Bu kuş *havanın etkisiyle* (s. 27). Yazmada *ise bambaşka: Mürg-ı bireg, tesir-i vefk ile* (12b). Türkçesi de 'huzur içinde olmayan kuş vefkın etkisiyle' demektir. *Revg* 'daima refah ve nimet ve huzur ve vüsatte olmak' manasındadır (*Kamus Çevirisi*, III, 483). Vefk ise herhalde malûmdur. Burada havanın etkisi ise, hiç akla gelmez. Çünkü, İstanbul gibi her saat karayelden lodosa kadar türlü yönlerden rüzgarların estiği bir şehirde, hem de göklere yükselen bir direk üzerindeki kuş havanın etkisiyle yılda-bir değil, her dakika ötüp duracaktı. Direğin eteğinde olan *külah biçimindeki* kubbe-

nin tepesindeki delikten (s. 27). Yazmada ise, külah biçimindeki kubbenin değil, doğru olarak *'kilar kubbesinin* (12b) denmektedir. 'Hiç *kuşkusuz* kibleleri olup' (s. 28). Yazmada ise *'bilâ-teşbih kiblegâhlarıdır'* (12b) Bilâteşbih'in *'kuşkusuz'* demek olduğunu yalnız burada görüyoruz. Sözün gelişinden anlaşılır ki bunun Türkçesi *'benzetmek gibi olsun'* onların kibleleridir:

'Elinin ve dişlerinin etleri dökülüp (s. 29). Yazmada 'elinin ve *bedeninin* etleri dökülüp' (13b). Üstelik, yazmada 'bedeninin' kelimesi ayrıca harekelenmiştir de. 'Şam *yöresine döneyazdı* (s. 30). Yazmada 'Şam *cinine* döneyazdı' (13b).

Üç bin yetişmemiş *gözleri açılmamış* (s. 30). Yazmada 'üç bin adet ma'sumların (13b). 'Ma'sum' sözcüğü, bugünün okuyucusu için yeter de artardı; yazar bunu daha da açmak istemiş, bir de 'gözleri açılmamış'ı eklemiş. Bizim bildiğimiz kadar, bütün insan yavruları 'gözleri açık' doğmaz mı? Ancak kedi ve köpek yavrularının gözleri doğdukları zaman kapalıdır ve günler sonra açılır; ne diyelim?

'Parmak *getirip'* (s. 32). Doğrusu 'parmak götürmek' (parmak kaldırmak)dır. Yazar bunu bilmediğinden mi? Gerekli bulmadığından mı? Her nedense kitabının sözlük bölümüne almadığı gibi açıklamamıştır da.

Bunları... hepsi (s. 32). Yazmada: *Ebeveynleri* (13b); *'işitmem'* (s. 31); yazmada 'işitmeyim'; 'ma'sumların kanına *girer gibi olasın* (s. 32). Yazmada: ma'sumların kanına *girersin* (13b). Vâveylâ ve elmeded (s. 32). Yazmada: Vâveylâ ve vâveledâ deyü (14a). Doğrusu da budur, anlamı da 'vah yazık, vah yavrum' demektir. Burada pek yeri olmayan *el-mededi* yazarın nereden aldığını, öteki okuyucular gibi biz de bilemiyoruz.

2. *Açıklamalar.* Bu kitabın eksik olan önemli yönlerinden biri de hiç açıklama yapılmaması, ya da yapılmak istenenlerin ya yanlış, yahut yetersiz olmasıdır. Oysa bu açıklamalar

okuyucuya bilmediği ve merak ettiği neler öğretebilir? Bu soy eserlere asıl eklenmesi gerekli olan bu açıklamalardır. Bu yoldan biz dilimizi zenginleştiririz; geçmişte sahip olduğumuz de..... larımız yeniden can bulur. Bunlar olmayınca bu tür yapıtlar sakat doğmuş sayılır. Dediklerimizi aşağıda birkaçını verdiğimiz tanıklar doğrulayacaktır, umarım.

Namazın selâmını verdikten sonra (s. 4). Hangi namazın? Namazda selâm vermek ne demektir? Yok. *Kamet eylemek* (s. 5). Sözlükte şu açıklamayı buluyoruz: Namaza çağrı için müezzinin okuduğu dua. Bu mudur kamet? Ilkin bu bir dua değildir, ezan gibi doğrudan namaza bir çağrıdır. Dua olsaydı okunurken ellerimizi göğe, Allah'a açardık. Camide namaza hazır olan cemaatin, namazın farzını kılmak üzere imamın arkasında saf bağlamadan önce müezzinin çağrısıdır ki 'kamet getirmek' denir. Kametin sözlerinde ezandakinden fazla olarak 'kad kamet es-salât' vardır ki bu da 'namazın farzına hazır olun' demektir.

Segâh makamının sözlükteki açıklaması şudur: Segâh beşlisi ile hicaz dörtlüğünün *şeddinden* oluşan mürekkep makam (s. 5). Bu açıklamayı anlasa anlasa, belki klasik Türk musikisinin üstadlarından biri anlayacaktır. Geri kalan bizler bu açıklamaya bakıp kalacağız.

Bundan sonra, yazardan, kısacık da olsa açıklama bekleyen birtakım yerler gelmektedir: *Ayetü'l-kürsi*, sözlükte, Kur'an'ın Bakara Sûresinde 255. âyetine verilen özel ad (s. 5), deyip kesilmiş. Bu yeter mi? Bunun namazlardaki yeri nedir? Niçin bunca âyetten bu âyet okunur? Ne zaman okunur? Anlamı nedir? *Subhanallah, Elhamdülillah, Allahuekber*; yalnız anlamlarıyla değil, ne zaman, namazın nesinde söylenir? Bunu yalnız müezzin mi okur? Yoksa cemaate bir hatırlatma mıdır? *Tekbir getirmek*, sadece Bayram namazlarında okunan ve Tanrıya yüce adlarıyla (?) edilen

bir dua (?)'dır, bunlar? Bütün bunlar bir milletin genel kültürü içinde yer almış unsurlar değil midir? Bunları bilmeyen bugünün bir bölük okuyucusuna açıklamak gerekmez mi? Bunları ve daha başka konularda açıklanması gereken benzerlerini çıkarınca, Evliya Çelebi'den okuyucuya kalan nedir?

Sözlük bölümünde *segâh makamı* var da *azzâl makamı* neye yok? Bizim bildiğimize göre çünkü böyle bir makam yok. Bunun yazmadaki doğrusu *Gazzâl makamı*. Bu da *'gazelhan makamı' demektir, onların okuduğu makamda demektir* (*Steingass*, s. 887). Üç sûre, yani *izalcâe* ile (s. 5). Yazmada 'sûre-i izâ câe' (7b). İnsan bir defa Kur'an-ı Kerîm'e bakmaz mı? Bu namaz sûrelerinden birinin ilk kelimesi değil mi? Arapçada harf-i ta'rif ile başlayan bir fiil var mı? Bu yanlışlar tek değil, daha da var. Kur'an-ı Kerim'de doğrusu 'seünebiüke' olan kelime 'seünebbieke' şeklinde okunmuştur.

Seba'l-mesâni için sözlükte *'yedi bahçe'* deniyor; nereden çıktı bu karşılık? Oysa mesâni, Kur'an-ı Kerîm'in mecmuuna ıtlak olunur; üst üste tekrar olunan ayet, yahut murad Sûre-i Fatiha'dır, namazın rekatlarında tekrar olunduğu için (*Kamus Çevirisi*, IV, 894). Açıklamaların kimisi de olduğu yerde bırakılmıştır. 'Heyyee esbabehu (s. 14, çıkma, 14): Hadîs-i Süyûti, aynı eser, 55 deyip nokta konmuş. Bu, hadîsin tamamı mı? Anlamı ne? O yok.

Talii Seretan olsun deyü (s. 19). Yazmada: Tali-i imareti Seretan olsun (11a) ne anlayalım bundan o yok.

Murassa' taçlu kemer-beste kullar dahi (s. 24). Yazmanın metnini olduğu gibi alan yazar, sözlük bölümünde *kemerbesteyi* 'bir sanat veya tarikatta varlığını isbatlama olayı' deye vermiştir. soralım, bu bir olay mı? Metindeki anlamı da bu değil. Burada 'kemerbeste' kul, uşak demektir. *Garip heykeller ve aynalar* koyarak (s. 26). Yazmada bu 've temsi-

lât-ı garîbe *ebniyeler* ihdas edüp (13a). Nasıl olup da *ebniyeler*, cümlede yeri olup olmadığına bakılmadan, rahatça *aynalara* çevriliyor.

Efrasiyab çadırı gibi (s. 27). Yazmada: misâl-i *dahme-i Efrasiyab* (11b). *Dahme* sözcüğünü 'çadır' deye alan yazar zahmet edip bir sözlüğe baksaydı bunun 'mezar, türbe' demek olduğunu kolayca bulacaktı.

Yazar 'burada Yunanca kimi yakarışlar vardır ki elde olmayan nedenlerle alınamadı, asılları için bak, diyor ve bizi Evliya Çelebi seyahatnamesinin İkdam Yayınına gönderiyor (I. cilt. s. 1). Bu bizim için bir *teklîf-i ma lâyutâk*dır. Çünkü biz ilkin Yunanca bilmiyoruz; sonra Arap harflerini okuyamıyoruz; okuyabilseydik ve anlayabilseydik ne deye 'Evliya Çelebi Seyahatnamesini rahatça okumamızı sağlamayı üstlenmiş olan' (!) yazarın şu üzerinde bu kadar durduğumuz kitabını anlamaya çalışalım?

3. *Kelimeler.* Yazar, seyahatnamenin aslındaki kelimeleri ya hiç okuyamamış, ya hiç anlayamamış, ya da anlamadığı halde birtakım karşılıklar uydurmuştur. Anlamadığını kestirdiği yerlerde de bunları olduğu gibi bırakmıştır. Biz, bunların tanıklarını hem kitaptan, hem de sözlük bölümünden alarak veriyoruz. *Ensar*; sözlükte 'yardımcının çoğulu' deye veriliyor. Öyle mi? Arapça bir kelimenin Türkçe çoğulu var demek. *Siyah cerdcli adam.* Yazar bu kelimeyi yanlış olarak *cerde* okuyor (s. 3). Doğrusu 'çerde'dir, anlamı da 'yüzün, yahut bedenin derisi, rengi' demektir. *Seymeran* (s. 5) sözlükte yok, yazmadaki doğrusu *Daymeran*dır. (7b). Yaban fesleğeni, fesleğen, demektir (*Kamus Çevirisi*, II, 493).

Yazmadaki 'gûnâgûn' kelimesi Kitapta 'kütakût' deye okunmuş, anlamı ne? Bunu bir dizgi yanlışı olarak almayı düşünemiyorum, benzeri bir yığın yanlışlara bakarak.

Kuşkudan ve kuruntudan berî ol (s. 6). Yazmada ise 'gıll ü gışden berî ol' denilmektedir. 'Gıll' kişinin içinde gizli olan

kin (*Kamus Çevirisi*, IV, 10); 'Gışş' bir kimseye munafıkça öğütle hıyanet etmek, içinde olanın aksini ortaya koyup hıyanet etmek, demektir (*Kamus Çevirisi*, II, 1107). Bunun kuşku neresinde? Kuruntu neresinde? *Özüne güven duyan* bir kimse olduğundan (s. 9). Oysa bunun yerine yazmada *müdemmag* (8b) kelimesi var. Bu da 'muazzam vezninde ahmak ve nâdâna ıtlak olunur' (*Kamus Çevirisi*, III, 482).

Yazarın *Mülki zira* (s. 19) deye yanlış okuduğu bu sözcüğün doğrusu *'melikî zira'*dır. Farsçası 'gez-i melik ve gez-i şahî'dir. Türkçesi 'melik arşını'dır. 95 santim uzunluğunda bir ölçüdür.

Yazmada geçen somaki, zenburi, ruhami, yerekani ve beyaz mermer mücella serâmed amudlár üzere (11b) gibi mermer çeşitlerinin hiçbiri sözlüğe alınmamıştır (s. 21). Yukarıda da söylediğimiz gibi, hiç bir açıklama yapılmadan, anlamları verilmeden olduğu gibi bırakılmış olan bu yerler Evliya Çelebi.Seyahatnamesinde bir hazine gibi saklanan bütün bu nesneler, bizim kültürümüzün taşları değil midir? Bu cümlede, yazmada bütün bu mermerlerin sıfatı olan 'mücellâ (parlak)' yalnız 'beyaz mermer'e aitmiş gibi anlaşılmıştır.

Kitapta bir de 'feres' balığı görüyoruz (s. 23). Doğrusu yazmada olduğu gibi açıkça 'mersin'dir (11b). İnsan yazmaya bakmasa, yazarın bizim bilmediğimiz yeni bir tür balık ürettiğini sanacaktır.

Yazarın *somra taşı* deye okuduğu (s. 27) kelime yazmada *seng-i somparadır* (12a). Bu da bildiğimiz 'zımpara taşı'dır ki bununla cam kesilir, kılıçları ve hançerleri bilemek ve parlatmak için kullanılır, sert bir taştır. Hattâ dişleri temizlemeye de yarar. Farsçası *sünbâde*dir (*Steingass*, 699; *Burhan-ı Katî'*, 367). Katına koğurup (s. 32). Türkçede böyle bir sözcük var mı? Yazmada doğru olarak: Huzuruna *kığırup* (13b). Anlamı da 'çağırmak' demektir.

4. Üslup. Yazar, kitabının başında *seyahatnamenin o kendine has üslûbunu kaybetmemek istediğini*, üslûbuna fazla müdahalede bulunmadığını söylediğine göre (s. XV) bu üslûbu nasıl koruduğunu görmek yerinde olur.

O, Evliya Çelebi'nin 'beyan eder, dedi söyledi' deye yazdığı yerlerde, nedense (!) doğru olarak, arkayık Türkçede görüldüğü üzere *ayıttı* ve kimi kez de yanlış olarak *aytı* diyor. Peki o zaman bu kökten gelen *aydur* yerine yanlış olarak hep *iydür* yazdığını anlamakta güçlük çekiyoruz (Bkz. ilk otuz iki sayfanın birçok yerlerinde). Hele bu kelimeyi, yazmanın aslındaki *beyan eder* yerine 'beyan *eydür*' koymak neyin nesi? *Liman* yerine niçin 'ılıman'? 'hazır etti' yerine 'hazır *eyletti*' ve daha benzerleri. Evliya Çelebi'de, bugün de hepimizin dilinde yaşayıp giden 'mübarek, şerif' gibi ayrı anlamlardaki bütün sözcüklerin yerine, bunları atıp hep *'kutlu'*, hattâ (kitabın türlü yerlerinde) *'saygın'*. Acaba 'o' yerine 'ol'; 'ki' yerine 'kim'; 'o arada' yerine 'anda' demekle Evliya Çelebi'nin üslûbunu kaybetmemiş mi oluyoruz? 'İçinde' yerine 'içre'; 'dışarı' yerine 'taşra'; 'sanki' yerine 'san'; 'deye' yerine 'deyü'; 'emr edüp' yerine 'buyruk edüp' demekle olup bitiyor mu bu iş? Sonra asıl anlamları verilmesi gereken kelimeler olduğu gibi bırakılıyor: *Sağlamı rasin* yaparak (s. 22), murassa' taçlu kemerbeste (s. 24), 'sayha urup (s. 27)', Destûr-ı şahi (s. 32); Vaveylâ ve elmeded (s. 32)'; 'müstecab (s. 32)' kelimelerini yerlerinden kımıldatmamakla okuyucuya Evliya Çelebi'nin üslûbunu tattırmış mı oluyoruz.

Sonra ne olduklarını bilmediğimiz birçok isim, tamlama vb. *İrem-i zâtü'l-imâd*, Dahme-i Efrasiyab; Havarnak yapısı; merecü'l-Bahreyn...

Sonuç. İmdi söyleyeceğimiz son söz, bugünlük, şudur: Yazarın kitabını *rahatlıkla* –çala-kalem dememek için rahatlıkla diyorum– yazdığında hiçbirimizin şüphesi yoktur.

Ama onun bizi düşünerek (!) amaçladığı gibi, bu kitabı rahatlıkla okuyacağımız sayfalar dolusu şüpheler vardır. Daha doğrusu okurken neler çektiğimizi Allah bilir. Bu kitaptan bize, dilimize, kültürümüze ne yarar olmuştur? *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'ni, hiçbir kelimesine dokunmadan yayınlamak bence daha uygun düşerdi. Bari bir okuyucu çıkar, meraklı ve Evliya Çelebi'yi tanımak isteyen bir okuyucu. Anlamadıklarını, üşenmeden sözlüklere, ansiklopedilere başvurarak çözmeye çalışan, bu yolda emeğini esirgemeyen bir okuyucu. Bulamadıklarını bir erbabına sormaktan çekinmeyen bir meraklı. Hiç şüphe etmiyorum ki, elimizdeki bu kitabı anlamak, yanlışlarını, doğrularını arayıp bulmak için çekeceği zahmetlerin, sıkıntıların çok daha azına katlanmak yeterdi. Elde edecekleri kendinin olurdu. Ama şimdi: Kim çıkacak da bu kitabı, bütün bu yanlışlar deryasını kulaçlayarak geçmek cesaretini gösterecek?

Kitabının *bilimsel olmadığını* daha başlamadan yazar bize söylemiştir. Peki bilimsel olmadığına göre, bu ilk otuz iki sayfanın sonuna geldikten sonra bu kitaba ne ad koyacağız, nasıl bir sıfat bulacağız? *Bilimsel olmadığı* meydanda. Bilemiyorum ne diyeceğimi. Ama okuyacakların arasından birkaç ârif kişi çıkar, bulduğu sıfatı bize de söyler, umarım. Gel gelelim, bu söylediklerimi kim anlar, kiminle söyleşelim, ben asıl onu merak ediyorum.

Tarih ve Toplum, Haziran 1984, Sayı: 6, s. 59-62

II. ABDÜLHAMİD'İN BİR TAYİN BERATI

"İftihârü'l-ealı ve'l-eâzım, muhtârü'l-ekâbir ve'l-efâhım, müstecmiü'l (I) maâlî ve'l-mekârim, el-muhtass bi-mezîd-i inâyetü'l-melik ed-dâim mabeyn-i hümâyün-ı mülükânem kâtiblerinden ve eâzım-ı ricâl-i aliyyemden olup uhde-i istihâline Konya vilâyeti vâliliği tevcîh ve çeşbân kılınan ve murassâ ve birinci rütbe mecîdî nışân-ı zîşânlarını (II) hâiz ve hâmil olan Fâik Bey -dâme ulüvühu-tevkî-i refî-i hümâyunûm vâsıl olıcak ma'lûm ola ki beyâna hacet olmadığı üzere Konya vilâyeti vüs'at ve kabiliyyet-i erâzîsi ile beraber temdîd ve inşâ edilmekde olan turuk-ı hadîdîyye münâsebetiyle mevkıen dahi iktisâb-ı ehemmiyet etmiş bir vilâyat olmak hasebiyle (III) emr-i inzıbât ve idâresinin mihver-i intizâmda cereyânı ile tezâyüd-i umrân ve terakkıyâtı mesâilinin istihsâl ve sunûf-ı ehâli ve sekene-i vilâyetin izdiyâd-ı refâh ve saâdet-i halleri esbâbının istikmâli ehemm ve nezd-i hilâfet-vefd-i hümâyünumda be-gayet matlûb ve mültezem olduğuna ve sen ki müşârünileyhsin, sen ki fetânet (IV) ve istikametle muttasıf ve habâyâ-ı umûra vâkıf reveyyet-mendân-ı sadâkat-karînden bulunduğun cihetle senden efkâr-ı

ma'delet-disâr-ı mülûkâneme muvâfık ve ihtiyâcât-ı memlekete mutâbık hidemât-ı hasene ve meâsir-i müstahsene zuhûru me'mul ve muntazar-ı (V) şâhânem bulunduğuna binâen bin üç yüz yirmi bir senesinin şehr-i Şa'bânü'l-muazzamının yirmi altıncı gününde avâtıf-ı seniyye-i şâhâne ve avârıf-i celîle-i tac-dârânemde şeref-efzâ-yı sünûh ve sudûr irade-i ihsan-âde-i şehri-yârânem mûcibince uhde-i reviyyetine Konya Valiliği tevcîh kılınmağla me'mûriyyetini mutazammın divân-ı hümâyûnumda işbu emr-i celîlü'l-melzûm ısdâr ve i'tâ kılındı (VI). Sen dahi mecbûl ve mütehallık bulunduğun şîme-i reviyyet ve fetânet ve vazîfe-i me'mûriyet muktazâsı üzere her hâl ü kârda şerîat-i mutahhere-i Hazret-i Peygamberîye tevessül ve temessük ile muhavvel-i uhde-i kifâyetin olan umûr ve mesâlih-i vilâyeti dilhâh-ı ma'delet-i mülûkâneme tevfîkan ve kavânîn ve nizâmât-ı mevzûa ahkâmına tatbîkan (VII) hüsn-i tesviye ve ifâya sarf-ı gayret ve icâbına göre mülhakâtı devr ve seyâhat ile sekene-i vilâyetin saye-i emniyyet-vâye-i şehriyanemde min külli'l-vücûh nâil-i refâh ve râhat ve mazhar-ı etemm-i adl ü re'fet olmaları emr-i ehemmine ve bu vesîle ile herkesden taraf-ı mestecmiü'l-mecd ve'ş-şeref-i şehriyânâme ve daâvat-ı hayriyye isticlâbına (VIII) mezîd-i i'tinâ ve dikkat ve lâzimü'l-inha olan umurı peyderpey âstâne-i saadetime iş'ar ve işaret eyleyesin. Tahrîren fi'l-yevmi'l-hamis min şehr-i ramazân'il-mübârek li-seneti ihdâ ve işrîn ve selâsemie."

Bugünün diliyle:

Yücelerin öğüncesi, ulların seçmesi, bütün büyüklükleri üzerinde toplamış olan, Mabeyn-i Hümayun kâtiplerinden ve büyük devlet adamlarından olup lâyık görülerek uhdesine Konya Vilayeti valiliği verilen, murassâ' Osmanî ve birinci rütbe Mecîdî nışanlarını taşıyan Faik Bey,

Bu buyruğum sana ulaşınca söylemeğe gerek yoktur ki Konya Vilayetinin toprakları geniş ve verimlidir. Bununla

birlikte uzatılıp yapılmakta olan demiryolları dolayısıyla, yeri bakımından ayrıca önem kazanmış bir vilayettir. Bundan ötürü güvenliğinin ve idaresinin düzgün bir mihver etrafında yürütülmesi göz önünde tutulmalıdır; bayındırlığının gelişmesi yolları aranmalıdır; halkının ve vilayet ehalisinin refah ve mutluluğunun artması için çareler aranıp bulunmalıdır; bunları senden eksiksiz olarak istemekteyim.

Sen ki, adı herkesçe bilinen bir bey'sin; sen ki zekisin, doğrusun, işlerin içyüzlerini biliyorsun. Bütün bu sıfatlarında bana yakın doğru kişilerdensin. Senden, benim adalet dairesindeki düşüncelerime uygun ve memleket ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak güzel hizmetler ve hayırlı eserler ummakta ve bunları beklemekteyim. Bundan dolayı bin üçyüz yirmibir yılı şa'ban ayının yirmialtıncı günü, sana Konya Vilayeti valiliği verilmesini irade buyurdum ve bu görevini sana bildirmek üzere Divan-ı hümayunumdan bu buyruk çıkarılmış ve sana gönderilmiş bulunuyor. Sen de ehliyetine, dirayetine, zekâna ve görevinin gereğine göre, bütün işlerinde Peygamber Hazretlerinin yolunu tutmalısın, vilayetin sana havale edilmiş olan işlerini, benim gönlümün istediği adalete uygun olarak ve bu yoldaki kanunların ve nizamların ahkâmını kesin olarak yerine getirmek suretiyle yürütmeli, bunda gayret göstermelisin.

Gerektikçe Konya vilayetine bağlı ilçeleri ve nahiyeleri gezip dolaşmalı, vilayet halkının, benim bahşettiğim güvence altında, her yönden pek önemli olan rahatlık ve bolluk içinde eksiksiz adalete ve şefakate ermelerini, bu vesile ile onların hayır dualarını almaklığıma çoktan çok dikkat ve özen göstermelisin. Bana haber verilmesi gerekli olan işleri de aralıksız olarak bana bildirmelisin.

Bin üçyüz yirmibir yılı ramazanının beşinci günü yazıldı.

Tarih ve Toplum, Temmuz 1984, Sayı: 7, s. 7

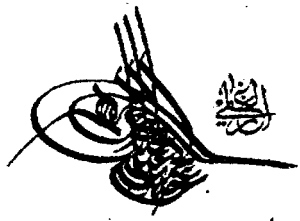

ZÜBDETÜ'T-TEVÂRÎH
(TARİHLERİN ÖZETİ)

I. Giriş

Bizim tarihlerimizin belkemiğini, vakayinamelerde olsun, daha başka ölçüde yazılmış olanlarda olsun, hep savaşlar, yenilmeler, anlaşmalar verir. Çoğu, her yılın olaylarını, bunların birbirleriyle olan ilişkisine bakılmadan, sıralayıp gider. Padişahların tahta çıkmalarıyla başlayan bu olaylar zincirine, onların ölümüyle yeni bir halka eklenir. Ölen padişahın kişiliği üzerinde kısaca birkaç söz söylendikten sonra onun zamanında yetişen devlet adamlarının, bilginlerin ve tarikat ulularının kısaca hayatları anlatılır ve yeni padişahın zamanındaki olaylar başlar.

Padişahların insan olarak, yaratılışları, onların kişiliklerine damgasını vuran özellikleri, sevgileri, nefretleri, kinleri, hınçları, merakları, za'fları, güçleri üzerinde hiç durulmaz. Ya da sayfalar arasına yer yer sıkıştırılmış, kendileriyle ilgili birkaç fıkra ile yetinilir. Kimisinin adlarından önce taşıdıkları sıfatlar veya unvanlarla, *Veli, Yavuz, Kanunî, Genç, Avcı* gibi belirtildikleri görülür. Fakat bunlar yeterli değildir; bu

adların ve sıfatların onlara ne yüzden verildiği ancak sisler içindedir. Oysa, bir devletin alınyazısına, bir bakıma tek başına hâkim olan kimselerin, hepimiz gibi, insan olarak bir iç dünyaları vardır. Bir milletin tarihine ne yolda ve niçin o yolda yön verdiklerini anlamak için onların bu yanlarını tanımak gereklidir. Ancak o zaman, olayları daha geniş bir açıdan değerlendirmek ve yargılamak kolaylaşır.

II. Kitap üzerine

a) Zübdetü't-tevârîh, bu bakımdan zengin bir kaynak niteliğindedir. *I. Sultan Ahmed*'in kişiliğini bu eser sayesinde daha yakından tanımak imkânını buluyoruz. 22 Ocak 1603'te babasının yerine tahta çıkan I. Sultan Ahmet, 22 Kasım 1617'de ölmüştür. Ondört yıl süren saltanatını, Batı'da Avusturya, Doğu'da İran savaşlarından başka Anadolu'yu baştanbaşa saran Celâlî isyanları doldurmuştur. Tahta çıktığında ilk yaptığı iş, padişahların tahta geçişlerinde kendisine rakib olabilecek kardeşlerini -çocuk yaşındakiler dahil- *nizâm-ı âlem uğruna* öldürme geleneğine son vererek, saltanatın, Osmanlı soyunun en büyük evlâdına verilmesini kararlaştırması, yüreğinin bir insancıl duygunun kaynağı olduğunu açıkça gösterir.

Özel hayatının türlü yönlerini biz, onun hususi imamı olan *Mustafa Sâfi*'nin yazdığı *Zübdetü't-tevârîh*'den öğreniyoruz. Sâfi, 1018 yılı Ramazanının başlarında (Aralık 1609 başları) padişahın imamlığına getirilmiştir. Bundan dolayı Sultan Ahmed'in hayatını yakından izlemiştir.

Zübdetü't-tevârîh'in müellif nüshası elimizdedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1304 numarada kayıtlı bulunan yazmanın Sâfi'nin elinden çıktığı, üzerindeki düzeltmelerden, çıkarmalardan, ilâvelerden bellidir. Bu, eserin ilk müsveddesidir. Kitabın, Bayazıt Devlet Kütüphane-

si'nde, Veliyyüddin Efendi kitapları arasında iki cilt olarak beyaza çekilmiş çok güzel bir yazması bulunmaktadır (I. 2428; II. 2429).

Eserin dilinden anlıyoruz ki, Sâfi Arapçayı çok iyi bilmektedir. Çağının seci'lere dayanan nesrine, çağdaşı olan yazarların üslûbuna bakınca, çok daha hâkimdir.

b) Kitabın bölümleri: Sâfi kitabını iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Sultan Ahmed'in özel hayatını kaplayan türlü hikâyeler yer almaktadır. Yazar, başta, padişahın menkabelerinin, eserlerinin ve gittikçe örnekleri çoğalan erdemlerinin bütününü kavramanın güçten güç ve ondabirini anlatmanın hayal olduğunu açıklayarak konuya giriyor. Ve *nesnenin bütünü elde edilemiyor diye hepsi bir yana bırakılmaz* sözüne uyduğunu belirterek bunları anlatmaya başlıyor ve kendine göre bunları ayrı ayrı fasıllar altında topluyor. O çağların hemen bütün eserlerinde görüldüğü üzere bu bölümler de o dille yazılmıştır. Biz aşağıda bunları günümüzün Türkçesiyle veriyoruz.

I.- Dinin sığınağı olan padişahın şeriata bağlılığı, adaleti, iyiliği ve doğruluğu, dindarlığı (Ypr. *11a-15a).* Bu bölümde on menkabe vardır.

II.- Dinin sığınağı olan padişahın beş vakit namazı cemaatle kılması ve bu yüce kişinin bütün durumlarda namaz vakti girer girmez namazını edâ etmesi *(15b-21b).* Bu bölümde, biri manzum olmak üzere on menkabe ve bir hikâyet vardır.

III.- Dinin sığınağı olan padişahın mescitler ve câmiler yaptırmağa rağbet göstermekteki meyli ve *Sultan Ahmet Câmii*'nin yapılmasını buyurması (Ypr. *21a-23b).*

IV.- Padişah hazretlerinin akıl ve zeyrekliğinin güzelliği; kavrayışının ve anlayışının keskinliği (Ypr. *24a-29b).* Bu bölümde on menkabe vardır.

V.- Keramet sahibi olan padişahın alçak gönüllülüğü (Ypr.

30a-32a). Bu bölümde yedi menkabe vardır.

VI.- Padişahın yaratılışının ve ahlâkının yüceliği; huyunun ve âdetlerinin güzelliği; cömertliği ve ihsanları (Ypr. *32b-37b)*. Bu bölümde onyedi menkabe vardır. Bunlardan sonuncusu *hakikat-i hâl* başlığıyladır.

VII.- Padişahın okçuluğu, biniciliği, silâhşorluğu, bazu kuvvetinin üstünlüğü *(Ypr. 38a-41a)*. Bu bölümde sekiz menkabe vardır.

VIII.- Padişahın avcılığının ve avlarının anlatılması ve Hüdavendkâr hazretlerinin kimi davranışlarının bildirilmesi (Ypr. 41b-45b). Bu bölümde ondört menkabe ve bir hikâyet vardır.

IX.- Yıldızlar sayısınca askeri olan padişahın yürekliliği, cılasunluğu, zeyrekliği *(Ypr. 46a-50a)*. Bu bölümde dokuz menkabe ve üç hikayet vardır.

c) Menkabeleri yazara anlatanlar: Sâfi, yukarıdaki başlıklarla verdiği bölümleri, her menkabenin başında, sözüne inanılır ve güvenilir mukarreblerden, nedimlerden ve büyük görevlerde bulunan kimselerden duyduğunu açıkça söylemekte, onların adlarını ve sıfatlarını vermektedir. Bunların arasında *Habib Cüce, Ebûbekir Cücç, Cüce Zeyrek, Cüce Yusuf Ağa, Cüce Hüseyin Ağa, Darüssaâde Ağası Mustafa Ağa, Doğancıbaşı Mehmet Ağa, sonradan kapudan-ı derya olan Halil Paşa, Nakşbendî tarikatı ulularından Hoca Ahmed es-Sadık, Vezir Mustafa Paşa, Cerrahzade Mevlânâ Mehmet* vardır. Adlarını söylemeden *nüdemâ-yı hâs ve bendegân-ı bâ-ihlâs* diye, padişaha yakınlıkları olan kimseler ve Macarlara tutsak iken kurtulduktan sonra orada duyduklarını anlatanlar da bunların arasındadır. Sâfi bu menkabelerden birkaçını da *mükâtebe* yoluyla öğrenmiştir.

Sâfi, bu, türlü kişilerden dinlediklerini, kitabında *menkabe* başlığı altında anlatıyor. Kullandığı üslûp ağır, seci'li, fakat çağının üslûbuna uygun, doğru ve zengindir. Ancak,

gerek padişahlar için kullanılması mu'tâd olan sıfatlara, gerekse bu menkabeleri kendisine anlatanların mevkilerine göre, bugün için gereksiz sayılan, anlatılan menkabeye hiçbir özellik katmayan doldurmalar yüzünden, kitabın sık satır yüklü yüz büyük sayfasını kaplayan bu menkabeler bugün yazılsaydı, kolayca dörttebirine indirebilirdi. Ben bunların arasından okuyucuya sunmak üzere seçtiklerimi, bu fazlalıklardan ayıklayarak veriyorum.

ç) *Padişah:* Gençliğine rağmen yaptıklarında azimli olan ve liyakatli kimseleri kullanmağa gayret eden[1] I. Sultan Ahmed'in bir ihtirası yoktur. Bir münacatında

Çü ben Bahtî ye verdin hâtırımda yoğiken devlet
Sana ısmarladım Ya Rab umûrum, cümle ahvalim

diyor. Ve daha saltanatının ilk yıllarında

Âriyettir saltanat, servet, beden, cümle fenâ
Şimdiden geldi Hüdâ bilür bu devletten gınâ

demesinden anlıyoruz ki, padişahlığın gerektirdiklerini yerine getirmekle birlikte bundan usancını da saklamıyor.

Onun hat, şiir gibi güzel sanatlara ilgisini gösteren tanıkları, Sâfî'nin kitabında buluyoruz.[2] Şiirlerinde Ahmed adını ve Bahtî mahlasını kullanan padişahın küçük bir divanı vardır.[3] Bu divanda, başta münacat ve na'tlar olmak üzere birtakım gazeller, şarkılar, murabba'lar ve tarihler bulunmaktadır. Peşte ile Budin'in, Vişgrad ile Estergon'un alındığına sevincini, Üsküdar'da bağları, bahçeleri seyrederek avlandığını anlatan manzumeler bunların arasından seçilmeye değer.

1 Divanında, Anadolu'da Celâli eşkiyasının kökünü kazıyan; İran'ı haraca bağlayan Kuyucu Murat Paşa'yı öven manzumeler bulunmaktadır.

2 Sultan Ahmed Camii'nin bina emini olan Kalender Paşa'nın, onun adına düzenlediği büyük iki hat ve minyatür albümü, ayrıca bu konuda güçlü tanıklardır (Bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Kitapları, Nu. 408).

3 Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Kitapları, manzum, eski kayıd 53.

d) Padişahın mevsimleri nerelerde ve nasıl geçirdiği: Bunu bir menkabeden öğreniyoruz *(VII, 39b)*. Padişah kışı *Sarây-ı Cedîd-i Sultânî*'de geçirip mücerret av, vahşi hayvanlar ve kuşlar avlamak için birkaç gün *Davut Paşa Bahçesi*'ne giderler. Sonra ilkbahara kadar *Sarây-ı Âmire*'de olurlar. Güneş Hamel burcuna geçip de[4] 'zaman denen yaşlı' kışın beyaz şalını taze yeşilliğe değiştirince ilkin kalkıp *Beşiktaş Bahçesi*'ne geçerler. Orada canının istediği kadar oturduktan sonra *galib âdet hasebince İstavroz Bahçesi*'ne, sonra da sıra ile öteki bahçelere ve en sonra yine *Davut Paşa Bahçesi*'ne giderler. Orada *sebük-bar Harami Deresi*'ne ve gönüllerine göre öteki avlaklara geçerler. Sohbaharın sonuna değin böyle oradan oraya geçerek din ve devlet düşmanlarına korku salarlar. Bu yüce âdetleri ve eski alışkanlıkları gereğince yine ilkbaharda ve menekşelerin kırları süslediği mevsimde *Beşiktaş Sarayı*'nı teşrif ederler ve deniz kıyılarını alnının nuru ile aydınlatıp orada ikamet üzere iken *Hasbahçe*'lerden saraya yakın olan *Kara Bali Bahçesi*'ne geçip gönüllerini eğlendirirler. Orada hizmetlilerin ileri gelenleriyle varıp gâh ilkbaharın meltem rüzgârlarıyla yüklenmiş olan çemenliklerde dolaşırlar, kimi yaya olarak, salınan serviler gibi *ayak seyiri*[5] ile çayır-çemenleri ve baharı seyr ederler. Ve bazı da oradaki ünlü köşkte eğleşip hazretin nedimleri ve sarayın musahipleri ile huzurlarında hikâyeler anlattırırlar, kitaplar okuturlar. Zamanın olaylarını dinlerler ve her birinin sözlerinden ibretler alırlar. Bunları, dünyada olup biten nesneleri, akıl miyarında ölçüp biçerek ayar ederler. Tesadüf, yine bir gün o yüksek köşkte oturup yeşillikleri ve taze baharı seyrederken meydanın ortasında bir demir tavanın yattığını gördüler. Sonra dilsizlerden birine işaret edip 'getir' deyince, karşılarında hizmet etmek

4 8 Mart.

5 Yürüyerek yapılan gezinti.

üzere ayakta ve hizmete hazır dikilip duran uşaklarına gölgeli bir ağacın dibinde bu tavayı koydurdular. Devran padişahı, orada olan kebâdeye[6] bir temrensiz ok gezlediler, o bakır nişana ve demir putaya öyle bir vurdular ki bu temrensiz ok, ucu sipsivri bir iğne gibi o tavayı delip geçerek ağacın gövdesine saplanmıştır.

e) Nedimler ve musâhipler: Nedimler, padişahların maiyyetlerinde bulunan, sözünden, sohbetinden yararlanılan, zarif, nüktedan ve hazır-cevap kimselerdir. Bunların arasında cüce, dilsiz ve siyah hadım ağalarından seçilmiş olanlar bulunurdu. Bunların görüşlerinin, hükümdarlar üzerinde etkisi de olurdu. *Zübdetü't-tevârîh*'de bunların yaptıkları anlatılırken *şirinkârlık, nüktegüzarlık, şûhî ve küstâhî, şataret, bezlegüyî, cerbeze* gibi türlü nitelikleri belirtilmektedir. Padişah bu *şeker-dilli* nedimlere ve *sadâkatli* musâhiplere kimi din, devletle ilgili konuları anlattırır, kimi geçmişlerin hikayelerini söyletirdi. Keyifli olduğu zamanlarda onlarla şakalaştığı, birbirleriyle küstahlık derecesine varan oyunlar oynamalarına izin verdiği de olurdu. Meclislerde olsun, avlanmağa, gezmeğe çıktığı zamanlarda olsun, yanında *hûb edâlı nedimler ve güzel sesli hânendeler* bulunurdu. Bunlarla konuşur, eğlenir; onlara sorular sorar, onların türlü bilgilerini, zekâlarını, nüktedanlıklarını, hazır-cevaplıklarını ölçer, biçerdi.

III. Kitabın türlü bölümlerinden seçilmiş menkabeler

Bu menkabelerin kitabın hangi bölümünden alındığı, hangi yaprağında anlatıldığı yanlarında gösterilmiştir.

a) Dindarlığı (I, 10a): Sultan Ahmed, bütün namazlarını, vakti girer girmez, sarayda, kırda, avda, nerede bulunuyorsa hemen oracıkta kılmaktadır (Ypr. *30a-30b*). Meclislerinde ve

6 Talim yayı, çok yumuşak ve gevşek olduğundan kemankeşliğe ilkin onunla meşk ve idman ederler.

namaz sonlarında okunan Kur'ân-ı Kerim'lerde *lâhin*[7] ve *tahrif*,[8] *tağyir*[9] ve *tasrif*[10] etmemek babında tam bir takayyüdü ve eksiksiz bir dikkati vardır. Onun, bu günlerde özengisinin ardından ayrılmayan, akıllı, kavrayışı yerinde, söyleneni kavratmakta ve pek duyulmadık fıkralar anlatılmakta merhum Sultan Murad Han'ın nedimi olan *Cüce Zeyrek*'den, sohbetlerinde ve şuhlukta merhum Sultan Selim Han'ın musâhibi olan *Zîrek*'den daha üstün ve daha güçlü olup bu fakir ile müzâkerelerde bulunan ve kimi kitaplardan ders görmesine izin verilen, bu yoldan padişahın sonsuz inayetlerini gören *Ebûbekir Cüce* vasıtasıyla bu duacılarına şöyle işaret etmişlerdir, diye girdikten sonra bu konuda padişahın dediklerine geçen Sâfi şunu anlatıyor: Garip bir iş ve acip bir nesnedir ki müezzinlik edenlerin, Kurân-ı Kerim okurken eyledikleri iğrenç *lâhinler* ve yaptıkları çirkin nağmeler duyulur. Kimse bunların düzeltilmesini iş edinmez. Allah'ın kelâmı böyle lâhinlerle ve hadden aşırı tahriflerle okunmak şeriata aykırı değil midir? Diyelim ki bir şairin taptaze bir şiirini ve akar-sudan daha akıcı olan tatlı bir nazmını, şiirden anlamayan, ehliyetsiz, hatalı bir kişi ve yolsuz bir kanbur eline alsa da onun karşısına oturup o güzelim şiiri vezinsiz ve tahrif edüp bozarak okusa o buna razı olur mu? Yoksa, o kişinin, ne türlü olursa olsun, cezasını verir mi? *(IV, 24a)*.

b) Saat olayı (I, 15a-15b): Bugünkü günde ve işbu saltanat-ı seniyye devrinde Darüssaâde Ağası Mustafa Ağa bendelerinden dinledim. Padişah hazretlerinin büyük ataları Sultan Murad Han'ın saltanatı zamanında Frenk diyarından Lutran [İngiltere] Hükümdarı ve eskiden beri Osmanlı soyu

7 Kur'ân-ı Kerim'i okurken gerek dil bakımından, gerekse başka yönlerden yanlış yapmak.

8 Kelimenin aslını bozmak, değiştirmek.

9 Bir kelimeyi anlamını bozacak şekilde değiştirmek.

10 Değiştirmek. Bir nesneyi, bir sözü, evirip çevirip değiştirmek; bir kelimeyi anlamını bozacak derecede değiştirmek.

padişahlarına kulluk etmek yolunda olan kimse, rivayet olunduğu üzere bir *avret* ve büyük bir ülkenin kraliçesi idi. Bahtın yuva kurduğu bu eşiğe yaklaşmak, onun gölgesinde olmak istediği için peşkeş olmak üzere bir musanna'[11] saat yaptırdı. Uzunluğu ve eni üçer zirâ,[12] boyu da bir adam boyundan ziyade idi. Bu saatte türlü türlü şekiller, kimi erganun ve kimi nay ve kimi şeştar vardı; kimisi davul ve kimi davulcu. Bunlardan başka türlü türlü sazlar ses veriyordu. Her saat başında o suret ve şekillerin her birinden türlü hareket ve bir çeşit ibret alınacak durum görülmekte idi. Bunların ellerinde ve ağızlarında olan sazlar şaşılacak sesler ve garip avazlar çıkarırlardı ki akıllar bunları anlatmakta şaşkına dönerler ve akıllılar bunları nasıl anlatacaklarını bilemezlerdi. Sözün kısası, yukarıda adı geçen kraliçe bu söylediğimiz saatin üstadlarına pek çok paralar ve sonsuz hazineler vermiş ve onların da nice yıllar çalışıp tamamlanması yolunda söz-götürmez uğraşları olmuştu. Sonra kimi kıymetli taşlarla süslenerek sanatlı bir nesne ortaya koymuşlardı. Saatin İstanbul'a gönderilmesi ve selâmetle ulaşması için eksiksiz himmet gösterilmiş. Lakin Allah'ın hikmeti, bu saat paytahta geldiği zaman Sultan Murad ölmüştü, saltanatta Sultan Mehmed Han vardı. Bu eşsiz armağan ona peşkeş çekildi. *Hasbahçe*'deki köşklerden birine kuruldu. Merhum padişah o köşke geldikçe o ibretler gösteren acaip nesneyi seyr ve temaşa eder, saatteki kişilerin ve şekillerin seslerini şaşarak dinlerdi. Her birinden bir ibret alır ve insanoğlunun neler yapabildiğine hayret ederdi. Vaktâki saltanat Sultan Ahmed Han'a değdi. İnsanların seçmesi olan bu padişah *Hasbahçe*'yi dolaşırken ve altın-nakışlı köşkleri temaşa ederken yolu saatin konduğu köşke düştü, gözü o saate ilişti; saatte görü-

11 Sanat bakımından çok değerli, çok sanatlıca yapılmış.

12 Zira, bir uzunluk ölçüsü olup kullanıldığı yerlere göre bu ölçü değişmektedir. Genel olarak 68 santimdir.

nen suretlere ve temsillere ve onlardan çıkan seslere kulak verdi. Gözünü saatten ayırıp *Sübhanallah, bu ne halet ve ne bîma'nâ bidattır* deye temiz gönlünü ve doğru yolda olan yaratılışlarını bir ürkeklik kapladı ve bu ma'nâsızlıklardan büsbütün nefret duydu. Saltanatla ululuğun birleştiği, mutluluk ve ikbal mahalli, yüce Allah'ın ibadet ve tâat makamı olan bir yerde bunun gibi suretlerin ve şekillerin ve birtakım timsallerin bulunması şeriata ve akla aykırıdır, Allah'ın ve halkın yanında makbul değildir, dedi. Yukarıda anlatıldığı üzere hayli kıymetli ve ağır değerde bir saat olduğu halde iltifat buyurmadı. Eline, düşmanları kıran bir tebet aldı. Hazret-i İbrahim'in putları kırdığı gibi o putları andıran timsalleri kırıp yerle bir etti ve hiç tereddüt etmeden, onları parça parça etti,[13] âyetinin doğruladığı bir hale soktu. Sonra oradaki görevlilere buyurup yaktırıp kül etti.

Kitapta bu menkabeyi, daha kısa olarak, bir kez daha okuyoruz (VII, 39b).

Bu menkabede, Sultan Ahmed köşke varınca saatin üzerine gider, ona dikkatle bakar, içine yerleştirilmiş olan acaip şekilleri ve garip timsalleri görünce, yeri puthaneler olan timsallerin ve suretlerin bunun gibi ibadet yerinde ve hilafet konağında bulunması caiz olmaz ve *bu münker gitmeyince benim kademim bundan mütecâviz olmaz*[14] deyüp saati hemen o saat darmadığın eder, yakılması mümkün olan parçalarını yaktırır.[15]

13 Enbiya sûresi, âyet 58.

14 Şeriatın çirkin bulduğu ve haram kıldığı bu nesne buradan gitmeyince ben buradan bir adım atmam.

15 Bu saat hakkında İngiliz kitaplarında çok daha geniş bilgi vardır. (Bkz. Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul Hayatı* 158-159), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 52; saatin resmi, s. 143. Sâfi'nin *Zübdetü't-tevârîh*'inde saatle ilgili menkabenin fotokopisi, s. 144. Bu kitapta, saatin tahribi ile ilgili olarak adı geçen tarihten alınmış olarak 38a-38b'de verilen fotokopilerin sözkonusu saatle hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar eserin büsbütün başka bölümlerine aittir.

c) Bir dil tartışması (IV, ypr. 26a-26b): Sâfi, bir gün va'zederken söz şarap içenlere, anaya babaya âsi olanlara, sılayı ve hac ziyaretini terkedenlere gelince *'Allah canlarını alsın'* diye ilenmiş. Bunun üzerine padişah kendisine ihtarda bulunmuştur: 'Bilginler tâifesi, peygamberler, âlemlere merhamet dileyen ve bütün cihan halkının iyiliğini isteyen kimseler olduğundan, kim olursa olsun, yalnız âdemoğullarına değil, hattâ bütün yaratıklara merhamet ve şefkat edüp, büyük günah işleyenlere ve Allah'ın buyruklarına karşı gelenlere beddua etmemek, belki, kendilerine onlardan eziyyet, bir cefa ve bir mazarrat yetişse bile, hidâyet ve inâyet ile dua eylemek Peygamberimizin yüce sünneti idüğü Siyer kitaplarında, özellikle, insanların en hayırlısı olan Peygamberimizin hadîslerinde açıkça söylenmiştir. Resûl-i Ekrem'in müşriklerden gördüğü cefa ve eza, kurdukları tuzaklar karşısında *'Allahım, kavmıma doğru yolu göster, çünkü onlar bilmiyorlar'* deyişi bunu açıklamıyor mu?' demesi üzerine İmam Sâfi'nin karşılığı şudur: 'Zâhirde beddua gibi görünen bu deyimler, Arapçada teaccüb yerinde kullanılır. Netekim, şaşılacak, garip bir iş görülse, ya da bir acaip şey işidilse *sübhânallah, lâ ilâhe illallah* denildiği gibi. Gerçi bu ibarelerde asıl maksat *tesbîh ve tehlîl*'dir.[16] Orada bunların sözlük anlamı kasdedilmeyip, bu kelimeleri o yerde kullanan kimsenin muradı, o gördüğü veya işittiği acaip işe şaştığını bildirmektedir. Bunun gibi *Allah onların canını alsın* ibareleri de teaccüp yerinde kullanıldığında asıl anlamı kasdedilmeyip murat, o garip işe şaşıldığını ifadedir.

İmam Sâfi, bundan sonra, yanlış bir tedavi yüzünden, savaşta yaralanan bir gazinin ölümüne sebep olan adamlar hakkında, Hazret-i Peygamberin *Allah onların canını alsın,*

16 Tesbih, yüce Allah'ı, eşden, çocuktan ve başka eksiklerden uzak tutmak, Tehlîl de 'Lâ ilâhe illallah = Allah'tan başka Allah yoktur, ancak bir Allah vardır' demektir.

eğer bilmiyorlar idiyse sorsalardı, dediğini, bundan kasdının beddua olmadığını belirterek kendisini savunmuştur.

ç) Padişahın ihsanları:

1) Sultan Ahmet ve Kayıkçı (VI, 33b):

Bu menkabeyi İmam Sâfi, sözüne inanılır mîrî sakalardan birinden dinlemiştir. O da bunu, menkabede adı geçen kayıkçıdan öğrenmiştir. Menkabe, doğrudan padişahın konuya girişiyle başlıyor, gerisini kayıkçı anlatıyor.

Bin ondokuz yılı bahar günlerinde *Üsküdar Bahçesi*'ni şereflendirip İstanbul'a geçmek lâzım olduğunda iskeleden kayığa bindim. Meğer o kayığın sahibi bir zimmî kâfir imiş. O kayıkta bir ben, bir de kayıkçıdan başka kimse yoktu. Yalnızlık sıkıntısını gidermek için birbirimizle konuşmaya başladık.

Kayıkçı anlatmaya başladı: Dünkü gün sipahi kılığında bir mutlu kişi kayığa bindi; yanında yalnızca bir hizmetkârı var. İşaret eylediği tarafa çekip giderken benimle sözleşmeye başladı ve beni Müslüman sanıp,

– Kayıkçı namaz kılar mısın?

diye sordu. Ben, o yolda elsiz-ayaksız bir kişi olduğumdan, susup cevap vermedim. O devletli benim karşılık vermediğimden durumumu anladı.

– Yoksa Müslüman değil misin?

diye sordu. Ben de evet 'nasrânîyim' diye karşılık verince beni İslâm dinine davet etti. Bana hidayet yolunu gösterdi ve

– Gel, imdi Müslüman ol, seni serdar Murad Paşa'ya ileteyim, benim ona her yolda sözüm geçer; her ne dilek istersen alıvereyim, dedi. Ben de,

– Sipahi Bey, ben Müslüman olıcak padişaha haracı kim versin?

diye karşılık verince biraz gülümsedi, bir daha teklif etmedi. Bu sırada *Saray-burnu* karşısına geldik.

– Gel imdi, beni burada çıkar!
diye teklif etti. Ben de,

– Sipahi Bey, burada Hünkârın bostan oğlanları vardır. Ben sizi burada çıkaracak olursam ne beni korlar, ve ne sizi diye cevap verdim. O da,

– Sen korkma, ben seni dilek ederim, rencîde etmezler, diye ısrar edince karşı duramayıp o kıyıdan bir yere yanaştığımda oturdukları yere biraz nesne bırağup sürat ile çıktılar ve tekellüfsüzce kendi hanelerine gider gibi korkusuz bahçe kapısından içeri gittiler. Verdikleri ne ola, diye nazar ettim. Gördüm kim bu ömrüm içinde ikisini bir yerde görmedğimi kırmızı floriden bir nice altun yatur. Pes bu mertebede bildim ki ben fakir ile bu kadar şakalaşan devletlü padişah imiş. Hayfâ, evvelden bilmiş olsam sözlerini reddetmez, her ne teklif ettilerse kabul ederdim.

2) Sultan Ahmed, türlü vesilelerle türlü ihsanlarda bulunmaktadır: Kitapta bir çok yerlerde bunları okuyoruz. Bu ihsan görenlerin arasında İmam Sâfi *(VI, 34a-34b)*, silâhdar, çukadar, rikâbdar, destardar gibi maiyyetinde bulunanlara *(VIII, 42a)* ve daha birçoklarına eşrefî,[17] samur kaplı hil'at, iki yük akça, sonradan kapudan-ı derya olan Halil Paşa'nın, doğancıbaşı bulunduğu sırada bir avuç altun kendisine, bir avuç altun da doğancı gulâma ihsanda bulunmuştur. Paşaya verdiği altun sayıldığında tastamam ikiyüz, gulâma ihsan ettiği de yüz hasene altunu[18] çıkmıştır.

d) Kibarlığı (VI, 33b): Padişah, meclisinde hizmet üzre olan kullarından kim olursa olsun, herhangi birine seslenecek olsalar, o kullarının yalnız adını söylemeyip *filan ağa* diye ve saygı olsun için onun adına bir *ağa* sözü eklerler. Birisi *padişahım* diye, halini anlatmak üzere kendisine hitap etse lûtuflarının ve keremlerinin olgunluğundan ve iyi ah-

17 Bir altın paranın adı; altın; Venedik altını; tuğralı altın.

18 Eski altın paralardan biri.

lâklı oluşlarının gereği *lebbeyk*[19] diye cevap verirler. Padişahın yanında Sâfi'nin adı geçtikçe yalnızca *imam* diye sözünü etmeyip *imam efendi* diye yad buyururlar; yahut yalnızca *efendi* diye zikr buyururlar. Gûyâki bir kişiyi andıkça onun en güzel isimleriyle ve en güzel lâkaplarıyla yad etmenin, Peygamberin sünneti olduğunu, değerli kitaplardan öğrenmişlerdir.

e) Sade giyinişi (V, 30a): Saltanatın gerektirdiği üzere taşralarda halk arasında seraser[20] ve dîba ve daha başka değerli kumaşlardan giyecekleri, âdet olduğu için ister-istemez giyerler. Ama halvethane-i haslarında ve beş vakit namazlarını kıldıkları mescitlerinde, özellikle günlük evradları[21] olan Kur'ân-ı Kerim'den hızıbleri[22] okudukları zamanlarda, tevâzu yoluyla, ince soflar ve tiril lay'lar[23] ve eşsiz Hind pamukluları giyerler. Bu tür kumaşların giyilmesinin mubah olduğunda din bilginleri arasında ihtilâf yoktur. İpek ve dîba ve öğünülecek ağır kumaşlar giymekten ise, bu tür kumaşlardan daha çok safa ederler. Bu giyilmesi mubah olan giyecekleri yenilendikçe eskilerini temiz yürekli kullarına verirler.

f) Edebiyattaki gücü (IV, 24b): Padişahın hitaplarındaki güzelliği, cevaplarındaki dilin tatlılığını ve sözlerin akıcılığını işitenler, onun ifadesindeki tattan ve açıklamalarındaki incelikten hayran olup kendilerinden geçerler. Nesirle konuşsalar, âdeta kıymetli taşları dizerler; nazım ve şiir, hangi

19 Hacca giden Müslümanın ihrama girdikten sonra okuduğu duanın ilk kelimesi. Sözün anlamı 'işte senin için buradayım, buyruğunu bekliyorum' demektir.

20 Altın işlemeli kumaş.

21 Bir tarikata bağlı olanlar tarafından her gün okunan belli dualar. Kur'ân-ı Kerim'de okunması âdet edinilmiş olan ayetler, sûreler.

22 Kur'ân-ı Kerim'de bir bölüm, özellikle Kur'ân-ı Kerim'in altmışta bir bölümü. Kişinin her gün belli vakitlerde okumayı âdet edindiği âyetler, salavat, zikirler ve dualar.

23 Hindistan'dan ve Çin'den getirilmiş bir tür ipekli kumaş.

bahirde[24] olursa olsun, bunları akar-su gibi güzel okurlar. Vezin, kafiye, seci' tesbihini ince ve eşsiz bir belâgatle dokurlar. Huzurunda nedimlerden birine bir manzume okumasını buyurduklarında, okuyan, vezinde bir yanlış yapsa, onu, en güzel yolda uyarırlar ve doğru yola yöneltirler.

g) Sert yay çekmekte ve ok atmakta gücü (VII, 39a): Padişah sert yay çeker ve sert eşyayı vurup deler ve bunlarla bazusunun gücünü sınardı. Bir gün eline bir yay alıp yedi parça hamam tasını birbiri içine yerleştirdiler, nişan yerine koydular. Yaya bir ok gezleyip o yedi tane demir tası gözleyip yayı çektiler. Yedisini birlikte bir vuruşta delip o oka dizdiler. Sonraları daha da güçlendikleri bir yaşa ulaştıklarında bu kez tasların sayısını ona çıkardılar, birbiri içine yerleştirdiler ve bir ok vuruşuyla onunu da delip geçtiler.

h) Silahşörlüğü ve cirit oyunu (VII, 39b-40a).

1) Sultan Ahmed binicilik fenninde de maharetli ve at koşturmada da öndedir. Silahşörlük vadisinde de kudretleri meydandadır. Geçmiş padişahların arasında onun benzeri bir padişah geldiği duyulmuş değildir. Anlatırlar ki ileri gelen adamlarından biri bir huysuz, serkeş ata binip onu kullanmağa gücü yetmemiş. Padişah bunu görünce o kullarını indirip kendileri binmişler, o huysuz ve serkeş atı râm etmişlerdir.

2) Cirit oyunu: Kimi ileri gelen yakın adamlarıyla *Hasbahçe Meydanı*'nda, özellikle *Sarây-ı Atik*'i teşrif ettiklerinde, oradaki *Kumluk Meydanı*'nda saygı gösterilmeyi hak etmiş olan adamlarından binicilikte tek olanlara cirit oynamayı buyururlar. Kendilerinin de canı istediği zaman bunlardan kimisine at sürüp yıldırım gibi arkalarından yetişirler, ellerinde olan ciridi saplarlar. Savulmaz kaza gibi varıp o kullarına isabet edince ya budur ki tepetaklak edip attan yıkar, yahut cirit

24 Arûz vezninde bir veznin ayrıldığı kümelere verilen ad.

vurup yaralayarak uzun süre adam o ağır yarayı çeker.

Bunu söyleyen şunu anlatmıştır: Padişahımızın lûtufları ve keremleri o mertebededir ki cirit oyunu meydanında kullarından zayıf ve güçsüz olanlarından birisine tesadüfle at salsalar ve keskin uçuşlu bir kartal gibi ardından erişseler cirit atmak mahalline gelince ona acıyarak, atarken yanılmış gibi yapar ve ciridi o güçsüz kulun başı üzerinden yalap yalap yalabıyan bir şimşek gibi geçirirler. Ama önlerinden kaçıp giden güçlü-kuvvetli biri ise davrandırmadan tek cirit ile öyle bir vururlar ki adamın yarası uzun zaman iyileşmez ve kimi olmuştur ki bir yıla dek sürmüştür.

ı) Avcılığı (VIII, 44b): Av avlamak aslında bir savaş suretinde ve vuruş-kırış heyetinde olduğundan dolayı bunun gelmiş geçmiş padişahların yolu olduğu apaçıktır. Hele zamanın padişahı avcılığa çok düşkündür ve arslanca bir saldırışla ve heybetle her ava saldırmaktadır.

Doğanla avcılık yapıp, süratle uçan türlü kuş avı yaptıkları gibi yırtıcı hayvanların, ceylan, kurt, tilki ve tavşan avı da onların yaratılışına ve gönüllerine uygundur. Yukarıda anlatıldığı üzere her yılın her mevsiminde birer müddet avlaklarda dolaşırlar; ırmak kıyılarında, bağlar bahçeler arasında dinlenirler; dağ olsun, ova olsun, vadilerde, düz yerlerde olsun, adı geçen, altınla dokunmuş gölgeliği kurdurur, içine konmuş olan mindere kurulup yastığa dayanırlar, dinlenirler. Şeker-dilli nedimler ve sadâkatli musâhiplerle kimi din ve devletle ilgili konuşmaları olur ve kimi geçmişlerin hikâyelerini anlattırırlar. Bunlardan başka Allah'ın yarattığı ağaçların yapraklarından ve yemişlerinden, çınarların, akkavakların yapraklarından, ırmakların çağıltısından ve kararsız bülbüllerin seslerinden ibret dersi alırlar ve avlağa her bir gelişlerinde vahşi hayvanlardan, kuşlardan, kırlardan ve ovalardan nasip olduğu kadar avlanıp yine saraylarına dönerler.

i) Köşkte bir meclis (IV, 25a): Harem-i Hâss-ı Hümayun'da

ve sarayın içinde irfan sahibi bir nedim ve sadâkatli, hizmetinde doğru bir kimse, ilim ve marifet yönünde, dervişlerin ve tarikat yolcularının yolunda büyük bir pay sahibi olan, gece-gündüz padişahın hizmetinden bir nefes uzak olmayan *Cüce Yusuf Ağa*'dan işittim ki, bayramı ve nevruzu andıran bir aydınlık günde padişah hazretleri köşklerinde bir taht üzerinde oturmuşlardı. O yüce meclisin çevresinde has nedimler ve padişaha gönülden bağlı hizmetliler bulunuyordu. Bu sırada her biri hezardestan[25] ve bahçelerin bülbülü gibi tatlı edalar ve etkin havalar ve şarkılar söylüyorlar ve güzel seslerle gâh hallerini anlatıyorlar ve gâh insanın içinden sıkıntıyı alıp götüren nağmelerle padişahın bu meclisinden, mutluluk veren bostanından türlü türlü yemişler devşiriyorlardı. *Bezleguyluk*'un[26] verdiği neşe sırasında herkese hasbihalini beyana ve sergüzeştini anlatmağa izin verilmişti. Her türlü *bezle ve cerbeze ile muahaze edilmekten emin kılınmışlardı.*[27] Nedimlerden saraya yeni alınmiş saf *mufaddal-ı Selîm*[28] biri vardı. Kendisinin devletin eşiğine ulaşmasına ve padişahın haremserâyına girmesine önayak olan eski seyyidin, yumuşak ve doğru bir kişi olduğunu anlatmak üzere *kendi halinde sığır gibi bir kimse idi* diye meramını, bu türlü soğuk bir edâ ile muradını böylesine yakışıksız bir ifade ile anlattı. Bu *mufaddal-i sâde*, akıldan ve ihtiyattan âzâde olan bu adamın bu uygunsuz ve tartılmamış kelâmı padişahın hoşuna gitmedi, hemencecik

Dost nadan olsa, yeğdir âkilin düşmenliği
Cahilin medhetmesinden âlimin yeğ yermesi

25 Bin destan söyleyen; bülbül.

26 Alay etme, şakacılık, tuhaflık etme, komiklik etme, maskaralık etme.

27 Tuhaflık ve maskaralık yaptıklarından dolayı azarlanmayacaklarına dair güven verilmişti.

28 Erdem ve bilgi bakımından başkalarına üstün olan. Erdem ve bilgi yönünden başkalarından üstün olduğuna hükmedilen.

buyurdular. Onun bu beytinde, Arapların 'âlimin düşmanlığı cahilin sadâkatinden hayırlıdır' demelerine bir telmih vardır.

j) Sultan Ahmed'in kuvvetli oluşu (VII, 41a): İmam Sâfi'nin Cüce Yusuf Ağa'dan yazışarak öğrendiğine göre: Padişah bir gün oturup nedimleri ve musahipleriyle türlü konular üzerinde sohbet ederken karşısında *Mermerlik* denen çemenlik, ağaçlık bir yerde, eskiden konmuş olan bir iskemle görür. Uzunluğu yapı arşını ile iki arşından fazladır. Taşçı onu çok güzel bir üslûpta yontmuş ve o yerin başka güzellikleri gibi uygun bir yere koymuştur. Padişah bunu görünce sağ elini koyup *Bismillah deyüp* erkeklik gücüyle yerinden kaldırmış ve bunu üç kez tekrarladıktan sonra götürüp yine yerine koymuştur. Ne benzi atmış, ne alnı kırışmış, ne de terlemiştir.

IV. Tasvirler

a) Sürek avı: Otağı, Süleyman Peygamberin sarayını andıran padişah her uğurlu yılda, *Üsküdar Yakası*'nda bulunan bostanlarda, sultanların ve padişahların kıskandığı gül ve kokulu bitkiler bahçelerinde safalar sürer ve gönül açan mesirelerde gezip eğlenirken bostancıbaşı kullarına buyurur; birkaç kadılık köylerin halkını, eski geleneğe uyarak, toplar, kimi *Bey-kozu Bahçesi* taraflarında, kimi *Kayış Pınarı* diye bilinen çeşmenin bulunduğu ormanlıkta ve *Ali Bahadır* adındaki ziyaret yerinin çevresinde olan av yerini bağlatır. Her yanından nice fersah yerleri çepeçevre tutup kuşattırır. O ağaçlık yerleri mesken ve o dağlık bölgeyi yer edinmiş olan tavşan, tilki, sünbüller otlayan âhu, kurt, ayı ve kara domuzları hâyuhuy ve yâhu na'ralarıyla sürerler. *Tokat* denen, kimisi eskiden, kimisi sonradan çevrilmiş olan avluya düşürürler O yabani hayvanlar mahşerinde çekirge, karınca

ve sıçanlar gibi oraya buraya koşuşarak bir kurtulacak yer umudu ile her biri bir yana kendilerini atarlar. Lâkin etraf tutulmuş, çıkıp kurtulacak yerleri her yandan bağlanmış olduğu için kaçacak yol bulamazlar, bir türlü canlarını kurtaracak bir delik yoktur. O gün, o gece, dar bir yerde kalıp gecelerler. Ertesi gün burada av yapılacaktır. Sabahtan, padişah adamlarıyla avlağa varır. O yabani, yırtıcı hayvanların gizlendikleri ve geyiklerin saklandıkları koruda türlü türlü başı boş avlar meydana çıkar. Orada, her cins av, kendi türünden olmayan, belki kişinin kardaşından, anasından, babasından, karısından ve oğullarından kaçacağı gün, diyen âyetin[29] dediği olur. Her canlı soyundan sopundan, öz kardaşından, kocasından, eşinden, geçmişlerinden, gelecekleriden ürküp kaçar. Her biri kendini bir yana atar. Sonsuz sıkıntılar içinde çırpınır. Onlar bu halde iken padişah, bindiği rüzgâr ayaklı atı ile üzerlerine varır, çevreyi gözden geçirir. Onu gören bütün hayvanlar ürküp korkarak karşısında dururlar ve çırpınıp kaçışmayı bırakıp saf bağlayıp otururlar. Sanki o avlar, padişahın mızrağına göğüslerini siper ederler ve kaza gibi etkin olan okuna çırpınan sinelerini hedef tutarlar. Padişah, adamlarına, her birinin vurabilecekleri mesafede olan avlara, ok yağdırsınlar ve tüfeklerini ve zenbereklerini[30] boşaltsınlar diye işaret eder. Kendileri de ellerine yay ve temrenli oklar alıp, her ne kadar deniz ve kara avlarının helâl ve güzel olduğunu ve günah olmadığını bilirlerse de merhametlerinden ve acıdıklarından dolayı zararlı ve yırtıcı olmayan hayvanların üzerine at salıp onları vurmaz; ama, ok değmesinden kurtulup her yana dağılan avları, rüzgâr ayaklı atıyla kovalar, ucu sivri ve belâlar yağdıran mızraklarla birkaç kösnük domuzu öldürüp yere sermeyi sever. Onun yürük atı o kadar menzil almış ve görev-

29 Abese sûresi, âyet 36.

30 Zenberek gücüyle kullanılan çelik ve pirinçten yapılmış ok.

liler bir fersah yer geride kalmıştır. Padişah gözden kaybolup görünmez olmuştur. Adamlarının içlerini sıkıntı ve korku kaplamıştır. Onu aramak için her yana koşuşup dağılırlar. Zaman padişahını bir süre aradıktan sonra onun ormanlar içinden korkusuz, yürekli bir arslan gibi meydana çıktığını görürler ve halvethanelerine sevgilileri gelmiş gibi yüzleri güler, içleri açılır.

b) Çadır (VIII, 43b): Bu çadır Sultan Ahmed'in Davut Paşa Bahçesi yöresinde çıktığı bir avda bir yüksek tepenin üzerine kurulmuştur.

1) Ava çıkış: 1020 senesi Rebiülâhır ayının ortalarında (1611 Haziran sonları) bir seher vakti meltemle arkadaş olan bir ata binerek avlanmak niyetiyle ve gezip dolaşmak maksadıyla Darüssaâde'den yola çıkar. Gece ve gündüz yürek temizliği ve içten bağlılıkla kendisine kul köle olan ağalarla ve işleri güçleri iyilik olanlarla yola çıkar. Bunlar padişahın özengisi çevresinde koşmakta ve onun rüzgâr ayaklı atının ayaktaşlığında esen yel gibi dolanmaktadırlar, hepsi de şecaat meydanının binicisidirler. Bundan başka her birinin bir olgunluğu ve iyi hali vardır; kimisi ilim ve marifetle dopdoludur; kimisi erdemden ve hünerden uzak olmayan kullarıdır. Kulluk havasının yükseklerinde sadâkatle uçmaktadırlar ve daima kulluk kapılarını açık tutarlar ve boyunlarını hizmette bulunmak üzere uzatmışlardır. Bunların başında doğancıbaşı bulunmaktadır ve yamakları da yanlarındadır. Ayrıca kendisine çok bağlı olan hizmetliler, musahipler, dilsizler birliktedir. Bunlarla *Davut Paşa* yöresinde avlanmaya ve dolaşmaya çıkmıştır.

Gönül açan bir yerde, dünyayı gören bir yüksek tepe üzerinde bir çadır kurulmuştur. Buranın havası iç açıcıdır ve bitkiler, çiçekler anber gibi güzel kokmaktadır. Bu çadırın ipleri ipektendir; kubbeleri geniş, sanatlı bir çadırdır bu. Renk renk kumaşlardan süslü bir kubbe kurulmuştur. Ça-

dırın'bezi ince ketenden, argacı ve arışı ham ipekten dokunmuştur; kumaşının insanın içini açan dokusu güzel ibrişimdendir. Çadırcı ustası onu öylesine güzel bir biçimde kesip biçmiş ve öyle sanatlı bir ölçüde ortaya koymuş ki mimar *Sinnimar*[31] öylesini zamanın köşkünde yapamamış ve üstad *Mani*, nice güzel işler yapılan zamanın nakkaşhanesinde bunun gibisini nakışlayıp yazmak[32] yoluna gidememiştir. Bunun iplikleri insana zevk ve sevinç veriyor; ince bir hayali hatırlatan ipleri kişinin içini açıyor. Türlü sanatlarla işlenmiş olan perdesi yücelik ve ağırbaşlılık perdesidir; altun tellerle işlenmiş cibinliği, namusun ve iyi adın bulunduğu yerdir; güzel gölgeliği adalet sayesidir; altun işlemeli ipek yaygısı rahat ve inâyet sermayesidir; iplere bağlanmış olan kazıkları, yerinden oynamayan dağlar gibi sağlam ve ikbal üzerine dayanmış olan direkleri, kımıldatılamayan tepeler gibi yücedir ve yüksek kubbesinin tepesinde bir altun top vardır ki güzelliği ve parlaklığı dünyayı aydınlatan güneşle birdir ve aleminin ucundaki hilâlin güzelliği sevinç getiren Şevval ayının hilâline[33] eşittir.

V. Bir meddah hikâyesi

Sakallı hatun (IV, 27b-28b): Nedimlerden Yusuf Ağa'nın rivayet ettiği menkabe. Bir gün padişah, deniz kıyısındaki köşkte otururken, arada sırada, padişahın meclisine girmesine izin verilen hüner erbabından bir Meddah, *dünyada görüp işittiği olayları hikâye ettiği ve taşralarda gördüklerini anlattığı sırada, zamanın şaşılacak işlerinden bir iş olmuştur ki diye hikâyesine başlıyor:*

Akıllıların hayretini uyandıran iş şudur: Erzurum'da gö-

31 Hükümdar Nu'man için Havarnak Kasrı'nı yapan mimarın adı. Köşkü yapıp bitirdikten sonra bunun üstünden baş-aşağı atılmıştır.

32 Burada resim yapmak, minyatür yapmak, desen çizmek anlamınadır.

33 Ramazan Bayramı'nın ilk günündeki hilâl, ay yenisi.

mülü olan Ebu İshak'ın[34] mezarında *Sakallı Hatun* adında bir türbedar vardır. Bu Sakallı Hatun'u, küçüklüğünden beri bu mübarek mezarın hizmetine adamışlardır. Gece-gündüz bu türbenin temizliğine bakmaktadır. Anası, babası ölüp kendisini de çocukluktan çıkarak ergenlik yaşına girince bâzı kimseler onun ardına düşerler. Erkeklerin türbedarlığı yine erkeklere yakışır ve kadınların o türlü hizmette olmaları akla ve şeriata uygun değildir, diye o kızı bir delikanlı ile evlendirirler, nikâhını kıyarlar. Ama kızın yakınları o mübarek türbenin bekçiliğini bir erkeğe bırakmak isterler. Kadın, onların kendisini zorlayacaklarını bildiği için, türbeye girer, kapısını sımsıkı kapar, yüzünü türbenin topraklarına sürer, ağlayıp sızlar, bir zaman kendinden geçer. Ayıldıktan sonra, 'Hamd olsun, Allah beni öldürdükten sonra diriltti' diye ellerini yüzüne sürer. Görür ki delikanlılar gibi yüzünde sakallar çıkmış. Ebû İshak'ın bu apaçık kerameti, büyük küçük bütün halka malûm olur. Bu ermiş kadına *Sakallı Hatun* diye ad koyarlar, onu mübarek ve uğur sayarlar ve dualarında kendisinden yardım dilerler, onun uğuru ve bereketi bütün diyara yayılır. Erzurum'dan kalkıp İstanbul'a gelir. Bunu anlatan, nice günlerdir ki bu fakirin hanesindedir, bizde oturur, çoluk çocuğumla birlikte yaşar, deyip sustu. Akıllı padişah, adamın saçmasapan sözlerini dinledikten sonra şöyle buyurdu:

– O adamı, buraya, bana getirin; işin gerçeğini benim önümde göstersin. Çünkü böyle bir şey olacağını sağ akıl kabul etmez.

Bunun üzerine meddah 'başım, gözüm üstüne' deyip hemen kalkan, evine gider. 'Sakallı Hatun!' diye o kişiye seslenir:

34 Şeyh Ebû Ishak Kâzerûnî (963-1034) Şiraz dolayında Kâzerûn'da yaşamıştır ve orada gömülüdür. Bursa, Konya ve Erzurum'da Ebû İshakhâne adı ile anılan tekkeleri vardır.

– Gel, benim aziz konuğum; gel ki devletin doğdu, padişah seni görmek istedi, diye herifi evinden alıp padişaha getirir. Padişah, Allah'ın eksiksiz kudretiyle bütün olmayacak şeylerin olması mümkündür, bütün mahaller de akla yatkın düşer, diye aklından geçirir. Ama, onu benim önüme getirmeden önce iyice soruşturup araştırın, ola ki adam bir şeytanlık düşünmüştür, der.

Hizmetliler ve ağalar, adamın yakasına, eteğine yapışıp yoklamağa kalkarlar. Bunun üzerine herif bir kadın sesiyle inleyip ağlamağa başlar:

– Ben bir hatun kişiyim, bana avretimi açtırmayın, diye yalvarır. İlâve eder:

– Hey ağalar, ben şu anda âdet görmekteyim, bu ısrarınızla bana gadr ediyorsunuz, der. Avreti canibinden kanlı bezler çıkarır ve hayz gördüğünü belirtecek nişanlar gösterir. Ağalar kendisini doğrulayıp sözüne inanırlar. Fakat içlerinden daha akıllı ve tecrübe görmüş olan bir ağa, padişah iyice araştırın, diye buyurmuştur. Padişahın böyle demesinin bir sebebi vardır, diye yeniden her yanını yoklarlar. Görürler ki boğazında lânet halkası gibi bir ip var; o ipe dikkatle bakıp görürler ki ensesi tarafında yine onun gibi bir ip daha var. Bunun üzerine tekrar yoklayıp görürler ki ensesinden aşağı inen ipin ucu uzc-ı habîsine bağlıdır. Boynunda olan halkaya bir şey bağlanmış, âleti bu iple arkasına çekilmiş, bu yoldan bazı çirkin ve kirli bezler birikmiş. Ağalar bu sırrı anlayınca bıçakla bu kepazelik ipini kesmişler, erkek olduğu anlaşılmış; bu durum padişaha arzedilmiş ve,

– Şahım, keskin zekânız ve büyük kerametiniz ve ermişliğiniz belli oldu, o adam, uydurduğu masalla ve türlü türlü bahanelerle bizi tam aldatmıştı; asılsız yalanı meydana çıktı; artık emr ü ferman padişah hazretlerinindir.

Bunun üzerine padişah o bahtsızı, elini kolunu bağlayıp huzuruma getirin, diye ferman eder. Ağalar çeke çeke bu

yüzü karayı padişaha getirirler, padişah kendisine sorar;

– Ey mel'un, erkek iken kadın olmanın ve erkek iken kadın gibi davranmanın sebebi nedir? Bundan sonra benim pençemden sana kurtuluş yoktur.

O habîs, bir kadın sesiyle ve kadın kılığında olarak şunu anlatır:

– Ben, şah katında şu iddiada bulundum. Türklerin yanına varıp kadın kılığında, büyüklerin evlerine girerim; paytaht olan İstanbul'un içini, dışını öğrenirim. İslam padişahının memleketinin durumunu araştırır, askerinin sayısını ve ne halde olduğunu anlarım. Belki gücüm yeterse sultanın sarayına girerim, Osmanlı soyunun ne yapıp ettiğini görürüm; senin katına gerçek haberlerle gelirim. Şah da, bu hizmetim karşılığı bana riayetler edüp Acem ülkesinden bana bir eyalet vermeye söz vermiştir. Nice zamandır bu diyarda bu yolda dolaşmakta idim; ama talihimin kötülüğü bana kulavuz oldu. Kapuna geldim, tutsak olup zincire vuruldum. Ama padişahım, beni öldürme, eşiğinde benden ve meclisinde *mudhik ve maskaran olayın.*

Ama padişah, onu bağışlamadı ve kendisini *Üsküdar siyasetgâhında* astı.

Tarih ve Toplum, Eylül 1984, Sayı: 9, s. 66-71

ANITKABİR SENARYOSU

Önsöz

Eserin çok uzun olduğu itirazı üzerine rahmetli Bedrettin Tuncel'in raporu ve

1. Hiçbir sanatkâr eserine dokundurmaz, Orhan Şaik'in eseri de aslında itiraza mahal verecek kadar uzun değil.

2. Fransız'ın senaryoyu kendisi yazmak istemesi üzerine Orhan Şaik'in yumruğunu masanın üzerine vurarak Fransıza itirazı şöyle olmuştur. Eğer Orhan Şaik Gökyay bir karateci olsaydı, masa parçalanabilirdi. Fransızı şu sözlerle terslemiştir:

"Sen kimsin? Sen bir düşmansın. Bunu nasıl yazacaksın? Sen Adana'da Ermenileri Gaziantep gazileri üzerine ve Kahraman Maraş kahramanları üzerine saldırtan Fransız değil misin? Türkün kahramanlığını sen nasıl temsil edersin?"

Orhan Şaik'in bu itirazı salonda sadece bir sükût ile karşılanmıştır. Onun gösterdiği aksül-amel, maalesef salondakilerin hiçbiri tarafından paylaşılmamıştır. Yalnız Fransız bunu anlamış olacak ki susup kalmıştır.

3. Orhan Şaik bir müsabakaya katılacağını zannederek gel-

diği halde şununla karşılaşmıştır. Müzâkerenin reisi olan Cahit Alpan Paşa senaryonun hazırlanması için katılanlara istedikleri mühleti sorduğu zaman yarışmacılardan Turan Oflazoğlu'nun verdiği cevap karşısında Orhan Şaik şaşkına dönmüştür. Oflazoğlu'nun cevabı şudur: "Benimki hazır". Demek ki bu yarışma bir yarışma değildir. Oflazoğlu peylenmiş, hazırlanmış, demek ki Orhan Şaik bu uydurma yarışmayı Oflazoğlu'nun kazandığını tasdik için çağrılmıştır. Şimdi Orhan Şaik'i dinleyelim. Ona burada düşen, yarışmanın mahiyetini anladıktan sonra toplantıyı terk edip İstanbul'un yolunu tutmaktır. Fakat onun Allah'a güvenci, her zaman olduğu gibi, insanlara güvencinden çok yüksek olduğu için, bu yarışmanın nasıl mürettep bir tuzak olduğunu anlamazdan gelip yarışmaya katılacağını bildirip paşadan hazırlanmak için mühlet istemiştir. Verilen iki aylık mühlet sonunda hazırladığı senaryoyu alarak Ankara'nın yolunu tutmuştur. Benim yarışmaya katılmamı önlemek isteyen ve Oflazoğlu'nu tek yarışmacı olarak bırakmak isteyen Turizm Bakanlığı temsilcileri, daha verilen mühlet dolmadan, benim yarışmadan çekildiğim rivayetini yaymışlardır. Eğitim Bakanlığı'nı temsil eden Mahir Canova ile Prof. Halil İnalcık yarışmaya katılmasa bile Orhan Şaik'in juride bulunmasında ısrar etmişlerdir. Orhan Şaik tam mühletin bittiği gün hazırladığı senaryo ile beraber Ankara'da yarışmaya katılmıştır. Ben senaryomu kendim okudum. Senaryo okunurken Turizm Bakanlığı'nın genç bir yetkilisi "Bu cümleyi şöyle yazmak daha iyi olmaz mı?" deyince jüri başkanı Paşa'ya döndüm ve "Paşam bana 5 dakika verir misiniz bu gence Türkçe dersi vereyim ve geleyim" dedim. "İndirilen bayraklar benim bu pörsük bez benim değil" mısraına turistler alınır diye itiraz eden bir üyeye ise "Şükr edin daha kötü bir kelime yazacaktım fakat vezin tutmadı" dedim.

"Bozkır ortasında bir küçük kasaba Ankara ... Ve kış kar ve buz" mısralarına itiraz eden Fransız elektrik yüksek mü-

hendisine "siz Fransa'yı hatırlıyorsunuz burada kış olunca hem kar hem buz olur" diye cevap verdim.

1. Girişin toplanma yerinde

Tarihin saatini geriye doğru kuruyoruz. Zaman on bin yıl öncesini gösteriyor. Orta Asya'dayız. Tiyan-şan Dağları'nın Han Tanrı doruğuna çıkılınca buradan doğu görünür, batı görünür, kuzey ve güney görünür. Alabildiğine bir tarih ve coğrafya uzanır: Türk tarihi, Türk coğrafyası.

İlk Ana-yurt, Tiyan-şan'ların batı ve kuzey yamaçlarıyla Aral Gölü bölgesidir. Bir yandan kuraklık, bir yandan hızla artan nüfus ve asıl, göçebe ve hareket halinde bir millet olmaları, Türklerin bu ana-yurttan, dört bir yana taşmalarına yol açmıştır. Kuzey-Asya, Hazer Denizi kıyıları, Azerbaycan, Kafkasya, Orta-Avrupa, Mezopotamya, Yukarı-Nil vadisi, Hindistan, Türklerden korunmak için ünlü seddi yapan Çin, onların izlerini taşımaktadır. En eski çağlardan başlayarak, tarihin türlü devirlerinden kalma ve her yerde görülen izler...

Türkler, tarih boyunca, birbiri ardından büyük devletler kurmuşlardır. Oğuz Han adıyla tanıdığımız Hun Hükümdarı Mete *fütuhatçılığı ve teşkilâtçılığı* ile tarihin büyük kişilerindendir. Batı Hunlarının hükümdarı Atilla, Doğu ve Orta-Avrupa'ya değin kılıcı elinde tutmuş, Destan kahramanlığına yükselmiş bir ünlü Türk! Gök Türklerin hükümdarı Bilge Hakan, ilk Türk tarihini taşa yazan büyük bir Hakan! O, Orhun Yazıtları'nda, yok olmaya yüz tutmuş olan milleti kaldırıp nasıl bağımsızlığına ve özgürlüğüne kavuşturduğunu, düşmanlarını nasıl alt ettiğini anlatır: *Başlıları eğdirdim, dizlileri çöktürdüm.*

İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılarda devlet düzeni ve toplum yapısı daha da ileridir. Devlet idaresinin yollarını gösteren ilk eser, *Kudatgu-bilig* bu devrin ürünüdür.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bir ucu Afganistan'a, bir ucu Mısır'a uzanıyordu. Alp Arslan 1071'de Malazgirt Meydan Savaşı'nda Bizans'ı yenerek *Anadolu*'yu Türkleştirdi. *Anadolu* Selçukluları çağında bütün *Anadolu* Türklüğü birleşti. *Anadolu* bütün dünya ticaretinin köprüsü oldu; zenginleşti... Medreseler, hastaneler, kervansaraylar, köprüler, kaleler çok yüksek düzeyde siyasal, sosyal ve ekonomik bir uygar hayatın mevcut olduğunu anlatan tarih anıtlarıdır.

Tarihte ve coğrafyada kaynaşan bu millet Türktür, anlamı da "güç, kuvvet"tir. Kendisi söylemez, dostu-düşmanı söyler: Türk; cömert, doğru, sabırlı ve dayanıklı, itaatli, vefâlı, ihtiyatlıdır. Sır saklamasını bilir; insanları ve memleketleri denemiştir; korkusuzdur; gururuna, bağımsızlığına, özgürlüğüne düşkündür; savaşçıdır; savaştan başka yerde hile nedir bilmez.

Türkler, bir cihangir ulusun, bir yurda bağlı kalmakla birlikte, göçebe ve cevval olması gerektiği kanısındadırlar. Daha şamanlık çağlarında, hâkim bir millet olarak yaratıldıklarına ve kendilerine bazı insan-üstü özellikler verildiğine inanmışlardır, buna komşularını da inandırmışlardır. *Fütuhatlarında,* her vakit çok sade ve esnek teşkilât sistemine, törelere, yasalara dayanmışlardır. Küçük, fakat sağlam bir düzene uyan kuvvetlere dayanarak süratli hareketle ihtiyatı, etraflıca hazırlanarak iş görmeyi bir arada bulundurmuşlardır.

Türklerin cihan hâkimiyetinin sırrını komşularından kimisi at yetiştirmelerinde ve biniciklerinde; kimisi de yada taşının tılsımında saymışlardır. Oysa bu sır, daha tarih öncesi onların 'çeliğe bürünmüş' bir millet olmalarındadır, yani demiri çıkarıp işlemesini bilmişlerdir.

Türkleri, yalnızca savaşçı ve göçebe bir millet olarak tanımak yanlıştır. Tarih-öncesine ait kazılar, onlar hakkında daha başka gerçekleri de aydınlatmıştır. Bu kazılarda, eski kültürlerin en aşağı tabakalarında, tarım hayatı ürünleri, insan

eliyle sulama kültürü meydana çıkarılmıştır. Darı gibi, bal gibi tarım kültürüne bağlı birçok kelimeler Türklerindir.

Atçılığı Türkler, İsa'dan önce, daha 2500 yıllarında, belki daha önceleri ilerletmişlerdir. İlk kez atı evcilleştiren, savaşta, tarlada kullanan onlardır. Atlarıyla ırakları yakın etmeyi başarmışlardır.

Kültürce ileri olduklarını gösteren çok tanıklar vardır. Gök Türkler Orhun alfabesini kullanmışlar, dillerini bir yazı ve edebiyat yükseğine çıkarmışlardır. Uygurlar devrine ait tapınak ve manastır yıkıntılarında nice sanatlı, güzel duvar resimleri ve minyatürler bulunmuştur. Semerkand, Buhara, Beykend ve Merv gibi nice büyük şehirleri kuranlar da Türklerdir. İlerleyen şehir hayatı yanında, Orta Asya'da, Doğu-Batı ticaret yolunu bir yandan Çin'e, bir yandan Orhun havzasına değin açmışlar, ticareti geliştirmişlerdir.

II. Osmanlılar devri

Anadolu Selçuklularından sonra, XIII. yüzyılda, Anadolu'nun batı sınırlarında beylikler -Bunlar Moğol baskısına direnmekte- Anadolu'da Bizans'ın elindeki yerlerin fethine girişmektedir. *Bu çağ, Alplar Çağı, Gaziler Çağı'dır.*

Uç beylerinden biri Osman Bey -Buyruğunda kırk bin atlı ve bir o sayıda yaya- sade bir hayat sürüyor. Bir topluma düzen vermek, akıncı bir toplumun başında bulunabilmek için gerekli bütün erdemleri nezdinde toplamış -kol gücü yanında kafa gücü- Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu işte bu bey!

Bursa'yı alan Orhan Bey'in büyük oğlu Süleyman Paşa, 1352'de denizi geçip Rumeli yakasında ilk köprübaşını kurdu ve Rumeli açıldı Türklere. Artık sancaklar çözülür, kösler vurulur -Düşer kaleler bir bir- şehirler bir bir, Edirne'nin ardından bir akınlar ve fetihler zincirinin sesleri yüzyıllarca

yankılanır durur.

Rumeli fütuhatı, düzenli bir yerleşme siyaseti ile birlikte yürümüştür. Anadolu'dan getirilen göçmenler askerlik ve ticaret yolları üzerinde yerleştirilmişlerdir. Bu bir yurt tutmadır. Türkler vardıkları yerlere, bırakıp dönmek için değil, kalmak için gitmişlerdir; fetihlerin amacı bu.

Kılıç gücü kadar, manevi kültürleri de üstün Türklerin... Bursa'da ilk medrese, sonra İznik'te, sonra her yerde, her yanda bayındırlık eserleri. Camiler, hastaneler, kütüphaneler, medreseler, hanlar, hamamlar, imarethaneler, vakıflar, yollar, köprüler, çeşmeler. Din ve dünya işlerinde taassup yok -*Fatih'in öğretmeni olan Hoca-zade'nin bir adı "Akl-ı Selim"*-. Örfler ve yasalar, şeriat kanunlarından güçlü -Kanunlar, fermanlar, vakfiyeler- senin, benim anlayacağımız Türkçe ile -bilimin her dalında ünlü kişiler- mutlak adalet -Kanun saygısı- Makul bir vergi sistemi -Sıkı bir disiplin altında bilinçle, azimle teşkilatlanmış bir toplum- başa geçenlerin hepsinde halkı tutma.

Timur sarsıntısı gerilerde kalmış -*Denizde gider gibi, tayfalarıyla, yelkenleriyle, kürekleriyle, bütün donatımıyla, bayrakları, buyruklarıyla Boğaz'dan kalkıp karadan gemiler indirilir Haliç'e. Fatih bizimdir, İstanbul bizimdir*-. Rumeli ve Anadolu diye iki ayrı parça sayılan Türk vatanı bu fetihle bir bütün olmuştur.

Hüner, bir şehr bünyâd eylemektir
Reâyha kalbin âbâd eylemektir

diyordu Fatih.

Sonra Yavuz Sultan Selim'le, İslâm dünyasında tam üstünlüğümüzün kurulduğunu görüyoruz.

Kanuni'nin kişiliğinde, Türkün büyüklüğü, asaleti, yüksek karakteri, ölçülü, âdil ve vakur hükümdar tipi bir anıt gibi yükselir. İki denizin ve iki karanın hâkimidir o -Akde-

nizle Karadeniz birer Türk gölü olmuştur- Türk donanmasının bayrakları, tâ Hind denizlerinde girdaplarla birlikte çalkalanmaktadır onun zamanında.

Geniş bir alanda dal budak salan kültürü, zengin ticareti, dört yönde zaferleri ve fetihleri ile onun çağına *'Türk asrı'* denmiştir.

Sonra karşı âlemdeki yeni buluşlar. Bunların toplum hayatındaki önemleri vaktinde kestirelemediğinden başlayan gerileme... Avrupa'ya, onun sanayileşmesine, makineleşmesine ayak uyduramamak yüzünden iktisadî bir çöküş. Her savaşın sonunda birer birer düşüp elden çıkan kaleler, şehirler, ülkeler... Bu gerileme konakları, artan bir süratle geçilmiş, sınırlar gittikçe daralmış, sonunda Türkleri I. Dünya Savaşı'nın ateşine atmıştır. Türklerin bu savaşın bütün cephelerinde ve en büyüğünü Çanakkale'de, son neferine ve son neferenin son damla kanına kadar, vatanını savunmada gösterdiği eşsiz kahramanlıklar yalnız onun değil, insanlık tarihinin büyük destanıdır. Bu destanın kahramanları tarihlere sığmaz.

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
Gömelim gel seni tarihe desem, sığmazsın!

III. Atatürk bölümü

On bin yıllık Türk tarihinin sayfaları çevrildi, çabuk çabuk. Son sayfayı açıyoruz, yazısı çetrefil, yazılması kolay, okuması güç. Bir kara düşü anlatır tarih, yorması bizden. Nice kara düşleri biz hayra yormuşuz; hayra çıkarmışız, tarih boyunca. Ve *"Tarih, bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez!"*.

Atatürk'ün sözü:

"Manzara-i Umumiye. Osmanlı devletinin dahil bulunduğu gurup Harb-ı Umumide mağlup olmuş, Osmanlı or-

dusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütareke imzalanmış... Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta... İtilaf Devletleri mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar... İtilaf donanmaları ve askeri İstanbul'da... Adana vilayeti Fransızlar; Urfa, Maraş ve Ayıntap İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan kıtaât-ı askeriyesi; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nin muvafakatiyle Yunan ordusu İzmir'e ihraç ediliyor.

Bir kara duman çöker
İzmir üstüne:
Bir gâvur duman!
Kor gibi parlar bu karanlıkta
Rıhtım'da dökülen er Türkün kanı,
Bir kıvılcım gibi tutuşur bu kandan
Yurdun her yanı;
Bir 'kara savaş' başlar,
Düşman kahbece, Türkler yiğitçe.

Paşası, beyi, eri, subayı bütün millet hep bir ağızdan:

'Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,
'Bulunur kurtaracak bahtı-kara madereni,

diyor.

Sonra, tarih: 19 Mayıs 1919.

Bir gemi açılır engine,
Bu tek gemi; bu küçük tekne
Bir yenilmez donanma heybetinde yarar Karadenizi.
İçinde bir asker var, bin asker gibi;
Bir kılıç var belinde, gücü bin kılıç;
Bir ordu gibi çıkar o tek asker Samsun'a,
Kuşanır bir kılıç gibi Anadolu'yu,

Bir kılıç gibi kuşanır onu Anadolu...
Erzurum yaylasında bir şafak söker,
Bir bayrağın dinç kızıllığı vurur Yurdun üstüne...

"Tek karar, hâkimiyet-i milliyeye müstenid, bilâ kayd ü şart müstakil bir Türk devleti tesis etmek. Mustafa Kemal "gaye-i mukaddesemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere, sine-i millette bir ferd-i mücahit" olduğunu ilân etmiştir. Erzurum Kongresi'nde "teşkilât-ı medeniye ve esasiyesi ile henüz yaşamakta olduğumuz bütün cihana bir defa daha büyük bir kuvvet ve metanetle" duyurulur.

Tek bir asker millet olmuş, bütün millet düşmüş ardına, yürüyen, büyüyen, yaklaşan bir dağ gibi iner Mustafa Kemal, Sivas'tan Ankara'ya. *Bozkır ortasında bir küçük şehir Ankara: Işıksız, ağaçsız, susuz... ve kar ve kış ve buz... Ankara'da başlar bir yürek çarpmaya, bir damar atmaya. Kuru damarlarda bir kan dolaşır, ılgıt, ılgıt... Ankaram heyecan, Ankaram kan, Ankaram can bulur.*

İstanbul'dan da haberler gelir, kara mı kara... Sokaklarda kaynaşır Ye'cuç, Me'cuç. Askerler süngülenir karakolda, kahbece... Asker karşı durur, yüce mi yüce... Asker bir avuç.

Arkasından bir kara kâğıt imzalanır bir yerlerde... Savaş bitmiştir, onlarca; bizce değil -Bizimki yeni başlayacak- Savaş bitmiştir, onlarca hem de zaferle (!) bir kutlaması kalmış.

Tarih 10 Mayıs 1920.

Cünbüşler kurulmuş bir yaban yerde,
Türküler söylenir, saz benim değil.
Bir çömlek düzülür Sevr'de,
Kara nakışlı,
Yazılar üstünde karadan kara,
Dil benim değil, söz benim değil.
Bir yazısız harta gibi sermişler Anadolumu,
Masanın üstüne,

Rast-gele bir boya vurulmuş, o yana, bu yana,
Alaca-bulaca..
Parçalanmış Anadolum, Türkiyem...
Kan oturmuş yüreklere!
Alaca bezler çekilmiş direklere,
Bu pörsük, bu kansız bez benim değil...
Çiğnenmiş topraklar benim,
İndirilen al bayraklar benim!

Başlar top sesleri, başlar savaş. Artık "Milli mücadeleyi yapan doğrudan doğruya milletin kendisidir". Kadınlar emzirir mermileri kağnı üstünde, yağmur altında.. Mermiler kadınların sırtında... Düşman yürür, ocaklar söndürür; düşman yürür, kan içinde, çoluk demez, çocuk demez. Düşman yürür, ırz demez, can demez; düşman yürür, kadın demez, kız demez. Düşman yürür, hep bu minval, İnönü savaş meydanına dek -susamış kanına-. Ama.. Altı bin tüfek sustürür, yirmi bin tüfeği ve yirmi sekiz top iki yüz topu.. Düşman döner, gelmesi dönüp kaçmak içinmiş meğer. Gel, Metris-tepe'den seyret alanı: *"Düşman, binlerce leşle doldurduğu meydanı, silâhlarımıza terketmiştir". Ve "burada yalnız düşman değil, milletin makûs talihi de yenilmiştir".*

Bu yandan, şimdi Mustafa Kemal Başkumandan.

Bir mavi çizgidir baksan Sakarya, hartada. Tarihte Sakarya, geceli-gündüzlü yirmi iki gün arasız bir savaşın, "cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi"nin adıdır. Yüz kilometrelik bir cephe üstünde mi dedik, hayır, *"hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır, o satıh bütün vatandır".* Ve Mustafa Kemal, Çanakkale'de, daha Anafartalarda hakettiği unvanını alır bu zaferle; Gazi. Bütün erleriyle birlikte.

Bir kaynaşma var, Akşehir'de. Paşalar vermiş baş-başa, neler konuşur? Mustafa Kemalim, *Tuz Gölü* üzerinden varmış Konya'ya Kendi Konya'da, adı Çankaya'da, çaydadır.

Kocatepe'de bir çadırlı ordugâh -Bayrağının şavkı vurmuş günün üstüne- Güneşle birlikte doğar top sesleri ve 30 Ağustos'ta."düşmanın kuvâ-yı asliyesi ihmâ ve esir edilmiştir", başkumandanlarıyla birlikte. Bir keskin, askerce kısa bir emir duyulur Dumlupınar'dan -Top sesleri arasındanyankılanır: *"Ordular, ilk hedefeniz Akdeniz'dir, ileri"*. Ve ardarda kalkar bu mahşerden ayağa: Kütahya, Eskişehir, İzmir, Başkumandan "milletin mukadderatını doğrudan doğruya deruhte ederek yeis yerine ümit, peişanlık yerine intizam, tereddüt yerine azim ve iyman koyan ve yokluktan koskoca bir varlık çıkaran Meclisimizin, civan-mert ve kahraman ordularının başında, bir asker sadakat ve itaatiyle emirlerini yerine" getirmiştir ve *"Yunan ordusu harîm-i ismetimizde tamamen boğulmuştur". Ve ey bu zaferi kazanan Türk askeri "dünyanın hiçbir ordusunda, yüreği seninkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rast gelinmemiştir. Her zaferin mayası sendedir. Her zaferin en büyük payı senindir".*

Bir inkılâp kervanı çıkar yola Çankaya'dan ve Meclisin içinden: Saltanat gider. Bir başka kâğıda yazılır Lozan. Ve Lozan Muahedesi "Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış, Sevr Muahedesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suyıkasdın inhidamını ifade eden bir vesikadır".

Yeniden fethedilir İstanbul. Ankara, *İstiklâl Savaşı* tarihinin kendisidir ve hükümet merkezidir.

Yüzbir pâre top gürler ufuklarda. Cumhuriyet ilân edilmiştir. Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. Yapılan "işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir". "Türk Cumhuriyetini tesis eden Türk halkı medenidir; tarihte medenidir, hakikatte medenidir". Bundan dolayı da "medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâyık bir kıyafettir". "Kadınlarımız da bizim gibi müdrik ve mütefekkir insanlardır. Onlar yüzlerini cihana göstersinler ve gözleriyle cihanı dikkatle

görebilsinler". Çünki "sefil olursa kadın, alçalır beşer".

"Dünyada fütuhatın iki vasıtası vardır: biri kılıç, diğeri sapan. Hakiki fütuhat yalnız kılıçla değil, sapanla yapılandır" der Atatürk. Şimdi artık "her vasıtadan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma-yazma anahtarı verilmelidir... Bu okuma-yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir".

Geleceğin Türkiye'si için yeni yeni yollar açan eşsiz Atatürk yurdun kalkınmasına, gelişmesine de ışık tutmuştur. "Artık serbest ve müstakil bir hayata atılan Türkiye için hayat-ı iktisadiyesini boğmakta olan kapitülasyonlar mevcut değildir. Ekonomik kalkınma, Türkiye'nin hür, müstakil, daima daha kuvvetli, daima refahlı Türkiye idealinin belkemiğidir". Kalkınma yoluna giren ve "*on yılda on beş milyon genç yarattık*" diyebilen Türkiye'de biz "çelik ağlarla ördük anayurdu dört baştan".

Dünya milletleriyle olan ilişkilerimizde "dürüst ve açık olan siyasetimiz sulh fikrine dayalıdır" diyen Atatürk şu ilkeyi koymuştur: "*Yurtta sulh, cihanda sulh*".

Atatürk bu cumhuriyeti, onu yaşatacak olan bu devrimleri "çalışkan, zeki, birlik ve beraberlikte güçlükleri yenmesini bilmiş olan Türk milletinin... içerde ve dışarda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete ve yeni bir devlet"in sahibi olan Türk milletinin gençlerine emanet etmiştir:

"Ey Türk gençliği, birinci vazifen Türk İstiklalini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir... Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur".

Ne mutlu Türküm diyene!

Tarih ve Toplum, Kasım 1984, Sayı: 11, s. 9-12

YAHYA KEMÂL'İN BANA DÜŞEN MİRASI

Yahya Kemal Beyatlı'yı 1940 yılından beri tanırım. İlk tanışmam, daha doğrusu kendimi tanıtmam Ankara'da olmuştur. Bir akşam, onu bir lokantada dostlarıyla birlikte yemek yerken, uzakça bir masada ilk kez gördüm. Kalkıp yanına gittim, adımı söyledim, saygılarımı sundum ve masama döndüm. Aradan epeyce zaman geçti; sırası düştü, kendisinden *Devlet Konservatuvarı*'nda çocuklarla musahabelerde bulunmasını rica ettim, kırmadı beni. *Şiir nasıl okunur; eski şi'irimiz; vezin; dil; tarih* gibi türlü konularda konuşmaları oldu. Bu beraberlikler, onun halkasında bana da bir yer kazandırdı. Öğrencilerin hayranlığı, sevgisi onu öyle duygulandırdı ki, bir gün, yine böyle bir konuşma, bir sohbet rica ettiğim zaman bana dediği şu oldu: Ne zaman istersen tereddüt etme, haber ver, gelirim. Sizlerle beraber olduğum saatler benim saadetimdir.

Bu konuşmalar, Devlet Konservatuvarı'nın konferans salonunda, coşkun alkışların, şairin öğrencilere yolladığı öpücüklerle buluşup vedalaştığı bu sohbetler benim odamda devam ederdi. O, müdür masasına oturmuş, bizim meraklı

öğrencilerimizin de katıldığı bir bölüğümüz, kimimiz ayakta olmak üzere, kendimizi kaptırmış dinlerdik. Bu sohbetlerde rahmetli Orhan Burian, Nurullah Ataç ve daha başka aydınlar da bulunurdu. Ve Orhan Burian, daima elinde kâğıt ve kalem not alırdı. Yahya Kemal konuşurken sözü kesilmezdi, soru sorulmazdı kendisine. Mutlak bir sessizlik içinde olurduk. Bir gün orada bulunanlardan biri, belki de ya da doğrusu, belli ki kendisini göstermek için:

– Siz, şiirinizi aruzla ve birtakım yabancı kelimeler kullanarak yazdığınız için bugünün gençliği sizi anlamıyor, gibilerden bir laf etti.

Üstad, işitmezden gelerek konuşmasını sürdürdü. Fakat o zat (!) ille de orada bir varlık olduğunu belirtmek istercesine sözlerini üsteledi. Yahya Kemal:

– Bazı Hebennakalar öyle zannederler, dedi ve sözüne devam etti. Sohbetin, çok kısa da olsa, böyle münasebetsizce kesilmesinden, birkaç öğrenci, kendisini halkadan dışarı çıkarıp uzaklaştırmayı düşünecek kadar tedirgin olmuşlardır. İşte o günlerden şairin öldüğü günlere kadar, gerek Park Otel'de, gerekse beraberce toplandığımız Emirgân'da, Boğaz akşamlarında, dost ve arkadaş evlerinde, Tıp Tarihi Enstitüsü'nün düzenlediği sohbetlerde, Çapa Eğitim Enstitüsü'nün konferans salonlarında, öğretmen odalarında, Yahya Kemal'i kuşatan halka içinde bulunmak, onu dinlemek, konuşmalarından yararlanmak mutluluğuna ermiş olanlardan biri sayıyorum kendimi.

Üstadı, İstanbul'da, Park Otel'deki odasında sık sık ziyaretlerim olmuştur. Çoğu başbaşa kalabildiğimiz saatlerin meyvelerini daha 1955 yılından bu yana devşirmeye başlamış bulunuyorum. Fakat asıl, onunla Aralık 1956-Ocak 1957 tarihleri arasında, Cerrahpaşa Hastahanesi'nde yattığı sıralarda, odasında biz bize yaptığımız sohbetler benim için olsun, edebiyatımız için ve doğrudan şairin kendisi hakkın-

da olsun topladığım bilgiler çok daha zengin ve çok daha çeşitlidir. Bunlardan bir bölüğünü bu yazıda tazelemek istiyorum. Üstad, bu ziyaretlerimi, el-ayak çekildikten sonra yapmamı istemişti. Onun için ben her gece saat dokuzdan sonra gider ve kendisinden onbire doğru ayrılırdım. Yahya Kemal'in çevresindeki toplantılarla bu bizbize yaptığımız sohbetlerin bir farkı vardır. Onu sevenlerden bir bölüğünün katıldığı ortak toplantılarda, üstad konuşurken biz sadece dinlerdik; en küçük not almamıza izin yoktu. Çünkü, alâkamızın bu yüzden, kısa da olsa, kesilmesini hoş karşılamazdı.

Bir başka özelliği de bu toplantılarda onun şiirlerinden başka şiir okunmazdı, saygımızdan. Ama o sırası geldikçe, gerektikçe Fuzuli'den, Baki'den, Nedim'den... daha da yenilerden, Abdülhak Hâmit'ten, Namık Kemal'den ve onlardan sonrakilerden beğendiği ve beğenmediği beytleri sunardı bize. Hatıralarını anlatırdı. Konunun şiirden tarihe, tarihten siyasete, siyasetten mimarîye, İstanbul'a, Ankara'ya atladığının farkına varmazdık ve saatlerin geçtiğini duymazdık.

Cerrahpaşa Hastahanesi'ndeki buluşmalarımız bunlara benzemezdi, bunlardan ayrı idi, bambaşka idi. İstediğimi sorabileceğimi söyledi bana bir akşam: Ne olursa, ne türlü olursa. Artık rahatça notlar alıyordum. Şiirlerini anlamakta tereddüt ettiğim noktalar başta geliyordu. Bu şiirlerin doğum tarihleri ile hangi sebeplerle, nerelerde yazıldığı da beni ilgilendiriyordu; bir başka deyişle bu şiirlerin ilk tohumlarının ne zaman atıldığını merak ediyordum.

Günü gününe aldığım ve adeta steno ile yazar gibi yazdığım, bu yüzden de yazıya dökmek için, yıllar sonra elime aldığım bu notların kimi yerlerini zor sökebildiğimi gördüm. Bir de az zamana çok şey sığdırabilmek kaygısı yüzünden bu notların kimisi kısa başlıklar, kısa cümlelerle vermişim. Ama, Allaha Bin Şükür, bunların hemen hepsini,

dün konuşmuşuz gibi hatırlıyorum. Bunu hafızamın hâlâ ayakta olmasından çok, Yahya Kemal'in -onun meclislerinde bulunanlar hep biliriz- birçok konuları, türlü yerlerde, türlü sohbetlerinde bereket versin tekrar tekrar dile getirmiş, anlatmış olmasına borçluyum, sanıyorum. Bu yazıda, onunla Cerrahpaşa Hastahanesi'ndeki konuşmalarımızdan bir bölüğünü vermeye çalışacağım. Bir başlık koymak gerekse şu olacaktır:

Yahya Kemal'in Bir Bölük Şairimizin Şiirlerini Değerlenmeleri ve Bunun İçin Verdiği Tanıklar.

Ben bu notlarımı olduğu gibi yazıya aktarırken Yahya Kemal'in diline hiç dokunmadım. Onu gerçekten okuyup anlamak isteyenler o kadarcık Türkçeyi öğrensinler diyorum. Bir de, şairin konuşmalarını, bunları benimle nasıl konuştuysa öyle hiç değiştirmeden burada verdiğimi söylemeliyim. Çünkü onun ne dilini, ne ifadesini değiştirmek ve bunlara bir şey katmak yetkisini kendimde görmüyorum. Hem böyle bir şeye kalkışmak, bu sohbetlerin tadını kaçırmak, tabiiliğini bozmak olurdu. Bir açıklığa yol bulmak için birtakım yanbaşlıklar koymayı uygun buldum. Önce *Divan Şairleri.* Yahya Kemal bir rübaisinde, *şi'r-i kadîmin*, Mahşer sabahına değin sönmeyeceğini, bunun elden ele devr edilen bir meş'ale olduğunu söyler. 'Eski Şiirin Rüzgârıyla' yazdıklarında bu şiirden aldığı zevkin tanıklarını okumaktayız. Sohbetlerinde de, sırası geldikçe bu konuya girdiği çok olmuştur.

7 Aralık 1956

Fuzûli için.– Avrupa'da *Fuzûli* kadar kıymettar olmayan şairler neşredilmiştir. Biz en büyük şairimiz olan Fuzûli'yi tanımakta geç kalmışız. 1530'dan beri Osmanlı Türkleri Bağdad'a girdiği zaman Fuzûli'yi orada buldular. Ve o zamandan şimdiye kadar tekkelerde, konaklarda, saraylarda,

her evde... hattâ Fuzûli diğer Osmanlı şairlerinden fazla okunmuş, fazla tekrîm edilmiştir. Olsa olsa resmi ihtifaller olmamıştır. Meşrutiyet'ten evvel ihtifal olmuyordu zaten. Osmanlı Türk'ü olmayan Fuzûli, Osmanlı şairlerden fazla okunmuştur.

1535'de Bağdad'a girildiği zaman o kadar rind ve iyi şair, hattâ padişah, en büyük hatâ olmak üzere Fuzûli'yi alıp getirmiyor. Kanûni tahtie edilmeli, İbrahim Paşa tahtie edilmeli; bütün rical tahtie edilmeli.

Fuzûli'nin eline bir berat vermişler; bizde Mizah edebiyatının en güzel parçasıdır. Bunu, fazla milliyet hissine atfetmek kabildir. O zaman, Diyâr-ı Rûm Türkleri, Azeri Türklerinden farklı idi. O zaman tımar beylerinden olan şairlerimiz. Taşlıcalı Yahya ve Hayâli Bey -bey derlerdi tımar beylerine- Fuzûli'yi, gitmiş görmüşler... Bizde büyük şairler vardır ama Fuzûli ayarında şairimiz yoktur.

Üstad burada bir istidrat yaparak şunları ekledi:

Ecdâdımızı tahtie ederken 'niçin şunu yapmamış, bunu yapmamış?' deye söyleniyor. Fakat determinizm felsefesi de beraber geliyor. Fakat o kafada, o ruhta olsalardı öteki işleri yapamazlardı; bu, bir külldür. Bizim bu kadar aklımız var da, Süleyman Kanûni devrinin eserlerini yapamıyoruz. Demek ki determinist olmak lâzım. Hatâları, faziletleri beraber bıraktıkları, İstanbul'da bıraktıkları, Anadolu'da bıraktıkları, Rumeli'de bıraktıkları âsar. Faziletleri, nakıysaları ile orayı aldılar. Bağdad'ı alacak kadar meziyyetleri, Fuzûli'yi getirmeyecek kadar nakıysaları vardı. Türk milliyetçiliğini olduğu gibi almazsak dağılır o zaman. Şöyle olmadı, böyle olmadı derken dağılır. Nakıysa ve meziyyet aynı zamanda, aynı vücutta bulunuyor.

Fuzûli divanında asıl şiir olarak mısrâlar var, beni çok sarsıyor. Bizim Osmanlı şairlerinde o yok. Amma incelik, tekemmül nokta-i nazarından Osmanlılar onu çok fazla geçiyorlar.

Buradan, tabîi, *şiir bahsine* giriyoruz. *Şiir,* Yunanîlerden beri, Latinlerden rönesans ve diğer milletler tarafından incelenmiş, hattâ André Gide son antolojisinde 'şiir, daima elden kayan şeydir' diyor. Tarif tam değil, şiirin bir tarafını anlatıyor, bir tarafı boş kalıyor. Tam tarif imkânsız. Ben zannediyorum ki şiirin tam ne olduğunun tarif edilememesinin sebebi şiirin bir adam tarafından yazılmış olmasıdır; daima bir adam tarafından yazılıyor. Baki tarafından, Nedim, Baudlaire, Victor Hugo... bir kişi ise "completement" bir kişi anlaşılıyor. Şair Horas, şair Racine... Şair bir kişi, fakat hepsi de ayrı şey, birbirine benzemiyor. İşte bundan geliyor şiirin tarif edilememesi. Şiir *bir "chose" değil ki.* Bir şahsın ayrı görünüşüdür şiir; ondan dolayı tarif edilemiyor.

Fuzûli'de iki yüz mısrâ kadar bir şiir var ki, bizi çok mütehassis etmektedir. Amma Fuzûli'nin divanı, o sarı yaprakli divan yok mu, kötü şiirlerle doludur. Bir mısrâı görürsünüz inci gibi, amma ondan sonrakiler berbat. Zaten biz de fazla irâd edemiyoruz. Fuzûli'den mısrâlar, beytler, nihayet kıt'alar söylebiliyoruz. Ben tam gazel hatırlamıyorum, amma güzel beyt galiba şudur:

Gerçi cânandan dil-i şeydâ için kâm isterim
Sorsa cânan bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir

Diğer bir beyt:

Ne yanar kimse bana ateş-i dilden özge
Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı

Bir de şey, bu harikulâde, bu gurbet ve şey, yalnızlık. Ben Avrupa şiirinde bunun misalini görmedim.

Kârbân-ı râh-ı tecrîdiz, hatar havfın çeküp
Gâh ben, gâh Mecnun devr ile nevbet bekleriz

Çin gibi azîm bir yola düşmüşler; gece haydutlar her taraftan hücum ediyor, Mecnun uyuyor, nevbeti buna veriyor. Şeytanın hatırına gelmez bu.

Bu gazelde

Bir bölük ankalarız, Kaf-ı kanaat bekleriz

mısraı da var. *Leyla ve Mecnun*'da nefis şeyler var:

Leyla işi işve vü girişme
Mecnun gözü yaşı çeşme çeşme

Kadınlı erkekli tasvir ediyor. Leyla işveler yapıyor, Mecnun'un gözü yaşı çeşme çeşme.

Bizim *inşad* bir parça Acem tarzında olursa hoşumuza gidiyor. Azerîler başka. Fuzûli'yi Azerilerden dinledim, hoşuma gitmiyor. Onlar Türk, biz Türk. Amma şiir, bir ayrı iklim istiyor: ayrı iklim ruhu, Osmanlı ruhu. *Osmanlı Rûhi*, Rumelili; Bağdat onun zamanında Osmanlı olmuş; bir Bağdat mektubu var. Bir Bağdat Çarşısı tarif ediyor, tıpkı bizim çarşı gibi. Babası Rumelili, annesini Bağdat'tan almış. Yalnız *Rûhi* Bağdat'ı seviyor; orada gözünü açmış.

Şimdi bir Azerî şairi var: *Remzi Baba*. Remzi Baba, Fatih'te bir handa otururmuş. Nihayet hancı bîzar olarak koğmuş bunu, koğunca Azerî lehçesiyle şiir söylüyor:

Hancı, meni dışarı atiysen, men incinmen
Ceddin çıhardı ceddimni Dârü's-selâmdan

İmam Ali'yi öldürenin İsmi Abdürrahman imiş:

Hemnâmın urdu Hayder'e mihrâb önünde tîğ
Havf etmeyüp Hüdâ ve resûl ü imâmdan

Hancının adı Abdürrahman imiş. Fakat *Rûhi* Osmanlı ağzıyla söylüyor.

Ne yapmalı, milletimizin dehası büyük, kalbi büyük, fet-

hettiği yerlere sahip çıkmamış. Büyük millet, dehası büyük, azmi büyük. Hem Bağdad'ı alıyor, hem Bosna'yı, hem Budin'i alıyor.

Yahya Kemal, Tevfik Fikret'in Nef'î için yazdığı şiirden aşağıdaki beyti Türk Milleti için söylediklerini bir daha tekrarlamak için söyledi:

Sığmamış sadr-ı pelengâne kalb-i şîrin
Yetmemiş kudretine şöhret-i âlemgîrin

Bizim milletimizin arslan kalbi var, kendi küçük, adedi az, fethettiği arazi büyük, kucaklayamıyor. Bağdad'a da Suriye'ye de yabancı kaldı. Üçbuçuk sene Bağdad'a hâkim oldu. Türk köylüsü Bağdad hararetinde olan bir tarlada çalışamıyor. Mısr'ı fethetmişiz, amma askerle. Mısr-ı Ulyâ'da ziraat, 65 derecede durmak lâzım. Yapmasan duramazsın, orada ancak fellah durabilir.

8 Aralık 1956

Baki.– Baki'de ancak 50-60 mısrâ vardır. Kötü mısrâ çoktur. Üstad bunu söyledi, fakat arkasından ama iyileri dedi ve

Fermân-ı aşka can iledir inkıyâdınız
Hükm-i kazâya zerre kadar yok inâdımız

matlalı gazeline taştîrini hatırladı ve benden bu taştîrin tamamını okumamı istedi, ben de okudum. Şair devam etti:

Amma onun mısrâları o kadar mükemmeldir ki onu yalnız o söylemiştir; fenalarını herkes söyler. Bir kısmı kendi mısrâları, bir kısmını mihâniki surette yazmış.

Şimdi, Gide'in 'bir türlü ele avuca sığmayan ve tarif edilemeyen şiir' dediğini ben şahsî görüşümle şöyle izah ediyorum: Anlaşmazlık, şiirin muhtelif şahıslar tarafından mutenevvi söylenişinden geliyor. Yani Allah, onları hep şair yaratmış. Paul Valéry'yi, Hâfız gibi, Sa'di gibi şair yaratmamış.

Hâfız'ın, Sa'di'nin, Hayyâm'ın noksanları var amma Allah onları şair yaratmış, şiir söylüyorlar. Galiba şiirin tarif edilememesi onun bir şey olmasından değil, şahsî olmasından ileri geliyor. Amma şiir sanatı ma'lûm: onu Valéry, bizden, hepimizden iyi biliyor. Şiir sanatını hiç bilmeyen de şiir söylüyor, çok bilen Valéry de söylüyor, amma güzel söylemiyor.

Nedim

Bugün meclisde şevkın böyle tûfân olduğun gördük

diyor. *Şevki* böyle bir mısrâ halinde söylemiş yoktur.

İşret tabîatınca, tareb meşrebimcedir

mısrâı da öyle. Nedim'de bir beyt var, düşündürür insanı:

Göksu bir hoş heva, şimdi Çubuklu pek zihâm
Sevdiğim tenhaca çekdirsek mi Sa'dâbâda dek

Bak, ne kadar kolaymış, Çubuklu'dan Kâğıthane'ye gitmiş, onlar için kolay.

Leskofçalı Galip Bey'in bir mektubunu buldular, Sultan Selim'de oturuyor, ayyaş bu çok... Namık Kemal filan, Kandilli'de bir *Niko* var, onun güzel bir balığı varmış, 'haydi Kandilli'ye gidelim' diyorlar, kalkıp Haliç'e iniyorlar, Kandilli'ye gidiyorlar. Bu, kolay onlar için, biz bunu yapabilir miyiz? Hayat farklarımız ne kadar başka türlü. Bir balık yemek için tâ oraya gidiyorlar; yani Kandilli tepesinde Niko'nun balığının şöhreti, Sultan Selim'e gelmiş. Çok farklı işlerimiz; galiba herşey bir arada olmuyor.

Yenişehirli Avni'nin

Sahbâ-yı hurûşân gibi mînâ-yı felekden
Tâ hâric-i humhâne-i imkâna dökülsek

beyti onun harikulâde beytlerindendir; Türkçenin en harikulâde beytlerindendir.

Eşref

Mutlaka ol nûr-ı lâhûtîye varmak isteyen
Musîkiden, şi'rden şehbâle mâlik olmalı

demiş, doğru.

Üstad bu beyti beğeniyor.

25 Aralık 1956

Mehmet Akif.– Bir gün bir herif bana dedi ki Akif aruzla senet yazabilirdi. Ben 'yazabilir' dedim, lâkin aruz sened yazmak için değildir, şiir yazmak içindir.

Akif, ender-i nevadir olarak arûzu şiir olarak kullanmıştır. Arûzun şiirde kullanılışı mümkün, yine Akif'den misal alayım:

Hani sinende yarıp geçtiği yol Yıldırım'ın

İşte buna şiir derler. Diğer bir yerde diyor ki:

Bugün bir yemyeşil vâdi, yarın bir kıpkızıl gülşen

sonra

Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır

Diğer bir şey, *El-Uksur* şiirinde... Vâkıâ bu şiirinde şiirden ziyade resim var.

Gülümsüyor suyu kırbayla aktaran fellâh
Gülümsüyor bunu ömründe görmemiş seyyâh

Çok güzel; arûz böyle kullanılır. Akif, Türkçede yapılanı görüyor ama ne hissi, ne hayali işlemiş değil. Zaten kendisi de

Safahatımda, evet, şir arayan hiç bulamaz

diyor.

Akif, İslâm şairi deye maruftur. Her dinin bir şiiri ve dînî şi'riyyeti vardır. İslâmın vardır, hıristiyanlığın vardır. Eğer bir hıristiyan katolik değilse protestanlığın da vardır. Akif, İslâmın şairi değildi. İslâmın ahlâkını teganni ediyor. Ben Moda'da otururdum. 1913'den sonra Üsküdar'a alışmıştım. *Atik Valide*ye yürürdüm. İki şiirim vardır, o zaman söylemişimdir. Biri *Ziyaret* öteki de *Atik Valideye İnen Sokakta*. Bir Ramazan günü, Moda'dan, Müslüman diyarı olan Atik Valide'ye gittim. İftara beş-on dakika kala sokakta idim. Manzumede anlattığım gibi halk birer birer evlerine çekildiler. Ben

Tenha sokakta kaldım oruçsuz ve neş'esiz

Üzüldüm, iskeleye geldim. İstanbul'a geçecektim. Vapurda Akif'in dostu olan bir zata rast geldim. Eğer Akif, benim duyduğum İslâmın şevkını, hüznünü duymuş olsaydı başka türlü olurdu. O, İslâmın yükselişini, İslâmın akaidini terennüm etti; şiir, Atik Valide'nin iftar saatidir. O zat teslim etti bunu. Evet. Akif'in bu tarafı noksandır, dedi. O İslâmın sefaletini anlatmıştır, yani sosyaldir.

Şiirle meşgul değil, ne yeni şiirimizle meşgul, ne eski şiirimizle meşgul, şiir adesesi bu. Türk şiiri vâkıâ öyledir, fakat Acem şiiri daha ziyade öyledir; eski Yunan şiiri daha ziyade böyle. Şiirde ahlâk başkadır, ahlâk-ı nefise başkadır. Şiir, ahlâk-ı mevzuya münafi sözü sanat telakki eder. Aynı şeyi nesirde söyleyin, nefret eder. Şiir başka âlem; şiirde nahiv başkadır; Devrik cümleyi nesre tahvil ettin mi çirkin oluyor.

9 Aralık 1956

Ziya Paşa, Namık Kemal, Recaizade.– Bunlar konuda yenilik getirmiştir, diyorlar. Kaç Acem sefiri Paris'te operadan, Molyer'den bahsetmiştir; bu, yeniliktir. Şimdi *eskilerin* expressionu edebî bir yeniliktir, fakat yeniliği eski expression

ile demek *yeni* değildir. İşte yeniliği bizde ilk defa *Cenap* ve *Fikret* aşılar. Fikret

Size ey bilmediğim, görmediğim kari'ler

dediği zaman işte yinelik bu idi. Çünkü bu söyleyiş eskilerde yoktur. Bunun kabahati nesir gibi oluşudur. Bu *yenilik*tir, evet. Fakat şiirde nesir yenilik değildir. Çünkü şiir mevzuundan nesir mevzuuna geçmiş. Yenilik, şiirin yenisini yapar, *yenilik* ona derler. Nasıl ki eskiden bir şiir vardı, *şi'r-i kadim*. Onun yenisini yaparsa ona yenilik derlerdi. Ben eski şairleri *Necati*'yi ve *Baki*'yi daha şey buluyorum, doğru yolda. Çünkü, onlar expressionda yenilik yapmayı deniyorlar. Onların zavallı Acem'den başka modelleri yoktur. O zamana kadar *Mersiye*, Acemde, *Muhteşen-i Kâşânı*nın mersiyesine bir türlü yetişemiyoruz. *Hüseyn vak'ası haddizatında müthiştir, baş kesmek ve ölüm müthiştir.* Amma bunu söylemek mersiye olmaz. İşte *Necati*'nin beytinde ölümü duyuyoruz:

Yanında bunca kulundan bir âdemî bile yok
Beyim, bu nice seferdir ki ihtiyar ettin

Bakıyorlar, Muhteşen-i Kâşâni kendisi ağlıyor, *vay canına*. Niçin Türkçede ağlamıyor? İşte yeniliğe doğru gidiş. Ağlamaya dair mevzuu alsa olur. Amma *lisan ağlar, lisan kendisi*. Bunu Türkçede yapmak istiyorum. Necati, şehzade Abdullah namında Beyazıd'ın bir oğlunun hocası imiş, Kastamonu'da; bu ölmüş; buna bir mersiye yazmış, fakat asıl derdi Acemde nasıl oluyor? Acemin perfectionunu Türkçede söyleyiş haline getirebiliyor. İş söyleyişte daima; söylenmemiş şey şiir değildir, *kelâm haline geçmemiş*. O, herkeste var. Kızı yahut oğlu ölen bir adam muztariptir, ağlar; o, şiiri söyler, sanki ağlarken. Ben *Dergâh*a yazmıştım bu mevzuu. Demiştim ki Süleyman Kanûni'nin yeniçerileri elbette ki Kanûni'yi Bâki'den çok severler. Üsküflerini yerlere atarlarken

ağlamışlardır. *Peçevi* anlatıyor bunu; bu, şiir midir sanki. Ama mersiyeyi *Bâki* söyler, kelâm onunki. Şiir kelâm olmadan evvel şiir değildir.

Abdülhak Hâmid'e ettiğimiz serzenişlerin çoğu söylediklerinin kelâm olmayışındandır; bunların çoğu kelâm değildir, mânâdır. Ama mânâ kelâm olduğu zaman, kelâm haline geldiği zaman, yani *su buz tuttuğu zaman* bu şiirdir. Arûzu almışsın eline, saz da biliyorsun, istediğin kadar söyle. Fakat biz *Abdülhak Hamit*'de hangi mısrâları seviyoruz? Bunlar lisan olmuştur. Hangi mısrâları sevmiyoruz? Çünkü kelâm olmamışlardır.

Bugün meclisde şevkın böyle tûfân olduğun gördük

Bu mânâ değil amma şiirdir.

Hayret Hoca, Zühdü Paşa'yı bir gün, Maarif Nezaretinde, o yüksek merdiveni çıkarken görmüş. Zühdü Paşa yüz yetmiş kilo, boyu da yüz doksan. Uşaklar koltuğuna girmişler, yukarı çıkarıyorlar. Hayret Hoca, merdiven altında bakıyor.

Zehi Pâşâ vü mâşâ vü temâşâ
Fehâşâ, sümme hâşâ, sümme hâşâ

demiş. Bunda mânâ yok, fakat şiir; mânâ yok, fakat "*poésie pure*".

Abdülhak Hamid'in *Selîm-i Evvel-i Ziyaret* manzumesinde

İkinci himmete mutlak düşerdi Hind ile Çin
Yetişti Mısr ile İrânı fethe bir himmet

beyti, *Makber*'de

Cânânın o günkü hali eyvâh
Eyvâh benim o günkü hâlim

beyti ve

Meyhane yıkıldı, mest ayakta

Bunlar şiirdir. İkinci mısra berbat

Cemşidi de kor bu iş merakda

Fuzûli'de güzellikler tesadüfî. Bu, *Avni Bey*'e kadar devam etmiş. Bütün *Fars* şiiri böyle. Ben buna itikat ettim ki biz Acem divanının nakışlarını çevirirsin, çevirirsin, bir şey yok. Birisi çok güzel bir şey söyledi: Şark şairi, söylediğini tashih etmiyor, fedâ da etmiyor, onu divanına koyuyor. *Nedim*'in divanına öyle yâveler var ki, *Allah göstermesin*, öyle yâveler var. Zaten divanında güzel şiir yüz elli mısradan ibaret.

Nedim'in *Sa'dabad Kasidesi* bir "chef-d'oevre"dür. Bu kaside de lâakal 50-60 beyt var.

Üstad, bu kasidenin girizgâhını okudu. Kasidenin kimi beytlerine geldikçe bunlar için "*chef-d'oevre*" diyordu.

Sa'dabad'ı vasf zımnında Üçüncü Sultan Ahmed'e Kaside

Bak Stanbûl'un şu Sa'dâbad-ı nev-bünyânına
Âdemin canlar katar ab ü hevâsı cânına

Ey sabâ gördün mü mislin, bunca demdir âlemin
Püşt ü pâ urmaktasın İrân'ına Tûrân'ına

Ey felek insâf, ey mihr-i cihân-ârâ aman
Bir nazîri var ise söylen konulsun yânına

Ben de bilmem böyle rûh-ezfâlığın aslın meğer
Hızr tuhm-ı ömr-i câvîd ekdi nahlistânına

Hey ne feyz-ı câvidandır kim olur serv-i sehî
Sürseler bir katre âbın nâvekin peykânına

Söyledir sahnındaki cûş u hurûş-ı nevbahâr
Kim erişmişdir telâtum âsmân eyvânına

Hey ne hâlettir ki dûdun sünbül-i sîr-âb eder
Uğrasa bâd-ı sabâsı dûzahın nirânına

Turfa rengâ-reng eylemiş sahrayı pür
Kûh ses verdikçe şeydâ bülbülün efganına

Sabr u tâkatsız çıkup bir gül dahi peydâ eder
Hande sığmaz goncenin zira leb-i handânına

Arşe dek çıkmakta mânend-i duâ-i müstecâb
Uğrayan âb-ı musaffa râh-ı şâdırvânına

Sizde böyle müşk olur mu deyü hâkinden biraz
Âh göndersem sabâyile Huten hâkanına

Cedvel-i sîm içre âdem binse bir zevrakçeye
İstese mümkün varılmak cennetin tâ yânına

Olsa Kisrîler zamânında ya Firdevsî anı
Eylemez miydi şeref Şehnâmenin unvânına

Olsa ger kasrındaki nakş u nigâra bir şebîh
Anı yazmaymıydı Gaffârî Nigâristân'ına

Gûş kıl ey ruh-ı Kâvûs ey revân-ı Cem işit
Ben kapılmam ehl-i tarîhin sühan-sencânına

Ikiniz de olmamış mâlik ana aldım haber
Çerh-i pîrin and verdim dînine îmânına

Dersiniz kim çerh-i pîre yok yere verdin kasem
Kim o bî-iymandır anın kim bakar eymânına

Vaktinizde çerh âmennâ ki bî-iyman idi
Ehl-i dil makrûn idi endûh-i bî-pâyânına

Yahya Kemal, bu girizgâh, bir "*chef-d'ovre*"dür deye tekrarladıktan sonra kasideden aşağıdaki beytleri de okudu:

Şimdi amma ehl-perverdir müselmandır tamâm
Olalı mahkûm Sultan Ahmed'in fermânına

Müddet-i Osmâniyân içre zamân-i devleti
Benzemiştir nev-bahârın mevsim-i nîsânına

Sâye-i lutfunda vardı halk hâb-ı râhata
Serkeşân-ı dehr çekti pâların dâmânına

Choisi bundan, ruhların müşareketinden hasıl oluyor, dedi üstad ve sözlerini şöyle tamamladı: Şimdi ham ervahdan iki kişi olsa burada berbad ederdi. Meselâ... olsa. Yahya Kemal'in beytini ve bu beytte adı geçen iki tanınmış edebiyatçının adını vermeye gerek duymuyorum.

Sandoz Bülteni, Ekim 1984, Sayı: 16, s. 12-20

YAHYA KEMAL VE TÜRK MUSİKİSİ

I.

Yahya Kemal'in şiirlerinde, musikinin tuttuğu yer üzerinde, bildiğim kadarıyla, hemen hiç durulmamıştır. Oysa bu şiirlerin ilhamında ve örgüsünde musikinin payı çok büyük görünüyor. Gerek 'Kendi Gök Kubbemiz Altında', gerekse 'Eski Şiirin Rüzgârıyla' musiki ile ilgili şiirlerle dopdoludur. Bunların kimisinde doğrudan bestelerin ve besteleyenlerin adları geçmektedir; kimi şiirlerinin adında besteleri buluyoruz; kimisinde de -doğrudan olmasa bile- şair duygularını, hayallerini anlatmakta, yaptığı benzetmelerde bizi hep musiki ile karşı karşıya getirmektedir. Bunlar, Yahya Kemal'in şiirlerinde temel taşı olan tarihimizin sesidir; çoğumuzun, sanki birbirinden ayrı seslermiş gibi dinleyip unuttuğumuz bu sesi o, hayatın her ânında, tabiatın her manzarasında dinleyip durmaktadır.

Yahya Kemal Bey'le, başbaşa kaldığımız saatler oldu. Bu saatlerde henüz yazıya geçmemiş anılarını da dinledim. 4 Kasım 1955'de, Park Otel'de anlattıkları arasında şu söylediklerini tanık olarak vermek uygun düşecektir, sanıyorum.

'Ben mebusken, gûyâ mebusken, halkı dinlemeye gittik, İpsala'ya. İpsala Yunan hududû ve şurası; Yunan, bakıyorum İstanbul'a gelmiş. Ne ise! Bir Kara Bekir vardı, Rumeli. İpsala'da bizi bir yemeğe çağırdı. Davullar, zurnalar. Fakat bu davullar, Süleyman Kanunî kösleri gibi; öyle Anadolu davullarına benzemiyor, pehlevan havası değil çaldıkları; Süleyman Kanunî ordularından çingenelere geçmiş olacak. Davulda ve zurnada da bir inkılap ister, Sultan Süleyman ordusunun gür davulları, bir çalıyor, aman Allah! Edirne mebusu doktor Fatma Mimik de var. Benim gözlerim yaşlarla dolu. Etrafımızı çıplak çingene çocukları çevirmiş; para istiyorlar herhalde. Baktım, Fatma Mimik de ağlıyor. Oradan Keşan'a gittik. Keşan'da sinemanın kapısındayız, orada toplanıp halkı dinleyeceğiz. Fatma Mimik yanıma geldi; benim rikkat-i kalbimden bahsetti ve dedi ki:

– Ben Zafranbolu'da bir furuncu kızıyım, doktorum, Türküm. Fakat sade, insanları düşünürüm. Onun için nerede, ne zaman fakir, muhtaç, bîkes bir insan görsem acırım. O akşam İpsala'da çingene çocuklarını gördüm, ağladım, baktım, siz de ağlıyorsunuz.

Hanımefendi, dedim, ben o anda barbar bir şey için ağlıyordum; Kanunî'nin ordularını ve onun zaferlerini hatırlayıp ağladım ben.

* * *

Yahya Kemal, *Eski Musiki* adlı şiirine şöyle başlıyor:

Çok insan anlıyamaz eski Mûsikîmizden
Ve ondan anlamıyan bir şey anlamaz bizden

Bu şiir, şairin, eski musikimizi, besteleri ve bestekârları ile ne denlü yakından ve derinden tanıyıp sevdiğini söyler bize.

Bu neslin ortada dâhîce başardığı iş
Vatan nasıl karışır mûsikîyle, göstermiş

Burada, Itrî'yi *semâyı örten ruh* olarak niteleyen şair, onun çağdaşları olan *sıradağlar gibi birer birer yücelen Seyyid Nuh,*[1] *Hafız Post*[2]'tan, yüzelli yıl sonra da *Dede*'nin[3] anlı şanlı devri gelir. Yahya Kemal bu şiirinde sazların bize neler duyurduğunu söylemekten kendini alamaz.

Bu yaz Kemençeyi dinledinse Kanlıca'da
Baharda bir gece Tanbûru dinle Çamlıca'da
Bu sazların duyulur her telinde sâde vatan
Sihirli rüzgâr eser dâimâ bu topraktan

Itrî ile Dede için Yahya Kemal ayrıca birer şiir yazmıştır: *Itrî ve İsmail Dede'nin Kâinatı. Hamamizade İsmail Dede*'nin Saba, Hüzzam, Bestenigâr ve Ferahfeza gibi türlü makamlarda Mevlevî Âyin besteleri vardır. Yahya Kemal

Mesnevî şevkını eflâke çıkarmış nâyız
Haşre dek hemneşes-i Hazret-i Mevlânâyız

diye başlarken Dede'nin bize bu bestelerini hatırlatmak-

1 Diyarbakır'da doğmuştur. Şöhreti IV. Sultan Mehmet ve II. Sultan Ahmet zamanında kemalini bulmuştur. Tanınmış musikişinaslardan ders görmüş, üstadlık mertebesine yükselmiştir. Ölümü 1162 yılında Diyarbakır'dadır. *Atrabü'l-âsâr*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine kitapları, nu. 1301, ypr. 40a-40b.

2 *Hafız Post.* Adı Mehmet'tir. İstanbul'da doğup büyümedir. Zamanında musiki üstadlarından ders görmüş ve üstadlık mertebesine ermiştir. İnce şiirleri vardır ve hattattır. Zamanında çok beğenilmiş bir bestekârdır. Vücudu baştan ayağa kıllarla kaplı olduğu için *Post* lâkabıyla anılmıştır (aynı yer, Hazine kitapları, nu. 1297, ypr. 15a-16a).

3 *Hamamizade İsmail Dede Efendi.* Babası Süleyman Ağa bir hamam aldığı için *Hamamizade* diye tanınmıştır. 69 makamda türlü besteleri vardır. Bunların arasında *Mevlevi Ayinlerinin* ayrı bir yeri vardır. 1846 yılında ölmüştür (*Türk Ansiklopedisi XII*, 395; Yılmaz Öztuna, *Türk Musikî Ansiklopedisi*, İstanbul 1969, I, 302 v. dd.; İstanbul Konservatuvarı neşriyatı, Altıncı Cilt, *Mevlevi Ayînleri*, İstanbul 1934, s. 258 v. dd.).

tadır ve bu gazelde bütünüyle Mevlânâ'nın, onun şiirlerinin ve Mevlevî âyinlerinin şairi nasıl coşturduğunu görürüz:

Şems-i Tebriz hevâsıyla semâ' üzre Kemâl
Dâhil-i dâire-i bâl ü per-i Mollayız

beytinde, semâa katılmış gerçek bir mevlevi gibi vecd içindedir.

Lafz-ı bişnev'le doğan debdebe-i mânâyız mısraıyla da, onunla birlikte *Mesnevi*'yi hatırlarız. Bilindiği gibi, Mesnevi'nin ilk beyti *Bişnev* diye başlar ki *'dinle'* demektir. Şair Nahifî'nin manzum Mesnevi çevirisinde bu beyt şöyle Türkçeleştirilmiştir:

Dinle neyden kim şikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede.

Mesnevisi, gazelleri ve rübaileriyle Mevlânâ onun birçok şiirlerinde dile gelir. *Gönül* rübaisinde *Yeter hikâyet-i hâlât-ı Şems ü Mevlânâ* diyorsa da *Şevk* rübaisinde *Seyr eylediğin Semâ-ı Mevlânâdır* diye başlıyor ve Mevlânâ onun dilinden hiç düşmüyor. *Bahârâbâd* şiirinde

Mey'le Hâfız, ney'le Mevlânâ'yı tezkâr eyleyen
Pür-terennüm Rûm u Acemler görmüşüz

dediğine bakıp da onun şiirlerinin hamurundaki öz mayanın ne olduğunu kolayca kestirebiliyoruz.

Onun şiirlerinde, tanınmış bestelerin ve makamların da göze çarpacak bir yeri vardır. *Mahurdan Gazel* şu beyitle sona erer:

Cedvel-i Sîm'in kenârından bu âvâzın Kemâl
Koptu bir fevvâre-i zerrîn gibi Mâhûrdan

Burada şairleri, şiirleri ve şarkılarıyla birlikte *Lâle Devri* bütün parıltıları ve israflarıyla önümüzdedir. *Üsküdar Vas-*

fında Gazel, sene 1219'daki tarih, musikisinden dolayı bize Üçüncü Sultan Selim devrinin Üsküdar'ını hatırlatır:

Her lâhzası bir Zemzeme-i Sûz-i dilârâ
Her sâati bir fasl-ı Beyâti Arabandır

Mihrâbâd, sene 1275'de

Mevkib-i zevrakla gelmiş Fasl-ı Sultânî Yegâh
Şeb nedir Körfez'de Mihrâbâddan görmüş o mâh

Bestekârların ve bestelerin açıkca adı söylenmese de doğrudan *Musiki,* Yahya Kemal'in dizelerinde sık sık rastlanan kelimelerden biridir. *Perestiş* rübaisinde, o, sevdiği güzeli dileğince övebilmek için, dilde *nağme* bulamadığından *tavsîfi musikiye bırakmayı* dilemektedir. Onca ırmaklar her yandan *Musikiyle akmaktadır; Sazın içi* bin türlü aşk sırrıyla doludur, hele bir *mızrâb değmesin,* her *tel* söylenür *(Derin Beste).*

Dursun bu mûsikî-i semâvi içinde saz
Leyl-i tarebde bir dahi mızrab uyanmasın
(Çubuklu Gazeli)

* * *

Mızrâb-ı tab'ımız sözü kalb etti besteye
Hem beste söylesün bunu, hem Kâr söylesün
(Çamlıca gazeli).

*Zevkâbâd Gazeli*nde,

Kemâl âvâz-ı lâhûtîye nakleti kıssa-i aşkı
Hudâ Dâvûd'ı bâlâdan nagamkâr etti sansunlar

Hiç olmazsa kimi şiirlerin adını *Beste* koyacak kadar musiki onun baş kaynağıdır. Bir terennüm mucizesi olan bül-

bül için yazdığı şiirin adı *Gece Bestesi*dir. Şairin ve bütün sevenlerin, kuytu yollarda sevdiklerini beklediklerini anlatan şiirin adı da *Güftesiz Beste*dir. Bir başkasını *Akşam Musikisi*nde buluyoruz. Daha sonra *Ses* şiirinde,

Bir lâhzada bir pancur açılmış gibi yazdan
Bir bestenin engin sesi yükseldi Boğaz'dan

ve bu beste yüzünden şair, tekrar o alev gömleği giymiş gibi yanar. *Hayal Beste*de 'Türkoğlu' diye seslenir:

Şi're aksettirebilseydin eğer, dinlerdin,
Yüz Fetih Şi'ri, okundukça, çelik tellerden

*Deniz Türküsü*nde, çalkantı *musikisiyle* bir âlem kesilir. *Deniz* şiirinde, suların uğultusunu şair, ilâhi kuğulardan sesler geliyor sanmaktadır ve

Her an daha coşkun, daha yüksek, daha gergin
Binlerce ağızdan bir ilâhi gibi engin

sesler, deniz ufkunu uçtan uca sarar. Yalnız deniz değil, Yahya Kemal'e rüzgârlar da *şarkı* söylerler:

İşveler sezdiren bir üslûpta,
Bir güzel şarkı söylüyor rüzgâr,
Adalardan gelen bu mektupta. (Eski Mektup)

Endülüste Raks, bütünüyle bir musiki değil midir?

Yahya Kemal'in sadece *Beste* adını koyduğu bir şiir vardır ki okuyunca bunun *Sultânî Yegâh bestesi olduğunu öğreniyoruz:*

Sultânî Yegâh başka beste
Zirâki o beste aşka beste
Sultânî Yegâh bestesinden
Güller dağılırdı destesinden

Sevdaların en şikestesinden
Güller dağılırdı destesinden
Sultânî Yegâh başka beste

Yahya Kemal için ölüm bile *bir bitmeyecek şevk verirken beste,* bir telin kopmasıyla ahengin ebediyyen kesilmesidir.

Yahya Kemal'in daha 1927'de Varşova'da yazdığı *Kar Musikileri* adlı şiirinde, İslav kederinden, yani org musikisinden zevk almadığını söyledikten sonra

Zihnim bu şehirden, bu devirden çok uzakta
Tanbûri Cemil Bey çalıyor eski plâkta

diyor. Bu dizeyi kendisine okuyup sordum, cevabı şu:

– Tanbûri Cemil Bey'in plaklarından bir koleksiyonum vardı, onu götürmediğim dağbaşı, sahil kalmadı. Pirenelere, Alplere... her yere taşıdım.

Tanbûri Cemil Bey'in Ruhuna Gazel'i en sonraya bıraktım. Çünkü bu konuda Yahya Kemal'in, 24.12.1956'da, Cerrahpaşa Hastahanesi'nde bana anlattıklarına yer vermek istiyorum. Şairin bu hastahanede yattığı sürece ben, onun 'elayak çekildikten sonra gel' demesine uyarak hemen her gece gittim. Yatma zamanı gelinceye dek anlattıklarını dinledim ve not aldım. Bu notlardan Tanbûri Cemil Bey'le ilgili olanları aşağıya geçiriyorum.

Yahya Kemal Bey'in konuşmalarında, zengin, eşsiz kültüründen gelen bir değişiklik vardır. Konu tek bir sapın çevresinde, ayrı ayrı lezzette ve türde bir üzüm salkımını andırır. Renk ve tat dinleyene başka başkaymış gibi gelir amma, yine bunlar aynı sapta toplanmış meyvelerdir. Bunu belirtmeden geçmek istemedim. Bir de onun ifadesine hiç dokunmadan, ne söylediyse, nasıl söylediyse öyle. Şimdi artık Yahya Kemal konuşuyor:

Tanbûri Cemil Bey'den önce musiki ile aşinâlığım vardı

ama onu dinlerken musikinin *perfeksiyonuna* temas ettim. Bu adam *virtuose*, sade *virtuose* değil bir *virtuose* ki *intuitionu* sayesinde ne olduğunu, ne olacağını, ne olması lâzım geldiğini biliyor. Üçüncü hali, *aşık bu adam*. Hüseyni peşrevi onun çaldığı şeylerden biri. Her defasında başka türlü çalıyor; hassasiyeti başka türlü; her defasında hassasiyeti başka türlü.

Cemil Bey'i 1912'de hususi bir âlemde tanıdım. Musikiyi ve Tanbûri Cemil Bey'i seven birçok aile tanıyordum. O, bu ailelerin bir kısmına gitmekten hoşlanır, bilhassa Şevket Bey'in yalısına gitmekten çok hoşlanırdı. Şevket Bey rind, zarîf, ayyaş, bektaşi, kibar. Cemil Bey'in bir nevi velînimeti. İki ayda, üç ayda bir oraya gidiyor. Cemil Bey'e kimlerin bulunacağını söylüyorlar. Artık onlardan başka hiç kimseye kapı açılmıyor, eski Osmanlı usulü. Üç gün, üç gece, içiyor, çalıyor, üç gün sonra yorgun halde... Benim de derdim Paris'e dönmek, bir ikinci kâtiplik va'detmişlerdi, tahsilime devam ettirmek için. Arkadaşlar rica ediyorlar. Ben ille Paris diyorum. Bir arkadaşımız vardı, bir akşam o bir şey düşünmüş, Tanbûri Cemil Bey'i dinletelim ona, o musikiyi sever, o münasebetle gitmez, kalır, demişler. Şevket Bey'e maalmemnuniyye davet ettiler beni, Cevizlik'te ortahalli bir ev var, bahçeye açılır bir salonu var, yarısı ev, yarısı bahçe. Tanbûri Cemil Bey'in hanendesi bir hâfız vardı, İstanbullu. Sonra harbde Bağdat'ta öldü. Tanbûri Cemil Bey ince, hafif, terbiyeli, redingot giymiş, böyle duruyor, eski Osmanlı terbiyesi.

O gece Cemil Bey bana şunları anlattı:

Kemençeye başladım, bir nebze şöhretim arttı. Vasil de o tarihte kemençenin Allahı, bana ders vermişti. Vasil ile bir gece bir toplantıda beraberdik. Vasil kat'iyyen rakı içmezdi. O akşam geldi, bir kadeh aldı, içti. Sonra eline yayını aldı, bir taksim geçti. Ben ömrümde böyle bir şey işitmedim. Va-

sil yine doldurdu, her seferinde içiyor, bir şey çalıyor. Baktım ki Vasil'in bir derdi var, sordum:

– Vasil nen var? Bir derdin mi var?

– Devam edelim, bu akşam bir keyfim var.

Aldı eline kemençeyi, alsa böyle çalamaz. Bir kadeh daha istedi. Vasil, Ziya Bey'e döndü, dedi ki:

– Ziya Bey, Hak kelâmı söylemek doğrudur; bu memlekette kemençenin üstadı Cemil Bey'dir.

– Bu nasıl söz, bizim nazarımızda kemençenin Allahı sensin. Böyle bir şey tekrar edersen ben rencide olurum.

– Bu, Ziya Bey, Hak kelâmı söylemek elzemdir.

Dayanamadım, kalktım yanına gittim. Vasil, dedim, ben senin yanında yayımı elime aldım, senin yanında kemençe çalmak ayıptır, bu sözü neye söylüyorsun?

– Cemil Beyefendi, Allahın verdiğini inkâr etmek doğru değildir. Bir taksim daha yaptı.

Cemil Bey'in sazından bana vatanımın saltanat kapıları açıldı. Böyle bir şey görülmemiş dünyada... Dinleseydiniz, hiç bir mübalaga söylemiyorum.

II. Itrî

Yahya Kemal, şiirlerinde en çok Itrî'nin havasında yaşıyor görünüyor. Onun *Itrî* şiiri üzerinde bundan sonraki bölümde ayrıca durmak istiyorum. *Süleymaniyede Bayram Sabahında*

Büyük Allâhı anarken bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı tekbîr oluyor tek bir ses

* * *

Gördüm ön safta oturmuş nefer esvaplı biri
Dinliyor vecd ile tekrâr alınan Tekbîri

Yukarıda da söylediğim gibi, Yahya Kemal'de tarih, özellikle Türklerin zaferden zafere koştukları çağın tarihi, onda, tükenmeyen, artan bir özlem halinde yaşayıp gitmektedir. Onun içindir ki, bu şiirde de bayram namazlarından çıkılırken atılan toplar onda bu zaferlerin anısını uyandırmaktadır. Bu top seslerinde, yüzlerce Türk şehrinin birbirine seslendiğini duymaktadır o. Bu top seslerinin herbiri bir başka zaferden gelmektedir.

Onun bir türlü aklından çıkmayan beste Itrî'nin *Nevâkâr*'dır. *Mevsimler* şiirinde

Güneş doğmadan mâvileşmiş

Boğaz'dan

Nevâ-kâr açılsın bütün ses ve Sazdan
Ufuklarda sürsün Zafer mûsikîsi

deyişi bundandır. *Yol Düşüncesi*nin son bölümü, onun şiirlerinde temel taşı saydığımız düşünceleri ve arzuları, tarih ve vatan sevgisini bir bütün olarak tekrarlamaktadır. *İtikadınca cihanı vatandan ibaret* sayan Yahya Kemal, bu bölümde hepimize bir vasiyette bulunuyor gibidir:

İçimde dalgalı Tekbîri en güzel dinin
Zaman zaman da Nevâ-kâr'ı doğsun Itrî'nin

ve

Ölüm yabancı bir âlemde bir geceyse bile
Tahayyülümde vatan kalsın eski haliyle

Bu, tarihte yaşamasını bilen herkesin isteyeceği bir ölüm değil midir?

*Nevâkâr*ın şairin kulaklarından ve içinden hiç gitmediğinin bir başka tanığını Ahmed Hamdi Tanpınar'da buluyoruz. Bu, ona çok bağlı ve şairin bize bıraktığı mirastan bü-

yük payı olan talebesi, senesini pek hatırlayamadığı bir gün, Löbon'da otururlarken, Yahya Kemal'in birdenbire, anlatmakta olduğu Paris hatıralarından silkinerek 'haydi kalk konservatuvara gidelim' dediğini ve orada, sol eli kalın bastonuna dayalı sessiz, sedasız *Nevâkârı* dinlediğini, eser bitince 'bir daha çal Salahattin Bey' diyerek besteyi aynı dikkatle bir kez daha dinlediğini anlatır.[4]

Yahya Kemal'i bu denlü mest eden bu Itrî kimdir? O, Buhurizâde deye tanınmaktadır. Adı Mustafa, mahlası Itrî'dir. İstanbul'da *Yaylak* denilen yerde doğmuştur. Dördüncü Sultan Mehmed zamanında *ilm-i edvar*da üstad olarak ün almıştır. Padişahın meclisinde sık sık fasıllarda bulunmuş ve istediği *'esirciler kahyalığı'*, hayatı boyunca üzerinde kalmak üzere, kendisine verilmiştir. Murabba', nakış ve kâr olmak üzere binden fazla bestesi vardır. Bundan başka şiirleri ve muammaları da bulunan Itrî[5] Ahmed-oğlu Ahmed Siyâhî'den[6] yazı dersi almıştır ve talik yazmakta ileri gelen hattatlardandır.[7] Şeyhülislâm Mehmet Esat Efendi onun edâsını garip bulduğu sesini 'telleri paslanmış bir çenk'e benzetmekte ise de[8] Kadıasker Salim ondan söz ederken, sesini öğüyor mu, yeriyor mu pek anlaşılamamaktadır. Çünkü Itrî'nin sesini anlatırken söylediği şudur: *Ol üstad-ı bî-akranın nağme-i gülbâm... ile hem-mîzân olan elhân-ı şekerefşânın mukabelesinde... Sâlim burada Itrî'nin sesini gülbâm*la mukayese etmekte ve bu sesin şekerler saçtığını söylemektedir.

4 *Yaşadığım Gibi*, İstanbul, 1970, s. 360 v.d.

5 *Atrabü'l-âsâr*, aynı yer, nu. 1297, ypr. 10a v.d.; Şeyhî, *Vakayiü'l-fuzala*, aynı yer. Hazine kitapları, nu. 1309, ypr. 11., 261b; *Salim Tezkiresi*, Dersaadet 1315, s. 479; Müstakimzade Süleyman Sadettin, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*. Türk Tarih Encümeni Külliyatı, İstanbul, s. 643.

6 Aynı yer, s. 643.

7 Aynı yer, s. 745.

8 *Atrabü'l-âsâr*, aynı yer: Sada-yı garîbü'l-edâsı misâl-i çenk-i pür-jenk evtâr-ı bî-ahenk ve bî-perde-karar idi.

Gülbâm ise 'perdeden dışarı (perdesiz), mehterlerin nevbete başlarken, sultanlar ve vezirler atlanırken çavuşların bir ağızdan söyledikleri ahenk ve gülbank (*Burhan-ı Katı*, s. 528) veya dilencilerin yahut seyyahların toplantılarındaki yüksek bağırma; dümbelek sesi (*Steingass*, s. 1093) demek olduğuna göre, bundan Itrî'nin sesinin güzel olduğu anlaşılacaksa o zaman bu sesin başka hanendelerinkini bastıracak derecede gür olduğu anlamını çıkarabiliriz.[9] *Safâyî Tezkiresinde*[10] Itrî için *'asrın şuarâ-yı şirin-güftârındandır* dedikten sonra onu ilmi-i edvarda devrin *Hâce-i Sânîsi* (yani Abdü'lkadir-meragi'den sonra ikinci) sayıyor ve onun *sadâ-yı nevâ-yı nâlesini ve Irak ile hicâz-ı pür-âvaz ve nezâket-âğâz-ı hoş-nevâsının nîşâbur-ı Acem ve Isfahânı* kıskandırdığını yazıyor. Itrî'nin ölüm tarihini Şeyhî bin yüzyirmi üç,[11] Salim bin yirmiüç hududunda,[12] Safâyî ise bin yüz yirmi senesinde[13] gösteriyor. Müstakimzade ise *Tezkire-i Es'adiyyede Buhurîzade-i bûya-yı bezm-i Aden ide Allah 1124* tarih mısraını vermekte,[14] yalnız bu dizeden Itrî'nin ölüm tarihi çıkmadığına göre, söylenen tarih mısraının yalnız bu dizeden ibaret olmadığı anlaşılmaktadır.

Yahya Kemal'in *Eskiler* dediği bu ana kaynaklar dışında Itrî hakkında oldukça zengin bir bibliyografya vardır.[15]

III. Itrî şiiri üzerine

Bir milletin köklü ve derin kültürüne sahip şairlerinin yazdıklarını, sözlüklerden yararlanarak düz açıklamalarla ver-

9 *Salim Tezkiresi*, s. 480.

10 Süleymaniye Kütüphanesi, Es'at Efendi kitapları, nu. 2549, ypr. 185a-186a.

11 Aynı yerde.

12 Aynı yerde.

13 Aynı yerde.

14 Aynı yerde.

15 Yılmaz Öztuna, aynı yerde.

menin yolu olmadığını, konunun içinde olan herkes bilir. Çünkü bu soydan şiirlerde, o şiirlerin her dizesinde bir âlem yatmaktadır. Kendi tecrübelerime dayanarak *Itrî* şiiri üzerinde söylenecek sözler bulunduğuna inanıyor, gücüm yettiğince de böylesine çetin bir yola girmiş bulunuyorum.

Bu tür açıklamaların örnekleri Arap, Fars Edebiyatında olsun, Türk Edebiyatında olsun, yeterince vardır. *Şerh* adıyla adlandırılan bu açıklamaların Türkçede tanınmışlarının başında *Mesnevi Şerhleri* gelir. Toplumun, anlamayı bir ihtiyaç halinde duyduğu bu büyük eser için, hattâ *Dârü'l-Mesnevi* denilen ayrı okullar kurulmuştur. Ve bu eserin açıklanmasında kaç yetkili kalem bunca mürekkep harcamıştır. Yunus Emre'nin şiirlerinin ve şathiyyesinin şerhleri, Nasrettin Hoca fıkralarının şerhleri ve daha birçok benzerleri gibi.[16]

Itrî'nin hayatı hakkında, ikinci bölümde, ana kaynaklardan yararlanarak yeterince bilgi verilmiştir. Burada Itrî şiirine dönmek istiyorum. Daha ilk dizede *Büyük Itrî*de kimimiz bir yanlışa düşüyoruz. Çünkü ünlü besteci Itrî'den başka bir Itrî daha vardır. Bu, hem sıradan bir şairdir, hem de besteci değildir. Yahya Kemal *Büyük* sıfatını, Itrî için kullanmıştır, bir abidenin sıfatı gibi.

Eskiler kimlerdir? Yahya Kemal'in bana söylediğine göre, Itrî şiirinin yayımlandığı günlerde, bizim adı belli bilginlerimiz, bunu üzerlerine almışlardır. Oysa Yahya Kemal bununla, bundan önceki bölümde, başta *Atraba'l-âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-edvâr* sahibi Şeyhülislâm Mehmet Es'at Efendi olmak üzere öteki ana kaynakların yazarlarını kasd ediyor. *Şafak Vaktinin Cihangiri.* Şafak, Arapçada birbirine zıt iki anlamda olan bir kelimedir. Hem güneş battıktan sonra, gündüz ışığının gecenin karanlığına karıştığı zamana, ufuk-

16 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn, II*, 1031 v. dd.; Ahmet Remzi, *Miftâhü'l-kütüb ve esâmi-i Müellifin Fihristi*, İstanbul 1346-1920, s. 76 v. dd. (Bu eser *Osmanlı Müellifleri*'nin kişi ve kitap adlarının dizisidir).

ta görülen kızıllığa, hem de gündüze denir, burada gündüz anlamınadır. 'Şafak vaktinin cihangîri, dizesiyle, bestelediği *tekbîr* ile, bayram sabahlarını fethetmiş olan Itrî anlatılmaktadır. Itrî, *tekbîri* Irak (veya Segâh) makamında bestelemiştir. (Allahı) ululamak demek olan *tekbîr*in Arapça olan metni *Allâhu ekber, Allâhu ekber, lâ ilâhe ill'Allah, v'Allâhu ekber, Allâhu ekber ve lill-Allâhi'l-hamd*dir. Türkçesi 'Tanrı uludur, Tanrı uludur, Tanrıdan başka Tanrı yoktur ve Tanrı uludur, Tanrı uludur, ve hamd Allaha mahsustur'. Bayram namazı kılındıktan sonra, okumak üzere minbere çıkan hatib, hutbesine *Tekbîr* ile başlar. Kurban Bayramında, Arefe günü (Zilhiccenin dokuzuncu günü) sabah namazından başlayarak aynı ayın onüçüncü günü ikindi namazına değin kılınan beş vakit namazın farzlarının sonunda tekbir alınır. Bu tekbîri almakta, namazı kılan herkes, kadın, erkek, yalnız veya cemaatle kılsın, eşittir.[17] Daha güneş doğmadan bayram namazını kılmağa giden Müslüman halk da câmie, yolda tekbîr alarak gider. Aşağıda:

Yola düşmüş, birer birer, geceden
Yürüyor fecre elli milyon rûh.

deye anlatılan Müslümanlardır bunlar. Yahya Kemal *Süleymaniyede Bayram Sabahı* şiirinde de bunu

Büyük Allâhı anarken bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı Tekbîr oluyor tek bir ses;
Yükselen nakarâtın büyüyen velvelesi,
Nice tuğlarla karışmış nice bin at yelesi!

dizelerinde dile getirmektedir.

Şairin kullandığı *saltanatlı* sıfatı bize, Itrî'nin bestesindeki ululuğu, bu bestenin içimize doldurduğu haşmeti anlatmak içindir. Yahya Kemal bu kelimeye, Osmanlı İmparatorlu-

17 Mehmet Zihni, *Kitâbu'-salât*, İstanbul 1322, s. 553 v.d.

ğu'nun uyandırdığı büyük hatıraların bütünü için başka şiirlerinde de yer vermektedir. *Erenköyünde Bahar* şiirinde

Sandım ki güzelliğin cihanda
Bir saltanatın güzelliğiydi.

diyor. *Deniz Türküsü*'nde

Ve nihâyet görünür gök ve deniz saltanatı.

Hayal Şehir şiirinde de

Az sürer gerçi fakîr Üsküdar'ın saltanatı;

geçiyor. Hattâ onu, konuşmalarında da duyuyoruz. Yukarıda 'Cemil Bey'in sazından bana vatanımın *saltanat kapıları açıldı* ve daha başkalarında olduğu gibi...

Nece bayramların sabah erken

Göğü top sesleriyle gürlerken

beytinde ne var? Eskiden, bayram namazından çıkılıp da herkes eviyle, yakınlarıyla bayramlaşmak üzere dağıldığı saatlerde toplar atılmak âdetti. *Süleymaniyede Bayram Sabahında* şu dizeleri okuyoruz:

Gökte top sesleri var, belli derinden derine;
Belki yüzlerce şehir sesleniyor birbirine.

Burada seslenen yalnız şehirler değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmeye başladığı tarihten bu yana Kanunî devrinde üç kıtada artık bizim olan bütün ülkelerdir: *Budin, Irak, Mısır,* Avrupa'da, Asya'da ve Afrika'da bu fethedilen yerlerin adlarıdır.

İkinci bendde *yediyüz yıl süren hikâye,* büyük Türk hükümdarı *Alp Arslan*ın 26 Ağustos 1071'de, Malazgirt Ovası'nda, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i yenerek, Türklerin Anadolu'ya hâkim oldukları tarihle Itrî'nin yaşa-

dığı XVII. yüzyıla kadar geçen zamanın hikâyesidir.

Mûsikîsinde bir taraftan dîn
Bir taraftan bütün hayat akmış;
Her taraftan Boğaz, o şehrâyîn,
Mâvi Tuncayla gür Fırât akmış

Bu dizelerden, Itrî'nin hem dinî, hem de din-dışı bestelerini öğreniyoruz. Onun bu iki tür bestelerinden, en çok tanınmış olanlarının aşağıda adları geçecektir. Ama, yazma ve basma bir bölük musiki mecmualarında, onun, gerek kendi şiirlerinden, gerekse Fuzuli, Bâki, Nef'i, Nâbi, Nazîm gibi ünlü Türk şairlerinden türlü makamlarda bestelediği pek çok şiir bulunmaktadır.[18]

Mavi Tunca bilindiği gibi, Balkan dağlarından doğarak Edirne'nin güneybatısında Meric'e karışan bir nehirdir. Yahya Kemal Bey'e Tunca'nın burada neyi ifade ettiğini, Itrî'nin Rumeliye gidip gitmediğini sordum. IV. Sultan Mehmed'in sık sık meclislerinde bulunduğunu, bundan dolayı padişahın Edirne gezilerine katıldığı karşılığını aldım. Bununla birlikte Itrî'nin hayatını anlatan kaynaklarda bu yolda bir açıklık yoktur. *Gür Fırata* gelince, bildiğimiz kadarıyla Itrî Anadolu'da hiç bulunmamıştır. Yahya Kemal bu iki nehri, Itrî'nin din-dışı bestelerinde, imparatorluğun bu iki kanadında söylenen şarkı ve türküler arasında onun bestelerinin de bulunduğunu anlatmak istemiştir.

Şehrâyîne gelince: Bu, İstanbul Boğazı'nın, günün her anında, bir donanma gecesini andıran parlak ve aydınlık güzelliklerini söyler bize.

Nevâkâr için tek bir şey söyleyeyim: Yahya Kemal *bu besteye meftundur.* Şiirlerinde kaç yerde geçer bu nevâkâr

18 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitapları, nu. 1723, 1724; *Türk Ansiklopedisi, XIX*, 485; Yılmaz Öztuna, aynı yer, I. 287, v. dd. Etem Ruhi Üngör, *Türk Musikisi Güfteler Antolojisi*, İstanbul 1982, II, 1421.

Dağılırken Nevâ'nın esrârı
Başlıyor şark ufuklarında vuzûh

Ahmed Hami Tanpınar'ın bu dizeyi *Yahya Kemal mili şuur ve sanatın münasebetini bu mısra'larla anlatır*[19] *diye açıklamasını yadırgadığım için Yahya Kemal'e sordum. O, bu dizenin, Hâfız Şîrazî'nin bir gazelinden mülhem olduğunu söyledi. Itrî bunu nîm sakiyl (değişmeli kâr) Neva makamında* bestelemiştir.[20] Hâfız'ın matla' beyti şudur:

Gülbün-i ayş mîdemed, sâki-i gül'ızâr kû
Bâd-ı behâr mîvezed, bâde-i hoşgüvâr kû[21]

Türkçesi:
İşretin gül fidanı yetişmekte, gül yanaklı sâki hani?
Bahar yeli esmekte, lezzetli, zevkli şarap nerede?[22]

Kıskanıp gizlemiş kazâ ve kader
Belki binden ziyade bestesini
Bize mîrası kaldı yirmi eser
Na'tıdır en mehîbi, en derini

Mehmet Es'at Efendi, *Atrabü'l-âsâr*'ında *şemme-i ıtr-ı maârif-i tab'ı olan murabbaât ve nakş ve Kâr, aded-i hezârdan bisyâr...* diyor.[23] Bugün Itrî'nin bilinen bestelerinin sayısı kırkikiyi bulmuştur.[24]

Na't, genel olarak Peygamberimizi öğen kaside, gazel ve benzeri nazım şekilleriyle yazılan şiirlere denir. Itrî'nin bes-

19 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1969, s. 111, çıkma -1.

20 Etem Ruhi Üngör, *Türk Musikisi Güfteler Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, II, 706.

21 Divan Hâce Şemseddin Muhammed Hafız Şîrâzî, Huseyn Pejman neşri, Tahran 1315, s. 192.

22 Bütünü için bkz. Şark-İslâm Klasikleri, 4, *Hafız Divânı*, Abdülbaki Gölpınarlı çevirisi, 1944, s. 472 v.d.

23 *Atrabü'l-âsâr*, aynı yer.

24 Yılmaz Öztuna, aynı yer.

25 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevi Adab ve Erkânı*, İstanbul 1963, s. 28.

telediği *Na't-ı şerîf*in -Mevleviler böyle der- güftesi çokların-ca Mevlânâ'nın olarak bilinmekte ise de asıl sahibi, Mevlâ-nâ'nın şiirlerinde olduğu gibi *Şems* mahlasını taşımakla bir-likte Ulu Arif Çelebi'nindir.[25] Aslı Farsça olan bu Na't-ı şerî-fi Itrî, Rast makamında bestelemiştir. Bu Farsça

Ya Habîb' Allâh, resûl-ı Halik-ı yektâ tüî
Bergüzîn-i Zü'l-Celâl, Pâk-ü bîhemtâ tüî

matlaıyla başlayan na'tın mahlas beyti de şöyledir:

Şems-i Tebrîzî ki dâred na't-ı Peygamber ziber
Mustafâ vü müctebâ an seyyid-i a'lâ tüî

Türkçesi:

Ey Allahın sevgilisi, eşsiz yaratıcının elçisi sensin; Allahın kulları arasında seçtiği tek ve benzeri olmayan sensin.[26]

Na't, mevlevihanelerde, *mukabele* adı verilen Mevlevi Âyî-ni, bir başka deyişle mevleviler semâa başlamadan önce mutribhane'de[27] mutrib heyetinden biri ayağa kalkar ve bir na't okur.

Vâkıâ ney kudüm gelince dile
Hızlanan mevlevi semâiyle
Yedi kat arşa çıkmış âyîni

Mevlevî Semâı ve âyîn. Sema Mevlevilerde, kişiyi vecde ge-tirmek için musiki (ses, ney, kudüm) eşliğinde dervişlerin dönmesi demektir. Onların bu âyîni yaptıklara yere *Semâhâ-ne*, semâ' edenlere de *semâ'zen* denir. *Âyîn*, semâ' edilirken okunmak üzere, güfteleri özellikle Mevlânâ'nın gazel ve rü-

26 Dr. Subhi, *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*, Istanbul 1935, II, 50 v.dd.; İstanbul Konservatuvarı Neşriyyatı, *Türk Musikisi Klasikleri, VI, Mevlevi Ayînleri*, İstan-bul 1934, s. V v.d.; Darü'l-elhan Külliyyatı, nu. 24-25, Buhûrizade Mustafa Itrî Efendi, Nevakâr Makamında Kâr, nîm sakil iykaında, İstanbul, Matbaa-i Os-maniye.

27 Abdulbaki Gölpınarlı, aynı yer, s. 26 ve 28; *Türk Ansiklopedisi, IV*, 384 v.d.

bailerinden bestelenmiş mevlevi ilâhileri seçilir. Ve dînî musikimizde, onun mevlevî tarikatı ayinlerine mahsus geniş formlardan birinin adıdır. Bunları okuyanlara da *âyîn-hân* denir. Âyîn okunurken isteyenler yerlerinde niyaz edip kalkarlar, Şeyhe doğru baş keserek (selâm vererek) ortaya çıkıp hırkalarının kollarını giyerek semâa başlarlar. Yahya Kemal'in şiirinde geçen *âyîn*, Itrî tarafından *Segâh makamında* bestelenmiştir. Mevlevî semâının birtakım âdâb ve erkânı vardır. Âyînler semâ-ın şekline uygun olarak devirlere (bölümlere) bölünmüştür. Buna *Devr-i Veledî* (Sultan Veled devri) denir ve semâ dört devirde tamamlanır, her bölüme selâm denir: *Birinci selâm, ikinci selâm, üçüncü selâm, dördüncü selâm* diye adlandırılır. Selâmlar başlıbaşına birer parça olmakla beraber bir bütün halinde âyîni teşkil ederler. Bunlar makam, özellikle ritm bakımından çeşitli ve başka başkadırlar. Semâi *semâzen başı* idare eder. *Selâm başı* denen ve durulması gereken yere gelip âyîn seyrini hafifletince samâzenler bulundukları yerde dururlar. Birinci devirde, son semâzen'inde semâa girmesinden sonra, şeyh, postun dışarı çıkıp baş keser sonra semâzenler de beraberce baş keserler. Birinci devirden sonraki bu selâma *birinci selâm* denir. Birincide olduğu gibi ondan sonraki *selâmlar* da sırasıyla *ikinci selâm, üçüncü selâm, dördüncü selâm* diye adlandırılır. Her selâm bölümünde aynı beste ile bestelenmiş değişik sayıda şiirler okunur.[28] Itrî'nin bestelediği *âyîn*in ilk selâmında Farsça dört manzume, ikinci selâmda bir tane, üçüncü selâmda iki Farsça parçadan sonra *terennüm* başlığı altında birincisi Türkçe, ikincisi Farsça iki manzume vardır. Bu iki parçanın nakarâtı

Ey vay dilem, vay dilem, vay dilem (vay)dır[29]

28 Abdülbaki Gölpınarlı, aynı yer, s. 85 v. dd.

29 *Bu nakarat bize, Ahmet Paşa'nın Vay gönül, vay bu gönül, vay gönül eyvay gönül* nakaratlı, bestelenmiş ve nazirelerini de bildiğimiz ünlü murabbasını hatırlatıyor.

Bunlardan başka bu selâmda yine *terennüm* başlığı ile üç parça daha vardır. Dördüncü selâm Farsça tek bir beytten ibarettir. Âyînin bu Farsça metnini, manzum olarak, Ahmed Avni Bey Türkçeye çevirmiştir.

Itrî şiirinde geri kalan son iki bendin, bu açıklamalardan sonra, rahatlıkla anlaşılabileceğini umuyorum.

Tarih ve Toplum, Aralık 1984, Sayı: 12, s. 45-49

BİTKİLER VE BİZLER

Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi[*] adlı kitabın yazarı Prof. Dr. Turhan Baytop, İstanbul Üniversitesi'nde 1944 yılında, Ordinaryüs Prof. Dr. A. Heilbronn'un yanında çalışmaya başlamıştır. O tarihten bu yana Türkiye'nin tıbbi bitkileri ve bitkilerle tedavi konuları ile yakından ilgilenmektedir. 1963 yılında *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri* adlı kitabında, Türkiye'nin tıbbi bitkileri üzerine yapılan araştırmaların sonuçlarını bir araya getirmiştir. Bu ikinci kitabı, başta İstanbul olmak üzere, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İzmir, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Van gibi Anadolu'nun başlıca merkezlerinde yaptığı araştırmaların ve incelemelerin ürünüdür. Bu çalışmalar ciddi, yorucu, meraklı olduğu kadar zevklidir de. Benim gibi kendisine gıpta edecek okuyucular bulunacaktır. Çünkü, Turhan Baytop'un ve Türkiye'de yetişen tıbbi bitkilere ait örnekleri genellikle tayin etmiş olan eşi Prof. Dr. Asuman Baytop'un topladıkları örneklerin

(*) Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 3255. Eczacılık Fakültesi No. 40, İstanbul 1984, 8+520 s.

bir kısmı Türkiye florası için yenidir. Bunlar *Flora of Turkey*'de kayıtlıdır. Örneklerin bir kısmı ise ilim âlemi için yenidir. İlim âlemi için yeni olan tür ve alt türlerin bir bölüğünün adlarını ve yayınlandıkları yerleri, ben, sevinçle kaydediyorum:

Allium Baytopiorum Kollm. et N. Özhatay, Notes R. B. G. Edinb. 41 (2): 245 (1983)

Astragalus baytopianus Chamb. et Mathews, Notes R. B. G. Edinb. 29 (3): 292 (1969)

Colchicum baytopiorum C. H. Brickel, Notes R. B. G. Edinb. 41 (1): 49 (1983)

Crocus abantensis T. Baytop B. Mathew, Kew Bull. 30 (2): 243 (1975)

C. adanensis T. Baytop et B. Mathew, Kew Bull. 30 (2): 245 (1975)

C. asumaniae B. Mathew et T. Baytop, Notes R. B. G. Edinb. 37 (3): 469 (1979)

C. baytopiorum B. Mathew, Kew Bull. 20 (17): 88 (1974)

Galium baytopianum Ehrend. et Schönb. Tem., Notes R. B. G. Edinb. 37 (2): 254 (1979)

Gypsophila baytopiorum Kit Tan. Notes R. B. G. Edinb. 41 (1): 65 (1983)

Nepeta baytopii Hedge et Lamond, Notes R. B. G. Edinb. 38 (1): 40 (1980)

Üzerinde çok çalışıldığı apaçık görülen böyle bir eseri, konunun asıl sahibi olan kalemler, elbette bize daha etraflı, daha bilgince tanıtacaklardır. Bense çocukluğu ve gençliği Ilgaz dağlarında ve tabiatın içinde geçmiş ve bundan ötürü, ormanlar, ağaçlar, çiçekler, kuşlar ve arada vahşi hayvanlarla tanışmış biri olarak bu tür kitaplara ayrı bir merak sarmışımdır. Bu kitabın sayfalarında da, çoğunun adı bana bir şirin adı kadar yakın ve sevimli görünen çiçeklerle, bitkilerle buluşmak istedim; bunların hangi hastalıkların tedavisinde

kullanıldıklarını hiç de bilmek istemeyerek. Çünkü beni asıl ilgilendiren bu bitkilerin adlarıdır, renkleridir, kokularıdır. Tedavide ne işe yaradıklarını ehline bırakıyorum.

Tarihin başlangıcından bu yana, türlü uygarlıklarda, hastalıkların tedavisinde kullanılan bu bitkilerin, günümüzde gittikçe artan bir önem kazandığını, bu alanda türlü dillerde yazılan eserlerden anlıyoruz. Sayın Turhan Baytop, konusunun ehli ve meraklısıdır. Bunu altını çizerek söylüyorum. Çünkü bu merak ve sevgi olmadan, böylesine bir eseri meydana getirmek yorgunluğunu kimse göze alamaz. Bu sevgi ve merak, bu eserin hacminden ziyade, muhtevasında açıkça görülmektedir. Bu muhteva, sayıları 1300'ü bulan, türlü dillerde yazılmış kitaplara dayanmaktadır. Türkçe kaynakların sayısı -Arapça ve Farsça'dan çevrilmiş olanlar da dahil- yabancı dillerde olanlarla ölçülemeyecek kadar az göründü bana. Bunu da tabii karşılamak gerektir. Çünkü, bu alanda batı bilginleri, doğudakilere bakınca, bu konuya çok daha yakından yönelmişlerdir.

Yazar, bu ikinci kitabının amaçları arasında şunu belirtmektedir: Türkiye'de kullanıldığı halde, yayınlarda, haklarında eksik ve yanlış bilgi verilen, ya da hiç bilgi bulunmayan droglar hakkında da kendi gözlemlerine göre bilgi vermek. Kitap, özellikle eczacılık öğrencileri ve halk için hazırlanmıştır. İçinde, tedavi maksadıyla kullanıldığı bilinen 650 kadar, adı Türkçe olan bitki bulunmaktadır. Baytop, "Giriş" bölümünde büyüye ayırdığı satırlarda (s. 8) bu alandaki araştırmaların azlığından, haklı olarak, yakınmaktadır. Her ne kadar büyü (sihir) eskiden bir bilim sayılıyorsa da (Taşköprizade Ahmed Efendi, *Mevzuatü'l-ulûm,* s. 394 v. dd.) bu, hiçbir zaman herkese açık bir alan olmamıştır. Bundan dolayı da toplum içinde ancak belli kişilerin ihtisası olarak kalmıştır. Üstelik, dinin haram saydığı büyünün türlü çeşitleri, bu ilmin türlü kolları vardır. Büyüde kullanı-

lan bitkileri ve hayvanları biz ancak cönklerde buluruz. Bilindiği gibi bu cönklerde, halkın ilgilendiği, cönk sahibinin kendisine gerekli saydığı birtakım birbirine benzemez bilgiler yer almaktadır. Bunların herbirinde türlü hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçların ve bunların reçetelerinin yanında, türlü maksatlarla yapılacak efsunlar hakkında da reçeteler vardır. Yalnız halkın, batıl da olsa, inanç alanında olduğu gibi, herkesten gizli tutulduğu için de, el attığımızda hemen bulabileceğimiz yerde değildirler.

Kitabın içindekiler yirmi ana bölümde şöylece sıralanmaktadır: I. Giriş (s. 3-10); II. Tarih ve gelişim (s. 13-64); III. Tıbbi bitkilerin tanınması (s. 67-68); IV. Türkçe bitki isimleri (s. 71-76); V. Tıbbi bitkilerin yetiştirilmesi (s. 79-81); VI. Drogların hazırlanması (s. 85-89); VII. Tıbbi bitkilerin bileşimi (s. 93-94); VIII. Etki ve kullanılışı (s. 97-100); IX. Kullanılış şekilleri (s. 103-104); X. Türkiye florasının olanakları (s. 107-109); XI. Türk tababetinde bitkisel drogların yeri (s. 113-119); XII. Türkiye tıbbi bitkileri üzerindeki araştırma (s. 123-134); XIII. Drog ticareti (s. 137-143); XIV. Karıştırma (s. 147-148); XV. Türkiye'de kullanılan tıbbi bitkiler (s. 151-423); XVI. Renkli resimler (s. 425-428); XVII. Bitkilerin tedavi etkilerine göre sınıflandırılması (s. 461-472); XVIII. Kaynaklar (s. 475-479); XIX. Latince indeks (s. 483-500); XX. Türkçe indeks (s. 502-520).

Kitapta ana bölümlere ayrılan sayfalara bakınca, yazarın, hangi konulara önem verdiği, bir dereceye kadar, görülecektir. Bunların başında Türkiye'de kullanılan tıbbi bitkiler gelmektedir.

"Tarih ve Gelişim" bölümünde, Osmanlı uygarlığına ayrılan sayfalarda adı geçen kaynakların sayısını artırabiliriz, sanıyorum. Herhalde yazar, bunu gerekli bulmamış olacaktır. Yoksa, *Osmanlı Müellifleri*'nde daha birçok yazarların adı geçmektedir (Tababetimizin devr-i tekamülü, III. 200-

251). *Keşfü'z-Zünun*'da da, İlmü't-Tıb maddesinde (II, 1092 v. dd.) bu konuda yazılmış olan kitapların adları verildiği gibi, bunların yazarları ve konuları üzerinde de, alfabe sırası geldikçe bilgi verilmiştir.

Bu bölümde, Yıldırım Bayazıd'ın 1399'da Bursa'da yaptırdığı hastahane münasebetiyle geçen birkaç kelime yanlış okunmuş, bunlara yanlış değilse de eksik anlam verilmiştir. *Şerbetyan* diye yazılan kelimenin doğrusu *şerbetiyyan* olacaktır. *Şerbetî*, tıb biliminde 'müshil' demektir (*el-Müncid*, 380); *şerbâtî* ise eczacı demektir (*Dozy*, I, 740). *Uşşâban* diye okunan kelimenin doğrusu *Aşşâban* olacaktır, 'otçu ve kökçü' demek olan *'aşşâb*'ın Farsça çoğul şeklidir. Sözlükte asıl anlamı 'tıbda kullanılan bitkileri satan' demektir. *Attar* kelimesinin etimolojisinde Süheyl Ünver'in açıklamasına ben katılmıyorum. *Akkar* kelimesi 'tedavide kullanılan bitki' demek olup bunun çoğulu 'akakir'dir. Akkar kelimesinde, görüleceği gibi 'bir işi yapan kişi' anlamı yoktur. *Attar*'ın kökü olan *ıtr* ise 'hoş kokulu nesne' demektir. Mutlak olarak 'koku' demek olup güzel kokulu bitkilere de *ıtr* denir (*el-Müncid*, 512). Attar da bu türlü bitkileri satan demektir. *Aktar* kelimesinin akkardan bozma olduğu düşünülemez: 1) Anlam bakımından, 2) Akkar'ın bir iş yapan kişi demek olmayışı, attarın ise 'kokulu bitkiler satan bir esnaf' anlamı dolayısıyla, bir başka deyişle Türkçe bakımından. *Ot* sözcüğünün, drogların ekserisinin acı ve yakıcı lezzetleri bakımından *'ilaç'* anlamına geldiği şeklindeki açıklamaya bence gerek yoktur. Çünkü yakıcı olsun, olmasın, bu otlardan yapılan kaç türlü şerbet vardır. Şerbet deyince de genellikle tatlı olan içecekler anlaşılır. *Ot*tan türemiş daha birçok sözcük vardır, onları da yeri gelmişken ekleyeyim, diyorum. *Otacı* (hekim); *otamak* (tedavi etmek) (*Divan-ı Lûgati't-Türk*, III, 190); *otacılık* (hekimlik ve tababet) (*Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, V, 3021). Ve bunların hepsinde bize yakıcı-

lığı hatırlatan bir anlam yoktur. Bu terimlerin arasında bir de *kökçüler* bulunduğunu ekleyelim. Bu da *'attar'* demektir (*Lehçe-i Osmani*, s. 705).

s. 56'da 'çiğ kahve, şeker ve kalayın Mısır Çarşısı'nda mezat edilerek satılması' ile ilgili fermanın Latin harfleriyle yazılışı verilmese olurdu, çok okuma yanlışları olduğu için. Bu fermanın ne dediğini Türkçe olarak özetlemek okuyucuya yeterdi sanırım.

Bu değerli eserin bize hatırlattığı bir başka konuya geçiyorum. Bitkiler hakkında doğrudan bu konuyu ele alan kitapların yanında, büyük sözlüklerin de bize yararlı birer kaynak olacağını düşünüyorum. Bunların başında ilkin rahmetli Mütercim Asım Efendi'nin Arapçadan Türkçeye *'Kamus Çevirisi'* ile, Farsçadan Türkçe'ye çevirdiği *'Burhân-ı Katı'* gelir. Asım Efendi Gazianteplidir. Türkçeyi bütünüyle bilir, demek hiç de yanlış olmaz. Bu iki sözlükte geçen -birinde Arapça, ötekinde Farsça- ağaç, çiçek, bitki kelimelerinin Türkçe karşılıklarını buluruz. Asıl bunların hangi dertlere deva olduğunu da yazdığı için iki yönden de yararlanabiliriz: 1) Bitkilerin Türkçe adlarını öğrenmek, 2) Bunların hangi dertlerin dermanı olduğunu bilmek. Birkaç tanık vereyim:

Abrun.— Lâfz-ı Yunanî'dir. Türki'de *Kaya Koruğu* tabir olunan reyhâne (güzel kokulu ot, bitki) fusûl-i erbaada (dört mevsimde) ter ü taze olduğu alâkasıyla alem-i has eylediler... Ve bazı diyarda *aruz otu, uruz otu, kulak otu, yara otu* dahi derler. Ekseriya duvar diplerinde ve kuru yerlerde biter. Mîr-i âşıkan ve Bey Börkü dedikleri çiçektir. Şarapla tenavülü bürûdet-i mi'deyi müzildir (giderir). Edviyeye dahi idhal eder. Türki'de *Bostan Güzeli* ve *Bey Börkü* dedikleri çiçektir.

Âb-ı Bün.— Samg gibi bir nesnedir, köhne ve mücevvef (içi boşalmış) ceviz ağacı köklerinde bulunur. Edviye cüm-

lesindendir ve andan bir nevi mürekkep düzerler. Bazılar ona *ağaç karası* tabir edüp bazılar Hind eşcârının yosunu derler (aynı yer, s. 23).

Berhilya.— Yunanî'dir. İsm-i raziyanedir ki âmme rezene dedikleri nebât-ı ma'ruftur. Menkuldür ki aftab, hamel burcuna tahvil eylediği günden Saratana tahvili gününe gelince her gün birer dirhem raziyaneyi bir dirhem şeker ile süfûf edüp (döğüp) tenavül etseler, sene hitâmına dek asla bir maraza mübtela olmayalar ve usaresini çaylak kuşunun ödüyle bir şişede üç hafta güneşte vaz' edüp (koyup) ve badehu iktihâl (göze sürme gibi çekme) nüzûl-i mâyı mâni' (gözün sulanmasını keser) ve za'f-ı basarı dâfi'dir. Ve mûzi haşerat (sivrisinek, tahtakurusu, pire ve benzeri, kişiye ezâ eden börtüböcekler), alelhusus hayyât (türlü yılanlar) kısmı eyyâm-ı şitâda taht-ı türâbda meksleri hasebiyle (toprak altında durduklarından) gözlerine amâ tarayan etmekle (gözleri körelmekle) taşra huruçlarında mezbur raziyaneyi bulup gözlerine sürerler, filhal gözleri açılur (aynı yer, s. 113).

Şeyhülislâm Esat Efendi'nin *Lehçetü'l-Lûgat*'ı da bu konuda çalışanlara yardımcı olacak bir kaynaktır. Bilindiği gibi, bu, aslında Türkçe bir sözlüktür. Her kelimenin Arapça'da, Farsça'da karşılıklarını vermektedir. *Kamus Çevirisi*'nde ve *Burhan-ı Katı*'da olduğu gibi, bu sözlükte de geçen bitkilerin hangi hastalıklara yararlı olduğu söylenmekte, fakat ayrıntılara gidilmeyerek 'sair menâfii kütüb-i tıbda mukayyed ve meşrûhdur' diyerek okuyucuyu tıb kitaplarına göndermektedir.

Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani*'si de bu konuda ilk hatıra gelenlerdendir. Orada ağaç, çiçek, ot, yemiş gibi maddelerde, asıl kelime verildikten sonra, çağrışıma yol açan birçok adlar sıralanmaktadır. Nitekim *Ot* maddesinde 100'e yakın ot adı geçmektedir (s. 120). Bu otların adı söy-

lendikten sonra, bunların daha çok bilinen adları da yanlarında verilmektedir: *Aş otu* (kişniş); *ağu otu* (baldıran) gibi.

Yukarıda adını verdiğim sözlüklerde, işimize yarayacak önemli bir noktayı daha belirtmeliyim; o da şudur: Türkçe'de aynı bitkinin, yetiştiği, geldiği yere hattâ onu ilk getirene veya yetiştirene göre başka başka adlar taşıdığıdır. *Lehçetü'l-Lûgat*'ta *hindiba*nın adı *Güneyik*tir (s. 729); *Lehçe-i Osmani*'de *Ispanak*ın Türkçesi *eşek kulağı*dır (s. 99). Bu sözlükte başka sözlüklerde geçmeyen, bulunmayan adlar da vardır. Bir kitapta *yumurta lokma*sını okuduğum zaman yadırgadığım için *Lehçe-i Osmani*'de *yumurta* kelimesine baktım, işte karşıma çıkan anlamları: Padlıcan, berincan, badincan. Bir cins nebattır, sair envâ-ı patlıcanlar: İt üzümü, tomata, Arap büberi, mercan büberi, patata, badata, yer elması, barut kabağı, yabani yasemin.

Bu tanıkları sürdürmeye gerek yoktur. Bu sözlüklerin rastgele herhangi bir sayfasını açmak yeter. Yalnız Türkiye bitkileri üzerinde çalışırken bu soydan sözlüklerin el altında bulundurulmasının, gerekli olduğu da, bence, söz götürmez. Hem aynı bitkilerin, hattâ aynı memlekette ve bölgede, türlü adlar taşıdığını görmek, hem de Türkiye'nin florası hakkındaki bilgimizi zenginleştirmek bakımından.

Türkiye'deki bitkileri ve onların tedavide kullanıldıkları yerleri tanıtmak yolunda böylesine yararlı bir eser kazandırdığı için bize düşen, ileri-geri söz etmek değil, yetkili yazarını içten kutlamaktır.

Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1985, (1985); 393-399

SOHBETNÂME

I. Kitap hakkında

Sohbetnâme Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Hazine kitapları arasında bulunan iki cilt yazma bir eserdir. I. cilt (Nu. 1426) 158 yapraktır. 10 x 14 boyundadır, satır boyu 7 santimdir. Her sayfadaki satırların sayısı 12 ile 16 arasında değişmektedir. 1418 numarada kayıtlı bulunan II. cilt 260 yapraktır. Sayfa boyu 14.5 x 20, satır boyu 10 santimdir. Sayfadaki satırların sayısı 13 ile 24 arasında değişmektedir. Her iki cilt de nesihle yazılmıştır, yazının büyüklüğü ve küçüklüğü zaman zaman değişmektedir. II. ciltte, özellikle kitabın sonuna doğru, notlar noktasız yazılmıştır ve daha da kısalmaktadır, hatta birer satıra ve cümleye inmektedir. Her iki cilt de aharlı beyaz kağıda yazılmıştır; yalnız I. ciltte birkaç yaprak, II. ciltte 17 yaprak ayrı renktedir. Belki de bunlar yazarın *Sultan Beyazıt'ta iki altın-sarısı ve beyaz kâğıtlar (I, 96b); on akçaya dört adet zağfurânî kâğıt iştira edüp mührelettirip ve kuyu-dibi mürekkebi aldıkta (II, 65b)* diye sözünü ettiği kâğıtlardan olacaktır.

I. ciltte, bu notların hangi yıla ait olduğu belirtilmiş değildir. Yalnız bu cilde sonradan kurşun kalemle 'bu defter

yetmiş iki tarihinin defteridir' diye bir kayd düşülmüştür. Fakat kitapta (I, 24a) *'dokuzuncu günü yevm-i isneyn'de kırk üç yaşına dahil oldum'* dediğine göre bu kayd yanlıştır. Sohbetnâme'nin I. cildi 1072 değil, 1071 tarihinden başlamalıdır. Çünkü yazar, bundan sonraki sayfalarda yaşını açıkça söylediği tarihlerde, yıl dönümlerine göre kırk üç yaşına 9 Safer 1071 (15 Ekim 1660)'de girmiştir. II. ciltte bunlar açıkça verilmiştir ve 1073 (1662), 1074 (1663) ve 1075 (1664) yıllarını içine almaktadır. Yazar, Hicret Tarihi'ni kullanmakta, günlüğüne bu takvimin ilk ayı olan Muharremle başlamakta ve Zilhicce ile bitirmektedir. II. ciltte bunlara *Salnâme* başlığı koymuştur. Ayların adları atlanmadan sıralanmakta ve yılın kaçıncı ayı olduğu altındaki rakamlarla belirtilmektedir; türlü yönlerden özellik taşıyan aylar, takvimde belirtilmiş olan sıfatlarla verilmiştir: Muharremü'l-harâm, Saferü'l-hayr, Recebü'l-mürecceb, Şa'bânü'l-muazzam, Ramazânü'ş-şerîf ve Şevvâlü'l-mükerrem. Geri kalan altı ay için özel bir sıfat kullanılmamıştır.

Günlük her günün gecesiyle başlamaktadır. İlk sayfası şudur: Muharremü'l-harâm, Şeb-i sebt (cumartesi gecesi) duhûl etmiştir. Bunun ardından yevm-i ahad (pazar günü) *ba'de'l-asr bizim hücrede...* Haftanın günleri ile takvimin öteki belli günleri, yeri geldikçe kırmızı başlıklarla verilmektedir: Yevm-i Aşûrâ, Leyle-i Mevlid-i Şerîf, Leyle-i Regâib, Leyle-i Mi'râc, Leyle-i Berâet, Leyle-i Kadr, Îd-i Fıtr, Îd-i Adhâ. Ramazan ayının birinci, ikinci ve üçüncü on günleri için de yine başlıklar konmuştur. Yılın öteki sayılı günleri de şöyledir: Kasım, Hamsîn, Erbaîn; birinci, ikinci, üçüncü Cemreler, Nevruz, Rûz-ı Hızr.

a) Ana başlıklar. Defter-i Sohbethâ ve mâ-beynehâ (I, 45b), Defter-i Sohbethâ-i Helvâ ve mâ-beynehâ (I, 61a), Defter-i Sohbethâ ve mâ-beynehâ (II, 37a), Salnâme 1073 (II, 1b), Salnâme 1074 (II, 118a), Salnâme 1075 (II, 200b);

Sohbethâ-i Helvâ ve mâ-beynehâ (II, 37a). Sohbethâ-i Helvâ mâ-beynehâ (II, 157a). Sohbethâ ve mâ-beynehâ (II, 221a). Bunlardan başka, kimisi sayfaların kenarına çıkılmış, birtakım yanbaşlıklar da vardır: Bunlar 'konu' demek olan Matlab'la başlamaktadır: Matlab-ı Sâl-i Hüseyn Mâdih (I, 91a), Matlab-ı Vasiyyet-i Esmâ Hâtun (II, 49a), Matlab-ı Akd-i Duhter-i Hazret-i Azîz (II, 108a), Matlab-ı akd-i Mazlûmzade (II, 118b), Matlab-ı Mutavvel (II, 184a), Matlab-ı Va'z u Meşîhat-i Balat (II, 185b), Matlab-ı Tırâş-ı Seyyid Muhammed (II, 192a); Matlab-ı Çille (II, 217a). Daha uzun ve bunlara niçin bu adın verildiğini bildiren başlıklar da okuyoruz (Bkz. I, 71a; II, 167a).

b) Sohbetnâme, bugüne değin bildiğimize göre, edebiyatımızda rastlanan ilk günlüktür. Yalnız bu bakımdan bile bir önem taşımaktadır. Yazar, hergünkü hayatının, kendisince günlüğe geçirmeye değer bulduğu yönlerini bize, önemine bakmadan vermektedir. Bir tarikat mensubu, başka bir deyişle, dar bir çevrenin insanı olduğu için, toplumu asıl ilgilendiren olaylara kısacık da olsa bir yer vermemiş görünüyor. Yakından tanıdığı kimselerin -başta dergâh arkadaşları olmak üzere- komşularının, evlenme, boşanma, sünnet, hastalık, ölüm gibi, bir dönüm noktası olarak bildiğimiz olaylarını, o da kısaca günlüğüne koymakla yetinmiştir. Onu asıl ilgilendiren, günlüğe adını veren sohbetlerdir. Birlikte yenilen yemekler ve onun ardından gelen sohbetler başta yer alıyor. Bugün dilimizde tutunmuş olan *'içki'* karşılığı yerine, *İşret* kelimesini o hep, birlikte konuşulup eğlenilen toplantı karşılığı, demek ki kelimenin sözlüklerdeki asıl anlamıyla kullanmaktadır. Bununla eşanlamlı olan *muaşeret* kelimesine ise çok daha az rastlamaktayız. Kitabı baştan başa okuduktan sonra, okuyucuyu, biraz da ayrıntılara girdiğimiz yargısına götürecek biçimde, tanıtmakta bir yarar olduğunu sanıyorum ve aşağıdaki bölümleri bu düşün-

ce ile yazıya dökü yorum.

Bir ilim adamına yakışan ciddî ve emek verilmiş değerli araştırmalarıyla tanıdığımız Dr. İsmail Erünsal, hemen hemen Sohbetnâme'nin tıpkısı olan bir başka günlüğü bize tanıtmaktadır (*Kaynaklar, sayı 2/Kış 1984*, s. 77 v. *dd*). Onun bize tanıttığı, Sadrettinzâde Telhîsî Mustafa Efendi'nin *Cerîdesi* (1711-1738) içinde daha çeşitli konulara yer verilmiş olması bakımından, Sohbetnâme'den ayrılmaktadır. Sohbetnâme 1071-1075 (1660-1664) yılları arasında beş yıllık bir zaman bölümünü içine aldığı halde, Mustafa Efendi'nin Cerîdesi bir çeyrek yüzyılın günlüğüdür. Mustafa Efendi'nin mühim bir *ulema ailesi*'ne mensup olduğunu öğreniyoruz. Bu zâtın soyunda ayrıca kadıaskerler ve şeyhülislâmlar bulunmaktadır. Amcasının oğullarından biri de sadrıazamlığa kadar yükselmiştir.

Oysa bizim yazarımızın diline ve ilgi duyup başkalarından istiare ederek okuduğu, ya da başkalarına okuttuğu birkaç kitaba bakarsak, derin bir bilgi adamı olmadığını anladığımız gibi, kullandığı dilin de işlenmiş bir okur-yazar dili olmadığını, Arapça ve Farsça kelimeleri, hattâ cümleleri gerekli, gereksiz kullanmak hevesinde olduğunu görüyoruz. Bir tarikat adamı olarak da, içinde yaşadığı toplumun merak ve alâka duyması tabiî olan en önemli olaylarını bile şöylece bir haber olarak verip geçiştirmektedir.

Batı edebiyatında, sözünü ettiğimiz bu iki günlüğü andıran ve edebiyat tarihçilerinin *'alanında tek'* olarak nitelendirdikleri bir günlük yazarı da tanıyoruz. Bu, İngiliz hâtıra yazarı Pepeys'dir (1632-1703). Yalnız o, gerek kültürü yönünden, gerekse devletin en yüksek mevkilerinden birinde bulunmasından dolayı toplumun içinde olup bitenleri yakından görüp tanımış olması bakımından hayatının bu hikâyesine yüzdeyüz objektif bir gözle bakmış, bütün dikkatini bunların üzerinde toplamıştır. Bunun için de, kendine

özgü ve yalnız kendisi için bir şifre ile tuttuğu bu on yıllık günlük, İngiltere tarihi için ayrı bir önem taşımaktadır. Sohbetnâme olsun, Mustafa Efendi'nin Cerîdesi olsun bu İngiliz yazarınınkiyle uzaktan, yakından mukayese edilemez. Yalnız her üçü de günlük olarak benzerler, o kadar. Sohbetnâme sahibinin de günlüğünü yalnız kendisi için yazmış olacağını düşünebiliriz.

1059'dan 1065 (1649-1654) yılına kadar Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi'nin sohbetlerinde bulunan *Gaybî*, onun sözlerini yazıya geçirmek suretiyle bir eser meydana koymuştur ki, bunun adı da *Sohbetnâme*'dir (Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul 1931, s. 122; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Tarihi*, İstanbul 1932, s. 235).

II. Yazar

Sohbetnâme yazarı hakkında geniş bilgi Şeyhî'nin *Vakâyiü'l-Fuzalâ* adlı eserinde bulunmaktadır.[1] Orada "es-Seyyid Hasan ibn eş-Şeyh es-Seyyid Muhammed Emîn ibn es-Seyyid Abdü'l-Hâlık" başlığı altında şu satırları okuyoruz: (Bu zatın) soylu babası Seyyid Muhammed Efendi'nin hal tercümesi *Atâî Zeyli*'nde yazılmadığı için ayrıntılı bilgi verilmesine kalkışıldı. Seyyid Muhammed Efendi merhumun babası Seyyid Abdü'l-Hâlık, Ebî Eyyûb Ensârî Hazretlerinin -Ulu Tanrı kendisinden razı olsun- türbedarlıkları hizmetinde

1 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitapları, Sayı: 1309, II, 21b-22a. Ayrıca *Sicill-i Osmani*, Ya Vedud'da gömülü olduğunu yazmaktadır (II, 142); Zâkir Şâkir Efendi, Derûn-ı İslambolda Hankahlar Beyanındadır, Belediye Kütüphanesi yazmaları, K. 75; ypr. 2, sayı 5: Bâb-ı Ensarîler haricinde Bektaş Efendi Türbesi civarında medfundur; aynı eser, Mehmet Serhan Tayşî tarafından *Die Istanbuler Derwischkonvente Und Ihre Scheiche* (*Mecmua-i Tekâyâ*) adıyla Almancaya çevrilmiştir (Klaus Schwarz Verlag, Freiburg in Breisgau, 1980, s. 3, Nr. 5.

ömrünü harcamış olan mübarek bir pîr idi. Onun erdemli oğlu Seyyid Muhammed Efendi, Ebî Eyyûb Ensârî civarında doğmuştur. Allah'ın feyzı güneşinden ışık aldıktan sonra, ilmin, kişiye ululuk veren yoluna girmiş, *Molla Ahmet Ensârî*'nin derslerine devam etmiş, belli medreseleri dolaştıktan sonra kırk akça ile müderrislikten ayrılmıştır. Sonra Koca Mustafa Paşa dergâhında irşat seccadesinde oturmakta olan Necmüddin Hasan Efendi, bunun kızkardeşiyle evlenmiştir. Bunun üzerine medreselerde ders okutmayı bırakarak bu şeyhe intisap etmiş ve Koca Mustafa Paşa zaviyesinde bir köşeye çekilerek bununla kanaat etmiştir. Sonra, seyahat arzusu ile Rumeli taraflarına gitmiş, dönüşünde Şeyhi Hasan Efendi'yi Yemen canibine gitmiş bulduğundan Yedikule yakınındaki *El-Hâc Evhad Efendi Zaviyesi*[2] şeyhi Abdülbâkizade Muhammed Çelebi sılasına gitmeye niyyet etmekle adı geçen zaviyeyi bunlara bırakmışlardı. Bin on dokuz (1610) tarihinde Şeyh Hasan Efendi'nin Yemen'den ölüm haberi gelmiş ve yerine *Adlî Efendi*[3] şeyh olmuştur. *Hasan Efendi* bu şeyhten tarikatını tamamlamıştır. Sonra kendisine *Balat Cami-i Şerîfi Va'ziyyesi* görevi verilmiştir. Bin yirmi altı şa'banında (Ağustos 1617) Adlî Efendi ölünce Hasan Efendi, Koca Mustafa Paşa zaviyesinde şeyhlik seccadesine oturmuştur. Bin otuz iki (1622) tarihinde hacca gitmiş, bu vazifeyi yerine getirdikten sonra Medine-i Münevvere'ye geçmiş, sıhhatının bozulması üzerine orada ölmüştür.

Boşalan dergâhı, kızkardeşinin oğlu *Seyyid Kirameddin Efendi*'ye lâyık görüldü. Bu ulu kişi, bilgi ve marifet demetini elinde tutmuş, şiir ve nesir yazmaya gücü yeten, az-bulunur kişilerdendi. Eserlerinden, mahlası bulunmayan, ilahileri ve şiirleri vardı.

2 *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, 443.

3 Bkz. Çıkma. Derûn-i İslambolda Hankahlar Beyanındadır, ypr. 1, sayı 8; ypr. 2, sayı 2.

Onun yüce oğlu, hal tercümesini yazmakta olduğumuz *Seyyid Hasan Efendi Hazretleri*'nin kutlu güneşi bin yirmi dokuz saferü'l-hayrında (Ocak 1620) bu dünya burcuna doğmuştur. Eski güzel geleneklerine göre, ilkin Kur'an-ı Kerîmi tecvidine göre okumak yolunda, padişah imamı olan Evliya Muhammed Efendi'den Kur'an okumasını öğrenmişlerdir. Sonra zahir ilimlerini öğrenmek üzere *Mülteka* kitabını şerh eden Sinoplu Halil Efendi ve dersiâm Salih Efendi'nin derslerinde bulunup, kendilerinden yararlanmıştır. Sonra halasının oğlu *Şeyh Seyyid Kirameddin Efendi*'den tarikat-ı ilmiyye yoluna girmiş ve bu yolda ilerleyerek onun teveccühünü kazanmış, olgunlaşmış ve Allah'ın, kalbine ihsan ettiği feyizlere erişmişti. Bin yetmiş dört şevvalinde (Nisan 1664) kendisine *Balat Kapusu dahilinde Ferruh Kethüda Zaviyesi* verildi. Otuz yıla yakın o köşede tarikat seccadesinde oturdu. Tarikata girmiş olanlara doğru yolu göstermeye çalışıp hizmette bulundu ve yakınındaki cami-i şerifte va'z ve nasihat edip ilim ve marifet dersleri vererek günlerini ve gecelerini geçirirken, bin yüz muharremü'l-harâmının yirmi birinci pazarertesi gecesi (14 kasım 1688) vebadan öldü. Ertesi gün öğle namazından sonra cenaze namazı kılınmak için Fâtih Camii'nde musallâya konuldu. Bilişlerinden ve yabancılardan ölümünü işitenlerin çoğu namazında bulundu. Namazdan sonra Ebî Eyyûb Ensârî Kapusu dışındaki mezarlıkta gömüldü.[4] Yaşı yetmiş bire varmıştı.

Yukarıda anlattığımız ulu kişi -Tanrı üzerine mağfiret rahmetleri yağdırsın- Muhammed'in ahlâkı ile bezenmiş; içi, dışı yüceliklerle süslenmiş; salâh ve takvaya düşkün; ehl-i hal olduğu sözlerinden belli; söyledikleri ateşli; nefesi tesirli; Allah yolunda dünyadan geçmiş ve Allah'da ölmezli-

4 Çıkma 1.

ğe erişmiş bir kâmil şeyh; olmuştan ve olacaktan haberdar idi. *Nuri* mahlası ile ilahileri ve şiirleri vardır. Bu iki beyt bunları örnektir:

Senin esrârını keşf eder bir dil
O dili Zülfekâr ile iki dil

Bu da onun:

Rû-yi pâkinde siyeh hâli
Hiç olmaz söz etmeden hâli

Yazar, Halvetiyye tarikatının bir kolu olan *Sünbüliyye* tarikatına bağlıdır. Bu tarikat Halvetiyye'den sadece bir isimle ayrılmıştır. Tarikatın âdâbı ve esasları bakımından hemen hemen onun aynıdır. Kurucusu *Sünbül* adıyla ün salmış olan Zeynüddin Yusuf'tur. Halvetiyye'nin öteki kolları gibi bu tarikat da gözlerden gizlenerek, halvette Allah'ın adlarını zikretmeye dayanır. *Devran Âyîni* bunda da vardır. Sünbüliyye tarikatı, başta Koca Mustafa Paşa'daki tekke olmak üzere İstanbul'un birçok semtlerine yayılmıştır ve yirmi kadar Sünbülî tekkesi vardır.[5]

Yazarın günlüğünde geçen birtakım terimler ve deyimler bu tarikatın âdâb ve erkânı hakkında bizi daha açık olarak aydınlatmaktadır: *Ba'de'd-Devran zakirbaşı da meks-i kalil vâkı oldu (I, 136b). Kadiri tarikatında bulunan bu Devran Ayini de, dergâhda ayrı bir salonda yapılır. Dervişler belli bir sıraya göre dizilirler ve halka olurlar. Bu ayinin bir adı da devran zikri*'dir.[6] Bundan başka kitabın içinde, yazarın bağlı olduğu tarikatla ilgili daha başka ip-uçları da buluyoruz: *İhya, İhyaya gitmek* (I, 46b)[7] *savt ve ilâhiyat okumak* (I. 44b): Oğlum ve Boluvi ile hâherin odaları beyninde vâkî tahta

5 *İslâm Ansiklopedisi, XI*, 236 vd.

6 Bkz. aynı yer.

7 *Türk Ansiklopedisi, XXX*, 135.

üzerinde muaşeret ve demdeme ve *zemzeme* siyakında maan taaşşi (II, 112a); İmamzedeler *zemzeme ettiler* (II, 39a); Küçük müezzin *zemzeme kerd* (II, 43a); Faziletli Nazmi Efendi dahil-i meclis olup *Muhammediyye ve taksim okumuştur* (I, 50b) Hazret-i Aziz ve pişkadem ve zâkirbaşı ve Yorganî[8] *fakat*[9] *savtlar okunup taksim olmuştur* (I, 27a).

Kadirilerde olduğu gibi *Sünbüliyye Tarikatı*'nda da, zikir sırasında *kudüm, def ve zil* çalınmaktadır. Nitekim, yukarıda geçen *demdeme* sözlüklerde *davul, trampet, davul ve trampet çalmak* (*Steingass*, s. 535); *davul, darbuka* (*Redhouse*, s. 915) anlamlarına geldiğine göre, burada Kadirî zikrindeki kudüm ve def demektir. *Zemzeme* de 'ezgi, terennüm, bir lahni yavaş yavaş geçmek (*Lehce-i Osmanî*, s. 1148); 'şarkı, ilahi, gülbank, nağme' demek olup, *zemzeme eylemek* de 'bir şarkıyı, bir ilahiyi makam ile okumak, gülbank çekmek' anlamlarınadır (*Steingass*, s. 621); *Redhouse*, bu kelimeyi 'kısa dualardan mürekkep bir âyîn; kilisede bir dua, yahut bir *litany*' diye karşılamaktadır (s. 1013). Bir Müslüman tarikatı söz konusu olunca elbette bu 'bir ilahi' demektir. *Savt*'a gelince Dozy buna *chanter un air* karşılığını koymuştur.[10] Bu da 'bir şarkı söylemek, bir ilahi okumak, bir hava çalmak' demek olur. İşte bütün bunlar, Sohbetnâme sahibinin Sünbüli tarikatından olduğunun tanıklarıdır.

Sohbetnâme sahibinin *seyyid*, demek ki Peygamber soyundan geldiğini de onun adının başındaki bu unvandan alıyoruz. Kitabında geçen *yeşil serbend, benefşi taç, yeşil çuka taç, yeşil çuka kavuk* bunu gösterdiği gibi onun oğlunun adı da *Seyyid Muhammed*'dir.

Kitapta *Hünkâr, cuma namazını Hazret-i Aziz'in seccade-i şerîfesinde kılup...* diye bir cümle geçiyor (II, 43a). *Hünkâr*

8 İbadet ve zikirle bir geceyi canlandırmak; ibadet ve zikirle sabahlamak.

9 *Bu kelime Arapçada olduğu gibi burada da ancak, yalnız* anlamındadır.

10 *Supplément aux Dictionaires Arabes*, I, 851.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin unvanı olarak bilindiğine göre, yazar bunu bu anlamda kullanmışsa, Sünbüli tarikatının Bektaşilikle bir yakınlığı da anlaşılmış olur.

Sohbetnâme yazarı, 1075 yılı Rebiülevvelinde (Eylül 1664), 1074 (1663) tarihinde ölen Kastamonili Dedezade eş-Şeyh Muhammed Emin Muslihuddin'in yerine *Balat zaviyesi*'ne şeyh olmuştur. Getirildiği bu vazife hakkında *matlab-ı mutavvel* başlığı altında *Sohbetnâme*'de okuduğumuza göre: Edirne'de Abdülfettâh Dede, Aziz'e, Balat zaviyesinin yazara verilmesini arz etmiş, bu arz müfettiş tarafından şeyhülislâm Minkarîzade Yahya Efendi'ye bildirilmiş, onun kabulü üzerine, yazar, Balat zaviyesine şeyh ve vâız olarak verilmiştir (II, 183a). *Matlab-ı Va'z Meşihat* başlıklı hâtırada da[11] onun bu görevi, başta Hazret-i A[illegible][12] olmak üzere, öteki dergâh mensupları, dervişler ve [illegible]stlarla, dergâhın yemekhane bahçesinde kutlanmıştır. Kendisine *Balat zaviyesi kürsisi için dua edilmiştir (II, 184b). Sohbetnâme'de o, ilk va'zını, cuma namazından sonra Hazret-i Aziz, Merkez şeyhi, Şahsultan şeyhi ve dergâhın ileri gelenleri, dervişlerin, evi halkının, Aziz'in evi ve cemaatinin ve iki kızkardeşinin bulunduğu bir dinleyiciye vermiştir (II, 186b). Nerede ve kaç va'z verdiğini günü gününe defterine yazmış, sonunda bir ayda verdiği va'ızlarla terk ettiklerinin bir toplamını yapmıştır (II, 249b).*

Yazarın Koca Mustafa Paşa dergâhında tarikata ilk intisap ettiği günlerde dikiş dikmek, kavuk dikmek, sarık sarmak gibi birtakım işler gördüğünü *Sohbetnâme*'de okumaktayız. O bunlar için, çok kez ne diktiğini söylemeden *hıyatat* deyip geçmektedir. Günlükte beyaz taçtan, yeşil çuka taçtan,

11 II, 183a v. dd.

12 *Sohbetnâme'de adı söylenmeden hep Hazret-i Aziz'deye söz edilen bu zat Balat Dergâhı* şeyhliğinden 1019 (1610) yılında Koca Mustafa Paşa Dergâhına nakledilen ve 1026 (1617) tarihinde öldüğünde kendi türbesine gömülen İştipli Şeyh Hasan Adlî Efendi'dir. (Bkz. Çıkma 1 *Derûn-ı İstanbolda Hankahlar Beyanındadır*, ypr. 1, sayı 7; ypr. 2, sayı 2).

yeşil çuka kavuktan, benefşi sof tepeli kavuktan (I, 144a) söz edilmektedir. Bunları kendisi diktiği gibi, başkaları da yapmaktadır (I, 73b; I, 85a; I, 21a; I, 139b). Onun taç doldurmaya başladığı (I, 126b), bundan başka, sarık sardığı da notları arasındadır: *Beyaz tacımız anda ibtida ettim* (I, 100b); *hücrede Şeyhzade'nin beyaz tacına ibtida* (I, 116a); yine onun *beyaz tacını itmam* (I, 120b); Yıldız Köşkü'nde *amel-i taca ibtida* (I, 116a); Yıldız Köşkü'ne *amel-i taca alâ hıde* (tek başıma) *şürû'* (II, 83b); Yıldız Köşkü'nde Çadırlızade'nin *yeşil çuka tacını hıyatat* (II, 85a) ve başkaları.

Oğlu başkasının *bayramlık yeni dülbendini yeni kadife kavuğu üzerine sardığı* gibi kendisi de gerektiğinde *küçük sarığını sarmaktadır* (I, 122b).

Oğlum kameriyyede tacın etrâf-ı erbaasına birer dal sâdise dikmek vâk' olmuştur (II, 83a) *cümlesinden* altı terk taç *anlaşılabilir, sanıyorum.*[13]

Yazarın dergâhta bir başka işi de yazı yazmaktır. Söylemeye gerek yok ki o hep günlüğünü yazmaktadır. Beş yılını günü gününe dolduran bu notları o nerede imkân ve fırsat bulursa orada yazmıştır: Oğlum ile küçük odada kitâbet (II, 78a), Harîrî ile selâmlıkta *kitâbet (II, 214b), Mıhalıc'a bir mektup kitâbet (II, 38a),* fakir onların nazarında *kitâbet etmek vâkı oldu (I, 113a),* Ömer Beşli'de mücâleset ve *kitâbetler* vâki' olmuştur (II, 34a).

Günlükten öğrendiğimize göre, yazarın dergâhın dışında da vazifeleri vardır. Bunlardan biri gümrüktedir: *Gümrüğe varup berâtımızı küttâbından fevkanide Mes'ut Çelebi yedinden vazife almak vâkı' oldu (I, 147b).* Bir yerde de *gümrükten ahz-i vazifeteyn (II, 100a)* diyor. Onun *Ayasofya*'da da bir vazifesi vardır: Oğlunun dersten gelüp Yıldızzade'nin *Ayasofya*

13 *Müstakimzade Sadettin, Kadiriye tarikatında tac* beyaz üzerine yeşil veya yeşil üzerine beyaz üç halka içindedir; hâlâ mütearef olan altı köşe mühür ki cihât-ı sitt'e işarettir (Tac-ı çeharterk, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevpaşa kitapları, sayı 611, ypr. 163b).

vazifesini alıverdiğini müjdeliyor (II, 118a). *Ayasofya mütevellisinden* bu vazifeyi aldığı zaman kırk altı yaşına basmıştır (II, 126a). Nereden aldığı pek açıkça anlaşılmayan başka aylıkları da vardır: *Kadırga Limanı'nda sertarik* Emir Çelebi'ye iltika ve *recebiyyeyi almak vâki' oldu (II, 156b); recebiyyeleri aldım (I, 64a); ve Bâki Çelebi şa'baniyyemizi* nefs-i hücreye getürüp sabah kahvesini maan içtik (I, 80b) diyor ki bunlar, günlükten anladığımız gibi *recep* ve *şa'ban* aylarına raslamaktadır. Bundan dolayı bunlar *recep ve şa'ban* aylıklarıdır, ama neyin, hangi görevin karşılıklarıdır, anlaşılmıyor.

Yazarın birtakım *kitapları* başkalarından istiare ederek okuduğunu, başkalarına da *kitap okuttuğu*'nu *Sohbetnâme*'den öğreniyoruz. Anılarında bir yerde şöyle diyor: Kameriyyede Pirî Halîfezâde Süleyman Ağa bir *Münyetü'l-musalli*[14] *getürdü, satırlarının altında Türkî ma'nâsı yazılmış deyü* bir kitap arz eyledi. Gördükte telezzüz eyleyip istiâre tarîki ile eve getürdüm (I, 31a); bir başkasından *Lûgat-i Nimetullahî*[15] *istiâre eylemiştir (I, 99a); Keşşâf*'dan[16] üçüncü kıt'ayı (II, 56b), Davut Paşa Medresesi'ni bir ziyaretinde *Kara Haşiye'yi*[17] (II, 104a), *Kadı Mir*'in[18] evvelinden iki cüz'ü (II, 141a), Hacı Evhad Şeyhi'nden *Dürer ve Gurer*'in[19] evve-

14 Münyetü'l-musalli ve Gunyetü'l-mübtedi. Kâşgarlı İmam Sedîdüddin deye anılan ve 705 (1305) yılında ölen Muhammed b. Muhammed'in Hanefiler arasında elden ele dolaşan ünlü eseri.

15 Nakşbendi şeyhlerinden Nimetullah Efendi'nin 1540 yılında yazdığı Farsçadan Türkçeye sözlük.

16 Zemahşeri'nin *'El-Keşşaf an Hakayıki't-Tenzil'* adında büyük tefsiri.

17 Kara Haşiye. Semerkandlı Eşrefoğlu Muhammed'in "Âdâb" konusundaki eserine İmâdüdd-din Yahya'nın haşiyesi. Bu çıkmayı öğrencim olmasıyla daima öğündüğüm Doç. Dr. Günay Kut'a borçluyum.

18 Kadı Mîr adındaki bilginin *Hidaye* adındaki ünlü ve birçok kişiler tarafından şerh edilmiş olan eserine yazdığı şerh.

19 Tanı adı *Dürer ve'l-gurer* olan ve Fâtih Sultan Mehmet devri bilginlerinden Molla Hüsrev'in fıkıh konusunda yazdığı eser olup aslında buna yazdığı şerhle birlikte tam adı *Dürerü'l-hükkâm fî şerh-i gureri'l-ahkâm*dır.

linden iki cüz'ü istiâre etmiştir (II, 93a). Yalnız bütün bu kitapları okuyup okumadığını, beğenip beğenmediğini öğrenemiyoruz.

Çevresindekilere kimi kitapları da okutmaktadır: Zâkirbaşı, fakirden *Şâhidî*'ye[20] ibtidâ eylemiştir (I, 66b); Zâkirbaşı *Şahidî*'de kaldığı *bahirden* dersine başladı (II, 138b). Malûm ola ki, Rumhî Muhammed Ağa'nın oğulcuğu Muhammed Ağa hücrede fakirden merreten uhrâ telemmüz kasdı üzere *Sûre-i Fâtiha*'dan derse ibtidâ etmiştir (I, 149b). Zâkirbaşıyla hücresinde Şeyhzade huzurunda *müdarese* vâkî olmuştur. *Yazar tekkeleri ziyaret ediyor, şeyhlerin derslerini dinliyor:* Hacı Evhad tekkesinde şeyhi ve talebesi ile *esnâ-i müdâreselerinde* ülfet (II, 56b); oğlum *Ebülfeth Camii'nde Mutavvel*[21] okurken hazır olmak ve buluşmak vâki' oldu (II, 222b).

Sohbetnâme'de, büsbütün başka bir konu ile ilgili bir *kitap* sözü de geçmektedir: Malûm ola ki meclis-i mezburda şuhûd-ı âti'l-esmâ mahzarlarında Bazirganzâde, Moralı Sinan Ağa'ya üç yüz *Esedî*, yüz *Esedî guruş tuta*[22] bir kitap karz vermiştir. Bu not oldukça önemlidir. Bir borca karşılık rehin verilen bir kitabın değerini bu yoldan öğrenebiliyoruz. Ne yazık ki, hangi kitap olduğunu bilmiyoruz (II, 21b).

Yazarın çok geniş bir çevresi olduğunu, günlükte her vesile ile karşımıza çıkan kişilerden anlıyoruz. Bunların türlü mesleklerden oldukları aşağıdaki bölümde ayrıca verilecektir. Burada onun yakından tanıdığı, ziyaretlerinde bulundu-

20 İbrahim Şahidî'nin (1514) yılında yazdığı Farsçadan Türkçeye sözlük.

21 Hatîb-i Dimaşk deye tanınan Kazvinî'nin *Telhîsü'l-Miftâh fi'l-maânî ve'l-beyan* adlı edebiyat bilgileri kitabında Teftâzânî'nin yazdığı ve *el-Mutavvel* diye bilinen şerhinin Abdünnâfi Efendi tarafından Türkçeye çevirisi.

22 Üzerinde arslan resmi bulunan Felemenk altın ve gümüş parası. Burada geçen *tuta* sözcüğü de senet, rehin, borçlu senedi demektir.

ğu üst tabakadan birkaçını söylemekle yetineceğiz. Sadaret kaymakamı İsmail Paşa'nın[23] evinde başkalarıyla birlikte akşam yemeğinde bulunmuştur (II, 79a). Bu İsmail Paşa akşam namazını bizim cami-i şerîfte eda etmiştir (II, 94a). Ba'de'l-asr şeyhülislâm Sun'îzâde'yi ziyaret eyledim (II, 13a). Fâtıma Sultan'ın Ensârî kurb ve haricinde vâki' sarayında zevci *Melek Ahmet Paşa'yı*[24] ziyaret ve meclisinde tenâvül-i gülbeşeker, kahve ve şerbet ve taattur ve teavvüd vâki' oldu (I, 102a). Malûm ola ki, Hazret-i Eyyüb'da *Melek Ahmet Paşa kızlarından Fâtıma Sultan'ı* tezevvüc etmesine binaen düğün edüp *Hazret-i Azîzi* davet etmekle meclis muhtasar olmuştu (I, 92b).

Yazar yemeğe düşkün olduğu kadar uykuya ve rahata da düşkündür. Nerede imkân ve fırsat bulursa, orada uyumaktadır. Yıldızın *kahve odasında divara müttekien nevm ve istirahat vâki' oldu (II, 24a).* Yüklük dibinde uyuyor (I, 29b). Malûm ola ki Ögvar Kalesi'nin fethi donanmasına şürû' olundu, amma fakir *valide kadında tenevvüm eyledim (II, 134b).*

Yazar, yolu üzerinde balıkçıdan kimi yirmi akçaya bir dane *büyük lüfer balığı (II, 15b),* kimi tatlı turunç, kimi ekşi turunç veya yedi akçaya bir *küçürek karpuz (I, 52a)* yahut *şîr-i revgan* almadan geçemiyor.

Güneş battıktan sonra, odada akşam yemeği yedik. Yemekten sonra *mutfağın arkasında* Kayın Çelebi ile oturduk ve *helvasını yedik; Selîme kadın bişürmüş. Lezzet ve nefâseti hadden bî'ûn ve kıyasdan efzûn idi (I, 5b).* Bu yediği, o gün

23 İsmail Paşa Bosnalı'dır. 1068 (1657)'de vezaretle İstanbul kaymakamı olmuş, 1069 (1658)'de Köprülü Mehmet Paşa'nın isteği üzerine Anadolu müfettişliğine getirilmiş ve 1073 Şabanında (1664 Mart) ikinci defa olarak İstanbul kaymakamı olmuştur. *Sicill-i Osmani, I,* 353 v. d.

24 Sadrıâzam, 1053 (1643)'de IV. Sultan Murad'ın kızı Kaya Sultan'la evlenmiş ve 1662 Ağustosunda vebadan ölmüştür (*Türk Ansiklopedisi, I,* 265 vd.; *Sicill-i Osmani, IV,* 509).

ölmüş birinin *ölü helvası*'dır. Yazar, sevdiği yemeklerin hazırlanmasına da yardım ediyor: *Eve gelüp ağaç terâzu ve taş vakıyye ve iki adet yüz dirhem alup* anda getürdüm. Zâkirbaşı *bir vakıyye asel ile efhar sâbûnî tabh eyledi (I, 62b).*

Sohbetnâme'nin başlarında evi için *gamhâne* deyimini kullanan yazar, günlüğünün sonlarına doğru hep *beytü'l-ahzân* diyor ve yemeklerini mu'tâdı dışında çoğu evinde yiyor.

Birtakım vesilelerle yazar sarığını ya da giyeceğini değiştirmektedir: Mütevellimiz Muhammed Ağa, aşçıbaşı sizi bu gice davet ediyor, dedi. Derakab *tebdîl-i destâr eyledim (41a).* Evde *tebdîl-i câme* ve Çadırcı Muhammed Çelebi'nin davetine icâbet (II, 156b); ... dahil-i meclis olduklarında fakir alelacele eve gelüp *tebdîl-i câme* ve yine anda varup... (II, 136b).

Yazarın, günlüğünün hiçbir yerinde ölenler için *-kendi oğulları da dahil- 'Allah Rahmet etsin'* dememesi de ayrıca dikkate değer.

III. Sohbetnâme'nin dili

Günlüğün yazarı, yerli, yersiz Arapça ve Farsça kelimeler, hattâ cümleler kullanmağa meraklıdır. *Sohbetnâme*'de gün ve gece adları hep Arapçadır. *Şeb-i sebt* (cumartesi gecesi), *yevm-i isneyn* (pazarertesi günü)... diye yazılmıştır. *Matar-i şedîd, püşte-i kubûr, i'fâ-i lihye etmek (I, 17a). Sakalı kazımak, 'büyük oğlumla birlik' yerine Maa ibni'l-kebir, ihrâku'l-ekber* (büyük yangın), *munkarızu'l-akrân* (yaşıtları ölüp gitmiş) gibi tamlamalar ve benzerleri bu türdendir. *Zemzemehâ kerd* (ilâhi söylediler); ... *hâzır bûdend* (onlar da bulundular) ... *hâzır bûdîm* (biz de vardık); ... *neyâmed* (gelmedi) örnekleri de kitapta sık sık geçen Farsçalardır. Yalnız bu kalıp sözlerin o çağın belgelerinde de âdet olduğunu söyleye-

lim. Yazar Arapça kelimeleri genel olarak hiç de yerinde kullanmıyor. 'Hüseyin Çelebi'yi evinden alıp bu toplantıya getürdüm yerine' Hüseyin Çelebi'yi evinden bu işarete *tahsil eyledim;* Üzüm hissesini hücreye bizzat *teblig ettim (I, 19b).* Mahmut Dede'ye abâsını hücre kapusundan *teblig edüp...* Görüldüğü üzere o bu *teblig etmek* kelimesini 'bırakmak, teslim etmek' karşılığı kullanmaktadır, yanlış olarak. *Fakir anların nazarında kitâbet etmek vâki' oldu; Harîrî Çelebi tarafından duhterime hâtem vaz' olunup ziyafet vâki' olmuştur* soyundan cümlelere kitabın her sayfasında rastlanmaktadır. Konuştuk yerine *mukavele ettik (II, 119b); hüzün ve bükâ ile telezzüz ederken (I, 6b) Mufassal ve meşruh deryayı seyr ve müşahede ettik (I, 58b)* cümleleri de böyledir. Yazar *gasl-i yed* diye deyim de kullanıyor. Bu, *'yemekten sonra el yıkamak'* demektir. Eskiden çorba ve pilav gibi kaşıkla yenen yemeklerin dışında elle yendiği için bu deyimin anlamı açıktır.

Dilcilerimizin dikkatini çekeceğini umduğum tanıklar da vardır: Seğirdüp giderken, çeşmenin üst tarafındaki sokağın başında bizim Ahmet Ağa ve İsmail Çelebi *nümayan oladüşdüler (I, 9a).* Süvârinin dükkânında Miftâhîzade ile ikisi otururlarken *göredüşdüm (II, 119b).*

Bunların yanında Türkçe sözler ve deyimler de az değildir: *Kat kat yüzüne bakmak (I, 8b), Canı ile yetişmek* (henüz ölmeden yetişmek) (I, 5b), Sirkinmek (I, 47a),Yıldız düşkünlüğü (I, 13b), Yuvalanmak (I, 14b), Isıcak (hamam) (II, 211b), *Öte gün (I, 8a).*

Yazarın uslûbu üzerinde durmayı, burada gerekli görmüyorum. Aşağıda *'Seçmeler'* bölümünde bu konuda yeterince örnek bulunacaktır. *Sohbetnâme*'nin bu yolda bir özelliği yoktur. Bir yerde *'hayal mertebesi kar yağdı (I, 52b)* belki de eserde rasladığımız tek benzetmedir. *Önemli saydığı haberlerde* sözüne *malûm ola ki* diye başlayan *Sohbetnâme* sahibi

asıl konudan çıktığını da bize ama biz sadede gelelim, ama biz yine sadede gelelim diye belirtiyor.

IV. İçindekiler

A. Sohbetler. Adından da anlaşıldığına göre, bu günlükte daha çok sohbetleri okuyoruz. Bunların çoğu, dostlar arasında verilen akşam yemekleridir. Daha azı da *sünnet, düğün* gibi vesilelerle olmaktadır. *Ölü aşlarını* da bu sonuncular arasına katabiliriz. Fakat asıl yemekler akşam yemekleridir. Yazar başta, bu sohbeti kim veriyorsa onun adını yazıyor, sonra da sofrada bulunanları, kimi kez bulunmayanları da, adlarıyla sayıyor. Ondan sonra *at'imeyi beyan idelüm, at'ime, at'ime-i nefîse, matâim* diye yemekleri sıralıyor. Kimi kez de doğrudan sofradaki yemekleri, sayısını da belirtmek için, her yemeğin altına numaralar koyarak bunların kaç çeşit olduğunu bildirmeyi ihmal etmiyor. Yemekten sonra, kimi kez Ramazanlarda olduğu gibi, imsak vaktine kadar bu sohbet sürmektedir. Yemekten sonra yapılan bu sohbetlere yazar hep *işret* diyor. Bu toplantıların hangi akşam, kimlerde olacağını ilkin yazar düzenlemiştir. *Malûm ola ki* Yıldızzâde Safer ayında gece sokağa çıkmakta hazzım yoktur, bizde eğlensek memnun olurduk, demekle bit-temam anda eğlendik. *Malûm ola ki* her *şeb-i şret-i yârân Yıldızzâde'de olmak* bu fakirin matbû muhterei olmağla resm olduğu cumhûrun malûmlarıdır. Ama *Yıldızzâde Efendi* haftada bir giceyi istiklâl edüp *'âyâ işret bir gice bizde ve bir gice Ahmet Ağa'da olsa, yahut bir hafta bizde ve bir hafta Ahmet Ağa'da olsa deyü* fakirden istişare eyledikte fakir dahi *şeb-i sebt üzere şeb-i selâsâ ve şeb-i hamîs* ziyade edüp üç gice Yıldızzade Efendi'de ve dört gice Ahmed Ağa'da olmağı re'y-i savâb görmekle ba'de'l-yevm bunun üzerinde azîmet olunmuştur (I, 37a).

Bu sohbetlerin bir bölüğü de *Helva sohbetleri*'dir. Bugün de olduğu gibi, helva sohbetlerinde helva çekilir ve hindi dolması yenir. Bundan ötürü de, demek ki sofrada çok yemek çeşidi olmadığından, yazar bu helva sohbetlerinin kimin evinde yapıldığını söylemekle yetinmektedir. Kimi kez bu yemekler, sohbetin adını taşıdığı kimsenin değil de onun adına başka evlerde yapılmaktadır. Helva sohbeti yerine bayağı yemek verildiği de olmuşsa da bu pek seyrektir, yazar bunu ayrıca belirtmektedir: *Malûm ola ki* helva sohbeti yerine bu güne sohbet etmiştir. Kitapta özellik sayacağımız bir nokta da, yazarın, baharda ilk kuzuyu nerede kimin sofrasında yediğini önemle belirtmesidir.

Sohbet yerine birkaç yerde, *ziyafet* deniyor ve bu yemeklerle ilgisi olmayan bir yerde bir de *ziyafetçi* kelimesini buluyoruz. Kimi kez konuklar iki sofraya bölünmekte olup, yazar bunu Farsça olarak *hôneş dü aded bûd* (sofrası iki tane idi) diye belirtmektedir.

Kitaba adını veren bu sohbetlerin, belki de en önemli yerlerinden biri bu sofralarda sıralanan yemeklerdir. Burada bunların en zengini olanlarından üç tanesi verildikten sonra bütün kitapta geçen yemeklerin, içeceklerin ve başkalarının adları bütünüyle verilecektir. Bunların bugün, ya bizim sofralarımızda görülmeyen, ya da büyük şehirlerimizin unuttuklarını sandığım yemeklerin ne olduğu, bulabildiğim ve bilebildiğim kadar, yanlarında söylenecektir.

Aşağıda örnek olarak verilen sofralarda, yemeklerin sırası, bizim bugünkü sofralarımızdaki yemeklerin sırasına uymamaktadır. Bütün kitapta yemeklerin bu sırası değişmediği gibi, yazar sofradaki yemekleri birer birer saydıktan sonra, *tertîb înest* (sıra budur) diye bunu daha açık söylüyor. Bu sofralarda balık pek seyrek, hattâ azdan az yer alıyor. Sohbetnâme'de okuduğumuz bu sofralardaki yemek çeşitleri altı ile yirmi dört arasında değişmektedir. Aşağıda üç de-

ğişik sofradaki yemekleri kitaptaki sırasıyla veriyorum.

1) Kebab, Yahni, Mumbar, Lahna dolması, Turunciyye, Ispanak, Süzme, Tavuk, Ekşili Tavuk, Kefal şorvası (yazar *çorba* değil hep *şorva* yazıyor), Uskumru dolması, Tekir tabesi *(tavası)*, Börek, Baklava, Sâbûnî, Zerde, Ekşi aşı, Şikenbe, Şorva, Pâlûde, Üzüm, Pestil, Bağırbasdı hoşabı, Hezârpâre. Bu sofrada 24 *çeşit* vardır (II, 36b).

2) Kefal şorvası, Tavuk, Ekşili tavuk, Şorba, Tancare (tencere) kebabı, Baklava, Pâlûde, Kaysı hoşabı, Elma hoşabı; *Yemekten sonra:* Hülviyyât-ı mümessek ve sükkerîst (şekerli ve miskli tatlılar). Bu sofrada *on altı çeşit* yemek vardır (II, 50a).

3) Kuzu kapaması, Tavuk, Tatlı yahni, Yahni, Soğan dolması, Kıyma lokması, Ispanak, Salata, Kabak böreği, Baklava, Tüffâhiye, Me'mûniye, Pilav, Zerde, Şorva, Göğüs süzmesi, Süt, Pâlûde, Kaysı hoşabı, Kızıl üzüm hoşabı, Üzüm, *Ba'dehu* kahve ve lohusa şerbeti *(şerbet-i vilâdet)* (I, 77b). Bu sofrada *yirmi bir çeşit* yemek vardır.

Kimi kez yemeklerin adını sıralayıp vermeden, sofrada kaç türlü yemek olduğunu söyleyip bıraktığı da oluyor: *Muhammed Efendi bâzı hüddâmlarının hitanları için akd-i cemiyyet ve davetin icâbet ve on yedi dürlü taam ile ziyafet vâki' olmuştur (II, 6b).*

B. Bütün kitapta yer alan bu sohbetlerde sofraya gelen yiyeceklerin dökümünü, kimilerinin kitaptaki adlarına iliş-meden, alfabe sırasına göre aşağıda veriyorum. Kitaplardan bulabildiklerimin de ne türlü bir yemek olduğu adlarının arasındadır.

a) Baş yemekler. Balık dolması, Beş parmak (Sütleğen. Eskiden beri tıbda kullanılmaktadır), Cızbız, Cızbız kebabı, Danabaşı ve paçası, Davudpaşa köftesi, Dolma, Ekşiaşı (bir ekşi çeşni vererek yapılmış et yahnisi, etli erik), Ekşilice (yanında sarı asma ve üveyik), Ekşi yahni, Etli pilav, Göver-

cin, Gümüş balığı, Herîse (lapa: etli herîse: Keşkek), Ispanak, Kabak dolması, Kabak kalyesi (Kalye: yağla kavrulup kaynatılmış kabak veya patlıcan gibi sebze yemeği), Karatavuk, Kaz, Kebap, Kefal, Kefe kebabı, Kireviz, (limon suyu ile) Kireviz, Kıyma lokması, Kuzu, Kuzu kapaması, Lahna dolması, Lisan-ı sevr (bir bitki. Bir deva adıdır ki Türkçede *Eğir* derler, havuzlarda ve su birikintilerinde biter, kamış boğumu gibi ve eğri olur; ferahlatıcı, yumuşatıcıdır; safrayı çıkarır ve yürek çarpıntısına yararlıdır). Kitapta *lisan-ı sevr dolması tenavül olundu (II, 56b)*, Lüfer balığı, Mantar, Mantar (yoğurtsuz), Pilav, Piliç, Pişmiş tavuk, Semek dolması (balık dolması), Şalgam, Şalgam boranisi (özellikle ıspanak boranisi, aslında her türlü sebze kalyesi), Soğan dolması, Tatlı yahni (terbiyeli et; yahni çeşitleri arasında bir de *tatlı yahni* vardır), Tavuk, Tekir, Tekir dolması, Yahnı, Yumurta, Yumurta lokması (*Yumurta* bir türlü patlıcandır; *lokma* da 'dilim' demektir. Bu yemek dilim dilim kesilip, yapılan bildiğimiz patlıcan kızartması olacaktır).

b) Çorbalar. Balık çorbası, Buğday çorbası, Çorba, İşkenbe çorbası, Katı çorbası, Kefal çorbası, Şa'riye (bugün dilimizde *şehriye* diye söylenir).

c) Hamur işleri. Bohça böreği, Börek, Bürr (buğday), Fincan böreği, Ispanak böreği, Kabak böreği, Pişi, Ragif (pide, yufka), Katmer samsa (aslı Farsça *senbûse. Genel olarak üçgen şeklinde nesne demek olup, Şark karılarının 'Leçek' dedikleri üç köşeli bez örtülerine denir. Üç köşeli yapıldığından samsa* tabir olunan böreğe de denir (*Burhan-ı Katı*, s. 364)), Kızartılmış sıcak baklava, Sütlü katmer, Sütlü tutmaç (*Tutmaç:* erişte, tel şehriye. *Divân-ı Lûgatü't-Türk*'de bu yemeğin adıyla ilgili olarak bir efsane de anlatılmakta ve adının da *'Tutma Aç' olduğu söylenmektedir (I, 377 v.d.); 'Tutmaç çöpü'de tutmaç yapmak için kıyılan yufka parçalarının her biri, erişte* demektir (aynı yer, III, 85), Şalgam böreği, Tatar bö-

reği, Tencere böreği, Ufak börek, Ufak kabak böreği.

ç) Hoşaflar. Armut hoşabı, Ayva hoşabı, Bağrıbasdı hoşabı, Elma hoşabı, Erik hoşabı, Mevîz-i sürh (kırmızı kuru üzüm) hoşabı, Şam üzümü hoşabı, Zerdalu hoşabı.

d) İçecekler. Asel (bal) şerbeti, Amberli kahve, Gülâb (gül suyu) şerbeti, Kâvi (bir tür hurma ağacının güzel kokulu çiçeğinden yapılan şerbet), Kahve, Limon şarabı (limon şerbeti, limonata), Sükkerî şerbet-i vilâdet (şekerli lohusa şerbeti), Süt, Şeker şerbeti, Şerbeti Ud (Öd şerbeti).

e) Meyveler. Ak incir, Can eriği, Ekşi karadut, Dilkü kuyruğu üzümü, Ekşi turunç, Evenk üzümü *(bu kelimenin okunuşundan emin değilim, Farsça 'âvenk' kelimesinden bozma olarak Türkçemizde 'hevenk' dediğimiz kelime olacaktır. Ve o zaman anlamı çıkmış olur),* Ferik elması, Hüre üzümcü (?), Karpuz, Kavun, Kiras (kiraz), Kumla üzümü, Parmak üzümü, Razakı üzümü, Sinap elması, Siyah keçi memesi üzümü, Tatlı turunç, Yediveren üzümü.

f) Tatlılar. Ak helva, Baklava, Elma süzmesi, Emrûdiyye, Devayımisk, Gülbeşeker (gül reçeli), Helva, Hulviyyat-ı mümessek ve sükkerî helva (miskli ve şekerli helvalar, tatlılar), Hezârpâre-i bî-asel (balsız hezarpare), Hurmâiye (Badem ezmeli şekerli ekmek), Muhallebi, Na'na'macunu (Nane macunu), Pâlûde, Pestil, Sâbûnî (Badem, bal ve susam yağı helvası; bir türlü tatlı et; elmasiye türünden tatlı), Seferceliye (Ayva kompostosu ve ayva elmasiyesi), Sükkerî baklava (şekerli baklava), Sütlü âşûrâ aşı, Vec macunu *(bir deva adıdır ki Türkçede 'eğir dedikleri kök olacaktır (Kamus çevirisi, I, s. 84)) (Bkz. yukarıda* Lisan-i sevr).

g) Yukarıdaki bölümlere girmeyenler. Asel (bal), Basdırma, Büber, Kaşkaval peyniri, Kaymak, Nane turşusu, Sucuk, Tulum peyniri, Turşu.

Yemeklerin sonunda yazarın *ta'tir* ve *tâvîd* dediği de, bugün bizim *kolonya* ikramımıza benzer birtakım kokular

sunmak demektir. Bir de *kulak sofrası* diye bir deyim geçmektedir (fakir, sahib-i sohbet ve ... ile altı kişi olup şehnişinde *kulak sofrası* kurup.. (I, 74b).

V. Kişiler

Sohbetnâme, yazarın çevresindeki tanıdığı ve tarikat arkadaşları olan kişilerle dopdoludur. Bunların arasında, yukarıda yazara ayırdığımız bölümde geçen *adı-belli kişiler vardır.* Hepsinin adı, sıfatları, unvanları ve meslekleriyle birlikte söylenmektedir. Bunların başında yazarın adını söylemeksizin hep *Hazret-i Azîz* diye bahsettiği zât gelmektedir. Bir yerde *ulemâ-i zâhireden bir İznikmidli efendi ile muaşeret (II, 27a)* diyerek ayırdığı biri vardır. Bu ayırmaya bakarak, geri kalanların hepsini tarikat ehli, ıhvan ve yârân sayabilir miyiz? Bunlardan başka yazarın *ve bir iki kimse hâzır bûdend (II, 39a), bir sakalı tıraşlı kimse ile uzaktan bilemeyüp (I, 5a); bir şorvacı-kıyafet kimse (I, 85b)* deyip geçtiği birkaç kişi vardır.

a) Kişilerin meslekleri. Bu bölümde, *Sohbetnâme*'de adı geçen kişilerin meslekleri alfabe sırasıyla verilecektir. Bu, bir bakıma bu tarikatın toplum içinde ne kadar tutunduğunu gösterdiği kadar o yüzyılda tarikatlara bağlılığın hangi düzeylerde olduğu hakkında da şöyle bir fikir verebilir.

Attâr, Bağcı, Bakkal, Bekçi, Bennâ (mimar), Berber, Bezci, Bezzâzistancı, Boğasıcı, Cabı, Celeb, Cerrah, Cinci, Çadırcı, Çorbacı, Debbağ, Dellâl, Etmekçi, Habbâz (ekmekçi), Helvapüz (helvacı), Harîrî (ipekçi), Irgat, Kâğıtçı, Kalemkâr, Kandilci, Kazancı, Kebkebçi, Kenâdcı (gövercinci, kuşbaz), Mutaf (kıldan iş ören), Miskçi, Mücellit, Nakkaş, Nakşbend, Natur, Odun yarıcı, Peçeci, Rumhî (mızrak, süngü yapan), Serrâc, Simkeş, Sorguççu, Sütçü, Şehnameci, Tabbâh (aşçı), Tabib, Taşçı, Yazıcı, Yorgancı, Zıyafetçi.

b) Unvanları ve sıfatları. Ağa, A'vec, Başe, Benli, Bey, Çâker, Çavuş, Efendi, Ekşi, Emirî, Habbâz-ı imaret, Hatun, Kadın, Kambur, Karakiras, Kethüda, Kirli, Küçük, Mutemed, Müzevvir, Odabaşı, Odalık, Pantor, Paşa, Peyk, Reis, Sadrıâzam, Serbendî (Sarıkçı), Simkeş, Sultan kethüdâsı, Şeyh, Usta, Veziriâzam, Yolasığmaz.

c) Tarikat ve dinle ilgili sıfatlar, terimler ve unvanlar. Aba, Azîz, Beraet, Berât, Beyaz sarık, Beyaz tac, Cüz' mukabelê etmek, Çelebi, Dede, Demdeme, Dergâh, Dülbend, Devran, Devrani, Ezan taşı, Fidye vaktı, Hâfız, Halîfe, Hatm-i şerîf duası, Hazret, Hazret-i Azîz, Hû âvâzı, Hücre, Hücre semâhanesi, Hücre-i şerîfe, Iskat-ı salât, İçeriyüz, İç evi, İ'fâ-i lihye, İhvan, İhyâ, İhyâya gitmek, İlâhî, İlâhiyat, İmam, İmsak, İstihlâl, İşret, İ'tikâf, İyâde, Kassam, Kavuk, Kayyim, Kıraetçi, Kitâbet, Maksûre, Merkad-i şerîf, Mihr-i müeccel, Muabbir, Muhaddis, Muhammediye, Muhammediyeci, Muhammediye kürsisi, Muhammediye okumak, Mukabeleci, Musahabet-i rûhaniye, Müezzin, Müdârese, Müderris, Mütevilli, Na'thân, Nikâh, Niyazname, Nusha-i şerîfe, Pîşkadem, Pîşkadem hücresi, Recibiyye, Salât-ı cum'a, Salât-ı tesbîh, Sarık, Selâmlık, Semâhane, Seyyid, Siyyide, Süre-i Mâûn, Şa'bâniyye, Şâfiî vaktı, Şehnişin, Şeyh, Takbil-i dâmen, Tabutçu dükkanı, Tabuthane, Taziyet, Tekye, Tekye evi, Telkin, Tesbih namazı, Tevhîd eylemek, Tevhidhâne, Tevhîd-i şerîf, Ulemâ-i zâhire, Vasiyetname, Vâiz, Vakt-ı sünnet, Va'z, Va'zıyye, Va'zıyye okumak, Vird, Yeşil çuka kavuk, Yeşil çuka tac, Yılın eylemek, Yüz rek'at namaz, Zakirbaşı, Zemzeme.

ç) Yazıda geçen yabancı sözcüklere ve terimlere örnekler. Böyle bir kitabı, günümüzün okuyucusu demeyeyim, fakat, çok daha yüksek düzeyde bir okuyucu, daha doğrusu okutucu için, sözlüksüz, hem de, öyle bu ada lâyık bir sözlük, elde olmadan sökmek kolay değildir, hattâ yine de güçten

güçtür. Çekinmeden söyleyeyim ki, bunu kendimden biliyorum. Alahıde, Arz, Beyne's-salâteyn, Beytûtet, Câr, Esedî, Esedî guruş, Mevkufâtî, Hâher, Hıyâtat, Hullân, İstimâ', Kâh, Mahzar, Matlab, Mezbur, Meks etmek, Muâşeret, Musafaha, Şürû', Taâmhâne, Taaşşî, Tenevvüm eylemek, Tevcîh buyurmak, Vazife, Vazifeteyn, Zülvecheyn oda.

VI. Tarihle ilgili kayıtlar

Bunlar *Sohbetnâme*'de hiç de bir yer tutmuyor ve sayfaların ötesine berisine önem verilmeden serpiştirilmiş görünüyor. *Malûm ola ki Ögvar Kalesinin fethine şürû olunup amma fakir vâlide kadında tenevvüm eyledim (II, 134b).* Rumelinden feth haberleri gelmekle *şehir donanmasına ibtidâ olundu (II, 145a). İmrûz Sultan Muhammed ibn Sultan İbrahim Edirne'den gelüp alay ile İstanbul'a girmişler (I, 84b). Malûm ola ki* Cebehane önünde tuğlar dikilmiş (II, 56a). *Malûm ola ki alay olmuş (I, 62a). Malûm ola ki* ordu-yı hümâyûn çıkmış (II, 60a). Padişâh-ı İslâm alay ile Süleymâniyeye çıkmış ve Murtaza Paşa'nın başı gelmiş (II, 23b). *Malûm ola ki* Hunkâr vâlidesi Davutpaşa'dan kalkmış (II, 63b). *Rivayet olunur ki* Edirne'de bügün salât-ı Cum'a akabinde şeyhülislâm Bursevî Esîrî Muhammed Efendi nefy olunmuş ve sadr-ı Rûm Sun'îzâde Seyyid Efendi mütfi olmuş ve İstanbul kazasından ma'zul Minkarızade Efendi sadr-ı Rûm olmuş (I, 48b). *Padişah-ı İslâm Sultan Muhammed ibn Sultan İbrahim,* veziriâzam Ahmet Paşa ibn Köprülü Muhammed Paşa ve şeyhülislâm Sun'îzâde Seyyid Muhammed Efendi ve sadreyn Minkarızâde vè Kadri Efendi hazerâtının ve şair erkân-ı devletin Ramazan-ı şerîfe karib İstanbul'a gelmeleridir (I, 107a). *Malûm ola ki müfti Sun'izade Seyyid Muhammed Efendi* maz'ûl ve sadr-ı Rûm Minkarîzade Yahya Efendi müfti ve sâbıkâ Anadoludan ma'zül Kadri Efendi sadr-ı Rûm olmuş; amma Dâmâd Efendi Anadolu sadrından tah-

rik olunmamış (II, 29a). *Surre-i şerîfe çıkmış (II, 54a). Yazara göre* Hazret-i Azîz'le ilgili haberler daha önemli görünüyor: *Hazret-i Azîz'in* köylere müzahebeleri istimâ olundu (II, 9a). *Hazret-i Azîz* Rumelinden teşrîf-i hankah buyurmuşlar (II, 147a). *Malûm ola ki Hazret-i Azîz* kerîme-i muhteremesi Seyyide Hadice Kadını merhûm kayını Halil Çelebi'nin oğlu Muhammed Çelebi'ye tezviç murad edüp vekili olmuşlar ve oğlu pişkadem Çelebi ve Sun'ullah Çelebi şahideyni olmuşlar ve mezbur Muhammed Çelebi'nin vekili enîştesi olup Abdülbaki Çelebi ve Abdül-fettâh Çelebi de şahideyni olmuşlar ve hücre-i Şerîfede iki yüz guruş mihr-i müccel ile akd-ı şerîf vâki olmuş (II, 108b).

Kitapta bu verdiklerimizden çok daha önemsiz bir takım kayıtlar vardır. Bunlardan örnekler vermeyi gereksiz buluyorum.

VII. Yer adları

Günlükte geçen yer adları, İstanbul'un XVII. yüzyılda bir semtini tanıma bakımından önemlidir. Gerçi birçok bahçe, çeşme, tekke, saray, sokak gibi yerler bugün artık yoktur, bununla birlikte o yüzyılın İstanbûl'u hakkında bir fikir edinmek bakımından hiç de yararsız değildir. Bu adları da alfabe sırasıyla veriyorum:

Abdullah Efendi bahçesi, Ağaçkakan yolu, Ağdacı yolu, Akarsu, Aksaray, Alibey köyü, Altımermer, At meydanı, Avrat pazarı, Ayasofya, Azadlı, Bacanak sokağı, Bahçe kapusu, Bazirgân câmii, Bazirgân sokağı, Bezzâzistan, Boğasıcılar, Bostancılar köşkü, Büyük Ayulanka çarşusu, Canbâziye, Cerrâh, Çarşu kapu, Çırpıcı çayırı, Çukur bostan, Darbhane, Davutpaşa, Davutpaşa bahçesi, Demirciler mescidi, Derzibaşı çeşmesi, Derzibaşı sokağı, Dikilitaş sokağı, Edirne, Ensarî kapusu, Eskisaray, Eskisaray kapusu, Florya bahçesi,

Galata, Gedikpaşa, Hacı Alizâde bahçesi, Hacı Evhad tekkesi, Hacıkadın, Hacıkadın çeşmesi, Halkalı, Haremişerîf kapusu, Hayırsız çeşme, Himmet Efendi tekkesi, Hubyar, Hunkâr iskelesi, İstanbul, İbrahimpaşa hamamı, İsa kapusu, İsmail Paşa sarayı, Kadırga limanı, Kasap çeşmesi, Kasımpaşa, Kâtip Kasım mahallesi, Kahveciler, Kazancılar, Kemhâcıbaşı musluğu, Kocamustafapaşa, Koska furunu, Kumkapı çarşusu, Kuyumcular, Küçük Ayasofya çarşusu, Mercan odaları, Mıhalıç, Nakkaş iskelesi, Nakkaş köyü, Nerdibanlı Mescit, Nişancı Mehmet Paşa câmii, Nişancı yolu, Okçular, Sabuncular kapusu, Salbaş Halîfe sokağı, Salih Efendi sokağı, Selhhâne câmii, Silivrikapu (Silivrikapusu), Simhane, Sivas tekkesi, Soğanlı köyü, Şehit sokağı, terkim câmii sokağı, Unkapanı iskelesi, Üsküdar, Yağ kapanı, Yarıkburgaz, Yayla semti, Yedikule kapusu, Yeni Bezzâzistan, Yolgeçti mescidi, Zülüflü Alipaşa çiftiliği.

VIII. Âdetler ve töreler

Kitapta türlü inançlara ve âdetlere rastlamaktayız. Bunların başında ölümle ilgili olanlar gelmektedir: *Ölü beklemek (I, 16a), Ölüm ve cenaze defni (I, 8a vd.), Ölü gömme (I, 5a), Yedi çöreği (I, 19a), Ölü helvası (I, 13a), Lohusa şerbeti (II, 72a), Sünnet cemiyyeti (II, 15b). Fidye (I, 7a), Iskat-ı salât (I, 7a), Yasin-i şerif okumak (I, 15a), Mevlid-i şerîf, Âşûrâ pişirmek (I, 3b), Muhammediye okumak (I, 15a) gibi bugün de yapılagelmekte olan âdetlerden ibarettir. Bunlara ek olarak ölenlerin kırkında ve ölüm yıldönümlerinde bu tarikatın âdetlerinden olarak ilâhiler (ilâhiyat ve zemzeme) okunmakta ve kudüm (demdeme) çalınmaktadır. Baykuş'un* ölüm habercisi olduğu inancına da rastlıyoruz (I, 16a). Hastalar iyileşmeleri için muska da yazdırılmaktadır (I, 14b). Vebâya yakalanmış bir hastayı tedavi için cerrah bir merhem kullanmaktadır (II, 131a).

Aşağıdaki parçalar kitabın türlü yerlerinden alınmıştır. Yalnız bunların kimisi bir bütün olarak devam etmiyor, araya, konu ile ilgili olmayan başka anılar da giriyor. Kitabın diline de dokunmak istemiyorum. Buna kalkışınca bütün bir sözlüğü bu yazıya boşaltmak gerekecektir.

a) Bir yolculuk.-... Mezbûrların bâzısı Alibey Köyü'nden küçük hemşireyi almağa gelen sığır arabasına binüp ve fakir münferiden ve mâşiyen merhûm Hüseynimin kabrine vardık. Fakir cümleden mukaddem varup kırâet ederken araba dahi gelüp kabirlerimiz beraberinde duâya tevkif olundu. Ve içinde olanlar bâzı kırâetimiz istimâ ederek duâyı maan eyledik. Ba'dehu püşte-i kubûrdan inüp küçük eniştemiz Ahmet Ağa'nın lüüm küçük biraderi Mustafa Çelebi'yi bindiği esb-i siyahdan indirüp bindim ve arabanın önüne düşdüm. Çırpıcı çayırının kurbündeki küçük hemşireden gayrısı arabadan indiler ve İstanbul'a kasd-ı avdet ettiler. Der-akab fakir ve Handan binüp Alibey Köyü'ne gitmek içün azm-ı râh ettik. Soğanlıköy'de bir bağçede bir mikdar nüzûl ve meks ettik. Ve Halkalı'da Mîr-alem Muhammed Ağa ibn-i Emine Hatun cümlemizi davet ve ıt'am ve işrâb eyledi. Lâkin hemşire, Seyyid İbrahim ve Handan ile mezkûrun hareminde idi. Mezbûru vedâdan sonra bir matar-ı şedîd ile mezbûr Mustafa Çelebi ata ve biz dördümüz arabaya binüp azm-i râh ettik. Arabacımız Hüseyin Beşe ve öküzcükler çok meşakkat çektiler. Yarıkburgaz'ı geçdikten sonra Mustafa Çelebi'yi indirüp fakir bindim ve Kataka içinden geçdik ve gurûba karîb *Alibey Köyü*'ne dâhil olduk. Amma fakir arabadan bir mikdar mukaddemce dâhil oldum ve anda yedi gece beytûtet eyledim (I, 1b, v. dd.).

b) Oğlu Mustafa'nın Ölümü. Bir vebâ salgını İstanbul'u kasıp kavurmaktadır. Cenâzelerin ardı arası kesilmiyor. Yazarın oğlu da bunların arasındadır.

... ve bu altı cenâzenin namazları esnasında oğlum Mustafa musluk dibinde Selime Kadın'ın önünde durup yatardı. Âyâ bu oğlancığı bu mahalde müşahede ettiğim an-karib bir hayal mi olur ki deyü mehâfet ve ibret ile kat kat yüzüne baktım... Küçük oğlum Mustafa, ağasından Sûre-i Mâûn dersin okudu. Ol esnada, Âyâ bu oğlancığın hayali gözümde mi kalur deyü dîde-i ibret ile ol kadar nazar ettim ki ve bir mertebe korku çekdim ki ve hocaya gitmesi hüznünü hissetmekle bir mertebe merhamet ettim ki tâbiri kabil değül. Der-akab Selîme Kadın hocaya getürdü. Amma derûnumda bir ateş peyda oldu ki beyana gelmez. Ba'de'z-zuhr büyük odada büyük oğlum ve maderi ile Karatavuk kebabı elk olunup ana bir hisse-i gaybıyye alıkondu. Kable'l-asr fakir küçük kapudan çıktıkda fi'l-hal gördüm ki hocadan azad olmuş. Rumhî Ahmet Ağa'nın oğulcuğu Muhammed Ağa getürüyor. Tevakkuf ettim ve kemâl-i sürûrumdan nâçâr kapuyu açup 'Mustafa Hocadan geliyor' diye beşaret tarikıyla sokaktan içerüye hitâb ettim. 'Ya kim getürdü?' denildikte 'işte Ahmet Ağa'nın oğulcuğu getürdü' deyü Muhammed Ağa'yı kapunun önüne çeküp içerüye gösterdim. Ba'dehu Mustafa içerüye duhûl ve Muhammed Ağa, hocaya avdet ve fakir ulu yola azimet eyledik... Ba'dehu Seyyid Muhammed'in gasline hazır oldum. Ol esnada 'âyâ oğlum Mustafa'ya dahi mevt isabet edüp tenşûyda bu kamet ve cesâmet ve bu hey'et ve kıfayet ile mi gasl olunur, deyü derûnâ hâtıralar gelürdü... *Malûm ola ki* zikr olan hâtıralar tâbut ile cenâze götürülür iken ârız olmuştur. Ve Cerrah-ı mezbûrun küçük oğulcuğu götürüldükde ve kabre vaz' olunup mükeffenen müşâhede olundukda dahi kezâlik ârız olmuş idi. Amma biz yine sadede gelelüm... Muhammed Bey'in dükkânı beraberinde bir hatunun kucağında yeşil serbendli ve beyaz sadeli bir oğlancık gördüm ve serbendinden bizüm Muhammed'e benzettin. 'Âyâ omu ki deyü gâh takyesine,

gâh yüzüne, gâh sâdesine im'ân-ı nazar esnasında iken hatunun dahi yaşmak altında bana tebessümünü gördüm. Bunlar hemrâhlarıyla büyük hemşire sokağında mürur etdikde fakir dahi Muhammed Bey'in dükkânına karîb oldum. Ve ardlarından nazar ettim. Gördüm ki Lutfi Usta bile imiş. Ve sarıksız kadife kavuk ve al çuka kerrâkesi ile Mustafam dahi yanlarınca bile gider. Gûya üzerinde bir *yıldız düşüklüğü* müşahede olunur... Yıldızzade'ye uğradım. Beyne'l-asr ve'l-mağrib sadr-ı a'lâ köşesinde ekl-i taâm, akabinde üzüm yerken bir *hü âvâzı* istimâ olundu. 'Derûn'ı pencereden bakdım ve büyük oğlumu gördüm. Derûnum bir mikdar lerzân oldu. 'Eve geldik' deyü hıtâb etti ve bir feysal-i kalîlden sonra 'Mustafa' dedikde ya'ni 'Mustafa nâhoş oldu' demek istedikde fevka'l-hadd infiâl hâsıl oldu. Ba'dehu eve geldim. Küçük suffada, nerdiban tarafındaki minder üzre ve ayakları pençereye karîb yatur gördüm. Meğer büyük hemşirenin evinde mat'ûn olmuş. Ba'dehu pençereler kurbündeki mindere muttasıl döşek bırağılup nakl olundu ve yasdığı küçük oda duvarının kurbündeki mindere muttasıl idi. Büyük oğlum ikinci pençere dibinde, başı kıble tarafına ve fakir nerdiban kurbündeki minder üzre, başım çak suffenin kenarında bir mikdar yuvarlandık. Ve Selime Kadın hasta yanında idi ve Lutfi Usta büyük suffada beytütet eyledi. Ve ma'sûma azîm havâle ârız oldu. Sabaha bî-can dâhil olduk. *Yevm-i sebt* ba'de'l-işrâk fakir hücrede iken oğlum gelüp beni *Cinci Ahmet Efendi*'ye irsâl eyledi... Yıldızzâde ile evinde mücâleset ederken... 'dilerseniz istirahat, dilerseniz meks edin' deyü fakiri tahyîr eyledi. Derûnumda halecân galebe etmekle 'hele bir evi göreyim' deyü kalkup eve geldikde Mustafa'yı hâlet-i nezi'de buldum ve pençereye arka verüp döşeğin yanında minder üzre oturdum. Ve büyük oğlum *Yâsin-i Şerîf* tilâvet eyledi. Ve büyük hemşire dahi gelüp yanıma oturdu. Velhâsıl beyne's-salâteynde Câm-ı eceli nûş

eyledi. Muharremü'l-harâmın altıncı günü idi. Nerdiban kurbündeki mindere muttasıl rahat döşeği derülüp anda nakl eyledik. Yasdığı ikinci pençereye karîb idi. Ba'dehu mezara varup vâlidenin sağ canibinde yer tayin eyledik ve mezarın içerüsü örülmek içün Bâzirganzade, Taşçı Ahmet Çelebi ile oracıkta bazarlaştılar... Fakir Kayın Çelebi ile biriki kez maksûrede oturmak vâki' oldu. Amma birinde verâ-i zahrımızdan ve büyük suffa üzerinden bir *baykuş* zâhir olup Mustafa'nın üzrinde pervaz eyledi, odanın dıvarı kurbünde düşdü (I, 9a-16b).

c) Oğlu Hüseyin'in yılı. Ba'de'z-zuhr hâher-i kihterin evinde merhum oğlum Hüseyin'in yılı içün akd-i Cemiyyet ve suffeteyn beynindeki sütun dibinde *Mûhammediyye Kürsisi* vaz' olunup Azîz Hazretleri va'z ve nasîhat ve iki defa *tevhîd-i şerîf* ve imam efendi ve Yolgeçen imamı birer *hatm-i şerîf* duâsı tilâvet etmek ve siyâkında pilav ve zerde tenâvül olunmak vâkı' olmuştur (I, 91a).

ç) Oğlu Muhammed'in dişlerinin çıkması, yaşı ve ilk tıraşı.

Malûm ola ki bu gece *Seyyid Muhammed*'in dişi bittiği duyulmuş. Amma fakir, hâher-i mihterin yeni odasında sadr-ı a'lâda ocak başında yevm-i selâsâda Dahve-i kübrâda *Zîr-i kahve* esnasında bizim Selime Hatun'dan istim'a ettim. Ba'de'l-kahve ragîf ve bürründen tattım. Ve *malûm ola ki* bu gece mezbûr Seyyid on aylık ve sekiz günlük idi (I, 66a). *Malûm ola ki* dahve-i suğrâda suffe-i Cinân'ın kenarında büyük oğlumun dizinde küçük oğlum Muhammed üç yaşında ve iki aylık ve yirmi üç günlük olduğu berber Halil Çelebi'ye tıraş oldu (II, 192a).

d) Tarih-i Hal'-i Seyyide Zâhide Hatun (yazarın kızkardeşinin boşanması). Erbaîn, ve cemâde'l-ulânın yirmi ikinci günü yevm-i hamîsde ve dahve-i kübrâda Kasap Çeşmesi kurbünde kira ile sâkin oldukları evin selâmlığında ve *Hazret-i Azîz* ve Pişkadem ve Bâki Çelebi ve Küçük Hüse-

yin dede ve mütevelli bizüm Kemal Efendi ve fakir mahzarında küçük hemşiremiz Zâhide Hatun on sekiz bin akça mihr ve nafaka ve hakk-ı süknâsından geçmek üzere zevci Ahmet Çelebi ile muhâlaa etmişlerdir. Ve bu siyâkda büyük biraderi Muhammed Çavuş, babası etbâından bir ihtiyar ile mazhar-ı mezbüre hazırîn ve kadıyyeye vâkıfîn olmuşlardır (I, 50a-b).

e) Yazarın Rüyası. Âlem-i menâmda cami-i şerîfin orta kapusu hâricinde ve kurbünde âsmâna nazar ettim. Şâfiî vakti imiş. 'Ayâ hamam açıldı mı ki' derim, ve bu esnâda Pîşkadem Çelebi fevt olup içerüde yani evinde yatması ma'lümumuz imiş, anı nazar ederim. Ve Muabbir Hüseyin Dede'nin hücresine giderim. Hücresi ziyâde vâsi' ve kendü ile bir derviş dahi var imiş. Ve bu esnada fakir cami-i şerîfde gûyiya sabah virdinde imişler. Hüseyin Dede kahve kayırmada tekâsül edüp ba'zı evza' ve hareket eder ve cenâzeye hâzır olmalarımıza müteallık re'y gösterir ve üçümüz hücreden çıkmak kasdında iken Pişkademzâde Mustafa Çelebi taşradan bir-iki kerre âvâz eder. Hüseyin Dede hareketten fârığ olup derûnundan kahve ameline meyli teferrüs olunur ve Pişkademzâde dâhil-i hücre olup oturur ve ellerinde gûyiya kahveler ile kahve var idi. Bîdar oldukda saati sekize karib buldum. *Malûm ola ki* Hazret-i Azîz'in damadı ve birâder ve selefi Seyyid Kerîmüddin Efendi'nin mahdumları Pîşkadem Seyyid Hasan Çelebi onuncu saatte câm-ı eceli nuş eylemiş (I, 46a).

f) Hazret-i Azîz'in Kızının Nikâhı.

Malûm ola ki Hazret-i Azîz'in kerîme-i muhteremesi *Seyyide Hadice Kadın*'ı kayını Halil Çelebi'nin oğlu Muhammed Çelebi'ye tezvic murad edüp ve vekîl olmuşlar ve oğlu Pîşkadem Çelebi ve Sun'ullah Çelebi şâhideyni olmuşlar ve mezbür Muhammed Çelebi'nin vekili enîştesi olup Abdülbâki Çelebi ve Abdülfettâh Dede şahideyni olmuşlar ve

hücre-i şerîfede iki yüz guruş mihr-i müeccel ile akd vâkı' olmuş (II, 108a).

g) Bir 'Iskat' işi.

Yıldızzâde'ye yardım. Bâis bu ki bir yıllık *ıskat-ı salâtın* fidyesi yigirmi mut ve iki keyl ve yedi vakıyye buğday itibarı üzere keyli kaç akçaya ve guruşa ve cem'an kaç akça olur ve buna kaç *miskal bilezik* lâzım olur ve bunları hisab ettireyim dedim. *Rakam döküp* hisâb etti. Dörtyüz iki keyl ve yedi vakıyye *bürr* olurmuş. Ve mevsime göre keyl yetmiş akça olmak münasip görüldüğü üzere yirmisekiz bin yüz altmışdört akça olurmuş ve buna yüzkırk miskal bilezik lâzım olurmuş. Bunları hisâb ve tahrîr edüp kağıdı elime verdi, aldım ve evden bilezikler peyda ettim ve *hücre semahânesinde* altı kişi, yüz akça *ıskat ettik,* ya'ni fakir ve oğlum ve Zâkirbaşı ve Şa'ban Dede, Boluvî Muhammed Dede, Cabı Hüseyin Dede. Ve ol yüz akça ile bilezikleri fakir idare eyledim (I, 7a-b).

h) Matlab-ı Vasiyyet-i Esmâ Hatun.

Ol vasiyyet budur ki beyan olunur: Evvelâ büyük oğlum Hasan Efendi'yi sülüs malı üzere vasî ittihâz eyledi ve hibe-i sahiha ile bir *mushaf-ı şerîf cariyeye birer kalîçe ve birer minder ve birer döşek ve ikişer yorgan ve birer tepsi ve birer leğen ve beşer sahan* hibe eyledi. Ve sair eşyadan *birer kat* ikisine verin, dedi. *Ve yüz guruşluk bir çift bileziğim ve üç-dört bin akçam ve kefenim* var dedi ve *serv tâbut isterim,* dedi ve *bin akça ıskat* ve sair levazıma *vüs'at üzre harc olunmak* ve defnim siyâkında fukarâya *bol bol akça verilmek* muradımdır, dedi. Ve vasîm bakıyye-i malımı *vücûh-ı hayrâta sarf etsün,* dedü... (II, 49b).

ı) Târih-i Defn-i Sadrıâzam Köprülü Muhammed Paşa.

Malûm ola ki Rebiülevvelin sekizinci günü yevm-i selâsâ sadrıâzam Köprülü Muhammed Paşa'nın cenâzesi *Edirne*'den tabut ile araba içinde getirülüp ve *Silivrikapusu*'ndan

idhâl ve *Altımermer*'e imrâr olunup, ezân-ı asr ile türbesine defn olunmuştur ve *Edirne*'de oğlu Ahmet Paşa veziriâzam olmuştur.

i) Üslûbuna örnek.

İmruz Kandilci Dede'yi *ziyaret* ve bezminde Harîrî ve İbn-i kebîrim ve Süvariyi *rü'yet* ve fakir münferiden *hareket* ve Hazinedar Ağa ile kapusu dahilinde kaimeyn olduğumuz halde *musahabet* ve bakkal Receb'i dükkânı dibinde Rumhî ile *mukarenet* ve maan Kandilci Dede'nin hücresine *vuslet* ve bezminde hemçünan fakat Harîrî ve İbn-i Kebîrimi bulup *mücaleset* ve ba'de'z-zuhr Davutpaşa çarşusuna ve ba'de'l-asr yıldız evine *azimet* ve Süvari fakiri dükkânında tıraş ederken Solak Kadri Ağa ve Beşlizâde Ömer Çelebi ile *muaşeret* vâki' olmuştur (I, 37a vd.).

Tarih ve Toplum, Şubat 1985, Sayı: 14, s. 56-64

Fahir İz İçin

Nesli, yazık ki gittikçe azalmakta olan Türk Edebiyatı tarihçileri arasında Prof. Fahir İz'in ayrı bir yeri vardır. Şuara tezkireleri, divan edebiyatını hakkıyla bilen, bu edebiyatın kültürüne sahip olan zevk sahibi bilginlerini bize tanıtıp gelmiştir. Fakat durum bugün büsbütün başkadır. Altı yüzyıldır yazılıp gelmiş, okunup gelmiş, zevk alınmış, benimsenmiş olan bu edebiyatın sahipleri bugün artık yüzyıllar ötesinde kalmıştır. Onların kapıları, Türkçe'nin Osmanlıca'dan ayrılıp kendi yolunu tuttuğundan bu yana bize kapalıdır artık. Fahir İz'in *Türk Edebiyatında Nesir* ve *Türk Edebiyatında Nazım* olarak bizlere armağan ettiği iki büyük kaynağın okuyucuları, üniversitelerimizde, Edebiyat Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde eski edebiyatımızı öğrenmeye çalışan öğrencilerdir ancak; eğer bu dersleri okutacak yetişmiş öğretmenleri bulabilirlerse. Fahir İz'in kitaplarındaki parçalar el yordamıyla seçilmiş değillerdir; bunlar, Türkçeyi bir bütün olarak alan bilgin bir kalemin ürünüdür. Bir dilin edebiyatı deyince, ister yazılı, isterse dilden dile, ağızdan ağıza sürüp gelmiş olsun, nesir ya da

nazım, o dilin sahibi olan millet neyi vermişse, kendisinden sonra gelenlere neyi miras bırakmışsa onların bütünü anlaşılmaktadır. Fahir İz, edebiyatı böyle anlamıştır; böyle anladığı için, Fetvaların, onun kitabında yer almasında yadırganacak bir taraf yoktur. Bu, onun edebiyatı bu geniş kavramıyla anlamış olmasındandır. Ama *Türk Edebiyatında Nesir* kitabında yazdıklarıyla, meslektaşları arasında hayrete düşenler çıkmıştır. Çünkü onlarca, fetvalar, edebiyatın sınırları dışındadır. Oysa biz, *Aşık Çelebi Tezkiresi*'nde şu satırları okuyoruz: Bir gazeline nazire yazıp da kendisini geçenlere bir altın vereceğini söyleyen, daha yakışan bir deyişle öteki şairlere salâ deyip de meydan okuyan *Gubari*'ye bir şair çıkıp bir nazire yazmış ve naziresinin Gubari'ninkine üstün olduğunu savunmuştur. Gubari, bunu kabul etmeyip de söz verdiği altını vermekten geri durunca iş mahkemeye düşmüştür. Zamanın bu davaya bakan, daha doğrusu bu tartışmada kendisinden fetva istenen şeyhülislâmı, Gubari'yi haklı çıkaran bir fetva vermiştir. Kâtip Çelebi'nin *Mizanü'l-Hakk* adlı eserinin, halkı itidal yoluna götüren yararlı bir eser olduğuna dair Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'nin de bir fetvası vardır. Fetva mecmualarında bunlara benzer, edebiyatla ilgili daha başka tanıklar bulabiliriz. Bunu, edebiyatın halka mal olmuş, onun ilgisini çeken bir ortak konu haline gelmiş olduğuna bir tanık olarak alıyorum. Bu fetvalardan anlaşılacağı üzere, bunları veren kişiler şiir ve nesrin yabancısı değillerdir; bir bilir kişi heyeti kurmadan hükümlerini tek başlarına vermişlerdir. Aralarında Ebüssuud ve şair Yahya Efendi gibi ünlüler, edebiyatın içinde yaşadıklarına göre, bu alanın da sahibidirler.

Fahir İz'in bu çalışmalarında, onun batıyı tanımasının ve batı dillerinden birkaçını hakkıyla bilmesinin de büyük bir yardımı ve payı vardır. Onun Türk Edebiyatında çok daha geniş bir açıdan bakmasında, bunu da unutmamak gerektir.

Daha 19. yüzyılın başlarında, örnekleriyle ve bu örneklerin yazıldıkları yüzyılların İngilizcesine çevirerek, altı ciltlik İngilizce bir *Osmanlı Şiir Tarihi* yazmış olan Gibb'in bu eseri, şiirimize daha geniş bir açıdan bakmamızda yol gösterici olmuştur. Fahir İz'in, başta Gibb'in bu kitabı olmak üzere, yabancı dillerde onun ufkunu açacak daha başka eserlerden de haberdar olmasını tabii bulurum.

Fahir İz'in nefsinde topladığı üstünlüklerinde ona ayrı bir özellik sağlayan bir başka yanı da merak ve ilgi sahibi olmasıdır. Yıllar yılı Londra'da bir gezgin gibi değil, bir bilgin, bir dilci ve edebiyatçı gibi yaşamıştır. *London School of Oriental and African Studies*'de geçirdiği yıllar, ona kendi alanında daha birçok isimleri de tanıtmıştır. Sahip olduğu zengin *bibliyografya bilgisi,* onun bir başka güçlü yönüdür. Bunları yazılarında olduğundan daha çok sohbetlerinde buluyoruz. Çünkü, ne yazık ki hepimiz için gerekli olan bu bildiklerinin asıl büyük bölümünü henüz yazıya dökmüş değildir.

İnsan ve arkadaş olarak Fahir İz'in ayrı bir değeri vardır. O, geniş bilgisi ile her sohbetinde, her dersinde sanki bir kütüphaneyi beraberinde taşımaktadır. Hayatının en uzun yıllarını Londra'da geçirmiş olan Fahir İz, Birleşik Amerika'da Şikago Üniversitesi'nde altı yıl Türk Edebiyatı dersi okutmuş ve oradan emekli olmuştur. Türlü ülkelerde katıldığı kongrelerden, alanında bilgisinin dağarcığını daha da doldurarak dönmüştür. Pakistan'da, konferansçı olarak bulunduğu Karaçi, Lahor, İslamabad Üniversiteleri ona İslam dünyasını içinden tanımak fırsatını da vermiştir. Türkiye dışında geçirdiği yılları, bu bakımdan -tabir caizse- bir öğrencilik, bir öğretim ve araştırma devresi saymak da mümkündür. Çünkü Fahir İz gibi meraklı ve daima öğrenmek ardında olan bir bilgin için, her gerçek ve ciddi bilgin için olduğu gibi öğrenmenin sonu gelmemektedir. Bunun için-

dir ki inzivaya, kitaplarına ve dost sohbetlerine çekilmiş olmasını haklı görsek de, öğreticilik ve yol göstericilikten uzak kalmasına -sıhhatini haklı bir mazeret saymakla birlikte- üzülmekteyiz.

Ben kendisini, Londra'da bir vazifede bulunduğum bir sırada tanıdım ve büyük yakınlık gördüm. O tarihten bu yana, bu tanışmanın zevki içindeyim. Aynı yolda yürüyen kimselerin arkadaşlığı fasıla tanımaz; benim Fahir İz'le arkadaşlığım bu soydandır; bir yabancı gurbette başlayıp işte sürüp gidiyor. Ve Fahir İz'in kapısı, benim için, her çalışımda ardına kadar açılan bir arkadaş ve açıkça söyliyeyim bir kütüphane kapısıdır.

Gösteri Eki, S. 91 (Haziran 1986), 10

NASÎHATÜ'S-SALÂTÎN

Edebiyatımızda, padişahlarla onların sadrıazamlarına yol göstermek için yazılan eserler vardır. Bunlar Nasîhatü'l-mülûk, Nasihatü's-salâtîn, Nesâyihü'l-mülûk, Mir'âtü'l-mülûk gibi türlü adlar taşımaktadır. Bunlar, hükümdarların devleti nasıl idare edecekleri, iş başına getirecekleri kişileri nasıl seçecekleri, onlarda hangi erdemleri ve özellikleri arayacakları, doğru yolda yürüyüp yürümediklerini nasıl izleyecekleri, halka karşı tutumlarının ne olduğu gibi konularda onlara kılavuzluk edecek niteliktedirler.

Bu türden, devlet ve hükümet işlerini hükümdar adına yürüten veziriazamlar için yazılmış olanlar da vardır. Düstûrü'l-vûzera, Nasîhatü'l-vüzera, Nasâyihü'l-vüzera, Âsafname gibi çeşitli adlar taşıyan bu kitaplarda, sadrıazamların devlet idaresinde nasıl bir yol tutacakları, hükümet erkânında ne gibi erdemler arayacakları, onların halka karşı davranışlarının ne yolda olması gerektiği, bunlarda aranacak niteliklerin neler olduğu üzerinde durulur.

Bunlardan başka, Osmanlı İmparatorluğu'nun, özellikle gerileme devirlerinde, bunu durdurmak, devletin gittikçe

bozulan maliyesini, ordusunu düzeltmek için verilmiş olan raporlar da bu soydan eserler arasında hatırlanabilir. Kâtip Çelebi'nin *Düstûrü'l-amel li-ıslâhı'l-halel*'i ile *Koçubey risalesi* ilk akla gelenlerdendir. Yazarının adını bilmediğimiz *Kitâb-ı Mustatâb*, XVII. yüzyıl Türkiyesi için bu konuda önemli bir kaynaktır. Kitabın yazarı, birinci bölümde onu niçin yazdığını şöyle anlatmaktadır: *'Üçüncü Sultan Murat zamanından beri devletin başında bulunanların adaletliklerinde kusur ve devlet işlerinde tedbirsizlik vardır; devlet işlerinde nice ve nice ihmalleri görülmektedir; daima eski kanuna aykırı bir yoldan yürümüşlerdir; bu yüzden memleketteki köyler ve çiftlikler harap olmaya yüz tutmuştur; halk dağılmış, devlet hazinesinin geliri giderine yetmez olmuştur; orduya, askerlikle ilgisi olmayan yabancılar girmiş ve ordu* Arap saçı gibi *birbirine karışmıştır; vezirler ve devlet adamları da birbirlerini kıskanmışlar, birbirlerini kötülemişler, sadaret makamına gelenlerin her biri* hemen bu günü hoş görelim, ertenin sahibi vardır *deye memleketin düzeni ile ilgilenmemişler; şeriata aykırı olarak adam öldürme, rüşvet, kanuna aykırı hareket gibi hemen hepsi eğri bir yol tutmuşlardır; bu yoldan padişahı günaha sokmuşlar, bundan ötürü de memleketin durumu bozulmuştur; hâlâ durmadan yüce devletin temeli kazılmaktadır. Böylece, bu kitapta söylediğimiz tarihten bu yana bunca çirkin işlerin, ilk önce ortaya çıkmasına sebep nedir? Bunlara kimler yol açmıştır? Bunlar yine ne yoldan düzelebilir? Birkaç bölümde bu sorular sorulduktan sonra bunlara cevap aranacaktır'.*

Sadrıazamların, devlet idaresinde nasıl bir yol tutmaları gerektiğini, Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın *Nasâyihü'l-vüzerâ*'sından daha geniş ölçüde öğreniyoruz. Kitap aşağıdaki bölümlere ayrılmıştır: 1) Sadrıazamın davranışları ve ahlâkı hakkında, 2) Mansıpların durumları ve rüşvetin zararları, 3) Hazine defterdarının ve mansıp erbâbının davranışları,

4) Bektâşi ocağının (yeniçerilerin) durumu, 5) Halkın durumu ve gariplere yapılan haksızlıkların ve zulümlerin zararı, 6) Düşmanın durumu ve sınır boylarının durumu ile serdarın tutumu, 7) Hasislik ve cömertlik -hırs ve tama'- kibir ve haset -alçak gönüllülük ve gurur- iyi huyluluk ve riyakârlık, 8) Doğru dost, arkadan çekiştirmenin ve kovuculuğun anlatılması. Zeâmet ve tımar işlerinin nasıl olduğu.

Bu konuda, ne denlü çekinerek ve ihtiyatlı olursa olsun, tarihçilerimizin, ana eserlerinde de, devlet idaresindeki bozuklukların sebepleri ve bunların çareleri üzerinde söz ettiklerini okuyoruz.

Devletin başında bulunanlara verilen öğütlere, dilimize çevrilmiş olan eserlerde de rastlıyoruz. II. Sultan Murad'ın buyruğuyla Türkçeye çevrilmiş olan *Kabusname*'de *vezirlik (bab, 40) serdarlık (bab, 41)* gibi bölümlerden sonra *padişahlık resmini beyan eder (bab, 43)* bölümü gelmektedir.

* * *

Bu alanda yazılmış olan eserlerin içinde Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Nasihatü's-salâtîn*'i ayrı bir yer tutmaktadır. Bu kitap Prof. Dr. Tietze tarafından türlü yazmalarına dayanılarak iki cilt halinde yayınlanmıştır. I. cilt (Wien, 1979), II. cilt (Wien, 1982). Tietze, giriş bölümünde şunları sıralamıştır: Eserin yazarı (s. 7), eserin yapısı ve içindekiler (s. 8), eserin yazmaları (s. 9), bibliyografiya (s. 13), metnin İngilizce çevirisi (s. 15), önsöz (s. 17), Birinci Bölüm (s. 41), İkinci Bölüm (s. 66). İngilizce çevirisinden sonra metnin transliterasyonu (s. 88-163) ve Süleymaniye Kütüphanesi, Husrevpaşa kitaplarındaki yazmanın (numero: 311) fotokopisi verilmiştir. II. ciltte, yine metnin İngilizce çevirisi (s. 9-116), metnin transliterasyonu (s. 119-266), her iki cilt için bir arada olmak üzere indeksler yer almaktadır: I. kişiler (259-261), II. yer, memleket, millet adları, din grupları,

sülâleler (s. 261-263). III. kitapta adı geçen eserler (s. 263-264), IV. teknik terimler (s. 264-269), V. konu indeksi (İngilizce çevirisi için (s. 269-285), manzum parçaların vezinleri (s. 286-287), içindekilerin analitik tablosu (s. 289-295), Husrevpaşa yazmasının fotokopisi, I. cilt, ypr. 72^{v}-162^{v}; II. cilt, ypr. 72^{v}-162^{v}.

Hüsrevpaşa yazmasının Arapça olan ketebesinin çevirisi şudur: Bu kitabı 899 yılının Zilka'de ayının üçünde Halep'te tamamiyle yazıp bitirdim; ben, ehliyetli kişilerin ayağının tozu, fakir Ali.

Tietze'nin metni okuyuşunda kimi yanlışlar vardır. *Nasfet*'in doğrusu *nasafet*'tir (s. 89). Kitabın daha başka yerlerinde de geçen bu kelime üstelik *nasafet olarak harekelenmiştir de. İstiksa-i iksa-i* emanet deye olan (s. 90) ibaredeki *iksa, aksâ* olacaktır 97. sayfada, şeddeli olarak *muhall* şeklinde okunan kelime *muhal* olacaktır. *Mukarribun* (s. 98) kelimesinin doğrusu *mukarrebun*'dur. 99. sayfada *el-mute'axirin* deye yazılan kelimenin doğrusu *el-müteaxxirin*'dir. *A'na bihi* (s. 105)'nin doğrusu, *a'ni bihi*dir. 115. sayfada *melahade* deye yanlış okunan kelimenin doğrusu *mülahide*'dir. *Müretteb* deye yanlış okunan kelimenin (s. 106) metindeki doğrusu *müterettib*'dir ve *caize* deye yanlış okunan (s. 109) kelimenin metindeki doğrusu da *hayize*'dir. Metni gereği gibi anlayamamaktan ileri geldiğini sandığım bu yanlışları I. ciltte çoğaltmak ve II. ciltte de sürdürmek hiç de güç olmayacaktır. Bunu gerekli bulmuyor ve bu birkaç tanığı vermekle yetiniyorum.

Âli, kitaplarda genel olarak *Nasihatü's-selâtîn* deye kayd edilmiş olan kitabını *Nushatü's-salâtîn* olarak adlandırıyor. Kitap, kendilerine devlet işlerinde bir vazife verilmiş olan memurlarının davranışları hakkında padişahlarının sorumlulukları üzerinde bir girişle başlıyor. Sonra Osmanlı soyuna Allah'ın özel bir ihsanda bulunduğu konusunda ayrı

sayfalar geliyor, bunun başlığı da Mukaddime'dir. Ana bölümlere gelince bunlar da şöyledir:

I. Bölüm, *lâzime* adı altında yan bölümlere ayrılmıştır. Bu bölüm, sultanlara gerekli olan işler üzerindedir. II. bölüm, kanunlara aykırı yapılan işler yüzünden doğan bozukluklara ayrılmıştır. III. Bölüm, kimi yakışıksız haller dolayısıyla halkın güçsüzlüğünü ele almaktadır. IV. Bölüm, yazarın gördüğü vefasızlıkları, hıyanetleri anlatmaktadır. *Hâtime* bölümünde ise, on fasla ayrılmış olan türlü tavsiyelere yer verilmiştir. *Tezyil* bölümünde, yazar, hakkında yapılan suçlamalara karşı kendini savunmakta ve sultanın iz'anına güvendiğini ifade etmektedir. *Teznip* adını taşıyan son bölüm, yazarın mesleğindeki içtenliğe ayrılmıştır.

Âli'nin ele aldığı bu konuları işlerken pek az dikkatli davrandığı görülüyor. Çok defa tarihlerden aldığı ve *hikâyet* başlığı altında verdiği örneklerle görüşlerini berkitmek yolunu tutuyor. Söylediklerini bir kez de, araya sıkıştırdığı manzumelerle tekrarlamaktadır. Konusuna uygun olarak Kur'an-ı Kerim'den aldığı ayetler ve seçtiği hadislerle güçlendirmektedir. Eserin önemli yönlerinden biri ve başta geleni, onun meslek hayatında edindiği müşahedelere yer vermesidir. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun neden gücünü kaybetmekte olduğunu anlatan birinci elden tanıklardır. Âli, başka eserlerinde de gördüğümüz gibi seci'li bir üslûp kullanıyor ve dili, daha çok tenkitlere yatkın görünüyor; gerek olayları, gerek bu olaylara karışmış olan kişileri anlatırken kullandığı dil acı ve alaylıdır.

Aşağıdaki sayfalarda, *Nushatü's-salâtîn*'in 24 yaprak tutan mukaddimesiyle sultanlara gerekli olan işler üzerindeki birinci bap ele alınmıştır. Kitabının bütününü tek bir yazıda tanıtmaya kalkışmak, bölümlerin önemi bakımından bana yeterli görünmedi. Meraklı okuyucunun da kitabı daha geniş ölçüde tanımak isteyebileceğini düşündüm. Bir yandan

da yalnız kitabı değil, sırası geldikçe yazarın dilini ve üslûbunu tanıtmayı da, kimi örnekler vererek, yararlı gördüm.

Âli, daha kitabının ilk sayfalarında neler söyleyeceği hakkında bize bir ipucu veriyor:

Her vilayette kâmil isterler
Rûm mülkünde cahil isterler
Zulm ile sîm ü zer alıp verici
Sikke-sûret erâzil isterler

Söze şöyle başlıyor: III. Sultan Murat, atalarının gittikleri yoldan yürümemiş, halkın ne durumda olduğunu araştırmayı vezirlerine bırakmıştır. Doğrudan kendisi askerin içine girip onları yakından tanımak, halkın işleriyle ilgilenmek bu padişahın âdeti değildir. Bundan ötürü adalet yolunda gitmek, yalnızca vezirlerine gerekli bir iş olup kalmıştır. Sultanların, akıllılar dururken gafilleri kullanması, doğrular ve insaflılar varken yüzü gülücülerin seçilmesi, bunların halka zulm etmelerine izin verilmesi anlamına gelir. Haklı ve lâyık olan rüşvet vermez, rüşvet de almaz. Ama oturduğu makamı dolduramayan kişi sabah akşam rüşvet alır da, verir de.

Buraya Âli hemen bir *hikâyet* sokuşturuyor: Ermişlerden birine, yarın kıyamette, suçluların dünyada yaptıklarına göre cezalarını gördükleri zaman, sen bunlardan hangi zümreye acırsın? deye sormuşlar. Ermiş, hepsinden çok sultanlara acırım, deye cevap vermiş. Bu karşılığın tanıklarını Âli, kendisi veriyor: Zamanımızda padişahlar, atalarının gittiği yolu bırakmışlardır; halkın içine girip onların dertlerini dinlemezler; memleketin idaresini vezirlere yüklemişlerdir; onların haksızlıkları önleyeceklerini düşünürler; oysa işin başında bulunanlar doğru kişiler olmadıkları gibi halkın işlerine gereğince vâkıf da değillerdir. Bunun için *zulm ateşinden kaçacak bir gölgelik arayanlar yanar ateş içine düşer-*

ler. Padişaha şikâyette bulunsalar, o da, şikâyetlerinin doğru olup olmadığını yine onlara sorar; bu yüzden halkın çektikleri gittikçe artar, şikâyetleri gittikçe işitilmez olur.

Âli, Osmanlı ülkesi bunca adı-belli bilginlerle dopdolu iken onlar susuyorlar da, sen neden bu konuları ortaya atmaya kalkışıyorsun, deye sorulursa, 'kimi ermişler, rüyamda, benden memleket yararına olan bu düşüncelerimi anlatmamı istediler' deye karşılık veririm, diyor. Ayrıca bütün insanların, dili dönenlerin, padişahlarına öğütler vererek yardımcı olmaları gereklidir. Korkup ürkmeyi bir yana bırakıp *âb-ı hayat da olsa* canlarından el yuyup, gizli veya açık öğüt vermeye cüret etmelidirler. Bunlar, padişahların görür gözü olmalıdırlar, padişahın göremediklerini ona göstermelidirler. İkincisi, onun, tutar eli yerinde olup yoksulları ayakları üstüne kaldırmalıdırlar. Üçüncüsü, savaşlar için saklanmış çelik kalkan gibi, padişahların başına gelecek her kazaya karşı durmalıdırlar. Dördüncüsü, hak sözü; az, çok demeden, çekinmeden söylemelidirler. Beşincisi, padişaha kol kanat olmalıdırlar. Altıncısı, padişahın yürür ayağı yerinde olup her yanda ona hizmette olmalıdırlar. Sözün kısası bir memleketi şenlendiren de vezirlerdir, zulm edip yıkanlar da onlardır.

Âli, değerli vezirlerin bir memleketi nasıl yükselttiklerini; bilgisiz, değersiz olanların da nasıl çökerttiklerini, tarihten aldığı örneklerle açıklamaktadır. İlkin Mevlâna Kırımî ile Fatih Sultan Mehmet arasında geçen bir konuşmayı anlatıyor: Fatih'in, Kırımî'ye vaktiyle bayındır bir ülke iken Kırım'ın sonradan nasıl olup da çöktüğünü sorması üzerine o, iş başına değersiz vezirlerin gelmesinden, deye cevaplandırıyor. Âli, Fatih'e sadrıazamı Mahmut Paşa'nın, Sultan Hüseyin Başkara'ya Ali Şir Nevaî gibi bir büyük şair ve bilginin vezirlik ettiğini söyledikten sonra, Gazneli Sultan Mahmut ile Firdevsi'nin hikâyesine geliyor. Gazneli Mahmut hasis

vezirinin sözüne uyarak, Firdevsi'ye yazdırdığı Şehname için söz verdiği ücreti vermemiş, bunun üzerine Firdevsi'nin yazdığı hicviye dolayısıyla, nâdan vezirinin kabahati yüzünden bugüne değin dillerde destan olup gitmektedir. Âli, kendi zamanından da bir örnek veriyor. Sıra ile, İran fethine memur edilen Sinan ve Lala Mustafa Paşaların, asıl işleriyle, savaşın gerektirdikleriyle uğraşacak yerde, birbirlerine düşmelerinden devleti türlü ziyanlara uğratmış olduklarını anlatıyor. Sonunda sözü vezirlere getirip onlar hakkındaki görüşlerine dönüyor: *Ben dört yıl ara vermeden sefer seferledim. Vezirlerle, beylerbeyilerle düşüp kalktım. Bunlardan hiçbirini, hiçbir doğru niyyet ve temiz yürekle padişahın hizmetinde, eteği belinde görmedim. Birbirlerine garazdan başka sözlerini işitmedim. Kimisi, gençlik gereği, dünya müzahrafatıyla böbürlenmekte, kimisi yaşlılığı dolayısıyla, bütün hırsı ve tamahıyla servet yapmak ardında. Kimi beylerbeyileri zaten dirliklerle timarlar satıp ticarette, bazısı da kışkırtıp bozgunculuklarla askeri birbirine düşürmeye çalışmakta. Bu yüzden devletin yaptığı masrafa acımazlar, İran şahının iki aylık yol büyüklüğünde olan ülkesine iki konaklık yer içeri girip dolaşmayı ganimet sayarlar.*

Âli, içinde yaşadığı devrin iyiliği ve kötülüğü, ulların ayakta kalıp, alçakların üstlere geçmeleri, padişahın bu işlerden haberi olmamasındandır, dedikten sonra bu bozukluklara yol açan sebepleri anlatmak üzere *Nushu's-selâtîni* yazdığını söyleyerek bölümlere geliyor. Bu ana bölüm *lâzime* adıyla yanbaşlıklara ayrılmış ve bunların her birinde padişahın nelere önem vermesi, ne yolda davranması gerektiği konuları üzerinde, önemlerine göre, durulmuştur.

Bâb-ı evvel. - Lâzime-i salatın olan umurdadır. İlkin, padişahın halka kendisini sevdirmesi gelir. O da, iyi ahlâklı kişilerle ilgilenmeli, her zaman hakîm ve akıllı insanlarla düşüp kalkmalıdır. Kendisinden önce gelip geçmiş olan hü-

kümdarların sergüzeştlerini anlatan tarihleri zaman zaman okumalıdır. Adalet ve insaf yolundan ayrılmamalıdır. Değerleri tam ayar altın yerinde olan kâmil insanlar dururken akılsız, dil bilmez, ortalığı karıştıran kullarını devlet işlerine karıştırmamalıdır. Zaferden zafere koşan askere çok yüklenmemeli; güçsüzlere ve yoksullara cömert davranmalıdır. *İkinci lâzime.* - Benzerleri arasında nadir olan, sözü sohbeti düzgün, edip bir musâhip edinmektir. Bu musahibin ahlâkında peygamberlerinkine benzer yönler bulunmalı, sohbetlerinde eski hükümdarların tarihlerini, ermişlerin menkabelerini hazırlayıp anlatmak yetkisi olmalıdır. Saltanatın şerefini düşüren olayların açık sözlerle ve doğru misallerle padişaha anlatılmasında cüreti olmalıdır. Başkalarının padişaha anlatmaktan çekindikleri, buna cüret edemeyip korktukları işleri ona musahibi anlatmalıdır. Bu kişi, padişahın meclisinde musahebelerde bulunmalı, şiirler okumalı; tefsirden, hadisten anlamalı; nücum bilmeli; din bilgisinde yetkisi olmalı; hekimlikten, hendeseden, aruzdan nasibi bulunmalıdır. Âli, kendisine *şems redifli bir kaside sunduğu Musahip Şemsi Paşayı, yukarıda sıraladığı erdemlerin hiçbiri bulunmayan, varlığı ile yokluğu bir, değersiz bir kişi saymaktadır. Üçüncü lâzime.*- Padişah, atalarının hizmetinde bulunmuş olanları görüp gözetmelidir. Adaleti tevâtüre ulaşmış olan bir hâkimi azl etmemelidir. Serhad işlerinde vukufu olan sancak beylerini ve beylerbeyilerini mansıplarında bırakmalıdır. Yoksa, serhad koruyucularının vakitli vakıtsız değiştirilmesi, düşmanların kuvvetlenmesine ve gazilerin birbiriyle düşmanlığına yol açar. *Dördüncü lâzime.*- Dini-bütün casuslar kullanıp her zaman halkın hallerini araştırmak ve hâkimlerin durumlarını öğrenmek ardında olmaktan geri durmamalıdır. Zaman zaman bu casusların durumları da araştırılmalıdır. *Beşinci lâzime*- Köylerde, kasabalarda, çiftliklerde tefeciler ve yerli naiplerle işbirliğinde

bulunan kötü kişilere yardımcı olan kimseler görevlerinden koğulup uzaklaştırılmalıdır. Bunların iş başında bulunmaları nice yoksulların ocağını söndürmüştür. Hâkimlerden çok onların hükümleri geçer; hâkimler geçici, onlar kalıcıdır. Padişah bunları kimi adalara, Kıbrıs ve Rodos gibi yerlere sürmeli ki, halk zulümlerinden kurtulup da köyler ve kasabalar gereği gibi şenlik olsun. *Altıncı lâzime.*- Divan kâtiplerine ve yazıcılara gelince bunların çoğu afyon ve esrar kullanırlar, keyiflerine düşkündürler; kısa akıllıdırlar; kanunlara, tüzüklere uymayan nice işler yaparlar. Padişahın bunlara çok dikkat etmesi gerektir. Onun, elbette kalem gibi doğru olanları kullanması ve kâğıt gibi yüz aklığı ile çalışanları hizmetlenmesi gerektir. *Yedinci lâzime.*- Akıllıları seçmek ve hâkimleri kullanmakla ilgilidir. *Kanun-ı kadim* değildir deye geçersiz sebepler gösterilmeyip kıdemleri aynı olan kimseler arasında alışılmış âdetler yürütülmelidir. Bilginler ve akıllılar başkalarına üstün tutulmalıdır. Âli bunu desteklemek üzere bir *hikâye* anlatıyor. Yavuz Sultan Selim, Üsküdar'da bir avlanma sırasında Pîrî adında bir adama rastlamıştır. Kendisiyle konuşmaya başlayınca bu adamdan hoşlanmış ve *'Kütahya kazasını, Pîrî nam bir erbâb-ı tedbir kuluma verdim'* dermiş. Bu zat, tarihte sonradan Pîrî Paşa deye ün alan vezirdir. Yavuz Sultan Selim kendisine, vezirlerin ne yapıp ettiklerini araştırmakta ruhsat vermiş ve *'paytaht-ı aliyyede bulunan arka hamallarına varınca yoklayasın'* demiştir. Âli, bu bölümü Yavuz'un musahipleri arasında Taczade Cafer Çelebi ile Mevlâna Ahi'yi ve Üstad Hakim Ebü'l-maâli Mevlâna Ahi'yi sayarak sürdürüyor. Peygamber olduğu bile söylenen İskender'in Eflatun'u kendisine vezir edindiğini, Süleyman Peygamberin, ilim ve hikmet sahibi olduğu için Lokman'a, anlayışı, tecrübesi ve keskin zekâsı dolayısıyla da Asaf'a vezirlik verdiğini, hele yırtıcı hayvanların akıllarına, kuşların da zeki olanlarına bile kimi

kapalı konuları danıştığını ileri sürüyor. Hazret-i Peygamber de, ilk büyük dört halife ile istişarelerde bulunmuştur. *Sekizinci lâzime.*- Yeryüzünün sultanına lâzım olan gerek beylerbeyi olanlarla beylerden olsun, gerek aylıkçı, sipah ve zaamet erbabından olsun, özellikle beytülmaldan para alan, sayısı bilinmez askerlerden, din gayreti çekip elinden geleni yapan ve böylece akranından seçilmiş ve ün almış kim varsa bunlara yüksek mansıplar verilmelidir; hizmeti arttıkça da maaşlarını artırmalı ve mevkileri de yükseltilmelidir. Âli bu bölüme *matlub-ı mühim* başlığını koymuştur. *Dokuzuncu lâzime.*- Hakanlar, savaşlarda aldıkları ganimetlerle zenginleşip çiftlik ve akar sahibi olmadıkça imaretler, hastaneler, mektepler, medreseler ve başka hayırlar yaptırmamalıdır. Gerekli olmayan yerlerde hazineyi harcayıp ziyan etmeleri gerçekten uygun değildir. Çünkü beytülmaldan imaretler kurmağa ve lâzım olmayan mescitler, medreseler yapmağa şeriatça icazet yoktur. Onun yerine:

Mescid ü mektebi ko, âdem yap
Ka'be yapmakçadır âdem yapmak
Taş, ağaç kaydı ne lâzım, şâhım
Yaraşur şehlere âlem yapmak

Onuncu lâzime.- Padişahın sarayında yetişip bir görevle taşra çıkan bölük halkının Mısır'a gönderilmeleri ve bu yolla heva ve hevese kapılmaktan korunarak hallerinin düzgün olmasıdır. Âli, *Hâlât-ı Kahire* adlı eserinde okuduğumuz gibi Mısır'ın durumunu çok iyi tanımaktadır. Onun için bu bölüm üzerinde daha uzun durmuştur. Çünkü diyor, bu taife sarayda iken çok nimetler ve mükemmel sınıfsız mühimmat içindedirler. Altınla işlenmiş ve ipek giyeceklere, atlas ve kemha feracelere, pahalı altın sırmalı at takımlarına, çölleri aşan atlara, altın kılıçlara sahip olarak taşra çıkanlar, orada, şarap için saz dinleyenlere yeltenip

çalkanırlar. *Özengi yoldaşlarıyuz* diye özengi gibi bunların yanlarına takılırlar. Onlar da bunları ayartıp gâh meyhanelerde yiyip içmeye, gâh işrethanelerde nigar avlanmaya alıştırırlar. Günden güne baştan çıkarıp az zamanda o hale gelirler ki, paraları tükenir, giyecekleri paslanır, at ve silah takımları yok olur gider, tığteber kalırlar. O zaman İstanbul yakınında ve kasabaların birinde evlenirler; vardığın yer karanlık ise, sen de bir gözünü kapalı tut, dedikleri gibi o diyara yerleşirler. Ekip biçmekle uğraşanlar gibi onlar da gâh bağlarını bellemeye bel bağlarlar, gâh dağlar eteğindeki çayırlarını çapaladıkça ciğer dağlayıp çoluk çocuğa karışmaya, bundan sonra da silah kullanıp ata binmekten uzaklaşmaya başlarlar, padişahın bu yoldaki çalışmaları ziyan olur gider. Bence bunlara, saraydan çıktıkları gibi takımları ve silahları verilse, türlü giyecekleri ve paraları eksiksiz iken ulûfeleri de Mısır hazinesinden belirlense, heva ve hevese yeltenmeden Mısır'a, o büyük ülkeye gönderilse, Mısır askeri gibi bunlar da günden günde talim görürler, ata binerler, silah kullanırlar, sipahilik öğrenirler ve o zaman seneden seneye Mısır hazinesinden İstanbul'a gönderilen hazine de yabancılarla değil, bunlarla gönderilirdi. *Onbirinci lâzime.*- Va'zında *halt-ı kelâm* eden ve halkı kötüleyen vâizlar yasaklanmalıdır. Eski vâizlar, vâizlarını ayet ve hadislere dayandırmakta ve halkı uyandırmakta idiler. Şimdiki mürâi tablahorlarda, Allahın kullarını türlü türlü kötülemeler, onlara lâf sokmalar, yaptıklarını beğenmeyip söğüp saymalar olsun, gâh padişaha, gâh onun vekillerine dil uzatmalar olsun, sürüp gitmektedir. Oysa bunların birer celâli olduklarında şüphe yoktur. *Onikinci lâzime.*- Paytahtta, demek ki, İstanbul'da, Bursa ve Edirne'de yerleşmiş olan *etrâk-i a'vâm ve manav* diye bilinen esnaftır. Bunlar, memleketin köylerinde ve nahiyelerinde havass-ı hümayuna ve sipah ve zuamâ tımarlarına yazılı raiyyet ve evlad-ı raiyyet iken yurtla-

rından ayrılıp adı geçen üç şehire yerleşmişler, türlü sanatlar yapmaya ve türlü güzel işler öğrenmeye gelmişlerdir. Bunların ednası, arka hamalları ve kestane pişirip satan manavlarla Bit Pazarı dellallarıdır. En az kazançları yıldan yıla yüzer sikke altundur; çoğu bundan da fazla kazanırlar. Öyle iken mutlaka sipahlarına bir yararları olmadıktan başka hazineye bir akça vergi vermezler. Önceleri bunlardan alınan *çiftbozan resmi* de artık alınmamaktadır. Âli, bunların yüzbinden artuk nüfus olduklarını söyledikten sonra herbirinin *yazulu raiyet* iken silindiklerini vè bunca hukukun kayboldüğunu söylüyor ve bu çiftbozan vergisi alınsa Mısır Hazinesini geçer deye ekliyor. *Onüçüncü lâzime.*- Gerek padişahın, gerek devlet ileri gelenlerinin bahşişler ve armağanlar dağıtmakta israfa kaçmalarıdır. Bunlar yapılsa bile liyakat gözetmeleri gerektir. *Ondördüncü lâzime.*- Hazineyi israftan korumak, devletin hazinesini olur-olmaz yerlere saçmaktan çekinmektedir. Bir örnek olarak, Paytaht İstanbul'daki Yeni Padişah Sarayı ve ondan başka Eski Saray. Bunların her biri âdetâ bayındır birer şehir gibidir. Eski padişahlar zamanında bunlar bu türlü tumturak içinde değillerdi. Kaldı ki, padişahlar başka saraylara o kadar rağbet etmezlerdi... Bugün İstanbul'da İbrahim Paşa Sarayı, Valide Sultan Sarayı, Galata Sarayı, Üsküdar Sarayı -ki bunlar eski ve yeni iki büyük saraydır- bunlardan başka Edirne Sarayı ki, bu da başka bir devlet sarayıdır. Her birinde birçok içoğlanları ve hadım kısmından her birinin birçok ağaları, baltacıları, kapıcıları ve yine bahçevanları ve bostancıları vardır. Bunların her gün yemeklerine, aydan aya verilen mevaciplerine ve in'amlarına ve her üç ayda bir hilatlerine ve giyeceklerine harcanan paralarla, sarf olunan gümüş ve altunlarla kaç ordu beslenir. Asker sayısının artırılmasına ihtiyaç çekilmediği takdirde günden güne harcanan paranın nice bin altun aşağı düşmesi gerçektir. Eğer 'kimbilir, ansı-

zın lâzım olursa ve saadetlü padişah ol saraylardan birine gelecek olursa' denilirse namus-ı saltanata lâzım olan o makule binaların boş durmayıp gece gündüz tamir kılınmasıdır, deye cevap verilirse biz deriz ki: O hizmete her sarayın bahçe ustasıyla bostancıları kâfidir. Geri kalanların salt israfa sebep oldukları, padişahın da zaman zaman oralara gitmediği de meydandadır. Bunun gibi yeme-içme işlerindeki israflar, adı geçen Eski ve Yeni Saraylarda meydandadır. Bunları anlatmanın yolu yoktur. Söylense, bunlar, hiçbir kimsenin inanacağı mertebede değildir, öyle sonsuzdur. Şüphesiz aşçılar, ekmekçiler, kilerciler denilen hıyanet takımları, saray ağalarına arka vermişlerdir. Hallerini düzeltmek için vezirlerden biri mukayyet oldukça onları siper edinmişlerdir. Onlar da sanırlar ki, yemekleri kesile, yahut alışılmış olduğu gibi eski israf yolunda verilmeyip eksile. Hemen o saat padişahın huzuruna varurlar, verilmekte olan yemeğimizi kestiler deye ağlaşırlar. Derhal o anda ferman habercisi acele ile koşup gelir, yetişir. 'Saray ağalarının yemeklerine ilişilmesin' deye dürişür. Hattâ, bu bir türlü ruhsat demektir- deye yutup saklamanın artmasına açık kapı bulurlar; şüphesiz, gizli ve aşikâr tabak tabak sonsuz içecekler, bir eşiğe doğru akan bir deniz ve saray kilerinden kapıcılar evine bir taşkın sel olmaya başlar. Müslümanların beytülmalına ve din sultanının hazinesine sahip çıkmaya çalışan doğruları gördükçe, o hainlerin her biri söz atıp laf sokarak kendisini taşlarlar. İçoğlanlarının ve saray ağalarının evvelden beri alageldikleri yemekleri ziyadesiyle alsınlar, macunlardan ve içeceklerden istedikleri kadar yisinler, tek hemen kilerci ve aşçı takımını korumasınlar. O hırsızların hakkından gelmek isteyenlere ihanet etmesinler. Çünkü bir tarihte soruldu, yani kilerin ve matbahın yaptığı masrafların hepsi görüldü. Günlük üç kantar badem, dört kantar gülsuyu, özellikle günde kırk kantar şeker, yıldan yıla şer-

bet süzgüsü adıyla altı yüz altmış tane tülbent hisaplandı ve yine içağalarının yardımıyla bu teftiş kaldırıldı, olduğu gibi bırakıldı. Bunlardan daha garip bir hal de *ehl-i hıref* adındaki kavm-ı müzahrefin mevacipleri konusudur. Sanat erbabının her cinsinden beşer, onar hünerli üstad hayırlı hizmetlerin görülmesine yeterken her nev'inden yüzer kişiye yakın yazılmıştır. Ve bunlara sefer hizmeti teklif olunmayıp beşer-altışar akça mevacibi ancak hak etmişler iken yeniçeri zümresine benzetilerek *buçuk kaidesi* ile külli yevmiyeler elde etmişlerdir. Her biri liyakati olmadan ve bir iş görmeden büyük aylıklara ermişlerdir ve dergâh-ı âli müteferrikaları gibi imtiyaz elde etmişlerdir. Bunlardan bir tanesi altmış-yetmiş nefer kuyumcu ve iki yüz nefer nakkaşlar ve musavviler ki, her biri iki-üç sipahinin ulufesini yir, ama bir sefere çıkmaları buyurulsa, işe yaramaz bir eşek gibi, sefer eşmezler; padişah hizmetlerinden bir iş buyurulsa, başkalarından aldıkları gibi harç ve ücret almayınca o işe yapışmazlar. Hattâ bu hakirin eserlerinden *Nusretname* adındaki kitabımı tezhip ve tasvirlerle tertip ettirirlerken onu bir yıl kadar bir zamanda bir kâtip yazdı, günde onaltı akça, aylığından başka, değerinden çok ücret aldı. Üç tane kuyumcu, bir yılda yirmibin akça miktarı ulûfe aldıklarından başka kırkbin akçalık altun varak sattı. Bununla birlikte altunu alıp hizmetine ücret almamak gerekti, ama tamamını aldı. Yine bunun gibi yirmi nefer kadar musavvir ve nakkaş ve müzehhip bir senede ellibin akçadan ziyade aylık almışlarken, ellibin akça daha, adı geçen kitaptan ücret aldılar. Sebebi soruldukta, *'olagelmiş'* diye eğri bir cevap verdiler. Eski sultanlar zamanında böyle yüklü işler düşmezdi. Seneden seneye bir asâ veyahut birkaç tabakça ve bir yay nakş ettirmekle birkaç altın in'am buyurulurdu. Yoksa bu makule külli kitaplar nakş ettirilmek ve aylıklarından fazla harç ve ücret verilmek gerçekten olmazdı. Şüphesiz bu makule iş-

siz, güçsüz, işinden atılmış, özellikle 'bütün musavirler cehennemliktir' hadisi gereğince bu kötü ahlâklı rezil taifeye bu yolda israf ve din sultanının hazinesini bu makule sanat erbabına durmadan ziyan ettirmek, maliyenin başında bulunanlara reva değildir; ve tekrar tekrar padişaha arz olunmaması hiçbir vechile yakışık almaz. Sözün kısası bu anlattığımız israf ve ziyanın tamamı hisap olunsa, fazladan ödenen ve yapılan masraflar çıkarılıp lâzım olanlar doğrulukla ve güvenle görülse ve ehl-i hiref ulufeleri onar akça yevmiyeden ziyade olmasın deye kanunnameye yazılıp ağır yevmiyelileri ve yetecek sayıdan ziyadesi bölük halkına katılsa, ne kimseye sahiden bir haksızlık olur ve ne de Müslümanların beytülmalına açıkça hıyanet olurdu. Hele ulufeleri de kendilerine halâl olup iş görmeden ve hak etmeden mevacip yiyerek haram yimiş olanlar da suçlu olmaktan kurtulurlardı. Zira çarşu esnafı denilen bu kötü ve soysuz topluluk kılıç hizmetine yaramazlar, kalem hizmetine ise hiçbir yolda güçleri yetmez. Bununla birlikte ayda, yılda bir hizmet buyurulsa 'harç akçası' deye iki kat para alırlar ve yine aydan aya devlet hazinesinden kemerler dolusu mevacip ellerine geçer. Onların bölüğe katılmaları lûtfun ta kendisidir ve doğrudur. Korunmaları din ve devlet mühimmatına uymaz ve böylesine korunmaları da bir suç işlemektir. Allaha and ve nimetlerine şükr olsun ki, âlemin sığınağı olan saadetlü padişah, maliye işlerine vekil edindiği şahsa ruhsat verse ve hayinleri korumaya karışanları susturup bu bapta re'y ve tedbir nihayet buluncaya kadar beklense ve sonradan herkesin kendisine tahsis edilen yemeği ve belli nimetleri kendisine ulaşıp ancak hain hırsız olanların yuttukları ve gizledikleri devletin hazinesine kalsa, yeniden bir memleket fetholunmuşcasına güzel bir çalışma olurdu ve seneden seneye bir büyük hazine gönderilmişcesine hazinede eşsiz bir artış kesinleşirdi. Doğru olanın doğruluğu ve hayi-

nin yalanı için sabah gibi parlardı. Şu şartla ki, yüce padişah bunu yapacak kuluna arka olsun ve sadrıazam olan vezirinin de her hususta elinden tutsun. *Onbeşinci lâzime.-* Başka bir hükümdarın memleketinden gelenlere itidal üzre riayetleri ve onlara, kötü bir duruma düşmeden, hallerine uygun şekilde iltifat etmeleridir. Sultanların yüce kapıları bütün gelip gidenlere açık tutulmak gerektir. Nicelerinin de gelmelerine ve düşman tarafını bırakıp padişah eşiğinin toprağına yüz sürmelerine sebep olurdu. Kendilerine verilen mansıplar, terkettikleri serhaddin muhalifinde ola ki, nice eyyam birbirleriyle haberleşmelerine ve gençlik deliliklerine tutulanların pişman olup geri dönmelerine sebep olmasın. Türlü soylardan, kimi başka başka milletlerden olanlar vardır ki, mutlaka hükümete lâyık olmazlar ve milletin sığınağı olacak derecede buna lâyık değillerdir ve bunu hak etmezler. *Onaltıncı lâzime.-* Mansıp erbabının olur-olmaz bahane ile azl olunmaması ve eshâb-ı meratibin azli ve hizmetlerden uzaklaştırılması kararlaştıktan sonra ekâbirin ricasıyla kendilerine yine mansıp verilmemesidir. Bütün askerlerin çektiği bu türlü yakışık almayan alışveriştir. Hizmetinde doğrulukla bulunan ve mansıbındaki gerekli hizmetleri gören kimseyi azl etmek açık bir haksızlıktır. Ve suç isnadıyla azl edildikten sonra iltimasla yine mansıp verilmemesi çirkin bir tutumdur. Bilginlere ve şairlere gelince, bunların mansıba girdikten sonra azl olunmaları, hele Kur'an-ı Kerim'in 'bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' âyetine aykırı davranıp onların avam tabakasıyla bir sayılmaları kötü bir tedbirdir. Bu soydan kişilerin bilgi mansıpları nasıl ebedi ise dünya mansıpları da öylece ebedilikle perçinlenmiş olması gerektir. Bunların hayatta oldukları müddetçe mansıplarında bırakılmaları ve olur-olmaz hastalıklarıyla üstlerinden alınmaması gerektir. Bu kemal erbabından başka hukuk isbat eylemiş hizmet erbabı vardır. Bunların gittikçe aylıklarının artması ve var-

dıkça mansıplarının yükselmesi, din ve devletin önemli işlerinden, saltanat ve mürüvvetin gereklerindendir. Çak baştan azl ibtilası iblise mahsus bir belâdır. Yüce eşiğe hızmette bulunup emeği geçenlerin bu türlü cevr ü cefayı bilmeleri değil, buna tutulup da eziyet ve cefa çekmeleri bile gerçekten caiz değildir. Sebebi şudur: Eski sultanların zamanında, mansıplar ve dirlik makulesi mertebeler *ocaklık yolu* ile verilirdi. Yani atadan oğula mansıp miras kılınırdı. Diyelim, bir mansıp ehli büyük bir hata işler de onun öldürülmesini gerektiren büyük bir suçu bulunursa cezasını verirlerdi. Ama mansıbı yine *aslah* evladına verip ocağı söndürülmezdi. Ve eğer hükümete yarar ve üst köşeye geçirilmeye lâyık bir yetişmiş oğlu olmayıp da ya dadısının koltuğunda bir meme çocuğu, yahut henüz büluğ çağına erişmemiş bir küçük oğlan kalsa, padişah tarafından ona tecrübeli bir vekil tayin olunurdu. O mutlu oğul, büyüyüp reşid oluncaya kadar vekiline bırakılırdı. Bununla birlikte masrafları ve harcamaları çak babası zamanındaki gibi sürerdi ve çocuğun hayatında ve yaşayışında eksik gösterilemezdi. Şüphesiz eski hakanların bu cihetten kendilerine yapılan hizmetin hakkını gözetmeleri ve ordunun eşraf ve a'yanına, hattâ büyük ve küçük denilenlerine ocaklık yoluyla, büyük himmet göstermeleri, askerin varlarını, yoklarını, canlarını feda etmelerine sebep olurdu. Ve onların divanlarında azl edilmiş ve bu yüzden gönlü kırık kimse bulunmamasına bu türlü kanunlar sebep olurdu. *Onyedinci lâzime.*- Kenar beylerbeyilerinin hazine nazırı olmaması ve sultanların hazinesinin ve Müslümanların beytülmalının onların eline geçip yok olmamasıdır. Bir beylerbeyi, beş-altı yüz adamıyla koşup, yutup saklamak vadilerinde eteğini beline dolayıp da 'hazine nazırlığı bana buyurulmuştur ve devletin maliyesinin benim elime bırakılması bana lâyık görülmüştür' deye aç kurt gibi koyulunca ve koyun sürüsü gibi halktan bunu ganimet gibi almaya yönel-

diği zaman bir defterdar bunu nasıl önleyebilir? Faraza önüne geçmeye kalkışa, *'hüküm galibin'* iken onun tezkiresiyle hangi maliye memuru iş görür? Deyelim ki defterdar çıkışıp azarlayarak korkutmaya kalkışsa bu defa beylerbeyi kendisini öldürüp yok etmekle korkutur. Defterdar, elinden yazı geldiği için dergâha arz ederim, dese beylerbeyi, onun arkasından defterdarın asılması gerektiğini yazar. İşte bu yüzden hangi memur vardır ki 'ölmekten yaşamak yeğdir' demeye. Ve her nesi varsa beylerbeyine verip, kendi de bulduğunu yemeye. Böylece zorbalık ederek iş bir dereceye varır ki beylerbeyiler 'dediği dedik' bir unvan sahibi olup çıkarlar. Defterdarlar da kalemleri ellerinden alınmış yazıcılar zümresi gibi yenilip güçsüz kalırlar. Adı defterdar ama ancak bir karalanmış defteri var, fakat altının ve gümüşün muhafazası ve idaresi beylerbeyilere verilmiş yüce işlerdendir. Ben 992 (1584) tarihinde Bağdad'a defterdar oldum. Zamanımda azl edilen beylerbeyileri kırkar bin altınla Bağdat Beylerbeyiliğini satın almak ister buldum. Ne zaman ki hazineden para olarak aldıkları salyanesi hisabını ettim, otuz bin floriyi geçmediğini pek iyi anladım. Öyle ise neden bu miktar altın verirler? Bağdat eyaletine canlarını verip talip oluyorlar, dedim. Birinin aldığı paraları yokladım; defterdarların aracılığı ile olmak üzere bir senede yüz on yük akça devlet hazinesine, iki yüz kırk yük akça da kendi hızânesi dediği hızâne-i âmireye tahsil ettiğine vukuf buldum. Şüphesiz, bunların hazine nazırlıkları kaldırılıp o hizmet doğrudan defterdarlara ısmarlansa, hazine-i âmirenin günden güne artması ve onların açtığı rüşvet pazarının kesadı kesinleşirdi. Allah'a and ederim ki nazırlıkla kırk bin altın saydıkları eyalete, bu nazırlık olmasa beş bin altın vermezlerdi; belki müşteriler arasına bile girmezlerdi. Sözün kısası, onların nezaretinden garaz beytülmal için çalışmaksa zararları günden güne meydandadır. Ve eğer defterdarlara gadr etmek ise bir hisseye ait

rüşvetin iki hisse olduğu açıktır. Biri kılıçla korkutup alırsa, o biri kalemi ile korkutup alır.

Âli'nin söylediklerine tarihin ekleyeceği bir şey olmasa gerek.

SÖZLÜK

A'vam: Ayak takımı, ne idüğü belirsiz olanlar; bilgiden ve marifetten nasipsiz ve toplumdaki yeri düşük olanlar.

A'yan: Adı-sanı belli kişiler, ileri gelenler, soylular.

Aylıkçı: Devlet hazinesinden aylık alanlar.

Baltacılar: Padişah sarayının dış hizmetlerinde kullanılan görevliler.

Beytülmal: Devlet hazinesi, maliye dairesi, devlet kasası.

Bostancılar: Saraylarda köşklerin bekçiliğini yapan ve zabıta işleriyle ilgili olan saray mensupları.

Bölüğe katılmak: Kapıkullarına katılmak, orduya katılmak, bir sivil işten askerlik hizmetine dönmek.

Buçuk kaidesi: Yeniçeri ocağında yarım akça anlamına gelir. Efrada terakki olarak yapılan yarım akçalık zam demek olup sarayda çalıştırılan musavvir, müzehhip, nakkaş ve benzeri sanatkârlara verilecek olan yarım akçalık zam.

Bülûğ çağına erişmek: Kız çocuklar kadınlık ve erkek çocuklar erkeklik yaşına gelmek.

Celâli: Eşkiya, hükümete karşı ayaklanan kişi.

Çak: Tâ, ta o zamandan, ileridenberi.

Çiftbozan: Çiftlikle uğraştığı halde bunu bırakıp başka bir iş tutan kimseden eski işine dönmediği takdire belli bir süre sonra alınan vergi.

Çin sabah: Güneşin doğmasından önceki zaman, gerçek sabah. Çünkü bir de yalancı sabah vardır. Bu, sabaha yakın ufukta görülen ve az sonra kaybolan kızıllığa

verilen addır.

Dergâh: Mecaz yoluyla saray.

Dergâh-ı âli müteferrikaları: Sarayda hükümdarın hizmetinde çalışan hizmetliler.

Dirlik: Geçim vasıtası olmak üzere devlet tarafından verilen maaş ve buna yarayan timar, mevacib ve ulûfe.

Dürişmek: Didinmek, çalışmak uğraşmak.

Ednâ: En az, en aşağı, en değersiz, en alçak.

Ehl-i hıref: Zenaat sahipleri, belli bir işle uğraşan zenaatkârlar.

Ekâbir: Büyükler, ulular, devlet idaresinde yüksek makamda bulunanlar.

Eshâb-ı merâtib: Devlet kapısında bir mertebe, bir makam sahibi olanlar.

Eslah: En iyi, en doğru, en elverişli, en uygun.

Eşraf: Bir yerin şerefli kişileri, önde gelenler, adı-sanı belli olanlar.

Etrak: Âli bu kelimeyi, daha başka o çağın yazarları gibi 'köylü, hoyrat, kaba-saba, bilgisiz' anlamlarına kullanıyor.

Etrak ve a'vam: Kaba saba insanlar, ayak takımı, bilgisiz, görgüsüz adamlar.

Evlad-ı raiyyet: Bir hükümdarın uyrukluğunda olan vergi mükelleflerinin çocukları.

Flori: Altın para, duka altını.

Hâkim: Bir bölgenin idaresi başında bulunan kimse, sancakbeyi, beylerbeyi.

Halt-ı kelam eylemek: Yalan yanlış konuşmak, rastgele konuşmak, sözün nereye varacağını bilmeden ileri-geri söylemek, halt etmek.

Harç akçası: Bir resmî görevlinin yapacağı zaruri masraflara karşılık ödenen para.

Havass-ı hümayun: Osmanlı devletinin fütuhat devirlerin-

de ele geçen topraklardan hazine için ayrılanlar, devlet hazinesine ait topraklar.

Hazine-i âmire: Devlet hazinesi, devlet kasası, maliye.

Hıl'at: Kaftan, resmen giydirilen elbise, teşrifat kaftanı.

Hukuk isbat eylemek: Devletin kendisine verdiği makamı ve aylığı hak etmiş olmak, devlet hizmetinde bulunmuş ve bundan dolayı bir hak kazanmış olmak. Devlete emeği geçmiş olmak.

Hüküm galibin: Arapça bir sözün Türkçesi olup bir dâvada, bir anlaşmazlıkta, kuvvetçe üstün olanın, hakka bakılmadan, üstün çıkması anlamınadır.

İç ağaları: Osmanlı padişahlarının sarayında ve hizmetinde bulunan ağalar.

İç oğlanları: Saray hizmetine alınıp devletin türlü makamlarına namzet olarak yetiştirilen gençler.

İn'am: İhsan, padişah tarafından verilen bahşişler, armağanlar ve benzerleri.

Kavm-ı müzahref: Sözlük anlamı yaldızlanmış kişiler demektir. Tasvir, tezhip, nakış gibi altın varaklar ve gümüş yaldızlarla iş gören sanat erbabı demekse de Âli bunu, burada, kelimenin bir de yalancı, kalp, karışık, çürük anlamlarından yararlanarak kullanmaktadır ve böyle demekle hırsız, hain türlü sanatkârları kasdetmektedir.

Kemerler dolusu: Eskiden, özellikle hac ziyareti, kervanlarla yapılan ticaret seyahati gibi yolculuklarda, yolcular altınlarını kemerlerinin içinde saklarlardı. Bu deyim o çağlardan kalmadır.

Kemhâ: Şam ipeğinden tek renkli kumaş.

Manav: Taze yemiş satan dükkâncı, meyveci; göçmen olmayıp bir yerin yerlisi olan.

Mevacib: Yeniçerilere verilen aylık, maaş. Bu aylık üçer aylık bir arada olmak üzere her üç ayda bir verilirdi.

Mevacib yemek: Devletten aylık almak, devletten aldığı maaşla geçinmek.

Musavvir: Ressam, portre ressamı.

Muzahrefat: Yalancı yaldızlarla yaldızlanmış nesneler; kalp, çürük yaldızlarla yaldızlanmış, yapılmış parlak süsler.

Müzehhip: Altın yaldız yapan, kitaplara tasvirlere, yazılara altın yaldız vuran.

Naib: Kadı vekili. Taşıdığı yetkiye dayanarak yargıçlık işiyle ilgili işlerde mahkeme tarafından görevlendirilen kimse.

Nakkaş: Özellikle kitaplara, minekâr resimler yapan sanatkâr. Yağlı veya sulu boya ile yapıyı boyayan sanatçı.

Ocaklık: Kale muhafızlarının ve bir şehrin yerli neferlerinin ulufelerine ya da tersane masraflarına karşılık olarak tahsis edilmiş öşür, cizye, tartı, ipek ve gümrük gelirlerinden bir devlet görevlisine tahsis edilmiş olan pay. Kendisine böyle bir tahsis yapılmış olan kimse bu paraları alır ve bu ona bir dirlik olurdu.

Resim: Vergi.

Salyane: Osmanlılarda bir bölük görevlilerle hizmetlilere senelik olarak verilen ücret.

Sefere eşmek: Savaşa gitmek.

Sefer hizmeti: Savaşta bulunmak işi, savaşta hizmet yüklenme.

Sefer seferlemek: Bkz. Sefere eşmek.

Sikke altın: Değeri devletin resmî damgasıyla güvence altına alınmış olan madeni altın.

Sipah, sipahi: Osmanlı askerlik teşkilatında timar adıyla öşrünü ve vergisini aldıkları topraklara karşılık savaş zamanlarında cebelüleriyle birlikte sefere katılan bir sınıf süvari askeri.

Sipahilik öğrenmek: Orduda sipahilerin yapacakları işleri

öğrenmek, askerlik öğrenmek.

Tablahar: Asalak, başkasının sırtından geçinen.

Tabakça: Küçük tabak.

Tasvir: Resim.

Tezhip: Altınlamak, altın yaldız vurmak.

Timar: Bir yerin fethinde, beylik malı yapılan yerlerde sipahilerle zaimlere kılıç hakkı olarak verilen beytülmal hissesi.

Ulufe: Maaş, aylık, yeniçerilerden başka muvazzaf görevlilere verilen maaş.

Yazılu raiyyet: Zeamet veya timarın defterinde yazılı olarak kendisine oradan bir gelir bağlanmış olan kimse.

Zeamet: Fetih sırasında beylik topraklar sayılan yerlerden savaşçılarla bir kısım devlet ve saray görevlilerine kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen hazine hissesi.

Zuamâ: Zaimler, zeamet sahipleri.

Tarih ve Toplum, Ağustos 1989, Sayı: 20, s. 62-68

YUNUS EMRE'Yİ VE HALK ŞAİRLERİNİ ANLAMAK

I. Giriş

Halk şairlerini anlamanın, bir bakıma, divan şairlerini anlamaktan güç olduğunu söyleyebiliriz. Gerçi divan şairlerimizi de anlamak kolay değildir. Hele her iki edebiyatın, sözlüklerin yardımıyla içine girebileceğimizi sanmıyorum. Çünkü her ikisinde de, Türk milletinin dünya görüşü, hayata bakışı, hayal âlemi, dini, mitolojisi, âdet ve gelenekleri, inançları, duyguları, atasözleri, deyimleri, mecazları, benzetmeleri, kelimeleri, kısacası onun yüzyıllar boyunca zenginleşip gelen bir kültür birikimi vardır. Şehir hayatı, halktan gittikçe uzaklaşarak sürdürdüğümüz öğrenim ve öğretim yolları, bugünkü dünya uygarlığının hergün sayısı artan sözcükleri ve terimleriyle dili kaplayışı, sözünü ettiğimiz güçlüğü bir kat daha artırmaktadır. Çünkü dile dışarıdan giren her yabancı kelime, anadilden bir öz varlığı koparıp götürmektedir; yabancı dillerden aldığımız her kelime, anadilden bir kayıp demektir.

Şairlerin yetiştiği çevreye ait özellikler, onların deyişlerin-

de yer alır. Onların bağlı oldukları mezhepler, tarikatlar, içinde yaşadıkları manevi dünya, hayatlarının özsuyu haline gelen kavramlar, meslekleri ve doğrudan yaşayışları ayrı bir özellik gösterir. Bektaşi-Alevi şairlerinde, türlü tarikat mensuplarının şiirlerinde; yeniçeri şairlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu günden çöktüğü güne değin yüzyılları kaplayan, destanlarında, türkülerinde, ağıtlarında kendimizi bulmak için, bugün dilimizden, sözlüklerden düşüp gitmiş olan kelimeleri, deyimleri, onların hep bizim olduklarını tanıyıp ne dediklerini anlamak için ayrı bir savaş vermemiz, bu savaşı kazanmamız gerekmektedir. Destanlarda, ağıtlarda, taşlamalarda, türkülerde geçen yer ve kişi adlarını, bunların şairlerince söylendiği zamanı, dile getirdikleri olayları, bunların içinde ve başında olanları, kim olduklarını, belirtmek de edebiyat tarihçisine düşer. Cönklerde ve divanlarda yatıp gelen bu şiirleri şair, ömrünün hangi durağında söylenmiştir? Bunu, hemen hemen hiç bilmiyoruz. Oysa, okuduğumuz şiirlerin kapısını açmak için, aradığımız anahtarlardan biri de budur.

Kaldı ki, bizim üzerinde durduğumuz bu dili yalnız şairler de konuşmuyor. Ben hiç bir abartmaya düşmek korkusuna kapılmadan şunu söyleyeceğim: Türk milleti bütünüyle şairdir, zariftir, incedir ve bunlar onda iğreti değildir. Kısacası Türkçe bir mecazlar dilidir; bu hepimizin gururudur.

Birkaç tanık vermek istiyorum. Tütün içmeyen bir halk adamına, bir sigara verdiğiniz zaman o, bunu benim gibi reddetmiyor. "Ben, o zıkkımı içmem" demiyor; "içeni severim" diyor. Cimriliği herkesçe bilinen birini anlatmak için sözlüklerde sıralanan *nâkes, cimri, hasis, pinti, elisiki* gibi hepimizin bildiği karşılıklardan hiçbirine iltifat etmiyor; o *onun cebinde akrep vardır* diyor. Bu kavram için, halkın dilinde bunlardan başka bir deyim vardir, hem daha da kuv-

vetlidir, bir bakıma. Fakat ben onu söylemiyorum, burada; halkın, ifadesinde gerekli saydığı karşılıkları, cinsiyyete bakmadan, bir deyim olarak, yeri gelince kimseden kocunmadan yerli yerinde kullandığı deyimlerden biridir bu. Dileyen, kadın, erkek demeden, bir Kastamonu uşağına bunu sorup öğrenebilir.

Galip Paşa'nın divanındaki manzumeleri, hemşehrilerinin diliyle alay edildiği şeklinde tefsir edecek yerde, onların bir çok nesnelere ad koymaktaki teşhis gücüne bağlamak daha doğru olur, bence. Bu örnekleri, nerde ise bir sözlük dolusu çoğaltabiliriz. Bir tanıdığımızın ölüm haberini... *Bey ömrünü size bağışladı* deye vermek; bir ölüm acısı karşısında *Allah acını unutturmasın* deye dua etmek, Türk halkına vergi bir zarafettir, bir dil zenginliğidir.

II. Başka başka şairlerden tanıklar

A) Dil: Bu bölümde, halk şairlerinin dili nasıl kullandıklarına, yeterince tanıklar vermek istiyorum. Hemen söyleyim ki bu tanıklar, doyumluk değil, tadımlıktır. Bu dili bulup öğrenmeğe merak sardıranlar, herhangi bir cönkten veya divandan işe başlayabilir. Ben aşağıda sıraladığım örneklerde, anlamı hepimizce değilse de, çoğumuzda açık olan sözcükleri açıklamaya kalkışmıyorum. Yalnız kimi sözlüklerde bile bulunmayan karşılıkları vermeye çalışacağım. (Ayraç içindeki rakamlar, şiirin numarasını gösterecektir).

Bizden selâm eylen *ev külfetine.*[1] *Külfet* kelimesini, sözlüklerde aradığımız zaman onun buradaki karşılığını bulamayız. Orada bu sözcük "zahmet, lüzuskuz sa'y ihtiyar etmek, resmiyet ve tekellüf" demektir (*Lehçe-i Osmani*, s. 1298). Pir

1 *Pir Sultan Abdal*, Abdülbaki Gölpınarlı-Pertev Naili Boratav, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Halk Edebiyatı Yayınları, Sayı: 1, Ankara 1943, s. 38 (4).

Sultan bu kelimeyi *hane halkı* anlamına kullanıyor. Ela gözlük, zülfün *keleb eylesin.*[2] *Keleb* yassı kangal, çile. Kadınların iplik eğirdikten sonra, elemye'de el ile iplik eledikleri ve sardıkları ufak dalop, tayyar kelâbe; iği ipliğini elmeyeye elemek: Tura yapmak (*Lehçe-i Osmani Keleb,* s. 695; *elemye,* s. 76). Dizenin anlamı şu: Ela gözlüm, saçlarını tura yapsın.

Burada hemen şunu söyleyim: Bu dizenin açıklamasında olduğu gibi, bundan sonra sırada yer alacak tanıklarda da şu görülecektir: Bir sözcüğün karşılığını verirken, onun tanımını yaparken yer alan öteki kelimelerin açıklanması da gerekecektir. Buna kalkışıldığı zaman bu yazı, ister-istemez bir sözlük niteliği alacaktır; oysa, benim amacım bu değildir.

x) Kara toprak *senden üstün olursam.* Bu ölmez de yaşarsam, yaşamağa yol bulursam, ölmez de, ya da öldürülmez de, yaşarsam.[3]

x) Horoz gibi çöplüklerde eşinir
Salyanacı *gelmiş deyü düşünür*
Uyuz olmuş tilki gibi kaşınır
Sakalına sirke düştüğü *zaman*[4]

Salyanacı vergi tahsildarı. *Salyâne,* Osmanlılarda yıldan yıla alınan vergi.

x) Pir Sultan Abdalım va'dem yeterse
Şahım gelir salacımdan tutarsa[5]

Va'desi yetmek eceli gelmek. *Salacı* tabut. Teneşir (*Lehçe-i Osmani,* salacak: s. 483. *Salacı* yerine *sal* kelimesi de geçmektedir, bu da aynı anlamdadır. Karaca Oğlan'ın şu dizesinde olduğu gibi:

2 Aynı yer, s. 38 (4).
3 Aynı yer, s. 37 (3).
4 Aynı yer, s. 46 (10).
5 Aynı yer, s. 58 (21).

Götürüp giderler sallar *içinde.*[6]

x) Yine *karçıllandı* dağların başı

Karçıllanmak, alacalanmak, karın akıyla, toprağın karını karışmak, kırçıllaşmak (*Tarama Sözlüğü,* IV, 2290).

x) Yüce dağ başında *buymuşa* döndüm[7]

Buymak: Çok üşümek, soğuktan donmak.

x) Mahkûm etse *Azrailsiz ölüme*[8]

Azrailsiz ölüm: Ecel gelmeden gelen ölüm; asılma, idam yoluyla gelen ölüm.

x) Şer kulların *örük*ünü uzatmış[9]

Örük, yere çakılı uzunca bir kazığa hayvanları bağlarlar; bu suretle hayvan, muhitinde, ipin müsait olduğu kadar yayılır, otlar. Bu ipe *Örk (Örük)* derler (*Pir Sultan Abdal,* sözlük bölümü, s. 174). *Örü,* mahdud, mesdut bir iple çacrilmiş, kurutulmuş çayır; *tuzla örüsü,* bir tuzlanın daire-i ticareti koru, örü. Balçıklı örü; duvar örüsü; bina tarzı (*Lehçe-i Osmani,* s. 140)

x) Bu dervişlik bir dilektir.

Yensiz, yakasız gömlektir[10]

Yensiz yakasız gömlek kefen demektir. Çünkü kefende hiçbir dikiş bulunmaz; ölü bu beze olduğu gibi, hiç makas vurmadan sarılır.

x) Bugün koyun *tuz taşına* gelmedi.[11]

Koyun sürülerine, zaman zaman *kaya tuzu* yalatırlar. *Tuz taşı* bu tuzun adıdır.

x) Ecelim yetişti, *yıldızım indi*[12]

6 Aynı yer, s. 66 (35).

7 Aynı yer, s. 104 (33).

8 Aynı yer, XXVI (60); s. 174.

9 Aynı yer, s. 60 (26).

10 Aynı yer, s. 87 (8).

11 Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri, Kul Mehmet II,* 20.

12 Aynı yer, Köroğlu I, 17.

*Yıldız*la ilgili deyimler dilde çok yaygındır. Bugün bile gazetelerde burçlarla ilgili ayrı bölümler yer almakta, kitaplar yazılmaktadır. İnanan da, inanmayan da bunları merak etmektedir. Yıldızların, insanların kaderleri üzerinde bir etkisi olduğuna dair olan bu inanç günümüze kadar sürüp gelmiştir ve dilde *yıldızı parlamak, yıldızı sönmek, yıldızı kararmak, yıldızı inmek* deyimlerinde bu inanç yaşamaktadır. Bu sonuncu deyim "ölmek" anlamınadır. Gökyüzünde zaman zaman *yıldız kayması* veya *yıldız ağması*nın da, bir yerde bir insanın ölümüne işaret olduğuna inanılır.[13]

x) *Seyrimde* verildi bana. Hayra yorar düşüm benim[14] *Seyr* ve *seyran* kelimeleri tasavvuf edebiyatında olsun, halk edebiyatında olsun *"düş ve rüya"* anlamınadır. *Dedem Korkutun Kitabı*'nda *Tanrı veren tatlu canın seyranda imiş* indi ahı.[15]

x) Bülbül *elvan elvan öttü*.[16] Bülbülün şakımasını, böylesine zengin bir dille anlatmak, ancak Halk şairlerine vergidir.

x) *Doldurmuş kır atını* gelir üstüne[17]

Kelimelerin kullanıldıkları yere göre sözlükte verilen anlamından ayrı manalar taşıdığı, bir deyim haline geldiği üzerinde durmağa gerek yoktur; *doldurmak* kelimesi de bunlardan biridir. Burada, atın dizginini arzusuna bırakmak, atı doludizgin koşturmak anlamına kullanıldığı açıktır.

x) Sultan Selim cülûsunda *salâ dedi de yürüdü*[18]

Salâ kelimesi dilimizde türlü yerlerde, türlü anlamlarda kullanılmaktadır. Eskiden şehirlerde, özellikle küçük kasabalarda, *salâcı* denilen kimseler vardı. Bunların görevi, öğle ve ikindi namazlarının vakti yaklaştığı zaman çarşılarda, es-

13 Aynı yer, Öksüz Aşık, 36 (14).

14 Aynı yer, Öksüz Aşık, 36 (14).

15 Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkutun Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1973, s. 11a.

16 Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, aynı yer, Gevheri, 184 (11).

17 Aynı yer, Köroğlu, 47 (10).

18 Aynı yer, Bahşı, s. 59.

nafa namaza hazır olmalarını bildirmekti. Salâcılar, çarşıyı dolaşırlar ve *"vakt-i salâ, salâ"* deye halkı uyarırlardı. Buradan alınarak sonraları "meydan okumak" anlamına kullanılmıştır. *Bahşının* dizesinde de Yavuz Sultan Selim, ordusunu savaşa çağırmaktadır.

Yunus Emre'nin oğlan gider danişmend *Salâdır* dosta düşmana dizelerinde yukarıda açıklandığı anlamda değildir. Buradaki anlamı büsbütün başkadır. Aslında *salâ* Peygamberimizin övgüsünü yapan sözlerden meydana gelmiştir, bu sözler Arapçadır. Cuma günleri, cuma namazının vakti yaklaştığı zamanı haber vermek üzere minarede okunur asıl salâ budur. Fakat bir de mahallede biri öldüğü zaman, bunu komşulara ve başkalarına haber vermek için, mahalle camiinin minaresinde okunan bir *salâ* vardır, bunun sözleri de aynıdır. Bir de Ramazan gecelerinde, sabah namazından önce okunur. Burada, Yunus Emre, *dosta düşmana salâ* demekle minarede okunan salâ ile "dosta düşmana benim öldüğüm haber verilmektedir" diyor. *Salâ* kelimesine, sözlüğünün bir de Türkçe bölümünde yer veren Ahmet Vefik Paşa *salâ çağırmak* öndüm komak, meydan okumak, savaşlarda "ana çıkan yiğit var ise salâ; taş yarışına salâ mahalle çocuklarının iddiası" anlamlarını katmaktadır (s. 491). Münadilerin, mahkeme mübaşirinin dikkati sağlamak için "susun!" yerine kullandığı bir terim anlamı da vardır (*Redhouse,* 1182).

x) *Gönül suyu* gözlerimden akıyor[19]

Bilmem açıklamağa gerek var mı?

x) *Kağanmış aslanlar* şimdi çöl ister.[20]

Kağan aslan, çölde, sürüden ayrı, tek başına dolaşan aslan demektir.[21] Yalnız burada işaret edilecek nokta şudur:

19 Aynı yer, Karacaoğlan, 281 (12).

20 Aynı yer, Kul Mustafa, s. 101 (5).

21 *Tarama sözlüğü, IV,* 2160; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı,* s. 231.

Kul Mustafa'nın bu kelimeden, benim anladığım doğru ise *kağanmak (kağan olmak)* alelâde bir aslan olmaktan çıkıp bir *(kağan aslan olmak)* anlamına dile yeni bir kelime kazandırmış olmasıdır.

x) Kimi kez yabancı dilden bir deyim gelir, Türk saz şairinin bir dizesine yerleşir:

Engüşt ber-dehan eyleyüp şöyle[22]

Farsça olan bu deyim, Türkçede "sus!" anlamına bir işaret olarak "parmağını ağzına götürmek" demek olduğu gibi burada *"hayretten şaşkına dönmek, garip karşılamak"* anlamına *"parmağını ısırmak"* deyiminin de karşılığıdır.

x) Ben güzelim deyü *havadan uçma*[23]

Havadan uçmak, ululanmak, böbürlenmek, başkalarına yukarıdan bakmak, demektir.

x) Güzelin yanağı *ayın tekeri*[24]

"Ayın ondördü" yerine "ayın tekeri". Bu tanıkları istediğimiz kadar çoğaltmak elimizdedir. Bize düşen, bunları sıralamak değildir. Asıl söylemek istediğimiz, kimi eli kalem tutanların yaptığı gibi, sözlüklerden yararlanmağa kalkıp, uyar, uymaz yamalı bir dil kullanmağa özenmek yerine bu dili öğrenip kendilerine mal etmeleridir.

III.

B) **Kültür**: Sırası düştükçe şunu söylemekten geri durmuyoruz: Dil, bir milletin tarihe doğduğu günden bugüne, onun-giriş bölümünde anlatmağa çalıştığımız-kültür varlığının hazinesidir. Bu yönüyle, Halk edebiyatını tanımak, Türk milletinin manevi mirasına sahip çıkmak demektir.

22 Gevheri, s. 174 (44).

23 Aynı yer, Gevheri, s. 161 (25).

24 Aynı yer, Karacaoğlan, s. 292 (27).

Bu da kuru bir edebiyat konusu değil, bir aşk işidir. Bir soru dilimin ucuna gelip orada kalıyor:

Kitâb-ı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim?

Halk şairlerine geçmeden önce ilkin bir deyim üzerinde durmak istiyorum: *Karnı Hût Dağı gibi şişmek.* Çünkü bu deyim, Türklerin islâmlıktan önceki hayatına kadar gerilere gidiyor, *tâ Kut Dağı Efsanesine.* Bir ışıktan gebe kalıp gittikçe şişerek beş tane çocuk doğuran *Kut Dağına.*[25] Rahmetli hocam Zeki Velidi Togan'a bunu anlattığım zaman, bunu milletimizin yaşama gücünün, tarihine ve diline bağlılığının bir tanığı saymıştı, haklı olarak. Ben bu konuşmada, halk dilindeki deyimler ve kelimeler üzerine bir uyarıda bulunmak istiyorum, o kadar. Aşağıda edebiyatın, dilden önce, bir milletin tarihine bağlılığının, en geniş anlamıyla kültürünün bir hazinesi sayılması gerektiği üzerinde dayandığım örnekler vermek istiyorum.

x) Tur Dağı tutuşmuş yanıp tütmede

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan şudur: Mûsa, ona (Allaha) dedi ki: "Rabbım, cemâlini göster bana, ne olur? Seni göreyim. (Allah) buyurdu: Beni kesin olarak göremezsin; fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni görürsün. Derken, Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça ediverdi. Mûsa da baygın yere yığıldı.[26]

x) *Sivas illerinde* zillerim çalınır,
Çamlı beller bölük bölük bölünür.
Ben dosttan ayrıldım, bağrım delinir.
Kâtip ahvâlimi Şaha böyle yaz.[27]

Bu dizeyi anlamak için tarihi açıp *peykler* hakkında bilgi

25 Orhan Şaik Gökyay, Hût dağı ve Kanga üzerine yarenlik, *Folklor*, İstanbul 1970, s. 28, cilt I, sayı: 10-12.

26 A'raf sûresi, ayet: 143.

27 Pir Sultan Abdal, aynı yer, s. 90 (12).

edinmek gerekmektedir. Peyk, Osmanlıların ilk devirlerinde postacı ve son devirlerinde rikâbdarların haşmet ve debdebeyi artıran bir teşekkülün erleriydi. Başkaca adları *sâi, şâtır, koşucu ve tatar*dır. Bunlar az yirlerdi, vücutca zayıf ve çevik idiler. Padişahın emirlerini şaşılacak süratle ve hiç durmaksızın gönderildikleri yere tebliğ ederler ve yolda giderken "savulun!" deyerek seslenerek koşarlardı. Kemer veya diz bağlarına hoş sesli çıngıraklar takarlardı. Metinde *zillerim çalınır* demekle peyklerin Pir Sultan Abdal'ın ölüm fermanını getirdiklerine bir telmih vardır.[28]

x) Sohbetimde can *tercüman* getirdim[29]

Alevi-Bektaşilerde *tercüman* kelimesinin *kurban* manâsı da vardır. Bu rehber, *kabul tercümanı* denen şu mürettep sözleri söyler: "Allah, Allah! Eli erde, yüzü yerde, özü darda, erenlerin dâr-ı Mansurunda, Muhammed Ali divanında, Pir huzurunda, boynu bağlı, başı açık, yalın ayak bir koç kurbanımız var...".[30]

x) Pençesinden *Kahraman olsa* halâs olmaz adû[31]

Kahraman burada, bildiğimiz ve olur-olmaz yerde kullandığımız anlamda değildir. *Kahraman,* İran'ın ünlü, efsanevi, bir kahramanın adıdır.

x) Ey *şahin bakışlı* yükseğe bakma indirirler seni *kola* bir zaman[32] Bilindiği gibi *Şahin*in çok güzel gözleri vardır. Kuş avlamak için beslenir terbiye edilen alıcı kuşlardan biridir. Bunlar terbiye edilip ava alıştırıldıktan sonra *kolda* ava götürülür. Bu dizede Aşık Ömer, sevgilisinin gözlerini, güzelliği dolayısıyla Şahin'e benzetmekte, fakat yükseklere bakıp da aşıklarına böbürlenecek olursa kendisini, kuş avlarında

28 *Pir Sultan Abdal*, aynı yer, s. 36, çıkma 2.

29 *Pir Sultan Abdal*, aynı yer, s. 41 (7).

30 Aynı yer, Lûgatçe bölümü, s. 182.

31 Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri.*

32 Aynı yer, *Aşık Ömer*, 214 (7).

kullanılan şahinler gibi yetiştirilip göklerden yere, onun emrinde tutan avcının koluna indirirler, demek, istiyor.

x) Bir gün sefer düşer *Berzah eline*[33] *Berzah* kelimesini, bir coğrafya terimi olarak sözlüklerde bulursak da, Aşık Ömer'deki anlamını değme sözlüklerde bulamayız. *Berzah,* bu dünya ile kıyamet arasında, ölenlerin mahşer gününe kadar yatıp bekleyecekleri bir yer demektir. Ruhların ölümden sonra mahşer gününe kadar bulundukları yer; dünya ile Ahıret arasındaki âlem.

x) *Bayrakları aşağı dikildi*[34] Bu, bir savaşta yenilmiş bir ordunun esirlerinin geçit resmini anlatmaktadır. *Bayraklar baş-aşağı dikilmiş olarak.* Bir savaşı kaybedip yenilmek alâmetidir. Tutsaklar, bayrakları baş-aşağı dikilmiş olarak geçirirler.

x) Namerdin *tuz; ekmek dursun dizine*[35]

Bu, bir ilençtir. *Tuz, ekmek, hakkı* Allahın bize verdiği türlü nimetlere karşılık ona Şükür borcumuzdur. Hâlâ sofralarımızda yürürlükte olan bir güzel âdete göre, yemeğin sonunda, sofradan kalkmadan önce, bir lokma ekmeğin üzerine biraz tuz ekilerek yenilip sofradan öyle kalkılır. Bu, gördüklerimizden Allahın bizi yoksun bırakmamasını dilemek, anlamına gelir. Bu dizede *tuz-ekmek hakkı,* yani Allahın bize verdiği nimetlere karşı Şükran borcunu ödemeyenlerin bu hak dizlerine dursun, onları kötürüm etsin, anlamına bir ilençtir.

x) Sevgililerin güzel ve siyah gözleri ve ince vücutları dolayısıyla *merala* benzetilmesi çok yaygındır. Fakat, Gazi Aşık Hasan'ın sevdiği için *Bağdadi merala benzer*[36] demesinde bir başkalık vardır. Bu başkalık, Bağdat, daha geniş bir

33 Aynı yer, Aşık Ömer, 215 (3).

34 Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri, Kul Deveci,* s. 122.

35 Aynı yer, *Kul Deveci,* s. 122.

36 Aynı yer, *Gazi Aşık Hasan,* s. 127 (2).

deyişle Irak çöllerinde bulunan meralların (gazalerin), bütün öteki ülkelerde görülenlerden başka, daha üstün bir güzelliği olmasından dolayıdır. Bunu bilmeden, dizenin anlamını bütün olarak anlamış olmayız.

x) Yerimi serin bucağa *suyumu koyun ocağa.*[37] Cenaze, kefenlenmeden önce, soğuk su ile yıkanmadığı gibi kaynar su ile de yıkanmaz; bu suyun ılık olması şarttır. Ayrıca burada Karaca Oğlan, ölümünü hatırlamaktadır. Bir de mecaz olarak *onun suyu ılındı* veya *ısındı* deye dilimizde bir deyim vardır. Bu da, yükseklere çıkmış,ün sahibi olmuş bir kimsenin, artık makamını kaybedeceği, şöhretini yitireceği zamanın geldiğini anlatmak için söylendiği gibi *ölümü yaklaştı* yerine de kullanılır.

x) Ben bir *yol-oğluyum, yol sefiliyim*[38]

Kur'an-ı Kerim'de (Bakara sûresi, ayet: 117) "Ya Muhammed, ne gibi cihetlere nafaka vereceklerini" soruyorlar. Uhud Savaşında şehit düşen Amr b. Camûh, Resulüllaha, mallarımızı nereye sarfedeceğiz deye sormuştu. Peygamber de önce ana babanıza, en yakın akrabanıza, muhtaç olan yetimlere, zavallı fakirlere ve *yolda kalmış çaresiz yolculara* verin", deye buyurmuştu. Burada Kuloğlu'nun *yol-oğlu, yol sefili* sözlerinden anlaşılan budur.

x) *Alınmış abdestim aldırırlarsa,*
Kılınmış namazım kıldırırlarsa[39]

Cenaze kefenlenip gömülmeden önce ona abdest aldırılır. Ellerini ayrıca bileklerine kadar yıkamağa gerek olmaksızın yüzünden başlanır. Mazmaza[40] ve istinşak[41] güç olduğu için yaptırılmaz. Yüzü, elleriyle birlikte kolları yıkanıp baş

37 Aynı yer, *Karacaoğlan*, s. 317 (15).

38 Abdülbaki Gölpınarlı-Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, s. 37 (3).

39 *Pir Sultan Abdal*, Aynı yer, s. 37 (3).

40 Mazmaza: Suyu ağızda çalkalamak demektir.

41 İstinşak: Suyu buruna çekmek, burnun yumuşak yerlerine ulaştırmak.

mesh edilir, ayaklar da yıkanmak suretiyle abdest tertibine göre tamam olduktan sonra üzerine, mümkün ise, ısıtılmış tatlı su dökülür.[42]

Kılınmış namazı kıldırmak ise, farz ve vacip olarak ölünün zimmetinde kalan namazlarla ilgilidir. Bu da her günlük namazın hirbiri için bir fakirin sabah, akşam yiyeceğini vermekle olur.[43]

x) Nemrut gibi anka noldu. *Sinek havale oldu*[44] Allahlık davasında bulunan ve Hazret-i İbrahim'i ateşe atan Nemrud'un üzerine bir sivrisinek ordusu gönderdi Tanrı. Nemrud bunu görünce odasına girdi, kapılarını kapayıp perdelerini indirdi, yatıp uyudu. Bir küçük sivrisinek burnundan girip beynine ulaştı. Nemrud başını yerlere vurmakla sivrisineğin tacizinden azacık kurtuldu. Sinek kırk gün yerinde kaldı. O hale geldi ki sinek sakin olsun deye başını tokmakla döğdürdü. Sinek başından düştükten sonra da Nemrud helâk oldu.[45]

x) *Tatar gamzeleri* bilirmi aman "Tatarlar, güçlü kuvvetli, merhametsiz, vahşi bir taife olarak anlatılmaktadır. Bütün avratlarıyla cenge gittikleri ve çok iyi ok attıkları söylenir.[46] Onun için edebiyatımızda zalim, cefacı ve merhametsiz güzelleri anlatmak için kullanılmaktadır.

x) Ecel eli *ömür ipin düğümler*.[47] Karaca Oğlan, ecel ömrümün devamına yol vermez; ecelim gelmiştir, ölmek üzereyim, demek istiyor.

x) Yar mecliste gülse güller açılır. *Sürahi döndükçe* gönül şen olur.[48] Eski içki meclislerinin bir yanını buluyoruz, bu-

42 Mehmet Zihni, *Kitâbü'ş-Salât*, İstanbul, 1332, s. 572 vd.

43 Mehmet Zihni, aynı yer, s. 447 vd.

44 *Pir Sultan Abdal*, aynı yer, s. 59 (4).

45 Demiri, *Hayatü'l-Hayavân* çevirisi, I, 155.

46 Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, İstanbul 1968, s. 136 vd.

47 Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, II. 281 (12).

48 Aynı yer, *Kâtibi*, s. 103 (7).

rada. Bugün Araplarda ve Urfa bölgesinde nasıl *mürre* denilen acı kahve bize fincanda tek bir yudum (hörpüm) olarak sunuluyor ve ondan sonraki konuğa aynı fincana konup veriliyorsa, içki meclislerinde de tek kadeh koldurulup elden ele sürülüyordu; dizede anlatılan da odur.

x) Koca dağda bir bölücek kar idim, *Garbi* değdi erim erim eridim.[49] *Garbi* (yeli) batıdan esen sıcak rüzgârın adıdır.

x) *Evvel gül dalında belerdin beni.*
Şimdi hardal gibi kokan *ben oldum.*[50]

x) *Bilirim aşıksın, destinde hüma.*
Baz eksik olmasın kolunda senin.[51]

Cönkleri okudukça, bugün artık ancak halkın dilinde yaşamakta olan kelimelere, anlamını bulup açıklayamadığımız deyimlere ve âdetlere de rastlıyoruz. Bunların sayısı da artıp gidiyor. *Kılıcım kırk arşın uzar*;[52] kim sürdü *kuyuda kırk arşın yolu?*[53] *Kaşlarında Mim duası yazılı*;[54] *Zalim felek devre çalmış kalemi*;[55] Hilâl kaşın keman değil, *zülfün âhır zaman değil.*[56] Niğdeli *Şöhret*'in ağıtındaki şu;

Akma pınar akma, suyun süzerler
Ters ördeği *başucuna düzerler*
Uğursuz ocağı tezce bozarlar,
Nerde benim çifte benli evlâdım.

49 *Karacaoğlan*, aynı yer, s. 304 (42).

50 Hardal tohumu: Kokusuzdur, fakat su ile ezilirse Hardal, esansı gibi kokar. Bu esans, bir cins sentetik esansdır. Berrak, renksiz veya sarımsı renkli, keskin göz yaşartıcı bir sudur. Esans buharı çok tahriş edicidir ve akciğerler için çok tehlikelidir. (*Türk Ansiklopedisi*, c. 18, s. 484).

51 Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri Kâtibi*, s. 91 (10), bkz. çıkma, 33.

52 *Pir Sultan Abdal*, aynı yer, 99 (26).

53 Aynı yer, s. 105 (35).

54 Aynı yer, s. 85 (5).

55 Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri, Karacaoğlan*, s: 285.

56 Aynı yer, Aşık, s. 112 (8).

dörtlüğünde geçen *ters ördek* kelimesini Erzurum'da iken rastladığım, aralarında *Sarıkamışlı Mevlût İhsani, Reyhani* gibi ünlü, usta şairlerimizin de bulunduğu tam *onaltı aşıka* sordum, hiçbiri bulup açıklayamadı.

IV. Yunusça

Sıra Yunus Emre'ye gelince, eline aldığı konulara, dile getirdiği duygulara, bunların türlü ve biribirinden değişik olarak kaynaklandığı yerlere bakınca onun dilini *Yunusça* deye nitelendirmek gerektiği anlaşılır. Nerede, nasıl yetiştiğini, kimlerden okuyup öğrendiğini bilmiyoruz. Mevlanada kolayca sıraladığımız bu kişilerden hiçbirini, ya da o ayarda olanı bir başkasını Yunus'un hayatında görmüyoruz. Tapduk Emre'nin hayatı da onunki kadar karanlıktadır. Öyle ise, Yunus Emre'nin şiirlerinde, bu şiirlerin her dizesinde bizi durduran zenginlik neredendir? Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden, Peygamber hikâyelerinden, erenlerin hayatından, halkın inançlarından, âdetlerinden, mitolojisinden, dinin esaslarından nasıl olup da bu konularda bir derin bilgin gibi söz ediyor Yunus? Bence, bunları ona öğreten bir kişi aramak boşunadır; bulmamız da, anlıyoruz ki mümkün değildir. O zaman, bunların sahibi olan bir başka ve öz kaynağa dönmekten başka bunun yolu yoktur. Bu, Türk halkının kendisidir: Diliyle, inançlarıyla, destanlarıyla, dünya görüşüyle, aşkıyla, kişinin en büyük muammâsı olan ölümüyle, bunda bulduğu teselliyle bu bizim halkımızdır. Bütün bu zenginlikleri nefsinde toplamış olan bir er kişi, yüzyıllardan beri, kendi diliyle, bizim dilimizle bize bizi anlatıp durmaktadır.

Bu konuşmayı hazırlamak üzere, Yunus Emre'nin divanını bir kez daha okudum. Her zaman olduğu gibi, bu seferkinde de gördüm ki Yunus Emre'de dikkatli bir okuyucu benim bulduklarımdan daha başka nice cevherler bulacaktır; adı konmamış, el değmemiş, ama parlayıp duran inciler.

Denize girmek üzere soyunup da, dalgalara kendini bırakacak yerde, kıyıda ayağını suya bir sokup bir geri çeken kişiye benziyorum, bu halimle. Ama karaları geçip de denize ulaşan kişinin tereddüdünü üzerimden atıp Yunus Emre denizine gireyim, diyorum.

Dil: Bu dilde, bugünkü dilciler, arkayık Türkçe kelimelerin yanında bunların Arapça, Farsça dillerindeki karşılıklarını bulup göstereceklerdir bize. Belki de Yunus Emre'yi, Osmanlıca yazan şairlerin arasına katıp *ham hükümler* vereceklerdir. Bense, değil XIV. ve XV. yüzyıllarda, bugün de halkın sesine kulak verenler, eğer bu dilleri biliyorlarsa, Arapça ve Farsça nice sözcüklerin söylenip geldiğini, fakat halkın bunu kendisine mal ettiğini işiteceklerdir. Bizim konumuz bu değildir ki, bir ayraç açıp da, günümüzün sevdasına uyarak, burada gereksiz aktarmalarla satırları doldurup boşaltalım; geçiyorum bunları.

Ben bu bölümde, dil deyince, Yunus'da kelimelerin, deyimlerin, atasözlerinin bir bakıma bizden ayrı, hattâ sözlüklerdeki karşılıklarından büsbütün başka bir yolda kullanıldığını göstermek istiyorum. Tâki, böyle *Yunusça* dememiz bir kuru benzetmeden ibaret kalmasın. Hemen altını çizerek söyleyeyim ki bunları ben çıplak tarifleriyle alıyor değilim, Yunus Emre bunlarla Türkçemizi nasıl zenginleştirmiş, ona nasıl bir ifade gücü vermiş, benim asıl söylemek istediğim budur, göstermek istediğim de.

x) Yunus Emre'nin dili konusunda, Akbank'ın düzenlediği bir seminerde

Padişahın hikmeti gör neyledi
Bismillah deyüp *getürdü toprağı*

beyitinde, Prof. Kissling bir zamana uygunsuzluk (anakronizm) buldu ve bunu Allahın kâinatı yaratırken *bismillah* demeyeceğini, yani Tanrının kendi adıyla başlamayacağını

ileri sürdü. Bence sözü bu kadar derine götürmek gerekmez. Bu, Türkçe bir deyimdir. Her müslüman, hayır umduğu işe Allahın adıyla başlar. Yunus, eğer bütün yazdıklarında Kissling gibi düşünseydi, bizim için okunmaz olurdu. Bence, onun halk dilini nasıl benimsediğinin, yeri gelince nasıl doğru ve yerinde kullandığının tanığıdır, o kadar.

x) *Yunus seni sevelden beşâret oldu cani*
Her dem yeni dirlikte, ömrünü eskitmeye

"Ömrünü eskitmek" benim bildiğime göre yalnız Yunus Emre'de vardır. Allah'ı seven kişinin aslâ yaşlanmayacağını söylemektedir.

x) *Evet, ömrü kasırlığının anıcağız benzi solar*

"Evet" kelimesinin burada *"fakat"* demek olduğunu artık sözlüklerde aramak boşunadır, sanıyorum. Ama burada ve Dede Korkut Kitabında ve daha başka halk hikâyelerinde, bu anlamda kullanıldığını biliyoruz.[57]

x) Yunus'un bu sözünden sen ma'ni anlar mısın?

Konya minaresini göresin bir çuvalduz

İşte halk budur, halkın dili budur. Ham sofuların, kaba zahitlerin kişiliğini, onların ibadet denince *Konya minaresini ancak bir çuvalduz* gibi görüp kalacaklarını, Yunus'tan başka bir yerde gördük mü hiç? İşittik mi hiç? Ama yalnız bu dize, riyakârlar, ham sofular hakkında şimdiye kadar söylenenlerin hepsini geride bırakacak, unutulmayacak bir güçtedir.

x) Bu dünyanın kararı yok, *sen ne imiş, ben ne imiş*

İşte bu! Olmayacak ve bir gün tükenmeyecek sandıkları bir ihtirasın ardınca koşanların kulağına bundan daha çok yakışan bir küpe var mıdır?

57 Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1973, s. CCXXVII *Tarama Sözlüğü III*. 1569 vd.

x) *Gözlerim süzüldü, canım göğsümden üzüldü*
Dilim tetiği bozuldu, *Allah sana sundum elim*
Yaylalar yaylamaz olmuş, kışlalar kışlamaz olmuş
Pas tutmuş, söylemez olmuş, *ağızda dilleri gördüm*

Bu iki dize, ölümü, ölmekte olan bir insanın halini, bir tablo kadar gerçekte olduğu gibi anlatmaktadır.

x) İkinci nişanım oldur ki, *nefsini semirtmeye*. Burada *nefs, emmâre* denen ve kişiye durmadan yaramaz, haram buyruklar veren, onu kötülüklere götüren *nefs*dir. Bunu *semirtmek*, onun her dediğini her buyurduğunu yerine getirerek ona uymak anlamına bir mecazdır.

x) Yine bâd-ı bahar hoş nev'ile esti yine.
Yine kışın soğukluğu, *fodulluğun kesti* yine.

"Fodulluk" kelimesini insanlardan başka bir nesne için, kışın soğukluğunu anlatmak için ancak Yunus Emre kullanmıştır. Bizim o kullandığı için tabii, hattâ güzel karşıladığımız, yadırgamadığımız bu kelimeyi ondan başkasının *kış için* kullandığını görseydik, kim bilir ne bilgiçlikler yapardık.

x) *Yine seher mergzârı,* hoş akar esrük suları.

Baharda suların coşkunluğunu, buzbulanıklığını kaç saz şairinden dinlemişizdir. Fakat, başlarını taştan taşa vurup bir *esrük*, bir *sarhoş* gibi coşkun aktığını bize yalnız Yunus anlatmaktadır.

x) *Kaçan genc bulasın yer kazmayınca*
Ye kalb *safimi olur kızmayınca*

Bu beytteki *kalbi*, okuyuşta *"yürek, gönül"* deye anlayıp geçeriz. Ama anlamını düşündüğümüz zaman, bunun *kalp* deye okunmak gerektiğini görürüz; böyle olduğuna kılavuzluk edecek anahtarlar da beytin içindedir: Genc (define, gömü), *yer kazmak* (toprağı kazıp, altın madenini bulmak), *safimi olur* (yabancı madenlerden, filizden arınmış), *kızma-*

yınca (tavlanmayınca). Netekim Türkçemizde, *altın tavlanmayınca kalp mı, halis mi anlaşılmaz* sözü vardır.

x) *Ağzına şeker alıp gözü sana tuş olan.*
Unu'da şekerini *ayruk çiğneyip yutmaya*

Yunus, *şeker* kelimesini, bütün dünya zevklerini bir arada anlatan bir anlamda kullanmıştır. Dünya'nın bütün zevklerine sahip olan bir kimse, Allahım seni gördüğü zaman, artık bu *şekeri* unutur, onu çiğneyip yutmaz.

x) Hâşâ ben seni terk idem şol bir *alaçardağıçün*
Onun *alaçardak* dediği cennet köşklerinden biridir.

x) O benzetmelerinde de bizden başkadır:

İşidin ey yarenler, aşk bir güneşe benzer,
Aşkı olmayan gönül misali taşa benzer,
Taş gönülde ne biter, dilinde ağu tüter,
Nice yumuşak söylese sözü taşa benzer.
Aşkı var gönül yanar, yumşanur muma döner,
Taş gönüller kararmış, sarp katı taşa benzer.

x) Diyem sana bahilin neyidüğünü (ne idüğünü)
Sakınur kendüden kendi yidüğünü

İşte halkın, *cebinde akrep var* deye anlattığı cimri budur, kendi yediğini yalnız başkasından değil, kendisinden de kıskanır.

x) Yüz çokallı gelürse yalıncağı soyamaz *"Çokal"* zırh demektir. Zırha bürünmüş yüz eşkıya gelse bir çıplağı soyamaz (Atasözü).

x) Yedi tamu dedikleri katlanmaya bir âhıma. Sekiz uçmak aldanmaya, bunda neye aldanayın? Yunus'un çektiği âhın ateşine yedi tamu dayanamaz; yarınki sekiz cennet de aldatamaz ben bu dünyada cehenneme de cennete de ne deye aldanayım? Diyor.

x) *Canı yok kişinin uykusu kanmaz.*
Ki canlu barınağın uyhuya banmaz

Ölmüş kişinin uykusu kanmaz; o, kıyamete kadar uyur. Ama yaşayan insan, barınağını *uykuya banmaz*, uyumaz o; *gaflete düşmez*, bu dünyanın geçici olduğunu düşünür, aklından çıkarmaz. Burada *parmağını uykuya banmaz* deyimi de *Yunusçadır*.

x) Sana ayruk yidüğü çeşni vermez.

Sen ne tadacaksın kendin tatmalısın. Başkalarının yidiğinden senin ağzın tat almaz. Hayatın tadını da, acısını da sen kendi tecrübelerinle öğreneceksin. Sen hayatını başkalarına göre değil, kendine göre düzenleyeceksin. Bu dizeden, *senin günahın da, sevabın da kendi yaptıklarına göre hesaplanır;* deye de anlaşılmalıdır.

x) Taşım göynü, içim ham. Dirliğim budur müdam. "*Göynü*" meyvenin olgunlaşıp içinin, etinin kararması halidir, anlamı da *yanmış* demektir. Dıştan ben olgun, kâmil biri gibi görünürüm ama içim hamdır; hep böyle yaşar giderim. Bu Yunus'un kendi halinden şikâyetidir; bir türlü olgunlaşamadığını anlatmaktadır.

x) Kara Taşa su koyarsan, elli yıl ıslatursan. Hemen taş gine bayağı, hünerli taş değil.

Kişi kemale doğru yol almadıkça ne kadar uğraşsan yine öyle kalır; bir değer taşımaz, bir değer kazanmaz. İşlenmez, işe yaramaz taş halinde kalır.

x) Yunus'ta bir kelimenin tek anlamı da olmaz, başka anlamları da vardır. Hem bu anlamı sözlük değil *vurgu sağlar:*

Sen sana ne sanursan, ayruğa da anı san
Dört kitabın ma'nisi budur var ise

Burada *var ise*'yi hem şart olarak *eğer varsa* deye anlayabileceğimiz gibi, dört kitabın manası *olsa olsa budur* deye de anlamak olur.

Kültür: Yukarıda Yunus Emre'nin, halkın kültür alanına girecek ne varsa onun hepsine sahip olduğunu söylemiştim. İslâm dininin, tasavvufun başta geldiği bir toplumda elbette dini kültürün hâkim olduğu söz götürmez.

x) Mürşitlerin muştuladı *lâtaknetû* hıtap nedir.[58]

Bu ayetin meali "ey kendilerinin aleyhinde (günah işlemekte) haddi aşanlar, Allahın rahmetinden ümidinizi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları yarlıgar (bağışlar).[59]

x) Bir kitap okudum, kalem yazmadı anı. Mürekkep eyler isen yetmeye Yedi Deniz.[60]

Rabbınızın sözlerini yazmak için bütün denizlerin suyu mürekkep olsa ve bir o kadar daha yardımcı olarak ilâve etsek Rabbımın sözleri tükenmeden o denizler tükenir.[61]

x) *Oğlan gider danişmana*[62]
Salâdır dosta düşmana[63]
Şol dört tekbir namazıla
Vaktim tamam kılan bir gün.[64]

x) Dört kitabın ma'nisi bellüdür bir *elifde Bu didürme, gel,* ben bu yolda azaram[65] Benzeri bir beyt Pir Sultan Abdal'da da var:

Elif dört bin kelâmın manâsı
Var hakka şükr eyle Bâyı neylersin[66]

58 Zümer sûresi, ayet: 53.

59 Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim*, II, 800.

60 Kehf Sûresi, ayet: 109.

61 Kehf Sûresi, ayet: 109.

62 Kelimenin aslı Danişmend.

63 Bkz. yukarıda, çıkma:

64 Dört tekbir namaz, cenaze namazıdır. Ayakta kılınan bu namazda, dört tekbir alınır ve her tekbirden sonra dualar okunur, dördüncü tekbirden sonra dua edilmez. İki tarafa selam verilir.

65 Bu çıkmalara ait bilgiler, metinin içinde verilmiştir.

66 Bu çıkmalara ait bilgiler, metinin içinde verilmiştir.

Elif, Arap alfabesinde yukarıdan aşağıya çekilen ve dört nokta uzunluğunda bulunan bir düz çizgidir ve ilk harfidir... *Elif harfi* düzdür, noktasızdır. Bu bakımdan herşeyin, Tanrı bilgisindeki *sübûtuna* benzetilmiştir. Yunus, bütün harflerin, noktadan meydana gelmiş olan *elif*de mevcut olduğunu, bütün varlıkların Tanrı bilgisinde bulunduğunu, bu mertebeye erişen kişinin parçabuçaklara uğramasına lüzum bulunmadığını söylüyor... (Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre, Risalat el-Nushiyye ve Divan*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Yayını: 1, İstanbul 1965, s. 258; Aynı yazar, bir başka eserinde şu bilgiyi vermektedir: *Elif, be.* Arap alfabesinin birinci ve ikinci harfleri. Varlık birliğine inanan sofilere nazaran Tanrı vücud-ı mutlak, yani her türlü kayıttan, vasıftan münezzeh varlıktır... Sofiler, mutlak varlığı düz bir çizgiden ibaret olan *elif* harfine, Tanrının zatına olan bilgisini, altında bir nokta olan ikinci harfe, yani *be* harfine benzetirler. Bütün sözlerin aslı *elif*tir. Beyi ne yapacaksın demekle, her şey Hak'tır, başka bir varlık yok, denmiş olur (*Pir Sultan Abdal*, Ankara 1943, s. 152 vd.).

x) Ol mal ki *Halilîdir,* hayırlara yelter seni. Ol mal ki, *Karunundur* sana ısısı olmaya

İbrahim Peygamberin sıfatı Halilu'llahtır; bu "Allahın arkadaşı" demektir. Halkımız arasında İbrahim Peygamber bereketin, bolluğun timsalidir. *Allah kesene Halil İbrahim bereketi versin* sözü bundandır. *Karun* ise, Kur'an-ı Kerim'e göre Firavun'un bakanlarındandır. Adı, dünyanın gelmiş, geçmiş en büyük zengini olarak geçmektedir. Bununla öğünen *Karun* sarayı ile birlikte yerin dibine girmiştir ki onun bu akibeti, aslında tamah edilmemesi gereken dünyaya ait gelip geçici malları, Tanrının öbür dünyada bahşettiği, ancak insanı büyük meziyetlerle elde edilebilen ebedi lütuflardan daha makbul sayanlara karşı ibret verici bir örnek olarak kabul edilmiştir. Yunus da, *halili,* yani Allahın edebi

lutuflarıyla kazanılmış olan manevi servetin kişide hayırlara karşı şavk uyandıracağını, *Karun*'un kişiyi gurura sürükleyen servetinin ise kimseye yararı olmayacağını söyleyerek insanları uyarmak istemektedir.

x) Zühre *yere inüben sazın nevaht ederse*
Aşıkın işreti sensiz ol yana gitmeye

Zühre, yedi gezegenden biridir. Musiki tanrısı olarak bilinmektedir. Yunus, Zühre yere inip de sazını akord etse içinde Allah sevgisi olamadıkça kişi kalkıp işret meclisine varmaz.

x) Çağrışurlar ata, ana, kardaş kardaştan usana

Yalvaralar Sübhana, niyaz kılası gerek Kur'an-ı Kerimde, *evet* kişinin kaçacağı gün: Kardaşından, anasından, babasından, karısından ve oğullarından, o gün bunlardan herkesin kendine yeter bir işi (derdin belası) vardır.[67]

x) *Beni beşiğe urdular, elüm ayağım sardılar*
Öndin acısını verdiler tuz içine düştü gönül

Yeni doğan çocuklar, kırk günlük oluncaya kadar, her yıkanışlarında durlandıktan sonra, başlarından başlayarak bütün vücutlarına, içinde hafif tuz eritilmiş bir su dökülür; bu su, büyüdükleri zaman vücutlarının kokmasını önler deye inanılır. Yunus bununla, dünyanın acısını daha doğduğu gün tattığını söylüyor.

x) *Aşık olana ne sermaye, ne mal.*
Dilek iki, gönül bir, bu ne muhal.

Dileğin iki yani mal ve sevgi, gönlün ise bir, bu ne olmayacak iş. Yani gönülde ya mal, servet hırsı olur, ya aşk olur, ikisinin birden bir gönüle sığması imkansızdır.

67 Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, İstanbul, 1958, III, 1125, Abese Sûresi, ayet: 34-37.

x) *Kişinin hayzıdır*[68] *ağzında gıybet*
Ki gıybet söyleyen bulmaya rahmet.

Kur'an-ı Kerimde (El-Hucurat sûresi, ayet: 12) şöyle denilmektedir: Kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin; sizden herhangi biriniz ölü kardaşının etini yimekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz.[69]

x) *Dahı bir gün sana sataşmadın sen*
Dahı bir gün dağından aşmadın sen.

Daha bir gün kendinle, nefsinle sataşmadın; onun seni kötülüklere götüren buyruklarına karşı çıkmadın. Daha bir gün doğru yolda giderken önüne çıkan kötülüklerin dağ gibi engellerini aşıp öte yana geçmedin.

x) *Biti sunula eline* ettüğün gele yoluna.

Herkesin hayatta günah mı, sevap mı ne yaptığını, iki omzunda iki melek yazmaktadır. Yarın ahırette bu *biti* (defter-i a'mal) kişinin eline verilecektir.

x) *Gitti beyler mürüvveti, binmişler bir az atı*[70]
Yidüğü yoksul eti, *içdüğü kan olıser.*

Beylerde, zenginlerde artık mürüvvet kalmamıştır, ihtiraslarının sonsuzluğundan alabildiğine yol almasından dolayı onların yidikleri yoksulların nafakasıdır. İçtikleri de kan olmaktadır.

x) *Yetmiş iki millete, suçumdur hak dedim.*
Korku hıyanetedir, ya ben niçün kızarım
Yitmiş iki millete kurban ol, aşık isen
Ya aşıklar tamam olasın aşık
Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan
Şer'in evliyası ise, hakikatte asidir

68 Hayz, kadınların aybaşı, âdet görmesi demektir. Yunus Emre bunu arkadan çekiştiren insanların, kadın erkek farkı gözetmeden hepsi için kullanmaktadır.

69 Hasan Basrı Cantay, aynı yer, III, 925.

70 Farsça: Hırs ve şer.

Önce şunu söyleyeyim: *Millet sözünün* o yüzyıldaki ve Yunus'taki karşılığı nedir?

Hazret-i Peygamberin "ümmetim *yetmiş üç fırkaya* ayrılacak, içlerinden yalnız biri kurtulmuş olan fırkadır, öbürleri cehennemliktir" dediğini rivayet etmişlerdir. Yunus kendisini *yetmişüçüncü* ve kurtulmuş fırkadan saymada, fakat Allah'ın öbür *yetmiş iki* fırka ile de beraber olduğunu ve bu bakımdan onların da hoş görülmesini söylemektedir (Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul, 1948, s. 650 vd.).

Millet, şeriat ve din anlamınadır, başka bir hadis şöyle rivayet edilmektedir: "Ümmetime, İsrail oğullarına neler olduysa, ayakkabının teki öbür tekine uyduğu gibi, tıpkı-tıpkısına olacak; onların başlarına gelenler, ümmetimin başına da gelecek; onlar *yetmiş iki millete ayrıldılar* ümmetim de yetmişüç millete ayrılacak; hepsi de ateştedir. Ancak bir tek millet kurtulur, o da ben ve sahâbem hangi inançta ise o inançta olan bölüktür. Bu hadisteki *milletten* maksat *mezheptir; mezhep* gidilen yol anlamına gelir (Aynı yazar, *Yunus Emre*, 1965, s. 278). Yunus Emre'nin yukarıdaki beytlerinde *millet* kelimesini, Yunus Emre'nin kullandığı anlamdan ayırarak, bunları onun hümanizmine tanık olarak göstermekdeki yanılmalar bundan ibaret değildir; *Türk Milletinin* apaçık can düşmanı olan milletleri de bunun içinde saymalarıdır. İnsanlık gibi gerçekte ideal sayılacak bir kavramın içine, eski çağlara uzanmadan, günümüzde Türk Milletinin canına kasdetmekte oldukları hepimizce bilinen toplumları da katmağa kalkışmalarıdır. Yunus Emre'nin ne şiirlerinde, ne de kendisinde, *millete, hele* Türk milletinin düşmanlarına, ne kendi gözleriyle, ne de bizim gözümüzle *"bir bakacak"* bir kör gönül yoktur, bu *ne onda vardın, ne bizde ne de Türk Milletinde vardır*, böylece bilinе!

Bolu III Halk Edebiyatı Sempozyumu, 2-4 Mayıs 1986, Bolu 1986, 9-20

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN DİLİ ÜZERİNE

I.

Mehmet Âkif'in fıkralarında, hikâyelerinde, konuşmalarında kullandığı dil doğrudan halkın konuştuğu dildir. Bunu yalnız kullandığı kelimelerde değil, onların halkça söylenişlerinde de görüyoruz.

Mehmet Âkif'in dili üzerinde kısaca Türkçe deyip geçemeyiz. Çünkü bu dil ve onu kullananlara göre, daha başka, daha ayrıntılı belirtilmesi gerekli nitelikler göstermektedir. Bu özelliklerine bakarak bu dil nasıl bir dildir? Nerelerden kaynaklanmaktadır? Halkın hayatında, inançlarında, göreneklerinde, âdetlerinde yer almış olan bütün bu unsurlar nerelerden geliyor? Ayrıca, kelimelerin, deyimlerin, atasözlerinin kullanılışında dikkate çarpan özellikler nelerdir? Mehmet Akif'in şiirleri bu açıdan incelendiği zaman, bütün bunları kendi aralarında başka başka kümelere bölebilir miyiz? Bir başka deyişle, Akif'in şiirlerinde, konuya bağlı olarak kullandığı dil üzerinde bir ayrıcalık var mıdır? Yok mudur? sorusu yerinde midir? Bu soruyu türlü yönlerden karşılamak için tanıklarımız ve dayanaklarımız var mıdır ve

bunlar sağlam mıdır? Yeterli midir? Bunu denemeye kalktığımız zaman, bence şu noktalar üzerinde durabileceğimizi düşünüyorum.

Mehmet Akif'in manzumelerini bu bakımdan incelediğimiz zaman onun kullandığı dil üzerinde şu açılardan bir bölüm yapabiliyoruz:

a) Konuşmalarında, fıkralarında, hikâyelerinde kullandığı dil.

b) Aynı manzumenin içinde yer alan, yahut bunlardan ayrı, başlı başına birer manzume olan yazılarında kullandığı dil.

c) Doğrudan müstakil bir konu olarak seçtiği ve ayrı başlıklar koyduğu şiirlerindeki dil.

Başka bir soru: Mehmet Akif'in şiirlerinde bu dil zenginliği nereden geliyor? Başta o, halkın dilini, bunu açarsak, onun kelimelerini, deyimlerini, atasözlerini, inançlarını ve folklorunu biliyor. Hem bunu kitaplardan öğrenmiş değildir; anladığımıza göre güreşte olduğu gibi, içinde yaşamıştır. Çocukluğundan bu yana, İslâmlığı, onun dayandığı temelleri tanımış, içine sindirmiş olarak ve yaşayarak tanımıştır, bilmektedir. Kur'an-ı Kerim ve hadisler, öyle görünüyor ki ezberindedir. Türk, Arap ve Fars edebiyatının büyük mümessillerini okumuş, kendine mal etmiştir. Bir başka deyişle, okumuşların Türkçesine, Arapçasına ve Farsçasına sahiptir; ne yazdığını, ne yazacağını, nasıl yazacağını bilmektedir. Güttüğü amaca bütün hayatında ve şiirlerinde hep sahip çıkmıştır. Bu, onun şiirlerinin ayrı bir kuvveti olan katıksız samimiyyetinde yaşamaktadır. Bunlar, inanmış bir insanın duygularını, düşüncelerini sunar bizlere; İslâmî ilimlere olduğu kadar, çağının müsbet ilmine de vâkıftır ve bunu savunmaktadır. Milletimizin de bunları öğrenmesini, anlamasını ve uygulamasını yürekten istemektedir. *Fatih Kürsüsünde* o, sayfalarca, maddeyi, atomu, ışığı, ayı,

güneşi, yıldızları, buharı, kısaca, hayatı ve bütün kâinattaki mücadeleyi anlatmaktadır (*Fatih Kürsüsünde, Vaiz Kürsüde*, s. 21-45).

Hemen söyleyelim ki, Mehmet Akif'in ilmi, öğrenimini yaptığı baytarlıkla kalmıyor. *Safahat*'ı okudukça görüyoruz ki, o İslâmî ilimleri, ne kadar temellerine inerek biliyorsa, müsbet ilimlere de o derece bir vukuf sahibidir. Bundan dolayı manzumelerini ve onların dilini besleyen ana kaynaklardan birinin de bu olduğunu bilmeliyiz.

Gerçi bu dilin, kendi zamanında olduğu gibi, ondan sonraki zamanlarda da, sayıları az da olsa, beğenilmediğini; şiire yakışmadığını söyleyenlerin bulunduğunu biliyoruz. Eskilerin *hasâset* diye adlandırdıkları, *Kahveci Dili* diye küçümsedikleri bu dil, onun inandığı ve gördüğü gerçekleri olduğu gibi ortaya koymak için kullandığı dildir.

Bundan başka, onun şiirlerinde tenafürler, vezin ve kafiye hataları bulanlar da olmuştur. Hele bu yargılarında daha ileri giderek şöyle diyenler de çıkmaktadır: "*Akif'in manzumelerinde mâna veciz olarak anlatılmış değil, çok ile ifade edilmiştir.* Öyle ki Yahya Kemal'in şiirlerinde herhangi bir kelimeyi çıkarırsak, ya da değiştirirsek mâna bozulur; çünkü fikir, pek az ve en uygun kelimeyle ifade olunmuştur. *Akif'in manzumelerinde ise, bazı kelimeleri çıkardığımız zaman, mâna hiç değişmez; çünkü bunlar boş yere, vezin ve kafiye hatırı için kullanılan kelimelerdir*". Yazar, bu dediklerine, bizi inandıracak bir tanık vermiyor; daha doğrusu hiç bir tanık vermiyor. *Az kelime, çok kelime* ile de ne demek istediğini pek anlamıyoruz. Kanuni Sultan Süleyman'ın Hurrem Sultan'a yazdığı yedi beyitlik bir gazel vardır. Bu gazel bütünüyle Hurrem Sultan'a hitaptır, bir başka deyişle baştan sona hitaplardan meydana gelmiştir; bunlardan sonra gelmesini beklediğimiz bir tek başka söz yoktur. Baştan, bu gazelin yerine onda sıralanmış olan *elliyi geçkin* hitaptan

bir tanesi bile, yine de, yeter görünür. Ama kimi kez az kelime değil, erbabına ve onun içini dolduran duygulara göre, bir kitaba bile sığmaz.

Aşağıdaki satırları kimsenin yanlışlarını göstermek için yazmıyorum. Mehmet Akif'i savunmak kasdiyle de değil. Hâşâ, bu benim haddim değildir. Ben yalnızca Mehmet Akif'i anlamanın kolay olmadığını, güç olduğunu belirtmek için bunları ele alıyorum. Onun şiirlerini kavramak için ne denlü çeşitli bilgilere gerek olduğunu, bunlar olmadıkça daha nice yanlışlara yol açılacağını anlatmak için yazıyorum.

Aslında 'şeyda-yı gamem, *beste-i zencir-i hevâyım*' olan dize '*şeyda-yı gamem*, püşte-i zincir-i hevayım' şekline sokulmuştur (s. 11). *El-Hakku ya'lû ve lâ yu'lâ aleyh*' sözü bir ayet sanılmış ve 'Leyle-i Viladet' şiiri bu ayetin tefsiri (!) diye gösterilmiştir (s. 22). Diğer iki mersiyesi (hangileri?) *zaruri sebepler neticesinde yazılmış olabilir*, ne demektir (s. 23). Yazar, kelimelerin Arapçasındaki imlasına ve telaffuzuna pek bağlılık gösterdiği halde kitabında bunların Arapçadaki doğru yazılışlarına uymamaktadır: *Mekâtib-i resmiye* (s. 53); *tab'iye* (s. 71); *şairiyet* (s. 117) ve daha birçok benzerleri gibi. Aslının, *"milletin kendi olur işte o baltayla heder"* olduğu açık olan mısra, "milletin kendi olur o *baltaya* heder" diye verilmiştir (s. 60). Hemen herkesin bildiği 'can çekişen' demek olan muhtazır kelimesi *"muhtazar"* diye okunmuştur (s. 107). Doğrusu *"mehîb"* olan kelime, kitap boyunca hep *mühib* diye yazılmıştır (s. 171). Yazar,

"Derler yalnız bulunsa Dervas" ve
"Nerden buldun bu ihtişamı"

mısralarının vezni bozuktur; doğru olması için *"yalınız"*, *"ner'den"* tarzında okunması lâzımdır, deniyor. Yazarın doğrultmaya kalktığı bu kelimeler niçin öyle okumayıp da, bu mısraların vezinlerini bozuk sayıp düzeltmeye kalktığını biz

okuyucular bir türlü anlamıyoruz. Bugün bile edebiyat derslerinde, aruz vezni anlatılırken, bir de *sekt-i melih*'den söz edilmektedir. Bu 'mef'ulü mefâilün feûlün' vezninin *'mef'ulün fâilün feülün'* şeklinde okunuşuna verilen isimdir; veznin bozuk olması şöyle dursun, üstelik buna *sekt-i melih* denmiştir (s. 219). Bazı mısralar, terkiplerin okunamayışı yüzünden mâna ve vezince bozulmuştur (!) deniyor ve bu mısra;

Tasavvur et ki muzlim bir şeb-i ecrâm-ı nâ-peyda diye anlaşılmayan, mâna çıkmayan bir şekilde düzeltilmeye kalkışılıyor. Bu yanlış, *Safahat*'ın 1975 baskısında da böylece kabullenilmiştir. Mürettiplerin kimi kez, bizim yazdıklarımızı düzelttiklerini hangimiz bilmeyiz. Bence *İstiğrak* şiirinde (1, 177) *Tasavvur et ki muzlim bir şeb ecram nâpeydâ* şeklinde bir hecesi eksik olarak çıkmış olan bu dizenin veznine bakarak, büyük bir ihtimalle;

Tasavvur et ki şeb muzlim, bütün ecrâm napeydâ şeklinde olduğunu düşünmek, eğer *ecrâm* kelimesindeki imâleyi fark ediyorsak doğru olur. Yazarın kiminin bir yığın *Müberrâtı* dizesinde yanlış okuduğu kelimenin doğrusu *meberrâtıdır* (s. 220). Yazar, Mehmet Akif'teki hataları sayarken bir de *'lüzumsuz kelimeler ve haşivleri kaldırmak düşüncesiyle düzeltmeler vardır'* diyor (s. 218), ama bunlara tanık vermiyor. 'Göz alıcı' anlamına olan Arapça *hâtıf* kelimesini, büsbütün başka anlamda olan *hâtıf* kelimesiyle aynı şekilde yazmasaydık bu iki kelime hakkında okuyucuya verdiği derse gerek kalmayacaktı (s. 221). Ama *beyitinde* kelimesinin, o zamanda, bugün de beytinde yazılmadığını, yazılmayacağını bilmek bize yeterdi (s. 221). Tertip yanlışlarına örnek olarak verilen bir beyt de şöyle.

Yandı mantıkla maâni *beyan-ı maksûd* yanlış olarak düzeltilmiştir. Bu dizede geçen mantık, maâni, beyan ve maksud, medreselerde Arapçayı öğrenmek için ilk basamakta okutulan derslerin adıdır. Bu, bilinmediği için bu yanlış ya-

pılmıştır (s. 226). Akif'i anlamak için kelimeleri dıştan tanımanın yetmeyeceğine bu da ayrı bir tanıktır.

Doğrusu *mûhiş* olan kelime *mevhiş* diye okunmuştur (s. 298). Mehmet Akif'te bozuk dizeler vardır ama, bozan o değildir. Doğrusu,

Nasib-i dâimi hüsran kisilmiş ümmet için; (*Hatıralar*, s. 85) olan dize *Naibi dâima hüsran* kesilmiş *ümmet* için (s. 84) diye vezni bozularak verilmiştir. Burada bir noktaya ilişmek istiyorum. Biz kişileri ayak seslerinden tanıdığımız gibi şairleri de dillerinden tanımamız gerektir. Yazarın yanlış okuduğu dizelerin altında biz Akif'in adını görseydik bunun ona ait olmadığını kestirirdik. Çünkü bu onun dili değildir; sonra da bu, anlam bakımından Türkçeye uymaz. Çünkü *nasib* insanoğlunun ömrü boyunca alnına yazılmış olan kısmetidir, taksitle değildir. *Oysa* bunu "daima" diye yazarsak, zamanlara bölmüş oluruz. *Hufre* kelimesini *hafre*; (s. 261) ziya-güster'i *ziya-küster* (s. 231); Bahname'yi *behname* (s. 239) okumak da bunların arasındadır.

Evet senin gibi bir yâr-ı câna hemdem iken
Gârib-var *imişim*, *hiç düşünmüyordum ben* (s. 233)

dizesindeki bu yanlış da nedir? Anlamı var mı? Bu acâib kelimenin doğrusu *garib-i yar* olmalıdır.

* * *

Mehmet Akif'ten söz ederken içine düştüğümüz yanlışlardan bir büyüğü de İstiklal Marşı'nın birinci dizesindeki *safak* kelimesine verdiğimiz *bilgiçce (!)* anlamdır. Bu yanlış çok eskilerden başlayarak *Safahat*'ın onuncu baskısına kadar sürüp gelmiştir. (M. Ertuğrul Düzdağ, s. 527).

Orada Şafak *(ilk kıtada)* güneş battıktan sonra akşam ufkunda beliren kızıllık; son kıtada sabah güneş doğmadan ufkunda beliren kızıllık' diye veriliyor. Kur'an-ı Kerim'de

ancak bir yerde (İnşikak sûresi, ayet-16) geçen bu kelime üzerinde müfessirler bile söz birliği edememişlerdir (bkz. *Kur'an Dili*, Muhammed Hamdi Yazır (VII, 1163). Burada lisanımızda Şafak fecir, yani *sabahın tan yeri mânasında şâyi' olmuşsa da bu âmiyane bir tabirdir*' diyor. Mütercim Asım, bu kelimenin azdad'dan olduğunu söylüyor (III, 904); *El-Müncid*, kelimenin ilk anlamını verdikten sonra, *gündüz* anlamını da ekliyor (s. 395). Bizim sözlüklerimiz, garp ufkunda görülen kızıllık ve bazılarına göre bu kızıllıktan sonra olan *ak ve mutlaka nehâra ve bakıyye-i nehâra dahi derler* (*Ahteri*, s. 547). *Lehçe-i Osmani* (s. 1193) ve *Kamus-ı Türki* (s. 780) 'akşam kızıllığı ve ondan sonra gelen aklık' anlamını verdikten sonra *fecir* manasını da vermektedirler. Her iki sözlük *Tan* kelimesine ise *'çin sabah, fecir, şafak'* karşılıklarını verdikten sonra 'tan' için 'şafak atmak, şafak sökmek tanığını da vermektedirler (*Lehçe-i Osmani*, 54, *Kamus-ı Türki*, s. 867). Bütün bu kaynaklara bence gerek de yoktur. Halkın *Şafak* kelimesini hangi anlamda kullanıp durduğuna bakmak, hele Mehmet Akif'in *İstiklal Marşı* gibi bütün milletin malı olacak bir şiirine, anlamı bu kadar karışık ve anlamdan uzak bir kelimeyi, onun bildiği ve kullandığı anlamın dışında düşünmek mümkün değildir.

Bu son örnek bile Mehmet Akif'i tanımak ve anlamak için nasıl bir çalışmaya gerek olduğunu bize anlatsa yeridir.

II. Kelimeler

Mehmet Akif'in fıkralarında, hikâyelerinde, konuşmalarında kullandığı dil doğrudan halkın konuştuğu dildir. Bunu yalnız kullandığı kelimelerde değil, onların halkça söyleniş-lerinde de görüyoruz. Bu dil, yapmacık, özenti değildir. *Küfe*'de, *Meyhane*'de *Seyfi Baba*'da, *Koca Karı* ile *Ömer*'de, *Mahalle Kahvesi*'nde, *Âmin Alayı*'nda, *Fatih Kürsüsü*'nde,

Asım'da halkın yalnız kelimelerde değil, benzetmelerde, mecazlarda, deyimlerde, atasözlerinde, onun inançlarında, âdet ve göreneklerinde, bütün bunları yaşamış, halkın içinden yetişmiş bir insanın dilini, onun kendisini buluyoruz. Bunun tanıklarını, *Safahat*'ın bütün ciltleri boyunca bulmaktayız. Ama bu kelimelerin bir bölüğünü, en büyük sözlüklerde bile kolayca bulamayız. Çünkü bunlar tek tek çıplak kelimelerden ibaret değildir. Bunlar hayatımızın, âdetlerimizin, inançlarımızın, bugün çok gerilerde kalmış olan, fakat bir zamanlar birlikte yaşadığımız devirlerin hatıralarını bize vermektedir. Biz burada, aslında, çoğunu günümüz okuyucusuna açıklamayı gerekli saydığımız kelimelerin, deyimlerin, atasözlerinin hepsi üzerinde durmuyoruz, ancak birkaç tanık vermekle yetiniyoruz. Yalnız Türkçe bir *Ana Sözlük* için Akif'in manzumelerinde zengin bir kaynak yattığını unutmamalıyız. Akif'in kendisi de gerekli gördüğü yerlerde, kitaplarında çıkmalar yapmıştır. Biz bunların hepsini göstermeye kalkmadan birkaç örnekle yetinmek istiyoruz: *Zığın*, geyik demektir (IV, 4). *Verip kararı da azm eyledin mi?...* (IV, 49). Bu beyt Âl-i İmran süresinin 159. ayetinden alınmıştır. *Yecûzu fi't-tergiyb...* 'İbadete teşvik maksadıyla hadis uydurmak caizdir' anlamına (IV, 53). *Men kezibe...* Kim benim ağzımdan bile bile bir hadis uydurursa varacağı yer cehennemdir mealindeki hadis-i şerif (IV, 53). *Abdala çıkmak*, orta oyununda, abdal oyunu oynamak (VI, 29). *Öndül*, güreşlerde, yarışlarda galip tarafa verilen mükâfat (VI, 33). *Meneviş*, sığırların burunları üstündeki ıslak; nişâne-i sıhhattir, geviş getirmeleri de öyledir (VI, 36). *Bâd-ı heva* kelimesini söylendiği gibi okuyacağız: *bedâva* (VI, 44). *Çuk oturmak*. Aşık oyununda aşık kemiğinin ayakta durmasıdır. *Aşığı Çuk oturmak*, işi yolunda gitmekten kinayedir (VI, 90). *Ayrıca bakınız:* Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkutun Kitabı*, İstanbul, 1973, s. CCCXCV. Oturdum öndeki

maksureciklerin birine (I, 6).

Yeşil sarıklı bir oğlan ki başta püskül yok
İmamesinde fesin *bağlı sade bir boncuk* (I, 7).

Ver ordan on paralık zencefil, *çörotu*, bibir (I, 31). Her sabah okuyordu gürül gürül *cüzünü* (I, 44). *Alettirikçilerin* keyfi yolunda hele (I, 55). *Aha* buldum, aramak istemez oğlum, gitme (I, 86). Âhır zaman, *tevekkeli mi?* (I, 106). *Giyip ayağımı* çıkarken sopam yetişti hele (I, 104). *Bi parti* yendi ya, akşam *dikiz gelin* kuruma (I, 150). *Vay babasının canına* (I, 151); Ya kahve öylemi? Yahu. Nedir bu? *Vay canına* (V, 49); (VI, 77). *Dara geldin mi* şeriat, sus *ulan* iz'ansız (I, 160). Nasıl bilirsiniz *ey* müslümanlar, *iy biliriz* (I, 172). Burada aydın kişinin dilinde iyi diye söylenen kelimenin halkın dilinde *iy* şekline girdiğini görüyoruz. Anlayorsun ya, zarar yok, daha *iy* anlaşalım (VI, 134). Şayet isterseniz *ağacın* donanıp üstü, başı (II, 54). Seni *çok sözlü* seni (VI, 5). İlme vakfettiği *dirsek* babanın (VI-9). *Zât-ı devletleri* lâkin azıcık *çöplendi* (VI, 10). *lâle* (VI, 65). Nemi? Ondan *beleş* eğlencemi var? Seyr edene? (VI, 19). Mehmet Akif bu kelimenin Arapça *bilâ şey*'den bozma olduğunu elbette bilir, fakat onun amacı bilgiçlik değil ki. Gülüyor kahvede el, çarşıda *bakkal, çakkal* (VI, 19).

Onsekiz mil mi gideydik, batırırdık *Lebbey* (VI, 74 ve 84). Sofracıyken seni koysun da bu *çânım kılığa* hanımın derse, dökülmez mi *Fındıkcılığa* (VI, 20). Ne *makta* var, ne çakı (VI, 25). Üzerinde kamış kalemleri kesmek için kullanılan bu kelime, ki Arapça olan doğrusu, sözlüklerde *'makta'* yazılır (VI, 25). *Bedâva* sofraya düştün mü hoş geçer ramazan (VI, 44). *Cıllığı* çıkmış minder (VI, 56). Getirin *hartayı* der (VI, 74). Sen kurul *lök* gibi meyhaneye (VII, 502). Nasıl zehr oldu birden *diktiğin* sahbâ-yı hürriyet (VII, 550).

Bi dalgası olmak gerek, tunel geçiyor (I, 42). Zamâne p..leri gördün ya, hepsi *besmelesiz* (I, 151). Onüç yaşında idim *aldığım zaman ketebe* (I, 154). *'Ketebe almak'*, hattatlıkta, güzel yazı yazmayı öğrenen bir kimsenin üstadından icazet alıp, bundan sonra yazacağı yazıların sonuna ismini yazıp imzasını atmak yetkisini elde etmesi demektir. Arapça olan bu yazıya, Arapça *ketebehu* (bunu o yazdı) ile, ya da aynı anlamda olan *'harrerehu'* diye başlamasıdır. Otur da *yap* bakalım bir kıyak *"temmim'*, kabil mi? *Rabbi yessiri* ben tamam beş ayda *değişdimdi kalfamız* sağ iken (I, 154). Burada eski mahalle mekteplerinde, ilk öğretilen ve öğrenilen Arapça bir dua söz konusudur. Arapça olan bu duanın Türkçesi şudur: Allahım kolay getir, güç getirme, hayırlısıyla tamamlamak nasip et. *Kalfa*, asıl öğretmenin yardımcısıdır. *Hani bir sâye-i sahane çekip her b..ku* yer (I, 164). Mehmet Akif sonradan burada geçen ayıp kelimeyi *her "şeyi" yer* diye değiştirmiştir. Fakat bu değişikliğin birinci şeklinde ki güçte olmadığını söylemeye gerek yoktur. Nitekim Namık Kemal'in manzumesindeki şu son kıtada geçen kelimede bu güçtedir:

Girdik vatanın kanına
Leke sürdük hem şanına.
Cümlemizin b.k canına
Ne utanmaz köpekleriz.

(Rıza Nur, Namık Kemal, Türk Bilik Revüsü, Numara: 6, 1188-307-Fevrier 1936). Âlîyi karanlık görüvermekle *apışdın* (III, 22). *Düşdü takyen, çıkdı cascavlak o kel* mahiyyetin (III, 38). Bir *külah kapmaksa* şayet bunca hırsın gayesi (III, 38). *Selâmün aleyküm behey kör kadı* (VI, 8). *Bizim fal kapalı* (VI, 15). *Yüzü bulsan yine, hâlâ mı bu mektup, hâlâ* (VI, 10). Filânenin *üstüne etmek, edeydi kâşki* (VI, 26). Sağ omuzlarda

birer *başları kertikli ağaç* (VI, 34). Nesl-i hâzır ki sarık gördümü terzil ediyor. Defol *ıskatça* diyor, *cerci* diyor, *leşçi* diyor (VI, 48). Sen işin yoksa *devir çamları paldır küldür* (VI, 72). Tekne *kör kandil olur* (VI, 74). Yolu boydan boya tutmuş *eli bayraklı takım* (VI, 74). Öyle bir *kesdi ki taklitleri* (VI, 77). *Kaçıranlar* bile olmuş (VI, 38). Sayı *dolmuştu, fakat* bende tükenmişdi sıfır (VI, 79). Hem nasıl *taş çıkarır* belki, *Burunsuz Hasan'a* (VI, 77). *Taş çıkarmak*, dama oyununda usta oyuncunun taşlarından birin çıkarıp karşısındaki oyuncu ile bir taş eksik oynaması. *Ye'si ezber* bilirim, azmi yüzünden tanımam (VI, 81). Tıkdılar *çal-yaka* bir tekneye, sırtım gevşek (VI, 89). Kuru *lafdan ne çıkar; tıngır elek, tıngır saç* (VI, 94). *Ulan* abdal mı nesin? Hangimiz *başka metâız, hepimiz tırhallı* (VI, 95). *Sarmısak beynine* etmez ki hakayık tesir (VI, 101). Tepeden tırnağa her gün *donanup sırılsıklam Hani yuttuksa da tükrükleri faslam faslam* (VI, 104). Neye oğlum, seriyorsun herifin *pesdilini* (VI, 127). Kafa bitmiş artık, *çekiver kuyruğunu* (VI, 127). *Yeniden kemete kalkarsa* (VI, 14). *Kemete kalkmak*. Namazın sünneti kılınıp da farzı kılmaya sıra gelince, müezzin bunu anlatmak için *kamet getirir*; ezandaki 'Hayye ale'l-felah'dan sonra *kad kamet es-salât* ilave eder ki bu, 'namazı kılmağa kalkın, namaza hazır olun' demektir. Cemaat de bunun üzerine kalkıp imama uymak üzere saf olur. Burada Akif, dilimizde bu deyimi, mahalleyi ve komşuları gürültüleri, saygısızlıkları ile rahatsız edenleri döğerek susturan Asım'ın, bunu tekrarlaması korkusunu anlatmak için kullanmıştır. *Girdâbı çıkardın daraya* (VII, 503). *Çifte ezanlar* (VII, 505). İki veya dört minareli camilerde, namaz vakti müezzinlerin minarelerde karşılıklı okuduğu ezanlar. Bu iki bölüm okunduğu zaman görülecektir ki Akif, kelimeleri ve deyimleri sözlüklerde yer alan anlamlarında ayrı mecaz ve kinaye olarak da kullanmaktadır, *ağzı kara*, (I, 104) deyiminde olduğu gibi.

Sığınmış öyle giderken, hemen ayaklarına
Delilimin *koca bir şey takıldı* (I, 25).

Şair, burada elindeki koca değneği kasdediyor. Mezarcının o kürek *yüzlü dest-i lakâydı* (I, 33). Evet kumarda yedik, hem de *Karşılarda yedik* (I, 40). Cehennem ol, seni hırsız o...u git, *boşsun* (I, 46). *Hak okka çünkü bu kantar Frenk icâdı gram değil* (I, 56). *yine bir kıl keçe altında kapanmış ense* (I, 76). Saksağanlar gibi sektikçe birindin birine Boğuyordum *müteveffayı* bütün aferine (I, 83). Şair bozuk kaldırımlardan söz ediyor. Hani çokdan gömülen kaldırımın hortlayarak *'Gel' deyen taşları* kurtarmasa insan batacak (I, 83). Koca Millet Edebiyatı ya oğlan, ya-karı *Nefs-i emmâre hızasında* henüz duyguları (II, 23). *Kelebek tarlası* olmuş da içi (VI, 33). Birden *eşşek* deme, bîçare henüz *müzvedde* Ne yetişkinleri var, dursun o sağlam şedde (VI, 51). Çünkü *imlâya gelir herze değil* duyduğu şey (VI, 52). Her nefes *dört elifin sırtına binmiş bir ah* (VI, 67). Tecvid'de, Kur'an-ı Kerim'de kimi hecelerin olduğundan daha uzun okunması gerekmektedir. Bunlara *medd-i ârız* ve *medd-i lîn* denir ve bunların okunuşları öğrenciye öğretilirken *'dört elif miktarı uzatmak'* tabiri kullanılır. Burada Akif, *'ah'* kelimesinin böyle dört elif miktarı uzatılarak çekileceğini, yani içten gelen kuvvetli bir "ah çekme" olduğunu söylemek istiyor. *Kömür almış deve kalkar gibi doğruldu hemen* (VI, 113). Silkinip attı belinden *asılan dört çuvalı* (VI, 114). Bu *dört çuval*, Asım'la kavgaya tutuşup onları belinden silkip attığı dört adam. Tablalar *ay dede çıkmış gibi* başlar devre (VII, 504). Lâkin gelecek, *evlere şenlik*, sıra, derler - Bakkal, kasap, eczacı, hekim, kahveci, berber (VII, 562). Benim divane gönlüm çırpınır *bir damla toprakta* (VII, 437).

V. Atasözleri

Mehmet Akif, sırası gelince, Arapçadaki atasözlerine de Türkçeye çevirip yer veriyor. *Dağ dayanmaz erlerin dağlar söken ısrarına* (I, 28). Bunun Arapçası *Himmetü'r-rical Taklau'l-cibal*'dir. Ya da doğrudan bir ayeti alıyor. Leyse li'l-insanı illâ mâ saâ (Necm Sûresi, ayet-39). *Ellezi halaka almevte ve'l hayât* (Mülk Sûresi, ayet-2). *Şümme redednâhu* (Yasin Sûresi, ayet-38). *Göz yumulmakla kör olmaz* (II, 129). Çivi bir ananadır, bizde, sökermiş çiviyi (VI, 69). *La yüs'el*'e binlerce süal olsa da kurban (I, 19). (Enbiya Sûresi, ayet-23) O (Allah) yapacağından mes'ul olmaz; fakat onlar mes'ul olurlar' diyen ayetin başı.

VI. Halkın inançlarından, görenek ve âdetlerinden bize kalmış olan dil

Oğlan *fener çeker önde* (I, 7). *Çizersin* (I, 41). Eskiden mahalle kahvelerinde, devamlılar, peşin kahve parası ödemezler; kahveci bunların içtikleri kahvelerin sayısını duvara tebeşirle çizdiği çizgilerle hesaplardı. Baktım çocuk *tebârekeyi* kemal-i vecd ile ezber tilâvet eylemede (I, 52). Eskiden mahalle mekteplerinde Kur'an-ı Kerim'in okunması öğretilirken önce namaz sureleri öğretilir; ondan sonra da, sondan başlayarak sırasıyla *Amme, Tebâreke, Kad Semia Allahu, Ve'z-Zâriyatü* diye başlayan ve bu isimlerle anılan dört cüz'e sıra gelirdi. Çocuklar arasında bu ilerleme *Ammeye çıktım, tebâreke'ye* çıktım diye anlatılırdı. *Arap Özengiye çalmış Şah İsmail gürzü* (I, 148). Firaklıdır *Kerem'in 'of' der demez yanışı* (I, 148). Fakat şu *Ah, mine'l-aşk*'a kim durur karşı (?I, 140). Mahalle kahvehanelerinde sık görülen levhalardan biridir bu. Kimi kez bu levhada Arapça *'ah, mine'l-aşk ve hâlâtihi-Ahraka kalbi biharârâtihi'* beyti vardır. Gelince *Ezraka Bânû*

denen acûze kadın-Külüngü düşmüş elinden zavallı Ferhâdın (I, 148) *Görür de böyle rüşâiyi, elde kamçı yılan-Beyaz bir arslana binmiş durur mu hiç Dede Can* (I, 148). *Bakındı bak Hacı Bektaşa, deh demiş duvara* (I, 148). Mehmet Akif'in bu resimlerin ait olduğu taş basması halk hikâyelerini olduğunda şüphe yoktur. Dilin zenginliği oradan; kahvehanelerdeki hayatı bütünüyle tanıması oradan; orada oynanan, tavla, iskanbil, domina, dama gibi türlü oyunları bütün sözlüğüyle bilmesi de oradan. *Safahat*'taki (cilt-I) beykoz, bacak, dağlı, oğlan, sekizli, onlu, orya, kaput hep iskambil oyununda geçen adlardır. *Ulan kapakta imiş dağlı*, dağlı (papaz)'nın iskambil destesinde, oyunun sonunda en üstte kaldığını anlatmaktadır. İskambilden sonra tavla oyunu geliyor: Çiharuyek, düşeş, şeşbeş, dübeşle bağlamak, seyek, pencü (yek), domine oyununda geçer. *Aman durun öyleyse, pencüyek, domine*. Oyunda bütün taşlar kullanılıp da, öteki oyunculardan önce son taşı koyan ve elinde taş kalmadığı için oyunu kazanana oyuncunun söylediği bir sözdür (I, 150). Kırık mı söyleyin Allah için şu cânım *zar* (I, 150)'daki *Kırık ve zar, tavla oyununda geçer.* Oyuncuların, oyun sırasında *"asıldı beykoza, aval, köpekoğlu köpek, düşeş öldü, dikiz gelmek, mızıkçı, pampin, tirit, kaltaban, itoğlu"* kelimeleri de (I, 149 vd.) sık sık kullanılan küfürler, ya da argolardır. Elbette bunlar Akif'in dili değildir. Bunlar, onun bir gerçek tabloyu çizmek için, söyleyenlerin dilinden alıp, olduğu gibi manzumelerine geçirdikleridir. Dama oyununda *"açmaza düşmek"* tabiri, dilde 'içinden çıkılmaz güç bir durumla karşılaşmak' anlamına kullanılmaktadır, dilde. Mehmet Akif'in bu dili sadece buralarda kulak misafiri olarak öğrenmediğini söylemek gerekmez, bellidir bu. Netekim Köse İmam manzumesinde (I, 156), *"kahveler, nargileler, cnfiyeler, şerbetler-Rûhu lebrîz-i safâ eyleyecek sohbetler-Hepsi mebzul idi meclisde, ne Âlâ"* demesinden bu sayılanlardan

zevk aldığı anlaşılmaktadır. Netekim evinde kendisini ziyarete gelen Köse İmam'a *çaydan başka, cermen karışığı enfiye ve nargile* ikram etmesinden (VI, 6 vd.) hem enfiye çektiği, hem de nargile içtiği açıkça anlaşılmaktadır. Ey dipdiri meyyit iki el bir *baş içündür* davransana *eller de senin, baş da senindir* (III, 22). *Ay tutulmuş koğalım şeytanı, kalkın* deyerek- *dünbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek* (II, 22). *Eğer hüma-yı zafer konmak istemezse başa-haram olur sana kuzgun üşürmemek leşine* (IV, 41). *Nebiye atf ile binlerce herze uydurarak.*

O hali buldu ki cüret *yecûzu fi't-tergıyb* (IV, 53). Cihanı titretiyorken *nida-yı men kezibi* (IV, 53). Nasıl *bünyan-ı marsus* olmamız lazımsa gösterdi (Saf Süresi, ayet-4) (V, 20). *Tevekkelnâ* deyüp yattık da kaldı böyle en âciz (V, 20). Dilinde besmele olsun, elinde *sûre-i Nur* (V, 53). Yok öyle *heybeye dirsek verüp ımızganmak* (V, 46). Dalup da milletin âlâm-ı binihâyesine- Çevirme bahsi birader, *yılan hikâyesine* (V, 49). Çünkü merkep değilim, ben de *mürekkep yaladım* (VI, 11). *İman üslûbuna uydurması* senden (VI, 24). Evvelâ ortaya bir *'hû' mu atarlar, hadi at* (VI, 24). *Hû*, Allah'ın en büyük adıdır. Akif, Arapça aslı *hüve* olan bu kelimeyi burada halkın kullandığı gibi *hû* diye yazıyor ve okuyor. Eskiden, mektuplarda ve başka türlü yazılarda *"Allahın adıyla"* yerinde, kâğıdın ortasına bir *hû* yazılırdı. Neyse *değnekçi gelir meydan açılsın savulun* (VI, 32). *Karabaş* sonra *Zuhuriye çıksın mı*, sana (VI, 77). Yaşanır zannediyorsan *Baba Caferliksin.*

Nefes ettir çabucak kendine, olsun bitsin (VI, 96). Adamın sabrı tükenmek değil, *esması yanar* (VI, 102). *Ne suyum var; ne sayım* (VI, 112). *Evrad oku, efsunlu mürekkepli sular iç* (VII, 562). Kafalar *tütsüyü aldıkça döner, mest-i hayat- İki el bir baş içün*, kim kime artık heyhat. Akif, burada başka yerlerde de olduğu gibi, bu atasözünü de, gerçek an-

lamında kullanmaktadır, kinaye olarak. Sözünü ettiği *tütsü* de, mevlid dolayısıyla gezdirilen buhurdanda yanan öd ağacı, ya da benzeri bir kokudur (VII, 504).

Mülteka fıkhımızın namı, Usûl'ün Mir'at (VI, 96). *Mülteka.* Tam adı, *"Mülteka'l-Ebhur fi Fürûi'l-Hanefiyye"* olan bu kitapta, İbrahim b. Muhammed el-Halebî (öl. 986)'nin, kendinden önce yazılmış olan belli kitaplardaki fıkıh meselelerini bir araya toplamıştır. *Mir'ât* ise, Mir'ât-ı Husrev diye maruftur. Bu eser Muhammed b. Ferâmürz'ün (öl. 885) Mirkatü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl adlı eserinin kendisi tarafından şerh edilerek *Mir'âtü'l-usul* diye adlandırdığı kitaptır.

VII. Mehmed Akif'in kullandığı dil

Mehmet Akif'in tahkiye ve tasvirlerindeki dil, öteki konularda kullandığı dilden farklıdır. Tasvirlerinde o bize, bir camii, bir kahvehaneyi, bir evi, bir sokağı, bir savaşı ve benzeri konuları anlatırken, konuşmalarında kullandığı dilden, onların sadeliğinden ayrı olmakla birlikte daha az külfetli bir dil kullanmaktadır. Uzun şiirlerinde, konu değiştikçe, vezin de, nazım şekli de değişir. Bunun en açık tanığını Fatih Camii'nde buluruz. Camiin binası, ağır bir vezinde anlatılmıştır. Mefâilün, mefâilün, mefâilün, mefâilün. Nazım şekli kasideler gibi tek kafiyelidir. Yalnız son beytin kafiyesi değişiktir ve bütün manzumede anlattıklarını bu beytte toplamaktadır:

Semâdan inmemiştir, şüphesiz lâkin semâvidir
Zemini olmayan bir cilve-i feyyâz havidir

Başka milletleri ezip sömürmek için batılıların bahane ettikleri ve göz boyamak için kullandıkları (medeniyet) sözüne çatmıştır: Bunu çoğu kere tırnak içinde ve ünlem ile verir.

"Medeniyyet!" size çoktan beridir diş biliyor;
Evvelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor.
Arnavutlar size ibret olacakken, hâlâ,
Ne bu şûrîde siyâset, ne bu fâsıd dâva?
Kustu Mehmetçiğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyyet denilen kahpe, hakîkat, yüzsüz.
Sonra mel'undaki tahrîbe müvekkel esbâb.
Öyle müthiş ki: eder her biri bir mülkü harâb.
Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:
Dipçik altında ezilmiş, parçalanmış kafalar!
Bereden reng-i hüviyyetleri uçmuş yüzler!
Kim bilir hangi şenaatle oyulmuş gözler!

İkinci bölüm, mefâilün feilâtün mefâilün feilün vezniyledir. Birinci bölüme göre, daha tekellisüz, hikâyeye, anlatmaya daha uygun bir dili vardır. Meyhane Şiirinin (I, 40 vd.) asıl meyhaneyi anlatan birinci bölümü, Fatih Camii ile aynı vezindedir. Bir terkib-ibendin bendleri gibi, bu bölümdeki iki bend de, ayrı ayrı, fakat tek kafiyelidir. İkinci bölüm de, yine Fatih Camii'nin ikinci bölümünün vezniyledir. Dil çok hafif, fakat meyhaneci ile ayyaşı konuştururken, onların aslındaki dile ve kelimelere, olduğu gibi, yer veriyor. Mezarlık (I, 47 vd.). Yedi bendlik bir muhammes olan bu şiir, fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün vezniyle yazılmış olup her bendin bütün dizeleri kendi aralarında kafiyelidir. İkinci bölüm de, bundan önceki iki şiirin vezniyledir; dili de konuşmaya daha yakındır. *Bayram* (I, 53 vd.) birinci parçanın vezni mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün'dür; tek kafiyelidir, yalnız son beytin kafiyesi ayrıdır. Dil de, yukarıdaki parçaların dili gibidir. Fakat ikinci bölümde -ki yukarıda geçen manzumelerin ikinci bölümlerinin vezniyledir- şairin kullandığı dil, rahat anlatılan bir konuşma dilidir. Folklor bakımından ayrı

bir değer taşıyan bu manzume, çocukların şallanırken söyledikleri bir şarkıyı da vermektedir. Başka bir nokta, şairin bu türlü konularda, yukarıda görüldüğü gibi, aynı vezni kullanmakta olduğudur. Bunu *Selmâ* (I, 65 vd.). *Merhum İbrahim Bey* (I, 70 vd.), *İstibdad* (I, 102 vd.), *Mahalle Kahvesi* (I, 143 vd.), *El-Uksurda* (V, 31 v.dd). Bu şiirde de bir hikâye dili, rahat, açık bir dil. *Berlin Hatıraları* (s. 31 vd.). Şair bu manzumesinde, kahveleri, otelleri, şimendüferleri, sokakları ve başkalarını İstanbul'unkilerle karşılaştırmakta, tasvirlerinde mizâha kaçan bir dil kullanmakta ve bu yoldan bu parçaları daha zevkle okunan parçalar haline koymaktadır. Asım'da geçmiş günlerin, mutlu devirlerin tehassürü zengin bir anlatışla önümüze serilmektedir.

Mehmet Akif'in yazdıklarını bütünüyle ele alıp, dil bakımından bir ayrım yapmaya kalkarsak, belki şöyle bir bölümleme yapabiliriz:

a) Konuya bağlı olarak kullandığı dil. b) Fıkralarında, hikâyelerinde, konuşmalarında kullandığı dil. c) Doğrudan müstakil bir konu olarak seçtiği şiirlerindeki dil.

Mehmet Akif'in bu dilleri, büyük bir yetki ile, üçünü de sağlam bir güçle kullandığı bir gerçektir. Bu yargıya biz, onun *Safahat*'ındaki bütün parçaları yeni baştan okuyarak varıyoruz. Bu söylediklerimize ille de tanıklar göstermeye gerek varsa, bunları kitaplarından, gelişi-güzel seçerek söyleyebiliriz. *Ezanlar* (I, 125 vd.); *Çanakkale Savaşı* (V, 71, vdd.); *Necid Çöllerinden Medineye* (V, 79 v.dd); *Asım* (s. 29, 43); *Çanakkale Savaşı* (VI, 107 v.dd.).

Fıkralarında, hikâyelerinde, konuşmalarındaki dile gelince Safahat'ın yedi kitabı da bunlarla dopdoludur. Ayrıca ad söylemeye gerek duymuyorum.

Doğrudan müstakil bir konu olarak seçtiği şiirlerindeki dile gelince bu dil bundan önceki manzumelerinde kullandığı dile göre, çok daha ağır, çok daha külfetli, çok daha

bugünkü Türkçeden uzaktır. *Tevhid yahut Feryad,* manzumenin ilk parçası, (I, 15-17); Acem Şahı (I, 96 vd.); İstiğrak (I, 177); Şark (VII, 451 vd.); Hicran (VII, 489 vd.); Secdeler (VII, 491 vd.).

Elbette bu konularda, bu verdiğim örneklerle yetinmek istemiyorum. Mehmet Akif'i ciddiyetle ve anlayarak okumuş olanlar bunlara daha başkalarını kolayca katabilecekleri gibi benim yazımdaki eksiklikleri de tamamlayabileceklerdir.

Milli Kültür, Sayı: 55 (1986), s.10-17.

TOKATLI MOLLA LÛTFÎ'NİN "HARNÂMESİ"

I.

Fatih Sultan Mehmed'in ve İkinci Sultan Bayazıd'ın ünlü bilginlerinden olan Molla Lûtfi'nin *Harnâme* veya *Uslu Munazarası* adıyla anılan eserinin ilkin Kâtip Çelebi söz etmiştir.[1] Burada o, bu munazaranın adını *'Uslu Şucâ' Hakkında Mevlâna Lûtfi'nin Bir Makalesi'* olarak verdikten sonra bunu Türkçe güzel bir risale deye nitelemekte ve içinde eşekle ilgili atasözlerini ve konunun gerektirdiği daha başkalarını da topladığını söylemektedir.

Bu munazaranın eksik bir nushasını 1926 yılında O. Rescher yayınlamıştır.[2] Eksik bu nushayı, Prof. Köprülüzade Fuat 'Deli Lûtfi'nin Mizahi Bir Risalesi' başlığı altında tanıtmıştır.[3] Köprülüzade, Berlin Kütüphanesi yazmaları arasında bulunan bu küçük metni bizim 'Mizah' edebiyatımızın en eski ve en bâriz nümunelerinden biri olarak saymak-

1 *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, II*, 1783.

2 *Orientalische Miszellen, II*, İstanbul 1926, s. 40-43.

3 *Hayat*, Ankara, Teşrinievvel 1928, Cilt IV, Sayı: 100, s. 2.

ta ve gerek zarâfeti, gerek lisanının eskiliği ve sadeliği, gerek eski darbımesellerin çokluğu itibariyle de herhalde dikkate şayan olduğunu söyleyerek değerlendirmektedir. Abdülkadir Karahan, 'Molla Lûtfi'nin Harnâmesi ve XVI. Yüzyıl Sade Türk Nesri' başlığı ile verdiği bildiride[4] Harnâme'yi incelemeye ayırdığı sahifelerde (s. 175-177) 'biz sadece ve yine kısaca, eserdeki atasözleriyle deyimler ve bir de üslûbu üzerinde durmakla yetineceğiz' demektedir. Yazar, risaleden 'terbiye sınırlarını aşmayanlardan' seçtiği onyedi atasözüyle, metinden bir parça vermiştir.

Biz aşağıda bu önemli eserin bütününü veriyoruz. Yazma, Mısır'da, Kahire'de Dârü'l-kütüb Türkçe Yazmalar, Talat Paşa koleksiyonu Mecmuaları, Nu. 204'de bulunmaktadır. Bu mecmuanın içinde 14 risale vardır. İkinci risale *"Harnâme-i Molla Lûtfi, Rahmetullahi rahmeten vâsia"* başlığını taşımaktadır. Tamamı 17 sayfadır; her sayfada 15 satır vardır. Aşağıda verdiğim metinde, sayfalara buna göre numara konmuştur. Divani kırmasıyla yazılmış olduğundan güçle okunabilmektedir. Ayrıca imlâsı da bozuk olan bu risale, türlü yönlerden Türk Edebiyatı, dili, folkloru ve tarihi için büyük önem taşımaktadır.

Sonunda *'Temmet el-mühmelât'* denildiğine göre risalenin konusu olan *Uslu ile vezirler munazarasının* bir gerçeğe dayanmadığını da işaret etmeliyiz. Nitekim, munazarada adı geçen kişilerin hayatlarına ait kaynaklarda verilen bilgileri okuduğumuz zaman bunu daha açık görmekteyiz.

Metni vermeden önce bir noktayı daha söyleyim. O. Rescher'in *'Hâzihi Munazarat'* başlığı altında yayımladığı metinle Kahire yazması arasında kimi farklar vardır. Yalnız Kahire yazmasındaki arkayık Türkçe sözcüklerin yerine

4 I. *Türk Dili Bilimsel Kurultayına sunulan bildiriler*; Türk Dil Kurumu Yayınları, Bilimsel Bildiriler, 1972, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s. 172-179.

Rescher yazmasında, daha sonraki yıllarda Türkçeye geçen karşılıklar konmuştur. Hemen söyleyelim ki bunlar tektüktür. Yalnız Rescher neşrinde, Kahire yazmasında bulunmayan atasözleri de vardır. Bunlar çıkmalarda *R.* harfiyle gösterilmiştir. Yazmada geçen kelimelerin imlâsına itibar edilmemişse de bunların telâffuzuna ilişilmemiştir. Okuyucunun bunları ve anlamlarını tanımakta güçlük çekmeyeceğini umarım. Bütün atasözleri ve deyimler değişik punto ile yazılmıştır. Anlamlarını kapalı saydıklarım da ilgili çıkmalarda açıklanmıştır. Doğru okuduğumdan şüphe ettiklerimle sökemediklerim varsa bunların okunması erbâbına bırakılmıştır. Kimi kolay okunamayan ve anlaşılamayan yerlerin, özellikle Arapça olanların çözülmesinde, aziz arkadaşlarım Prof. Nihat Çetin ile Prof. Bekir Topaloğlu'nun yardımlarını gördüm. Kendilerine hararetle teşekkür borcumdur.

II.

Risalede münasebet düştükçe ve yeri geldikçe Kur'an-ı Kerim'den, konu ile ilgili olan ayetlerden başka Arapça ve Farsça dizeler ve beytlerle de eser süslenmiştir. Asıl dikkat edilecek noktalardan biri de atasözlerinin yerli yerinde kullanılmış olmasıdır. Bu atasözlerinin arasında, ilk bakışta yadırganacak kadar açık-saçık görünenleri olmakla birlikte, günümüzde de halkımızın -kadınlar dahil- kadınlar ve erkeklerin bir arada bulundukları yerlerde, onların konuşmalarında, anlatmalarında bu türden atasözlerini çekinmeden kullanmakta olduklarını biliyoruz. Başta şuarâ tezkireleri olmak üzere, halk hikâyelerinde, fıkralarında bu türden, bizim bugün ayıp saydığımız sözler vardır. Ben bunu Türk halkının taiiliğine veriyorum, onun dilde bulunan bir takım sözcüklerden ve deyimlerden gocunmadığına bağlıyorum.

Böyle düşündüğüm için de bu türden atasözlerini atlamadan veriyorum. Yalnız kimi okuyucuyu tedirgin etmemek için bu türden kelimeleri olduğu gibi değil başharfleriyle belirtmeyi uygun buldum. Ayetlerin dışında, Arapça, Farsça olan öteki cümlelerin, dizelerin, beyitlerin, sözcüklerin Türkçe karşılıklarını da okuyucu "Çıkmalar" bölümünde bulacaktır. Ayetlerin Türkçe mealleri, rahmetli Hasan Basri Çantay'ın *'Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim'* adlı üç ciltlik eserinden alınarak verilmiştir.

Risalede Şeyhi'nin Harnâme'sinden birkaç beyt bulunduğu gibi Dedem Korkut Kitabı'nda geçen atasözlerinden de birkaç tane vardır. Bunlar da çıkmalar bölümünde belirtilmiştir.

Risalenin diline gelince, bu Türkçeyi, Molla Lütfi'nin isteyerek kullandığı anlamına alamayız diyorum. Bu Türkçe, konunun ve yazanın mizaha düşkünlüğünün gereğidir. Çünkü onun başka eserlerindeki dil bunun benzeri değildir. Böyle olmakla birlikte, Molla Lûtfi'nin Türkçeye bütünüyle sahip olduğu bir gerçektir. Eserde geçen atasözlerinin, yalnız munazaranın yazıldığı çağın değil, yalnız halkıyat yönünden değil, bütün zamanlar içinde ve her yanıyla Türk milletinin hayat tecrübelerini ve bu tecrübelerden aldığı dersleri yansıtması bakımından da büyük değeri vardır. Ayrıca Mollanın zamanında toplumun ve idarenin bir yanı hakkında da bu eserin bize bazı şeyler söylediğini de işitiyoruz.

Risalede adları geçen kimseler için de yine 'Çıkmalar' bölümünde, gereği kadar bilgi verilmiştir. Eski kitaplarda, sözlüklerde ve hele halkın dilinde yaşamakta olup günümüzün okuyucusuna yabancı düşen sözcüklerin ve deyimlerin karşılığı da adı geçen bu bölümde verilmeye çalışılmıştır.

Şimdi artık Kahire Yazması'nı vermeye geçiyorum.

1 *Harname-i Molla Lûtfi*— Allah kendisine gani gani rahmet eylesin.[5]

Rahman ve Rahim olan ve kendisinden yardım dilediğimiz Allahın adıyla (başlıyorum).[6] Allaha Hamd olsun ki[7] O, hem onlara binmeniz için, hem zinet için atları, katırları, eşekleri yarattı. Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenirler, yarı canınız tükenmeden varamayacağınız memleketlere kadar götürürler. Şüphesiz sizin Rabbınız pekçok esirgeyicidir, çok rahmet edicidir.[8] Onun Peygamberi Muhammed'e de salât ve selâm olsun ki o, İsrâ (Mi'rac) gecesinde Burak'a binmiştir.[9] Ve onun soyuna sopuna da salât ve selâm olsun ki onlar parlak Şeriat meydanlarının binicileridir.[10]

Bundan sonra bu risale *Uslu* adıyla ünlü olan bilginle[11] zamanın vezirleri arasında geçen munazaralardır. *Uslu* kelimesi Sırp dilinde "zayıf ve güçsüz eşek" demektir.[12] Bu munazaralar Türkçe sözlerle olduğu için biz de onları Türkçe olarak naklettik.[13] Hikâye anlatmaya yakıştığı için bu munazarayı Türkçe olarak verdik. Yoksa bu anlattıklarımızın

5 Aslı Arapça.

6 Aslı Arapça.

7 Aslı Arapça.

8 Kur'an-ı Kerim, Nahi sûresi, ayet: 7-8.

9 'İsrâ' sûresi, Hazret-i Peygamberin bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götürüldüğünü anlatmakla başlayan 17. sûrenin adıdır. Burak, Peygamberin, Mi'rac gecesi bindiği, katırdan küçük ve merkepten büyük hayvanın adıdır. Renginin yalabıdak oluşundan, ya da şimşek gibi süratinden dolayı bu ad verilmiştir (Kamus Cevirisi, III, 874).

10 Aslı Arapça.

11 Mevlânâ Şucâüddin İlyas, *Uslu Şücâ* deye tanınmaktadır. II. Sultan Bayazıt devrinde Semâniye Medreseleri müderrislerinden iken ölmüştür (*Şakayık Çevirisi*, s. 204).

12 Kahire yazmasında 'el-mukabhaın' sıfatı kullanıldığı halde R. nüshasında 'eddahm' denilmektedir. Birincisi 'Zayıf, mecalsiz' ikincisi 'iri ve kaba, yoğun gövdeli, tıkız insan ve hayvan' demektir (*Kamus Çevirisi, IV*, 346 ve *IV*, 375).

13 Aslı Arapça.

bu ibarelerle ilgili olarak güttüğü maksatlar kaybolurdu.[14]

Mevlânâ Uslu hizmetlerinin[15] *eşek yumurtası* lakaplı[16] müstaiddinden[17] şöyle rivayet olunur ki Edirne'deki Orhan Medresesi'nin nısfı Fenâri Alisine[18] verilicek *Uslu Hizmetleri, nefis atına binüp*[19] gazap kamçısını eline aldı. Şöyle ki *acıyan*[20] *eşek attân geçer.* Burtarak[21] divâna vardı. *Vüzera* bunu görüp ayıttılar.[22] Ne haldir ki *ahuruna yakın gelmiş eşek gibi yorgalarsın.*[23] Uslu, bir garip na'ra urup seslerin en çirkini hakikat eşeklerin anırışıdır.[24] Eşeğe ayıtmışlar:[25] Ne katı[26] yürürşün? Eşek ayıtmış: Bizlengeci[27] *bilür.* Andan[28] ayıttılar: Hele bari ne oldu ki *at sineği konmuş*[29] *eşek gibi bir yerde durmazsın. Bize erkek eşek koduğuna*[30] *bakar gibi bakup*[31] *yükü basmış eşek gibi ıkılarsın.* Uslu aydur: Bu Fenâri Alisin **2** *sahib-i Aşkar ve Düldülmü*[32] *sandınuz* ki uşbunun

14 Aslı Arapça.

15 Metinden anlaşıldığına göre bu kelime 'hazretlerinin' yerine kullanılmaktadır.

16 *R.* Uslu Efendi eşek yumurdası demekle mülakkab.

17 Bir müderrisin asistanı gibi bir anlamda kullanılmıştır.

18 Mevlânâ Alâüddin Ali b. Yusuf b. Mevlânâ Şemsüddin Fenari, O devrin pek tanınmış âlimlerinden olup, Uslu Efendi'nin Muradiye müderrisliğinde rakibi idi. 903 (1497/1498) de ölmüştür (*Şakayık Tercümesi*, 199-204).

19 Gururunun kırılmasından öfkelenip.

20 *R.* Acın.

21 Yüz göz buruşturmak, somurtmak (*Lehçe-i Osmani*, 221).

22 Demek, söylemek.

23 Yorgalamak: Kurt gidişi koymak (*Lehçe-i Osmani*, 841). Hayvanlar, özellikle atlar, ahurlarına dönüşlerinde hızlanırlar.

24 Lokman sûresi, ayet 19.

25 Bkz. Çıkma 22.

26 Hızlı, sert.

27 Küçük öğendire, iğneli değenek (*Lehçe-i Osmani*, 248). Özellikle eşekleri hızlı yürütmek için kullanılır.

28 Sonra.

29 Kahire yazması '*koyuverilmiş*'.

30 Eşek yavrusunun pek ufağı, sıpadan küçük olan (*Lehçe-i Osmani*, 644).

31 *R.* Bakarsın.

32 'Aşkar' ünlü destan kahramanı Seyyid Battal Gazi'nin, Düldül ile Hazret-i Pey-

gibi medreseyi[33] ahur etmeğe ana verdinüz? Amma sizin teşhis[34] ve tedbirinizden bait[35] değildir ki *erkek eşeği taşağından bilürsiz ve iki eşeğe yem veremezsiz.*[36] Anlar ayıttılar: Nece edelüm? Sana verirsevüz ol dahı gelür aydur ki niçün bana vermedinüz? *At yerine eşek bağladınız.* Hele ol dahı bir *eşekten düşmüş bey oğludur.* Bu kerre anı riayet etdükse[37] bir dahı da seni riayet edevüz. *Eşek yerine at olıcak daha ne kaldı?* dediler. Uslu aydur: Hoş imdi imtihan edin. *Eşek eşekten kalursa ya kuyruğu ya kulağı,*[38] dedi. Vüzera aydur: *Yohsul, bayın ne kardaşı; eşek, atın ne yoldaşı.* Seni anınla ne imtihan edelüm ki *eşek yarışı samanlığa değin olur,* dediler. Uslu aydur: *Ben s. düğüm eşeği bilirüm. Anın çulın değişmen. Anın ne çenberden hallaç idüğü bize malûmdur.* Ve eğer inanmazsanız gelsün, anınla bahs edelüm.[39] İlm-i lûgatte hamir ile hımârın farkından[40] ve Merâh'da[41] meşrebün azbün ve merkebün fârrün[42] misalinden ve nahivde 'kimse gelmedi, ancak bir eşek geldi'[43] terkibinden ve mantıkla 'insan konuşuyorsa, insanın dili varsa eşek de anırıyor'[44] *kasıyyesinden* ve

gamberin katırlarından birinin adı olup kır kenkte idi. İskendiriyye meliki olan Mukavkas armağan etmişti. Peygamber de onu Hazret-i Ali'ye vermiştir. *R.* Sahib-Dil mi sandınuz ki.

33 *R.* Ana.

34 Adam tanımak, insan seçmek.

35 Uzak.

36 *R.* İki eşeğe yem vermeğe kadir değilsiz.

37 İtibar etmek, öne almak, üstün tutmak.

38 İki eşeğin arasındaki fark ancak ya kuyruklarındadır, ya kulaklarında.

39 Bir konuda tartışmak, iddiaya girmek, bilgide üstünlük yarışı yapmak.

40 'Hamir' atın eyerini sarıp bağladıkları ak tirşe ve sırım (Kamus Çevirisi, II, 272); tüyü gitmiş 'ak sağrı' dedikleri deri ki onunla eyer kaltaklarını berkitirler (*Ahteri*, 303). 'Himâr' eşek.

41 Arapçada, dil bilgisinden, kelime bölümünde medreselerde okutulan emsile, bina, maksud, izzî ve merâh'dan oluşan ve 'sarf cümlesi' denilen kitaplardan biri.

42 Tatlı içecek ve kaçan eşek.

43 Aslı Arapça.

44 Aslı Arapça.

ilm-i beyanda[45] küt burun, yassı burun[46] mecazından, kendilerine Tevrat yükletilüp sonra da onu taşımayanların (dediklerini tutmayanların) hali, koca koca kitaplar taşıyan eşeğin hali gibidir[47] teşbihinden ve fıkıhda 'eşeğin artığında şüphe vardır' yani mekruh olup olmadığında şüphe vardır[48] hükmünden ve hikmette, katır kısırdar[49] sırrından ve hendesede şekl hımârından[50] ve tefsir ilminde 'sanki onlar arslandan ürküp kaçan vahşi eşeklerdir'[51] ayetinin tefsirinden ve ebyatta ve eş'arda **3** *beyt* 'ey genç, oku, öğren, cehalet insan için utançtır; buna ancak eşekler razı olur'[52] beytinin güzelliklerinden, eğer bu mezkûrattan[53] bir aya varıcak söz söylerse medrese anın hakkıdır. Amma sizin gözünüz *Koduk Kutbüddin*[54] ve *Sıpa Hayrüddin'e*[55] ve Fenârı Alisi'ne[56] ve fennan[57] *sıçtı acemlere* açılmıştır. Bunca yıllardır ben size mülazemet[58] ederin; ben sizi kendime dost bilüp sizin hod

45 İlm-i beyan. Konusu edebiyatta bir fikrin birine göre daha açık birkaç surette ifade edileceğini göstermek olan bilim.

46 Aslı Arapça.

47 'Cum'a 'sûresi, ayet 5.

48 Aslı Arapça.

49 Aslı Arapça. 'Katırlar doğurmazlar, yavrulamazlar'.

50 R. Hendesede şekl-i hımârı fethedecek olur ise. Bu Fisagor'un "Eşek Dâvası" deye meşhur olan geometri davasıdır.

51 El-Müdessir sûresi, ayet 5.

52 Aslı Arapça.

53 Bu söylenenlerden.

54 El-Hakîm Kutbüddin Acemî (*Arapça Şakayık*, s. 135) ve Mevlânâ Kutbüddin Muhammed b. Muhammed b. Kadızade-i Rûmî (Arapça Şakayık, s. 197 vd.) olmak üzere iki Kutbüddin vardır. Bunlardan ikincisi genç yaşında öldüğü için, Molla Lûtfi yaşça ötekinden küçük olmasından dolayı buna 'Koduk' demiş olacaktır.

55 Sıpa Hayrüddin dediği de Fatih'in hocası olan 'Hoca Hayrüddin' olup, Sultanın son devirlerinde ölmüştür (*Arapça Şakayık*, s. 105).

56 Bkz. çıkma 18.

57 Dürlü seğirden yaban eşeği (*Kamus Çevirisi, IV*, 718).

58 Birinin yanına sıkça gidip gelmek, maiyyete devam etme. Hulûsa devam.

dostluğunuz *samana kazik tokmağa*[59] *benzer imiş*.[60] Ben bunda hazır dururken medreseyi bir *gökçeklü* Oğuz anluya verip[61] benimle anın arasında *atlu eşeklü fark* varken bana hiç iltifat etmemek, arada *sen de ne eşekmişsin*, sana dahı *ne kuskun gümüldürük*[62] demektir. Nice edeyim, söylerse söyledi, söylemezse *eşek daruyu yidi* deyüp bir ah etti; dahı *hargâh makamında*[63] uşbu ebyâtı okudu:

Ey zaman, yazıklar olsun, alçaklar yükseklere çıktı, şerefli insanlar aşağılara indi.[64] Eşek başıboş bahçeye salıverildi ve yemsizlikten mecalsiz düştü.[65] Onlar aydur: *Mancılıkta atılmış eşek gibi ne ağırırsın?*[66] *Bağlu eşek bokun döker gibi* nice söylersin? *Çeneni nalladın*, bize hiç nevbet vermezsin. İgen dahı[67] haddini aşma, *yohsa çalığın geldi çek*[68] eşek, derler. *Erkek eşek gibi gücünü görme*, bizüm dahı sözümüz işit, *eşeklik eyleme*, inşallah sana dahı bir eyüsün verevüz. Uslu aydur: *beyt*

59 R. Sizin hod dostluğunuz samana kazık kakmağa benzermiş.

60 R. Sarı saman altına su yürüdüp atı arpasıyla dolaştırmışsız.

61 Gökçeklü (?) eşek Oğuz anluya 'an' kelimesi Türkçe de 'akıl, us, zekâ' anlamlarına gelmektedir. Buna göre 'Oğuz Anlu' sözünden 'Oğuz zekâlı' manasını çıkarabiliriz. Yalnız 'Oğuz' kelimesinin dilde müsbet anlamda kullanılmadığını unutmamak gerekir. Oğuz, gabi, anlaması kıt, bön, ahmak, saf anlamındadır (*Tarama Sözlüğü, V*, 2937). Bundan ötürü "Oğuz anlu" yada buna göre bir karşılık düşünülmelidir. R. verir.

62 'Kuskun' eyer, semer veya palanın arkasında bulunan ve kuyruk altına geçirilen kuşak; atın kuyruğuna geçirilüp eyer veya semerin arkasına bağlı bulunan ip ve kayış. 'Gümüldürük' Hamut, araba hayvanlarının boyun halkası (*Lehçe-i Osmani*, 738). R. Ne gümündürük.

63 Musikide böyle bir makam yok. Molla Lûtfi 'hargâh 'makamında (eşek makamında) demekle, Uslu için 'anırdı' demeye getiriyor.

64 Aslında Arapça.

65 Aslında Arapça.

66 Anırmak.

67 Pek de.

68 Çalığ ve Çalık "Çok sıçrayan at, ol at ki bindikleri vakıt onat yürümeyip oynaya, Türkide çalık at dedikleri" (*Tarama Sözlüğü, II*, 807 v. dd.). *Çalık Seğirtmek* (s. 809) Burada, bundan önceki cümleden anlaşıldığı gibi Uslu Şücâ'ın ileri-geri söylenmeye başladığı, haddini aştığı ve "Onat yürümeyen bir eşeğe benzediği" anlatılmaktadır.

Ben nahs-ı taliim bilürem çok sınamışım
Gökten semer yağarsa tuş olmaz[69] *palanına*

Onlar[70] aydur: Niçün eyle dersin, Hankâr[71] neçe medrese yapsa[72] gerek, birin sana verevüz, dediler. **4** Uslu aydur: Bunun manâsı *ölme eşeğim, yonca bite, yiyesin* demektir. Bunlar aydur: Nece edelüm? *Eşek arusu gibi sen dahı ne bal olursun, ne mum.* Gâh kadılık istersin; gâh medreseyiçün ceng edersin. Gel imdi *eşek tuynağı*[73] *gibi katlanma.* Bir kadılık verelüm, var *otluğa düşmüş eşek gibi ye, yat.* Uslu aydur: *Bu kara eşek-başı eşeği yardan uçurmak istesen, geç karşusundan itiver, derler.* Sen[74] dahı beni kadılığa yetmekle[75] ednâ medreseye razı etmek istersiz. Bunlar aydur: Evvel kadılık alurdun, şimdi kadılık dedüğümüz içün *torvasında*[76] *yılan görmüş eşek gibi bakarsın,* dediler. Uslu aydur: *Yiğitlik eşek yağırı gibi kat kat olur,* ol dahı yiğitlik sevdasıyla bir iştir etdüm. Şimdi almazsın. Anlar aydur: Şimdi dahı pir değilsin[77] altmış yaşında varsın ola.[78] *Yular tutar başın yoktur.* Yoksa kadılık etmeğe ne vardı, dediler. Uslu aydur: *Eşek yaşı at bazarında sorulur,* yaşımı tahmin etmeği kon,[79] bana bir himmet edün, dedi. Bunlar aydur: Nece zamandır ki *bey eşeği gibi yer yatursun.* Gel Hunkârın kadılığında ol. *Eşek*

69 Rastlamak.

70 R. Vüzera.

71 Bu kelime kimi yerlerde *Hânkâr,* kimi yerlerde *Hunkâr* deye yazılmaktadır.

72 R. Bina yapsa.

73 Duyacak alet, duymaya yarayan uzuv, dokunma duyusunu veren alet, at ve eşek gibi hayvanların tırnağı.

74 'siz' olmak gerektiği halde 'sen' yazılmış.

75 Doğrusu 'itmekle' olmalı.

76 Torba.

77 'Değilsin'den sonraki kelime 'kise' gibi yazılmış, 'ki' olmak gerek.

78 Altmış yaşında var olmalısın, olsan olsan altmış yaşındasındır.

79 Bırakın.

yükü üştürün.[80] Belki kadıasker dahı olasın. Hele şimdi bir iş üzerine ol ki *eşek yüklü yaraşur.* Bunca müddettir ki *kürtünün*[81] *yir gibi bir yanından* **5** *yersin.* Kadılığa var ki otluğu ve suyu boldur. Uslu aydur: Çünkü[82] *eşek yükle yaraşur* dersiz. Ya bana niçün bir mansıp vermezsiz ki *beyt*

Har eğer hor u bitemiz oldu
Çünkü yük götürür aziz oldu
Bârkeşlikde hod benim fâyık
Mansıba niçün olmayım lâyık[83]
Ben eğer eblehim ve eğer ahmak
Minnet Allaha ki olmadım Varsak[84]

Beyt

Bunlar aydur igen de[85] *etmegil cenk*
Ki anul anul[86] *alur menzil har-ı lenk*[87]

Andan[88] döndüler, ayıttılar: Elhasıl *katı yük götürür eşek imişsin.* Gerçekmiş bu ki *eşeği götüne döğmüşler, mahallede düğün var demiş; başına döğücek bizim eve dahı geldi demiş.* Uslu aydur ki meşhur meseldir ki *konşun eşeğin biş*[89] *say, senin on ola derler.* Ben ne kadar ki konşum eşeğin biş sandım, benim evimde bir eşekten gayrı bağlanmadı. Ve paşa-

80 Eşeğin taşıyacağı yük, devenin senin taşıyacağın yükü deve taşıyacak, yani bu kadılık yükü senin için hafif kalacak.

81 Palan, büyük semer.

82 Mademki.

83 Şeyhî'nin Harnâme'sinden.

84 Bu beyt de Harnameden alınmış gibi gözüküyorsa da, bildiğime göre, o eserde bu beyt yoktur.

85 Bkz. çıkma 67.

86 Yavaş yavaş.

87 Topal eşek.

88 Sonra.

89 Beş.

lar küllüğünde eşek gibi ağnamadan[90] külün komadım, hiçbir rahatlığa yetişmedim, dedi. Bunlar aydur: *Eşek torvasıyla ağırmaz*,[91] elünde mansıbın var, böyük olmadı deyüp feryat etmek ne lâzım? Uşbu böyük medrese istemekten muradın eğer izzet ise[92] *eşeğe atlas çul ursan gene eşek* ve eğer adım iller içinde bir dürlü dahı olsun dersen *kara eşeğe yular ursan katır olmaz*[93] ve eğer ziyade akçayiçün ise senin akçaya...,[94] evinde eşek torvasıyla[95] yatur. Uslu aydur: Bunların hiçbirisiyçün değil 6 hemin[96] benim halime bir tağyir gelmektedir.[97] Zira bunca müddettir ki *eşek kuyruğu gibi ne arttım, ne eksildim* ve hem şimdiki medresem Çelebi Medresesidir ki anda *eşeğin yavu kılan*[98] *dahı uğramaz*. Kaçan[99] tâlib-i ilm gelir ki ders ayıdam. Elhasıl bir eyüce medrese verirsenüz verin, yohsa kara eşek kapuda bağlu, uşda mansıbınuz, uşda siz; bana destur verin, ben şimden gerü bu vilayette durmazın, bir otlu sulu yere değin giderin. Bu vezirler aydur: Hay miskin *ırak gittin, eşeğin kurda yidürdün*. Sen bu vilayetten gitmek olmaz. Sensiz ilim bostanının revnakı yoktur. Sohbetinden hâli olmazsa rakib olmaz aceb[100] mısra. Bu meseldir kim *eşekbaşısuz olmaz bostan*. Uslu aydur: Elbette ben giderim. Bu vilâyette olmazam, bana destur ve-

90 Eşek yatıp bir yanından öbür yanına yuvarlanmak.

91 Bkz. çıkma 76 ve 68.

92-93 R. Hey Mevlânâ, işbu âli medrese ki istersin, ziyade izzet içün ise ve latif cübbe giymek içün ise (Donıla olmaz ululuk bil yakin-eşek atlas giyse eşektir hemin) ve eğer nam ve namus ele getürmek içün ise ol dahı olmaz ki karavaş don giyürürsen hatun olmaz, kara eşeğe yular ursan katır olmaz (Bu iki atasözü Dedem Korkud'un kitabında da var).

94 Burada kakin (كاكن) gibi olan kelime anlaşılmıyor. R. Senin ona ne ihtiyacın var?

95 Bkz. çıkma 76.

96 Ancak, yalnız.

97 İsterim ki bugünkü durumum değişsin.

98 Kaybeden.

99 Ne zaman nasıl? Nerde kaldı?

100 Bu birinci dize R. nüshasındadır.

rin. Vüzera aydur:[101] *Hay s... inden bağlu hımâr, biz seni bir uslu kişi sanurduk.*[102] *Sana*[103] *eşek beynisi yedirmişler, aklın gitmiş Beyt.* Gerçi sana eşeğin kulağı uzun gelse de beyinsiz kafa seni ölüme götürür. Kimi bir yol köşesinde yükünü yıkarsın, kimi su ve sahan için anırırsın[104]. Eğer destur verirsek hânkâr bizi boğa eşek sudan gelince döğer. Uslu aydur: *Eşeği s...en osuruğuna katlanur*[105]. Ya pes[106] nece olsa gerek? *Boş torva ile davar mı tutulur?* Eksüğünüz ile muradımca bir mansıp verin ki gitmeyim. Yohsa beni *eşek arusu gibi sokup 7 durmadan ne olur?* dedi. Bunlar aydur: Gel imdi senin halin hunkâra diyelüm. Sana bir hilat verüp teselli etsün. *Yavaş yolın yaş geçürüp yelkovanlık etme*[107]. Uslu aydur: Hilat alıverirseniz dahı fayda etmez. Elbette gine gidersin. Sonra dersiz ki *bir büke*[108] *eşek kaçtı, bir dahı çuldan çıktık. Eşek kaçtı, yuların sürüyü* deyü teessüf edersiz. Vüzera aydur:[109] Bu cübbe ve destar ile varup bir yerde[110] dahı artık muazzez ve mükerrem olam sanursan[111] bu zan fasittir.[112] Zira her kanda ki varasın,[113] sakar[114] eşek gibi besbellüsün, kim gö-

101 R. nüshasında.

102 R. Hey kişi.

103 R. Sana hod...

104 Bu beyt aslında Farsça. Dışından kerli-ferli görünenler vardır. Sen onlara aldanma. Eşeğin de kulağı uzundur ama kafasında beyin yoktur ve bu beyinsiz baş kişiyi ölüme kadar götürür, demektir.

105 R. Katlanmak gerek.

106 Öyle ise, şimdi, imdi.

107 Elindekini kaybedip yel ardınca gitme; boş dilek ardında koşma.

108 Sık ormanlık içinde yokuşlu, tümsek, yol geçen ağaçlık tepe (*Lehçe-i Osmani*, s. 234); Orman, çalılık (*Büyük Türk Lugati, I*, 784).

109 R.

110 R. Yere.

111 R. Dersen.

112 Boş düşünce, bozuk sanı.

113 R. Her kanda olursan.

114 Atların alnındaki sabahü'l-hayr, akıtma ufağı, hayvanların alnındaki beyazlık (*Lehçe-i Osmani*, 481).

rürse *eşeğinden çulu yeg derler.*[115] Ve kimse bir *eşeğin kanda bağladın* dese gerek. *Huyunu bilmedüğün davarın yöresine uğrama* deyü *yörene uğramasa gerek. Eşek etinden kakaç*[116] *etmişe dönersin. Bazarın kâsid olur.*[117] Bundan gayrı vilayette *deve kalburdan geçer, deveyi yel alıcak eşeği gökte bil* hikâyeti olur. Gecelerde ola ki seni konukluğa kabul etmeyenler, yabanda kalasın. *Geceye kalan sıpayı cünüp bil.*[118] Ol vakıt *gâh başına urulmuş eşek gibi göğe bakasın ve gâh dişi eşek sidiğin yıylar*[119] *gibi burnun yere süresin.* Gayet hayretten eşeğe binüp işin üstüne dönesin. Sonra peşiman olursun. İlkin[120] *son peşimanlık assı etmez.* Gel, gitmek sevdasını **8** ko[121] ki nagâh *boynuz isterken kulaktan çıkarsın* dediler. Amma gidersen dahı elimizden ne gelür. Her kanda varırsan gine bulup getürevüz. Zira *Tanrı yohsul kulunu sevindirmelü olıcak eşeğin yavı kılur, gine bulur.* Uslu aydur: Elbette ben giderin. Zira Fenâri Alisin[122] ben ol medresede gördükçe *kancığın görmüş eşeğe dönerin. Kancığın görmüş eşek çulu neylesün.* Nagâh bir müddet adım kon,[123] ben varayım gideyin, ol rahatta olsun. *Mısra' Eşeğin ölümü ite düğündür.* Ben gayrı vilayette kendü rızkım çıkarırım. Kanda varsam otluğa düşerim ki *ayet* 'yerde yürüyen hiç bir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allahın üstünedir'.[124] *Mısra'* Eşeklerin, suyun nerede olduğunu anlayacak kadar sezişleri vardır.[125]

115 R. Yeğdir, der.

116 Manda etinden döğme kaba pastırma (*Lehçe-i Osmani*, 607).

117 Rağbet azlığından bir nesnenin itibardan düşüp geçmez, yürümez olması.

118 Anlamı açıklanmayacak kadar açık, fakat çirkin.

119 Koklamak.

120 Lâkin.

121 R. Bir vilayete dahı varıcak bu kadar olmazsın.

122 Bkz. çıkma 18.

123 Adımı unutun.

124 Hûd sûresi, ayet 6.

125 Aslında Arapça.

Ama alaf suzluktan arıklamış 'Lâgar'[126] demekle meşhur bir gülüğüm[127] var, korkarım ben gidicek anı ircidesiz. *Eşeğine gücü yetmez, kürtünün*[128] *döğer* hikâyeti edüp ve hem ol fakir şuğlünden[129] kalur. Zira *eşeğini yitürmüşe ne iş güc*[130]... Bunlar gördüler ki Uslu biraz nefis atından indi.[131] Birkaç dahı söyleyüp Uslu'nun *eşeğin yaturdular*.[132] Andan ayıttılar. *Eşek s...i gibi sövülüp*[133] *durma,* var evine git, *vaktı iki eyle* dediler. Uslu aydur: Kerem, lûtf edin,[134] gelin benim halimi hunkâra arz edin, *eşeği issi dedüğü yere bağlan,* umarım ki Hunkâr bana bir himmet ede. Vüzera aydur: Yürü bize ne uydun,[135] at mı sattın?[136] 9 Senün sözüne uyanı geçende dahı bir kaziyyeyiçün 'beyün bana himmeti var' deyüben *eşek ayağı geldik, getürdük, girdik*[137] seni hunkâra arzettik. *Eşek s..inden düşmüşe döndük, begün hod s... diği sıpa haftasına değin kuyruğunu indirmez.* Ol vakıttan berü henüz havf(u) hatar[138] gitmez. Uslu aydur: Hemin bana *at depişür, eşek ölür .kıssası olur.*[139] Sizler birbirünüzü sevmeyüp ben bazınıza mensup olduğum cihetten birinüz yaptuğun biri-

126 Yemsizlikten, arık, zabun, zayıf düşmüş. R. Ufalmış.

127 Yük hayvanı.

128 Bkz. çıkma 81.

129 İş.

130 R. Ne iş, ne güc.

131 Biraz yavaşladı, biraz yukarıdan konuşmayı bıraktı.

132 Sakinleştirdiler.

133 Sivrilmek, sipsivri meydanda durmak (*Tarama Sözlüğü,* V, 3537).

134 R. Gel indi lutf edüp.

135 Uydun, "Çekişen, dalaşan kişilerden birine, dilde "Sen ona uyma!" sözündeki anlamıyla. Çünkü bu munazara baştan sona Uslu Şücâ ile vezirler arasında karşılıklı bir çekişmedir. Onun için, vezirlerin "yürü, sen bize ne uydun?" demesini "ne deye bizimle dalaşıp duruyorsun" şeklinde anlamak bana uygun görünüyor.

136 R. Bize at mı sattın, kusurun talep edersin.

137 Bir deyim olacak, ben bilmiyorum.

138 Korku ve tehlike.

139 R. At depişür, ortalıkta eşek ölür.

nüz bozar.[140] *Bir nala bir mıha urursuz,* hakkı tam söylemezsiz. Husûsâ kim[141] benim hakkında Fenâri Alisi[142] sizlere muhkem nifak geçmiştir.[143] Zira ol ilm-i nifakta kâmildir.[144] *Saru saman altına su yürüdür ve eşeği arpasıyla dalaştırır* ve anı sizlere muhtas[145] sanman ki ol asıl ihlas[146] değildir, kim *eşek ölürse ben kürtünün*[147] deyenlerdendir. Vüzera halini, ahvalini vezaretten gidicek bilür. Vezirler bildiği gibi siz dahı bilesiz *Mısra'* Pişmanlığın fayda vermediği bir zamanda pişman olursun.[148] Anlar aydur: İmdi sen dahı *iki ışığın*[149] *bir eşeği.* Gâh birimize intisap edersin, gâh onu korsun birimize dahı intisap edersin, bellü birimize intisap etmezsin ki işin rat gele ve hem himmeti bizden ummağı ko.[150] Allah'tan um ki cemii hayra yetişen Allah'tır, dediler. Uslu aydur: Cemi iş Allah'tandır amma atalar ayıtmışlar: *Eşeğin bek*[151] *bağla, andan Tanrıma ısmarla.* İmdi siz dahı **10** ortada sebeb-i zahirsiz.[152] Sizsiz iş olmaz. Sizin elinizden gelür her ne gelürse. *Öğdüğünüz eşeği attan geçürürsüz.*[153] *Bir ağsak*[154] *eşeği öğseniz göğe çıkarırsız.* Varın hele bir bö-

140 R. Aralıkta bize ziyan olur.

141 Hele, özellikle.

142 Bkz. çıkma 18.

143 Beni size adamakıllı geçmiştir, benim aleyhimde sizi iyice doldurmuştur.

144 Onun adam çekiştirmekte, ara açmakta, iki kişiyi birbirine kötüleyip aralarını bozmakta eksiksiz ilmi vardır.

145 Mahsus, yalnız sizler için.

146 Samimiyyet, hâlis, gerçek.

147 Bkz. çıkma 81.

148 Aslında Arapça.

149 Bektaşi dervişi.

150 R. Bizden isteme, Haktan talep et ki her murada mutasarrıf Haktır. Allahu Teâlâ verdüğünü biz men' edebilürmüyüz?

151 Sağlam, sıkı.

152 Dışta görülen sebep, asıl sebep değil.

153 R. Geçüresiz.

154 Aksak, topal.

yücek medreseye beni terbiyet edin.[155] Bakisin Allah onara, dedi. Anlar aydur: Hemin ki böyücek medreseye terbiyet edevüz, Bey seni *kara eşeğe bindürür, Karamana gönderir.* Zira ki Emîr Mûsâ Medresesi anda böyük medresedir. sizin dahı ana münasib-i tammesi[156] vardır. Hemin ehl-i mahalle ki Allahın bir meleği vardır ki O, kişiyi kendi soyundan olanların içine götürür[157], derler. Eğer razıysan analum, elhasıl seni ne kadar ittifak edüp Hunkâra riayet ettükise rast gelmedi. Hemen bizim meselimiz *dokuz çulha*[158] *bir eşeği yüklemedüğüne döndü. Ama öküzü yüzdük, kuyruğuna geldiği vakıt çeküp koparma.*[159] Ko, şimdi arz ettirüp hunkârın hatırına gubar getirme.[160] Hukuk-ı sabika sabit olmuşdur.[161] Gel, sözümüz kabul et, var evine git. İnşallah bir münasıp düşicek biz sana haber edevüz.[162] Amma seni söze uysun demek *eşek s...inden bezir ummağa benzer.* Uslu aydur: Bunca zamandır size mülâemet[163] ve hızmet edüp *eşekle odun taşımaktan berüsini ettüm.* Ben bunda hazırken ne ettüniz ki gayibane[164] edesiz. Gene beni aldayup[165] *eşeği suya letüp suzuz* **11** *getürene döndünüz.* Ol vakıt haber edesiz ki bir hayır haber mi ola. *Eşeği düğüne okumuşlar, eşek ayıtmış: Ya odun eksik, ya su.* Elhasıl *alçacık eşeği yel allemek*[166] *ko-*

155 Beni gözetin, bana sahip çıkın, beni öne sürün, benim tarafımı tutun.
156 Doğrusu 'münasebet-i tammesi' olmalıdır. 'Sana tam uygun, sana yaraşır' demektir.
157 Aslı Arapça.
158 Dokuyucu, bez yapan. İpek, yün ve kıl dokuyan zenaatcı.
159 R. Üzme.
160 Kendisini kırma, gücendirme.
161 R. Eski hukukumuz meydana çıkmıştır.
162 R. Haber veririz deyü nakl olunur.
163 Bkz. çıkma 58.
164 Benim bulunmadığım bir zamanda, ben uzakta iken.
165 Aldatmak.
166 Anlamı açık, fakat çirkin olduğu için açıklanmadı.

lay olur, derler. Amma siz bu cesametle[167] bana acaip izalar ettinüz, belki halka izalar etmeği bende öğrenmek istersiz. *Acemi nalbend kâfir eşeğinde öğrenür gibi.* Vüzera bu sözü işidecek vüzeranın bir ayıtçısı[168] aydur: Hay eşek sattuğum Beşe, ben seni bir uslu kişi sanurdum, bunca nasihat ki sana ettük, hiç eser etmedi. *Gerçekmiş bu ki delüye bağ neylesün, eşeğe dağ neylesün.* Var birkaç gün şuğl eyle ki[169] *yeg at yemini kendi arturur.* Hankâra ne eser gösterdin ki bir eser gösterecek gün bey düğünü idi, anda dahı *kuyruk salmadın*[170] Akrânın emsâlin seni rüsvay edüp *suda s..ilmiş sıpaya döndürdüler.* Derekât-ı fikrette ol kadar batû gösterdin[171] ki *ayak kösteğin al deyü çağırmalu*[172] oldular. Uslu aydur: *Bey Deccal eşeği gibi götüme uyup*[173] bir tarafımdan bana muâraza ettiler.[174] *Dokuz koduk iki eşek, elimden ancak ol kadar geldi.*[175] Ve hem padişah tarafından bahsettirmeğe değin rağbet olmadı. *Kâhil eşeğin canı çüş.*[176] Ben dahı vaz geldim. Delü şârih dahi.[177] **12** bir tarafımdan *Eşek s..ine kelebek*

167 İrilik, Molla Lûtfi bu kelimeyi 'azamet' yerine bilerek kullanmış olmalıdır, çünkü o yalnız Uslu Şücâ'ı değil devrini de alaya almaktadır.

168 Sözcü.

169 Çalış.

170 Yaltaklanmadın, öğmedin.

171 Yavaş davrandın, gevşeklik ettin.

172 Yavaş olduğu için, gûya ayağında köstek varmış gibi ağır aldığından dolayı, mecaz olarak, ayağından kösteğini çıkar, demek istiyor. Kösteğin hayvan ayağında olduğunu unutmayalım.

173 Reccal bir eşek üzerinde dünyaya gelecektir, inancı vardır. Ve eşeğinin üzerinden inmeden dolaşacaktır. Bilmeyenler de onun arkasına takılacaklardır.

174 Çekişmek, atışmak.

175 Bir tarafımdan bana sataştılar. Dokuz koduk, iki eşek ile (uğraştım), elimden ancak o kadar geldi. Munazaranın içinde kızıl katır, kara katır, koduk kutbüddin ve sıpa Hayrüddin deye lakaplanmış bir takım adı-belli müderrisler geçmektedir. Uslu Şücâ' bunların hepsiyle çatışmıştır. Bu cümlede onun rakipleriyle bu çatışmalarına, muarazalarına bir telmih bulunduğu, büyük bir ihtimalle söylenebilir.

176 Yaşlı eşeğe "çüş" (=dur) demek onun canıdır. Onu dinlendirmektedir.

177 Kim olduğunu bilmiyorum.

konmuş gibi dizime binüp huzur vermedi. Elhasıl bırakmadığının sizden dutmağın manâsı yoktur. Zira benim taliim hiç açılmamıştır. Geçen de dahı bir avrat[178] benim katımda geldiler hinde[179] medh eylediler. Sana gelmekten safâsı var. dediler. Ben ayıttım: Nagâh sâhire[180] ola, ura beni eşek eyleye. Anlar ayıttılar: Eğerçi ki tahsil-i hâsıldır,[181] amma ol yellü avrat[182] değildir, gayet sâlihadır, deyicek ben dahi meyl ettim. Dünürlüğe[183] bir avrat gönderdim. Varup gelicek[184] yok, Yokta *eşek s...i eşek koduğu a..na mı olur?* Ben bir genç adamım, ol koca bir kişi; bunca zamandan berü dul otururun; bana bir münasip kişi ola, deyü otuz gün oruç tuttum, *eşek s...yle mi bayram edeyim,* demiş. Ol avrat ayıtmış: Hay kadınım eyle dersin. Ulular ayıtmışlar: *Eşek s...inde ol, tek ayağun yerden bir karış yukarı olsun.* Bir dikici, biçici kişidir. Avratla dirilür.[185] Gecede dört bişten eksik etmez. Ol kadun ayıtmış: Hay ana, ne söylersin? Bu dedüğün kanda olur? Bizüm taliimüz mi var ki *ev süpürürken eşek s...i bulavuz?* deyüp inanmamış, bana gelmedi.[186] Medrese gibi andan da mahrum kaldım, dedi. Döndü gerü Uslu, bir tama-ı hâm edüp[187] *eski ezgüsüne başladı,* aydur: Lillahi Taâlâ[188] gelün beni beye arz edüp himmet edin ki Islâmbol **13** medârisinden birin alıveresiz. Bunlar aydur: Sen beyin mizacını

178 Doğrusu 'birkaç avrat' olmalıdır.
179 Cümleyi 'birkaç avrat bana geldikleri zaman' deye tamlamalıdır.
180 Büyücü kadın, cadı.
181 Zaten elde olanı elde etmek gibidir.
182 Sürtük kadın, orada burada gezip dedi-kodu ile vaktini harcayan, çalçene, değersiz kötü kadın.
183 Kız istemeye gitmek. Evlenmek için kız görüp beğenmeye ve istemeye gitmek.
184 Metinde 'delicek' yazılmıştır.
185 Kadını bulunca canlanır, gençleşir.
186 Bana varmadı, benimle evlenmedi.
187 Olmayacak isteklerin ardına düşüp.
188 Ulu Tanrı için, Yüce Tanrı aşkına.

bilmezsin. *Eşeğe safran ne oluyor?*[189] Biz şimdi seni Hunkâra *Islâmbol* medresesini ister dediğimüz gibi anı dahı vermez, kakır.[190] Elünde olan dahı alur. Uslu aydur: Hunkâr hod *ölmüş eşek ister imiş ki na'lin çeke.* Bunlar aydur: Uşbu İslâmbol medresesine talip olursun. Edirne hod bir otu, suyu bol yerdir. Anda refahiyet[191] sürüp otursan-a, dediler. Uslu aydur: Bu sözün cevabı uşbu hikâyetten çıkar kim meğer bir bölük eşek cemâati bir köye konuk olmuşlar. Bir eşek bu cemaatten ayru düşmüş. Meğer aşinâsı evi varmış, anda konuk olmuş. Gereği gibi ziyafet edüp ısı hon çekmişler,[192] altına huşk[193] döşemişler, vâfir[194] yem, su vermişler; arkasını açmışlar, kaşımışlar, bilcümle riayet bâbında hiç eksik komamışlar. Ol bâkî eşekler[195] bir üstü-açuk, dört dıvarı yok, dizlerine değin çamur, sovuk ahurda yatmışlar. Su ve kaşağı, kefe ve çul[196] ve torva ve bunun emsâli nesnelerden hiç birisi yok ve bilcümle envâ-ı mihnete giriftar olmuşlar, amma erteye değin[197] birbiriyle yatışmışlar. Sabah olıcak cemi yoldaşları bir araya gelüp yine yola revane olmuşlar. Ol bâki eşekler yalnuz yatan eşeğe ayıtmışlar: Hay miskin, bizden **14** ayru halin ne oldu? O eşek ayıtmış: Hâlüm begayet[198] hostu; yem, su bol; yatağım ıssı; ahur altımda vâfir huşki[199] vardı ve nece bunun gibi-riayet dahı ettiler. Bu cemâat eşekler. Vallahi bizüm hod yerimüz altımuz-

189 Bu deyimin ne münasebetle söylendiğini bilmiyorum.

190 Kızmak, öfkelenmek.

191 Bolluk, ucuzluk.

192 Sofra, yemek yidirmek, ağırlamak.

193 Kuru ot, saman.

194 Çok, bol

195 Öteki eşekler, geri kalan eşekler.

196 At tımar etmek için kese, mıytap ısı, çul (Lehçe-i Osmani, 694).

197 Sabaha kadar.

198 Pek çok, nihayet derecede.

199 Bkz. çıkma 193, 194.

dan çamur, üstümüzden yağmur idi. Su, kefe, kaşağı, çul hod kande kaldı. Amma erteye değin biribirimizle cümle yâran yatışma sohbeti ettük. Yalınuz yatan eşek ayıtmış: Ol yem, su, bana zehir olsun. Nolaydı ben dahı bu yâran arasında yatışma sohbetinde bulınaydım.

İmdi ol yalınuz eşek didüğü gibi aç olayın, susuz olayın, tek ben dahı bu yâran arasında bilece bulunayın. Bu sözü vüzera işidicek merhamet edüp va'de ettiler ki İslâmbol medârisinden birisin alıvereler, tâkim yatışmada bile buluna. Bir müddetten sonra İslâmbol medreselerinden biri mahlûl olıcak[200] bu lâtifeyi Hunkâra neklettiler. Hunkâra hoş gelüp Uslu'ya İslâmbol medresesini verdi. Anda depişürken çamuş katırlara tuş geldi.[201] Uslu'nun kuskununu[202] eğdiler, depe depe Semaniye Tavilesinden[203] taşraya çıkardılar. s...*ine urulmuş Tat'a döndü.*[204] Bir zaman meflûk[205] mezbur gezerken ittifak Semâniye medârisinden bir medrese mahlûl oldu. Uslu **15** ana tâlip oldu. Kızıl Katır[206] dahı 'ben dururken pes nece tâlip olursun' deyü oynadı, çulın yırttı. Vezirler dahı Kızıl Katır'a meyl edicek Uslu hizmetleri ne kadar çalıştı. Ben katırın atası yerinde, belki ma'nide atasıyım.[207] Bu ne iştir ki dünkü koduğumu[208] benden tercih edesiz deyü neçe söyledi. Hiç fayda etmedi. Ol arada Uslu

200 Boşalınca, bir yer açılınca, bir görevliden yer açılınca.

201 Rastlamak.

202 Bkz. çıkma 92.

203 Hayvanın bağlanan, yahut ayaklarına bağlandıktan sonra bir ucunu tutup mer'aya salıverilecek ip, tavla.

204 Şehirde oturmayanlar; Türk idaresine girmiş olan vilayetlerin eski halkı.

205 Kemikleri salkı ve mafsalları iri, kunde olan; dizinin ağırşağında ağrı olan (Kamus Tercümesi, III, 1112).

206 El-Mevlâ Muslihüddin **eş-şehîr** Bi'l-Bağlı'l-ahmer, Şakayık, 131 vd. Büyük bilgisi dolayısıyla Fatih kendisine Edirne medresesini vermiştir. Seyrek sakallı, kırmızı yüzlü, iri cüsseli idi. Kendisini ancak çok kuvvetli atlar taşıyabilirdi. Şakayık, kendisinin "kızıl katır" deye meşhur olduğunu söyluyor.

207 Katır, atla eşeğin çiftleşmesinden doğar.

208 Bkz. çıkma 30.

mütehayyir kalup dört yana bakup halktan kendüze medet umıcak bir ârif, Uslu'ya inayet edüp uşbu beyti Uslu'ya okudu ki *Beyt*

Bağlanmasun Semaniye tavlasına Katır[209]
Uslu dururken ana ne kuskun ne gümüldürük[210]

Andan sonra Uslu gördü ki kimesneden ana fayide yok, Kızıl Katır'a verdiler. *Mısra'* Biraz kara bahtına alındı ve kırındı.

Aydur: Ne belâlar ki diyim görürsem kendü doğduğumdan görürüm. Anınçün Hak Taâlâ Kelâm-ı Kadiminde der ki 'Ey iman edenler, eşlerinizin ve evlatlarınızın içinde hakikaten size düşman olanlarda vardır'.[211] Kütahya'da ki Kara Katır[212] izasın çekerdim, bunda ise Kızıl Katır cefasın çekerim. Dâd ve feryad bu katırlar elinden deyüp bu beyti okudu. *Beyt*

Bilgisiz bir toplulukla ben ne söz edeyim
Eşeği bilmeyenlere İsa ne söylesin[213] [214]

Ve andan sonra vüzeradan vaz gelüp katır kulundan Hak himmetine sığınup Diyâr-ı Arab'a revâne oldu. Amma yolda dahı yoldaşlarla muvafakat etmeyüp sekiz ayda varır Haydar Bağına, katı sürdük deyü sarkar[215] tarıkınca gücü elden komazdı. *Oduna gider eşek gibi götüne bakardı.* Yoldaşları yürüdükçe **16** ben 'kendi eşeğimi öyle süratli görüyorum,

209 Kızıl Katır'a telmih.

210 Bkz. çıkma 62.

211 Tegabün sûresi, ayet 14.

212 Kara katır, Kara Seydi Hamidî olacaktır. Mevlânâ Alaüddin Fenârî'nin hizmetinde olup onun yetiştirmesidir. Semâniye medreselerinden Çınarlı Medrese'ye müderris olmuştur (*Sakayık Tercümesi*, s. 313).

213 Aslında Farsça.

214 Uyuşmayıp.

215 Sölpük olup sallanmak, yavaş yavaş sallanarak yürümek.

çünki ben Arap atlarına binmiş süvarilerle birlikte at biniyorum',[216] deyü cevap verirdi. Elhasıl bu vechile çekiş-dalaş Mısır'a değin gittiler. Mısır'a yakın varıcak şehre varmayup bir köyde konuk oldular. Bu konuk oldukları ev ıssı Uslu'ya aydur: Ne taifedensin? Uslu aydur: Ehl-i ilmim. Ev ıssı aydur: Kangı ilimden kâmilsiz? Uslu fikr etti: Eğer ulûm-i şer'iyyede kemâlûm vardır desem Arap taifesinin ulûm-i şer'iyyede vukufu vardır. Nagâh bir mesele sora, bilmeyem, rüsvay olam. İmdi ben buna bir ilim diyem ki bunun ana hiç vukufu olmaya. Uslu aydur: İlm-i nücûmda[217] ve ilm-i remilde[218] kâmilim. Ev ıssı aydur: Di, imdi, bir remil ur,[219] ya bir zâyiçe aç,[220] görelüm. Taşrası şimdi ayaz mıdır? Uslu aydur: Nücum ve remille bunun gibi nesne bilinmez. Ev ıssı aydur: Ben bileyim. Uslu aydur: Necedür? Ev ıssı aydur: Ayazdur. Çıktılar, gördüler, ayaz. Birazdan ev ıssı aydur: Hay müneccim Hoca, şimdi hava nicedür? Uslu aydur: Bilmezem. Ev ıssı aydur: Ben bileyim. Uslu aydur: Necedir? Ev ıssı aydur: Buluttur. Çıktılar, gördüler, bulut. Birazdan ev ıssı aydur: Hey Müneccim Hoca, ay doğdu mu? Uslu aydur: Bilmezen. Ev ıssı aydur: Doğdu. Bunun emsâli daha çok nesneler sordular. Uslu kulak-ğûşluğa vurup[221] hiç tınmadı. Ev ıssı beyan etti, çıktılar, gördüler hep ev ıssı didüğü. Âlır biraz yattılar, uyudular. Ev ıssı uyanup bunlara aydur: Durun,[222] yola girin, tan yeri ağardı. **17** Vaciptir deyü

216 Aslı Farsça.

217 Yıldızların vaziyyetine bakarak bunlardan dünyada neler olup biteceğini çıkarmak ilmi.

218 Oniki burcun şekillerine bakarak bunlardan öğrenilmek istenen meseleyi çıkarmak bilimi.

219 Remil atmak, remil ilminin gösterdiği yoldan geleceği aramak.

220 Yıldızların belli bir vakitteki durumlarını gösteren cetvellerin defterine bakmak ve bu yolda gökte ve yerde neler olduğunu öğrenmek.

221 İşitmezliğe vurup.

222 Kalkın.

hir kime ki söylerse bu beyti okurlardı. *Beyt*

İsa'nın eşeği Mekke'ye gitse, dönüp gelince hâlâ eşektir[223]

Bu sözü koyup marifet dâvâsın ederse bu beyti okurlardı:

Bilgi tacını her başa koyarlar,
Fakat İsa'nın sözünü her eşeğe vermezler.

Ve hem duydu ki kendüye mutekit olan erkân-ı devletin itikadın dahi bozmuşlar ki 'cahilin itikadı, eşeğin yalanıdır'[224] deyüp Ankara kadılığın alup yola revâne oldu. *Temmet el mühmelât, temme.*[225]

935 senesi şa'banü'l-muazzam ayında.

Türk Folkloru Belleten 1986/1, İstanbul 1986, 155-182

223 Aslı Farsça.

224 Aslında Arapça.

225 Anlamsız sözler; bir anlama delâlet etmeyen kelime. Şol kelâm ki hilâfı müstamel ola. Mühmelat tamam oldu, bitti.

Orhan Şaik Gökyay'ın çeşitli dergi ve yıllıklarda yayımlanmış olan makalelerini biraraya getiren *Eski, Yeni ve Ötesi*, kronolojik olarak yayıma hazırlanan üç ciltlik *Seçme Makaleler*'in ilkini oluşturmaktadır. Bundan sonra basılacak olan *Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif* ve *Güçlük Nerede?* başlıklı kitaplarla tamamlanacak bu eserlerde; dil, edebiyat, folklor, tarih ve edebiyat tarihi araştırmalarıyla düşünce ve kültür dünyamıza büyük katkılarda bulunmuş olan Orhan Şaik Gökyay'ın konulara hâkim, kaynaklara dayalı, derin dil ve tarih bilgisiyle yüklü, titizlikle, adeta oya işler gibi işlenmiş makalelerini, bilgisizliğe, laf ebeliğine karşı giriştiği amansız polemikleri okuyacak, "destûrsuz bağa girenler"i nasıl hırpaladığını gözleyeceksiniz. İletişim Yayınları, "neşeli, nükte uğruna can bile yakan, hayatta hiç şikâyeti olmayan, daima iyi" rahmetli Orhan Şaik Gökyay'ın çalışmalarını kültür ve edebiyat hayatımıza kazandırmaktan kıvanç duymaktadır.

İLETİŞİM 330
SEÇME MAKALELER 1

2070001

ISBN 975-470-513-5
9 789754 705133